

LUND UNIVERSITY

Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby

Olsson, Lina

2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Olsson, L. (2008). *Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för arkitektur och byggd miljö]. Faculty of Engineering, LTH at Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Den självorganiserade staden

Appropriation av offentliga rum i Rinkeby

Lina Olsson

INSTITUTIONEN FÖR ARKITEKTUR OCH BYGGD MILJÖ, LTH
LUNDS UNIVERSITET
LUND 2008

Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby

© 2008 Lina Olsson

TRYCK: Grahns Tryckeri AB, Lund 2007.

OMSLAG: Paulina Prieto de la Fuente.

LAYOUT: Jesper Ericson.

FOTOGRAFIER: Lina Olsson och Ibrahim Warsame.

KARTOR OCH FLYGFOTOGRAFIER GODKÄNDA FÖR PUBLICERING: Stockholms Stad.

Institutionen för Arkitektur och Byggd Miljö, LTH, Lunds Universitet.

Denna avhandling har tillkommit med ekonomiskt stöd från forskningsrådet Formas, inom ramen för forskningsprojektet *De offentliga rummens gränsöverskridande potential i den segregerade storstaden.*

ISBN 978-91-7740-089-9

EAN 9789177400899

Innehåll

Förord	5
1 Introduktion	7
Syfte	10
Val av plats och studieobjekt	11
Metod och tolkning	13
Avhandlingens indelning	28
2 Stadens och de offentliga rummens omvandling	31
Entreprenörstidens framväxt	32
Stadens segregering och rasifiering	37
Segregationen och det offentliga rummet	43
Självorganisering	46
3 Självorganisering, appropriation och offentliga rum	53
Henri Lefebvre: produktion av rum och ”rätten till staden”	55
Michel de Certeau: om konsten att göra	69
Taktisk och strategisk appropriation	85
Dominering genom appropriation	93
Rummets betydelse för självorganisering	97
Appropriation av det offentliga rummet	99
4 Somaliska veckan: en europeisk-somalisk fotbollsturnering	105
Fotboll och festivitas	107
”...det viktiga är inte vem som vinner”	110
Diaspora och kulturell identitet	122
Somalisk diaspora	128
Somaliska veckan som taktik för självpositionering	137
Konsten att göra plats för gränsöverskridande fotboll	144
Appropriation av idrottsplatsernas offentliga rum	154
Fotbollens platser i södra Järva och Spånga	160

5 Rinkebys småbutiker	171
Detaljhandels rum i Rinkeby	173
Detaljhandels relation till rummet	178
Från gemensamhetslokaler till småbutiker	183
Gedogen – att välvilligt se mellan fingrarna	189
Den ”annorlunda” butiken	195
Appropriationen av arkitektoniska rum	199
Småbutikernas offentliga rum	204
Sammanfattning och konklusion	213
6 Den självorganiserade staden	219
Appropriation som rumslig produktion	220
Självorganiseringens rumsliga förutsättningar	227
Appropriation, självorganisering och det offentliga rummet	230
Appropriation av offentliga rum och produktion av kulturell identitet	232
Självorganisering och myndighetsutövning	236
Den självorganiserade staden	239
Summary	243
Referenser	263
Appendix	275
Index	279

Förord

Jag påbörjade min forskarutbildning våren 2003. Sedan dess har mina tankar och mitt liv till stor del kretsat kring avhandlingsarbetet. Det har varit en mycket spännande, stimulerande och utvecklande tid som jag är säker på att jag kommer att sakna.

Jag vill först och främst tacka Tomas Wikström och Katarina Nylund för deras ovärderliga insatser som handledare. Tomas och Katarina har tålmodigt och taktfast handlett mig genom den läroprocess som forskningsarbetet karaktäriseras av. För min del har den inneburit att begreppsliggöra något som jag i det initiala skedet kunde förnimma, men inte kunnat sätta ord på. Denna process har ofta varit mödosam, men också ofantligt stimulerande. Tack, Tomas och Katarina, för ert stöd och er uppmuntran samt för dessa fantastiskt roliga och lärorika år.

Min avhandling har genomförts inom ramen för det tvärvetenskapliga forskningsprojektet *De offentliga rummens gränsöverskridande potential i den segregerade storstaden – en analys av sambanden mellan arkitektoniska och sociala rum*, finansierat av Formas. I detta projekt har förutom mina två handledare även Nora Räthzel, Mikkel Schønning Sørensen, Tomas Tägil och Finn Werne deltagit. Jag vill tacka dem alla för goda råd och stimulerande tankeutbyten under sammankomsterna inom ramen för detta forskningsprojekt. Ett särskilt tack vill jag rikta till Mikkel för det stöd och den inspiration han även gett mig som vän och doktorandkollega samt till Finn för den gästfrihet han visat då han inhyst kurser, seminarier och projektmöten i sitt hem i Vasalt. Jag vill även tacka Formas som finansierat min forskarutbildning.

Förutom de kollegor som redan nämnts vill jag även tacka Eva Kristensson, Mattias Kärrholm, Emma Nilsson, Rikard Persson, Anna Petersson, Birgitta Rydberg-Mitchell, Dalia Mukthar-Landgren, Catharina Sternudd, Staffan Schmidt, Tran Hoai Anh, Thomas Nylund, Johan Vaide, Christine Wamsler och Magnus Wennerhag vilka bidragit med synpunkter på mitt arbete i anslutning till kurser och seminarier eller vilka jag på andra sätt haft utbyte med, såväl på som utanför universitetet.

Jag vill även tacka Irene Molina, som var opponent på mitt slutseminarium, för hennes lärrika kommentarer och konstruktiva respons på mitt arbete, Don Mitchell för goda synpunkter på texten om Rinkebys småbutiker i samband med kursen om urbana offentliga rum på Universitetet i Oslo sommaren 2005, Göran Dahl, Katarina Sjöberg samt alla deltagare i kursen ”Att skriva vetenskapliga texter” för kommentarer på samma text, Abdulkadir Jimale för översättningen av videofilmen om Somaliska veckan samt Eva Trägårdh, Matthew Sweig och Michelle Lazar för språkgranskning. Ett särskilt stort tack vill jag rikta till alla mina intervjupersoner som med sina berättelser bidragit till denna avhandling.

Slutligen vill jag tacka min familj och de vänner som inte redan nämnts som under doktorandåren stött mig på olika sätt. Ett särskilt tack till dig, Jesper, för den inspiration, uppmuntran och hjälp du gett mig.

Malmö, november 2007

Lina Olsson

1 Introduktion

Rational planners have been obsessed with controlling how and when and which people use public as well as private space. Meanwhile, ordinary people continue to find creative ways of appropriating spaces and creating places, in spite of planning, to fulfil their desires as well as their needs, to tend the spirit as well as take care of the rent.

Leonie Sandercock 1998, 213-214.

Vad är det som möjliggör utvecklingen av sådana stadsmiljöer som ger intryck av att ha uppstått av sig själva? Hur tas stadens rum i bruk för aktiviteter och verksamheter vilka de varken föreskrivits eller utformats för, aktiviteter vilka kan beskrivas som *självorganiserade*? Vad är det som karaktäriserar sådana former för *appropriation* och vilken betydelse har de för invånarnas deltagande i utvecklingen och formandet av staden? Vilken inverkan har sådana verksamheter på *offentliga rum*?

Det är frågor av den här sorten som har varit vägledande för mitt forskningsarbete om självorganisering i staden. Till följd av min bakgrund inom planering, där det medborgerliga deltagandet allt som oftast hanteras på tämligen rutinmässiga sätt, har jag kommit att intressera mig alltmer för frågor om människors möjligheter till inflytande och deltagande i stadens utveckling. En fråga som intresserat mig särskilt berör sådana aktiviteter och projekt som organiseras och genomförs på "gräsrotsnivå", av stadsinvånarna själva. Mitt intresse för sådana företeelser väcktes då jag för några år sedan fick möjlighet att tillbringa något längre tidsperioder i två mycket intressanta städer: Toronto i Kanada samt Guatemalas huvudstad Guatemala City. I många avseenden råder det stora skillnader mellan dessa två städer, men något de har gemensamt är att stadsrummet approprierats av en

mångfald självorganiserade verksamheter och aktiviteter. I Guatemala City, där tillgången till offentliga rum är knapp, tycks det inte finnas några offentliga rum och andra friytor som, hur små de än är, inte är multifunktionella till sin användning. Många av de verksamheter som pågår är kommersiella, då gatuförsäljarna är många. Med sina kommersiella, och informella, verksamheter samsas de om platserna på trottoarer och andra affärsmässigt strategiska platser. I Toronto befolkas inte stadsrummet i lika hög grad av gatuförsäljare även om sådana också utgör ett inslag. Stadsrummen i Torontos präglas dock av otaliga typer av aktiviteter och verksamheter vilka återspeglar ett dynamiskt civilsamhälle. Den gemensamma nämnare som jag lagt märke till i mina betraktelser av de båda städerna är att de verksamheter och aktiviteter som approprierar stadsrummen vittnar om en kreativ förmåga att utnyttja potentialen i stadens materialitet. En annan aspekt de har gemensamt är att appropriationen av stadsrummen återspeglar närvaron av olika befolkningsgrupper och kulturer, transnationella likväl som hybridiserade, vilka förmått göra materiella och symboliska avtryck i rummet.

Det är dock vare sig Toronto eller Guatemala City, utan Stockholm och närmare bestämt Rinkeby som står i fokus för denna avhandling. Det var mina upplevelser av de två förstnämnda städerna som gjorde att min blick under forskningsarbetets inledande fas föll på just Rinkeby och stadsdelens alla småbutiker som ger uttryck för en närvaro av diasporiska befolkningsgrupper och är lokaliserade till något oväntade platser: miljonprogrammets bostadshus. I Rinkebys småbutiker tyckte jag mig se något av den uppfinningsrikedom och skaparkraft som intresserat mig så mycket i Toronto och Guatemala City. Småbutikerna i Rinkeby tycks inte bekräfta de vanliga föreställningarna om miljonprogramsområdenas rumsliga förutsättningar för detaljhandel. Men småbutikerna är långt ifrån de enda exemplen på skaparkraft i Rinkeby. I stadsdelen finns även ett livaktigt föreningsliv som spänner över ett vitt spektrum av kultur- och idrottsverksamheter. Även dessa präglas av en närvaro av transnationella kulturer och befolkningsgrupper.

Förortsområden skildras ofta som ett slags blomstrande multikulturella oaser där mötet över gränserna mellan olika befolkningsgrupper utgör stadsdelarnas främsta signum.

En skarp kontrast till sådana föreställningar utgör de berättelser om förortslandskapet vilka istället fokuserar på frånvaron av sådana möten. Min intention har vare sig varit att idealisera eller romantisera den skaparkraft som finns i stadsdelar som Rinkeby, men det betyder inte att jag vill döma ut de självorganiserade aktiviteterna som betydelselösa. Jag har först och främst intresserat mig för att undersöka vad som möjliggjort verksamheterna, hur de tar plats i det offentliga rummet samt på vilka sätt det går att tala om dessa som former för deltagande.

Begreppet *självorganisering* brukar ofta förknippas med den sortens aktivism som faller inom ramen för den så kallade tredje sektorn, frivilligsektorn eller civilsamhället (se ex. Young 2000, 164 ff).¹ Begreppet används ofta även i sammanhang då olika former för aktiva och uttalade motståndsrörelser eller motståndsåktioner uppmärksammas. Med begreppet självorganisering syftar jag här till verksamheter vilka genomförs mer eller mindre självständigt i relation till den offentliga sektorn, men jag drar inte någon gräns vid den tredje sektorn. Det finns verksamheter som inte kan placeras inom den tredje sektorn, men som ändå skulle kunna beskrivas som självorganiserade. Ett område som ligger nära till hands att sammankoppla med självorganisering berör entreprenörskap och kommersiella verksamheter. I liberal teori, exempelvis, brukar marknaden framställas som just självorganiserad. I mitt bruk av begreppet självorganisering kommer jag även att inkludera verksamheter inom den privata sektorn. Här är det dock inte entreprenörskap och marknadens självorganisering som står i fokus. Min forskningsfråga är istället riktad mot att undersöka rummets betydelse för den självorganisering som sker i den segregerade och rasifierade stadens kontext. Jag gör med andra ord en något bredare tolkning av begreppet än vad som är brukligt, och använder det primärt för att beskriva ett sätt att handla vilket framstår som autonomt och självständigt i relation till såväl offentliga aktörer som offentliga visioner och handlingsprogram. För tydlighetens skull vill jag här understryka att min avsikt inte är att undersöka vidden av begreppet självorganisering. Jag kommer således inte heller att anta en problematiserande hållning i min användning av begreppet.

¹ Inom samhällsvetenskapen används begreppet också inom fältet för sociala systemteorier där självorganisering beskriver karaktären av systemens reproduktion (se Fuchs 2003).

Syfte

Avhandlingens syfte är att, med den segregerade och rasifierade² stadens kontext som utgångspunkt, 1) analysera och diskutera rummets, särskilt det offentliga rummets, betydelse för självorganisering, 2) undersöka möjligheterna för självorganisering att skapa förändringar i rummet, 3) diskutera självorganiserad produktion av rum som en form för appropriation, samt 4) undersöka betydelsen av självorganisering för synliggörandet av sociala och kulturella identiteter. Studien bygger på två grundläggande antaganden. Det första är att självorganisering i grund och botten handlar om en strävan att göra sig själv delaktig, dvs. att påverka politisk beslutsfattning och på andra sätt bidra till att skapa förändring. Det kan gälla förändring av såväl den egna, individuella livssituationen som gruppens villkor och möjligheter i samhället i stort. Det andra antagandet är att självorganisering sker i en social och rumslig kontext som å ena sidan sätter ramarna för, och å andra sidan påverkas och förändras av den självorganiserade verksamheten. Självorganisering refererar således inte till aktiviteter som är fullständigt autonoma. Tvärtom handlar det om verksamheter som är kringskurna av dominerande strukturer, vars förändring kan vara ett mål för dessa verksamheter.

Jag tar mig an min forskningsuppgift genom att teoretiskt belysa och diskutera rummets betydelse för självorganisering och deltagande samt genom att analysera två exempel vilka utgör goda exempel på självorganisering i den segregerade och rasifierade staden. Jag har utvecklat syftet genom att formulera fyra delfrågor:

Vilken betydelse har rummet för självorganisering och hur kan man beskriva självorganisering i termer av rumslig produktion? Denna fråga diskuteras i ett första steg med stöd av teorier om rumslig produktion och i ett andra steg med utgångspunkt i de båda exemplen. Jag har inledningsvis frågat mig hur rummet tagits i bruk samt vad det är som har möjliggjort aktiviteterna och verksamheterna i de specifika fallen i fråga. Utgångspunkten har varit att samhällets sociala dimensioner är oupplösligt förenade med dess rumsliga förhållanden. Jag använder mig av begreppet *appropriation* som verktyg för att diskutera dels rummets

² Begreppet segregation hänvisar till den geografiska åtskillnaden mellan befolkningsgrupper längs olika sociala skiljelinjer, här främst till socioekonomiska och etniska. Begreppet rasifiering hänvisar till de processer som utifrån föreställningar om rasskillnader och kulturella olikheter kategoriserar, diskriminerar, exkluderar och skapar materiella ojämlikheter mellan människor (Molina 1997, 37, 62).

innebörd som förutsättning för självorganisering, dels betydelsen av rummets förändring som målet för självorganisering.

Vilken betydelse har det offentliga rummet för självorganisering? I detta sammanhang har jag särskilt intresserat mig för det offentliga rummets betydelse, dels som en rumslig resurs som kan tas i bruk för att mobilisera egna intressen, dels som en plats för demokratisk diskurs, kulturell kommunikation och kollektivt meningsskapande. Min avsikt har även varit att undersöka och diskutera betydelsen av de studerade fallen av självorganisering för det offentliga rummets innebörd som offentligt rum. Diskussionen bygger på en normativ uppfattning om att handlingar som syftar till att *appropriera* och *representera* sig själv i det offentliga rummet är centrala för dess betydelse som ett demokratiskt rum.

Vilken betydelse har självorganisering för olika befolkningsgruppers konstruktion av identitet? I den segregerade och rasifierade stadens kontext är möjligheten att ge uttryck för sin egen sociala och kulturella identitet en fråga om delaktighet. Konstruktion, artikulering och manifestering av sociala och kulturella identiteter i det offentliga rummet omfattar konkreta rumsliga processer. Hur materialiseras dessa och vilka är förutsättningarna för identitetskonstruktion genom självorganisering och appropriation?

Hur kan man förstå självorganiserad produktion av rum som en form för deltagande och vilken potential äger det som sådant? Som jag ser det handlar den självorganisering som sker i den segregerade och rasifierade stadens kontext, och som så att säga sker ”underifrån”, om en strävan att göra sig själv delaktig och skapa förändring.

Min förhoppning är att avhandlingen ska inspirera till en fortsatt diskussion dels om självorganisering, i synnerhet självorganiserade initiativ för att kompensera och verka mot exkludering och diskriminering, dels om det offentliga rummet, dess potential för kollektivt meningsskapande samt dess betydelse för deltagande och demokratisk diskurs.

Val av plats och studieobjekt

Att mitt val av studieområde föll på Rinkeby har, som redan nämnts, främst att göra med att jag lockades av stadsdelens uppenbart livliga föreningsliv och det entreprenörskap som tycktes verkade gro

där.³ I valet av studieobjekt för mina två fallstudier har jag utgått från att inkludera såväl kommersiella som föreningsorienterade, icke-kommersiella verksamheter. Den första fallstudien handlar om *Somaliska veckan*, en europeisk-somalisk fotbollsturnering som arrangerats i Stockholm varje sommar sedan 1999. Evenemangets centrala plats är Rinkeby, men många av dess aktiviteter, bland andra fotbollsmatcherna, äger rum utanför stadsdelen. En anledning till att Somaliska veckan intresserade mig är att den vänder sig till somaliska fotbollslag i diasporan. De flesta av lagen som ställer upp i fotbollsturneringen är inresta till Sverige och Rinkeby för att delta. När turneringen spelas är det sina ”nya” hemländer fotbollslagen representerar. Somaliska veckan intresserade mig dock även för att den utgör ett omfattande evenemang vars förverkligande bygger på många personers ideella engagemang, arbetsinsatser och ekonomiska bidrag.

Den andra fallstudien utgörs av de småbutiker jag fick syn på under mina första besök i Rinkeby. Dessa framstod för mig som illustrativa exempel på den typen av fenomen jag ville studera. Rinkebys småbutiker är visserligen inte unika. Småbutiker som dem i Rinkeby finns i många andra miljonprogramsstadsdelar. I Rinkeby tycks dock småbutikerna vara jämförelsevis många. En vanlig föreställning om miljonprogramsstadsdelar som Rinkeby är att sättet på vilka de är utformade och rumsligt organiserade missgynnar, eller till och med omöjliggör, utvecklingen av småskaliga butiksverksamheter. Med sin mångfald av småbutiker framstår Rinkeby därför som ett exempel på rakamotsatsen. Småbutikerna är inhysta i bostadshusens bottenvåningar i lokaler som från början inte avsetts för butiksverksamheter, vilket för mig vittnade om ett etableringsförfarande utöver det vanliga.

Under avhandlingsarbetet använde jag mig av ytterligare ett fall, en förstudie som handlar om organiseringen av techno- och ravefester i Stockholms periferi (Olsson 2005). I jämförelse med de

³ I det övergripande forskningsprojektet *De offentliga rummens gränsöverskridande potential i den segregerade storstaden – en analys av sambanden mellan arkitektoniska och sociala rum*, som utgjort ramen inom vilken avhandlingen genomförts, ingick ett antal studieområden lokaliserade i Stockholmsområdet: Flemingsberg, Järva (Rinkeby, Tensta, Hjulsta, Akalla, Husby och Kista) inklusive Spånga samt Skärholmen/Kungens kurva. Begreppet Järva används ofta för att beskriva grönområdet Järvafältet inklusive de stadsdelar vilka är belägna i anslutning till detta. När jag framöver använder mig av begreppet Järva är det först och främst själva stadsdelarna jag refererar till. Järva har en total befolkning på ca 63 000 invånare, varav ca 15 600 bor i Rinkeby (Stockholms Stad 2006b, 90).

två ovannämnda fallstudierna hade denna karaktären av exkurs. Jag bearbetade denna studie bland annat i syfte att utveckla min förståelse av ett av de begreppspar (strategier – taktiker) som jag använder mig av i avhandlingen.

Metod och tolkning

Jag har använt mig av fallstudien som metod. Det har inneburit att jag under studiens gång har rört mig mellan å ena sidan fältarbete och bearbetning och analys av det empiriska materialet, och å andra sidan de litteraturstudier som var nödvändiga för min appropriation av adekvata begrepp och teorier samt formuleringen av min teoretiska referensram. En sådan pendlande process innebär givetvis att de insikter, upptäckter och problem som uppkommer under det empiriska arbetet påverkar den teoretiska diskussionens orientering och vice versa. Den lämnar inte heller själva forskningsfrågan oberörd. Forskningsarbetet har alltså utvecklats i en process där jag låtit mina empiriska upptäckter återverka på själva forskningsfrågan.

Fallstudien som metod

Fallstudien är en metod som kan vara lämplig att välja för empiriska studier för vilka avsikten är att studera komplexa skeenden och beakta samspelet mellan en mångfald olika faktorer. Den lämpar sig därför särskilt väl som metod för studier som genomförs i forskningsobjektets verkliga och nutida kontext (Flyvbjerg 2006; Merriam 1994; Stake 1995; Yin 2003). Enligt Robert K. Yin används fallstudien vanligen för forskningsfrågor som fokuserar på *hur* och *varför*, mer än *vad*, *vem* och *var*. Den används därför oftare för forskningsprojekt som ämnar *förklara* en företeelse men kan även användas dels för studier vilka är mer *beskrivande*, dels för studier vilka är inriktade på att *utforska* eller *upptäcka* (Yin 2003, 3). Gränserna mellan förklarande, beskrivande och upptäckande forskning är, som Robert E Stake hävdar, dock inte alltid så skarpa. All forskning omfattar och sammanflätar moment av beskrivning, upptäckt och förklaring. Två andra viktiga moment är *tolkning* och *förståelse*. Stake anser att det finns en viktig skillnad mellan sådan forskning som söker förklara och sådan forskning som söker tolka och förstå. I det första fallet handlar det om att söka definiera orsakssamband. I det andra fallet handlar

det mer om att göra utförliga beskrivningar av företeelsen i fråga. Utgångspunkten är då att orsak och verkan inte uppträder eller på ett enkelt sätt kan inringas för händelser och företeelser som utspelar sig mer eller mindre samtidigt. Kvalitativ forskning lägger vikt vid icke-kvantifierbara fenomen och företeelser, exempelvis upplevelser, personligt engagemang och värderingar, vilka inte kan skildras med enkla slutsatser och bevis. Kvalitativ forskning är således ofta mer orienterad mot tolkning och förståelse (Stake 1995, 35-44).

Att välja fallstudien som metod föll sig naturligt för mig eftersom min intention var att skildra och analysera samtida företeelser. Min intention har varit att tolka och förstå snarare än att förklara eller göra nya upptäckter. Jag har arbetat utifrån en induktiv ansats, men det innebär inte att studierna inletts helt förutsättningslöst. Det som intresserat mig ända från början har varit att undersöka hur de studerade aktiviteterna och verksamheterna förverkligats samt vilka förutsättningarna varit. Allt eftersom studierna framskridit har forskningsfrågan ringats in med större precision.

Fallstudiemetoden används inom många olika forskningsfält inom både samhällsvetenskapen och naturvetenskapen, men är kanske allra mest förknippad med antropologin och etnologin. Det händer ofta att metoden likställs med konventionella metoder för insamling av data som är vanligt förekommande inom dessa forskningsfält, såsom djupintervjuer och deltagande observationer. Fallstudien inbegriper dock ingen förutbestämd metod för datainsamling och ska inte heller tas för att vara en datainsamlingsmetod i sig. Det finns inga fasta regler för fallstudier. Forskaren utgår inte från en i förväg angiven metod för att analysera det empiriska material som samlats in. Kännetecknande för fallstudien är att den kombinerar flera olika insamlingsmetoder, både kvantitativa och kvalitativa, och hanterar flera olika typer av empiriskt material.⁴ Vilka metoder som används beror på forskningsfrågan (Merriam 1994, 20, 47; Yin 2003, 12). I mina två fallstudier har jag använt mig av flera olika metoder och av flera typer av data.

⁴ Det händer ofta att fallstudien klassificeras som en kvalitativ forskningsmetod, men detta är, enligt Robert K. Yin, en felaktig uppfattning (Yin 2003, 14). Bent Flyvbjerg beskriver emellertid fallstudien som kvalitativ, men understryker att den ofta skarpa gränsdragningen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder inte är särskilt lyckad eftersom den bästa forskningen använder sig av en kombination av båda typerna (Flyvbjerg 2006, 234, 241-242). Robert E. Stake menar att alla metoder i verkligheten utgörs av en blandning av dessa två olika metodtyper. Skillnaden mellan kvalitativt och kvantitativt inriktade fallstudier handlar om synen på hur kunskap produceras, forskarens roll och huruvida fokus läggs på tolkning eller förklaring (Stake 1995, 36-37).

Intervjun och observationsstudien är de två metoder jag har använt mig av ända från början. Valet av de övriga metoderna har till stor del styrts av de upptäckter och frågor som uppstått allteftersom arbetet framskridit.

En ofta diskuterad fråga som rör fallstudien som metod handlar om vad fallstudien egentligen förmår visa. En vanlig missuppfattning är att det inte är möjligt att generalisera utifrån forskningsresultat från en enda fallstudie (Flyvbjerg 2006). En annan vanlig missuppfattning är att fallstudien ger för stort utrymme för forskarens subjektiva bedömningar och värderingar och därmed tenderar att verifiera forskarens teoretiska propositioner. Denna tendens till verifiering är, enligt Flyvbjerg, dock inte unik för fallstudien. Denna risk existerar för alla forskningsmetoder, även de kvantitativa. För en enkätundersökning, exempelvis, handlar det om vilka frågor man ställer och hur man ställer dem. Flyvbjerg hävdar att förhållandet snarare är det omvända för fallstudien vad gäller tendenserna till verifiering. Fallstudien karaktäriseras av ett sökande och ifrågasättande under hela studiens gång. Därmed är sannolikheten större, snarare än mindre, att påträffa empiriskt material som falsifierar de initiala antagandena. Fallstudien har därför en större tendens att falsifiera än att verifiera (Flyvbjerg 2006, 234-235).

Möjligheten att generalisera forskningsresultaten från en enda fallstudie är beroende av hur man har formulerat de teoretiska antagandena som har fungerat som utgångspunkt. En första möjlighet är att använda fallstudien som en *kritisk fallstudie* för att testa, falsifiera eller verifiera, en redan existerande teori. Den kritiska fallstudien kan lämpa sig särskilt väl för generalisering genom falsifiering av ett antagande om den generella giltigheten av en teori (Flyvbjerg 2006, 229-230). En andra möjlighet till generalisering gäller fallstudier som på något sätt är *extrema* eller *unika*. Extrema, unika eller ovanliga fall kan användas för att illustrera en företeelse som framträder särskilt tydligt i det extrema fallet. Ett extremt eller unikt fall kan också vara så unikt att fallet i sig utgör den generella kunskapen. En *typisk* eller *representativ fallstudie* väljs i sådana fall där man stävar efter att beskriva ett normalt förhållande (Yin 2003, 41). *Paradigmatiska* fall är sådana vilka kan exemplifiera och karaktärisera generella samhällsliga förhållanden. Michel Foucaults klassiska panoptikon-exempel är ett

exempel på ett paradigmatiskt fall (Flyvbjerg 2006, 232).⁵ *Instrumentella* fallstudier utgör sådana studier vilka syftar till att förstå något mer än just det specifika fallet. De syftar till att på ett eller annat vis generera generaliserbara forskningsresultat. Utförandet av fallstudier inbegriper emellertid oftast att göra antaganden, ”små generaliseringar”, under hela forskningsprocessen (Stake 1995, 3-7).

Mina två fallstudier är av helt olika art. I fallet med småbutikerna undersöker jag etableringen av kommersiella verksamheter som har vuxit fram successivt, en i taget. I studien om Somaliska veckan studerar jag ett fotbollsevenemang som genomförs som ett kollektivt projekt. I mina studier är det den teoretiska ansatsen som utgör den gemensamma nämnaren. Mina fallstudier skulle således kunna beskrivas som instrumentella, eftersom min avsikt har varit att undersöka ett och samma fenomen som jag har antagit att de båda fallen representerar. Det är dock inte enbart själva fenomenet som är intressant i sammanhanget. En av poängerna med fallstudien som metod är att även försöka återspegla komplexiteten hos just den verklighet man studerar. Min avsikt har därför även varit att skildra de två fallen på ett sätt som återspeglar ambivalenser och mångtydigheter i den verklighet jag studerar.

En av svårigheterna med fallstudien, som delvis hänger samman med helhetsgreppet, består i att precisera vad själva fallet handlar om (Flyvbjerg 2006, 238). Här har även jag ställts inför flera svårigheter och har under studiens gång ibland frågat mig vad mina fallstudier egentligen handlar om. Saker som bekymrat mig har bland annat gällt hur jag ska tolka inkonsekvenser i mina intervjupersoners berättelser och hur jag kan extrahera generella slutsatser ur mitt material. Yin anser att svårigheterna oftast beror på att forskaren ägnat för lite uppmärksamhet åt teoriutveckling i det initiala skedet (Yin 2003, 41). Flyvbjerg menar att det snarare handlar om att fallstudiens sökande, eller induktiva, ansats lämnar själva forskningsfrågan öppen och att den verklighet som fallstudien ämnar undersöka ofta visar sig vara ambivalent till sin karaktär. Att genomföra fallstudier innebär till

⁵ I sin studie *Övernakning och straff* från 1975 har Michel Foucault utfört en analys av ”fängelsets födelse” i syfte att illustrera karaktären hos det moderna samhällets maktutövning. Foucault använder Jeremy Bentham's fängelsekoncept panoptikon, ett fängelse där cellerna är överblickbara från en enda punkt varifrån en vakt övervakar dem, som ett paradigmatiskt exempel på det moderna samhällets disciplinära kontroll av dess medborgare genom att synliggöra och övervaka (Kärholm 2004, 106-108).

stor del att inte veta och låta verkligheten visa sig i all sin rikedom. Fallstudien är en forskningsansats vars syfte är att gå på djupet. Det inbegriper att även sådant som framstår som detaljer ägnas närgången uppmärksamhet. Den gnagande känsla som denna ansats kan medföra är att fallstudien berör många specifika saker, men ändå ingenting särskilt. Att sammanfatta och summera fallstudier är ofta ingen enkel uppgift. Flyvbjerg anser att det rent av kan finnas en poäng med att *inte* sammanfatta och summera fallstudier utan istället behålla dem ”öppna”. Han föreslår två strategier för att göra detta. Den första strategin är att presentera den verklighet som fallstudien studerat med alla dess tvetydigheter. Väl genomförda fallstudier presenteras ofta, enligt Flyvbjerg, i form av nyanserade berättelser vilka återspeglar verklighetens komplexitet. Den andra strategin är att använda teorier från flera olika forskningsfält i tolkningen av det empiriska materialet. På så sätt lämnar man forskningsresultatet öppet för alternativa tolkningar hos läsaren (Flyvbjerg 2006, 228, 237, 241). Jag har använt mig av ett slags kombination av dessa två strategier. Mitt mål har varit att beakta helheten såväl som detaljerna. Jag har använt mig av teorier från flera olika forskningsfält och har även refererat till forskning inriktad på de specifika teman, eller ämnen, som de två fallstudierna berör.

Fältarbete och tolkning av empiriskt material

I fältarbetet har jag använt mig både av flera olika metoder och av flera olika typer av data. En studie som särskilt inspirerat mitt empiriska arbete är Dolores Haydens *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History* (1995). I denna studie understryker Hayden vikten av att återberätta marginaliserade gruppers historia både i stadens landskap och i den officiella historieskrivningen. Eftersom sådana berättelser ofta saknas i de officiella historieskrivningarna är det viktigt att ta vara på byggnader, föremål och olika typer av dokument som riskerar att utraderas eller falla i glömska. Alla slags material – från hyreskontrakt till skatteregister till fastighetsägares och hyresgästers muntliga berättelser – vilka kan användas för att lyfta fram osynliggjorda berättelser och historiska sociala processer är av värde (Hayden 1995, 30-34, 47). De två fall som jag valt att studera är exempel på företeelser vilka man inte finner information om vare

sig i offentliga skildringar av staden eller i de mer lokala skildringarna av Rinkeby. Att leta reda på material då källorna inte är uppenbara, vilket framförallt var fallet med min studie om småbutikerna, kan vara svårt och tidskrävande. Men det kan också göra empiriinsamlingen till ett väldigt spännande och kreativt arbetsmoment, vilket var något jag fick uppleva.

De metoder jag använt mig av i insamlingen av empirin utgörs av kvalitativa intervjuer, observationsstudier, litteratur- och dokumentstudier, studier av geografiska data och bilder samt en inventering och en mindre enkätundersökning. Förutom den empiri vilken jag själv delvis producerat (intervjuerna, inventeringen, enkätundersökningen, en del av kartmaterialet samt fotografier), har jag använt mig av detaljplaner, översiktsplaner, planritningar, kartor, bygglov, offentliga rapporter och promemorior, nämndeprotokoll och tjänsteutlåtanden, litteratur, tidningsartiklar, webbplatser, fotografier samt en videofilm. Jag har främst använt mig av kvalitativa analysmetoder då en viktig del av min forskningsuppgift handlar om att karaktärisera de företeelser jag studerar. Det empiriska material vilket jag själv deltagit i att konstruera är därför främst anpassat för kvalitativ analys. En del av mitt material har dock en kvantitativ karaktär. Så är fallet med inventeringen av småbutikerna, sammanställningen av detaljplanerna och byggloven samt enkätundersökningen som jag utförde för fallstudien småbutikerna.

I båda fallstudierna spelar intervjuer och observationer en central roll. I fallstudien om Somaliska veckan utgör intervjupersonernas berättelser och mina observationer de främsta källorna för skildringen av turneringen och analysen av dess utveckling och betydelse. Förutom intervjuerna och observationerna bygger studien på olika typer av skrivet material och en videofilm som skildrar aktiviteterna under sommaren 2006. I fallstudien småbutikerna används intervjuerna för att söka skildra småbutikernas uppkomst samt för att karaktärisera småbutikerna som levda rum, både ur butiksinnehavarnas och ur kundernas perspektiv. Förutom intervjuerna utförde jag under mina besök i småbutikerna även ett tiotal informella samtal med butiksinnehavare samt ytterligare ett tiotal informella samtal med kunder. Ett problem jag ställdes inför i fallstudien om småbutikerna handlade just om hur jag skulle kunna närma mig kunderna.

Mitt val föll på att utföra en enkätundersökning. Det var i samband med denna som jag fick tillfälle att samtala med kunder. Även min studie av Somaliska veckan bygger på ett tiotal informella samtal med både deltagare och arrangörer i samband med mina besök på evenemangets fotbollsmatcher och i Rinkeby.

Intervjuarbetet

Intervjun som metod utnyttjade jag under större delen av forskningsarbetet. I det inledande skedet genomförde jag flera intervjuer, främst med tjänstemän och föreningsaktiva, i syfte att orientera mig i min forskningsfråga och valet av studieobjekt. Under forskningsarbetet gjordes totalt 59 intervjuer (se appendix). Av dessa ingår 23 i fallstudien om småbutikerna och 17 i fallstudien om Somaliska veckan. De övriga 19 intervjuerna var av orienterande karaktär. Fem intervjuer utfördes som telefonintervjuer och är därför inte inspelade. De övriga 54 intervjuerna spelades in och transkriberades. De informella samtal som jag genomförde under avhandlingsarbetet har inte spelats in. Dessa har istället dokumenterats i anteckningar som jag gjorde efter varje samtal.

I fallstudien om Somaliska veckan utgjordes intervjupersonerna av arrangörer, politiker och tjänstemän inom Rinkeby stadsdelsförvaltning och Sundbybergs Stad samt en evenemangsdeltagare. I denna fallstudie föll det sig naturligt att de första intervjupersonerna blev arrangörerna av turneringen. Den information jag fick av dem ledde mig vidare till att kontakta och intervjua just de tjänstemän och politiker som flera av arrangörerna ansåg hade varit behjälpliga i organiseringen av evenemanget. I fallstudien om småbutikerna bestod intervjupersonerna av butiksinnehavare, tjänstemän inom olika delar av Stockholms Stad, fastighetsförvaltare, en konsulterande arkitekt samt en företrädare för Internationella Företagarföreningen i Sverige (IFS). I valet av butiksinnehavare att intervjua utgick jag från butikens storlek, geografiska lokalisering och kommersiella inriktning för att få en så varierad spridning som möjligt.

Mina intervjuer hade karaktären av ostrukturerade och semi-strukturerade informella intervjuer (Cloeke et al 2004, 148). De intervjuer jag utförde i forskningsarbetets inledande skede var mer öppna och mindre strukturerade än de intervjuer jag gjorde senare.

Allteftersom min forskningsfråga blev klarare, började jag använda mig av olika metoder för att strukturera intervjun samtidigt som jag försökte bibehålla samtalskaraktären för att inte avskräcka intervjupersonen från spontan konversation och berättande. Jag började använda mig mer aktivt av de frågor jag hade skrivit ner på förhand, men det handlade framförallt om hur jag förberedde mig inför intervjun.

Jag transkriberade mina intervjuer allteftersom jag utförde dem. En viktig fördel med denna strategi är att den ökar möjligheten att minnas sådant, exempelvis ansiktsuttryck och förtydligande gester, som inte fångas av ljudinspelningen. En annan fördel är att man under transkriberingen får en chans att direkt utvärdera sin egen insats i intervjusituationen. Detta var en viktig läroprocess som bidrog till att jag efter hand utvecklade mitt sätt att förbereda mig inför intervjun, samt mitt sätt att ställa frågor och lyssna på intervjupersonen under intervjuns gång. Till en början försökte jag lyssna så mycket som möjligt och inte ställa ledande frågor. Vid ett tillfälle då jag intervjuade en pratsam person och jag själv intog en position mer som lyssnare, förstod jag under intervjuns gång att intervjupersonen talade vidare i väntan på nästa fråga från mig. Samtalet kom ut på långa avvägar och efterhand tog jag mig friheten att avbryta med frågor och kommentarer för att få intervjupersonen att tala om det jag var intresserad av. Denna erfarenhet fick mig att inse att det också kunde finnas fördelar med att själv delta mera aktivt, exempelvis genom att förmedla mina egna reflektioner och funderingar och låta intervjupersonen reagera på dem. På så sätt blev intervjuerna mer som samtal. En intervjuteknik som jag prövade var att återupprepa frågor som jag var särskilt intresserad av, men med en annan formulering för att testa om svaret blev annorlunda. Om man bortser från risken att intervjupersonen kan bli uttråkad eller irriterad över att behöva upprepa sig, kan tekniken vara ett bra sätt att få utvidgade berättelser. Det visade sig i många fall att intervjupersonen tog upp ytterligare detaljer, berättade om någon speciell händelse eller något nytt som dykt upp i minnet under intervjun.

Erfarenheter som dessa lärde mig två viktiga saker om intervjun som metod. Det första är att intervjun, hur fritt den än genomförs, är en manipulerad och iscensatt samtalsituation. En del forskare,

kanske främst inom etnologin och antropologin, föredrar att kalla sina intervjuer för samtal. Intervjun är visserligen ett samtal, men den är dock inte vilken typ av samtal som helst. Den är just också en intervju. Som forskare har man en intention med intervjun, som äger rum just därför. Det finns förväntningar redan innan intervjun äger rum, både hos forskaren och hos intervjupersonen, på vad intervjun ska handla om. Detta återspeglas bland annat i hur frågorna ställs och hur de tolkas, hur svaren formuleras och vad intervjupersonen tar upp eller inte alls nämner under intervjun.

Den andra viktiga insikten som intervjuerfarenheterna gav mig handlar just om interaktionen mellan forskaren och intervjupersonen. De kvalitativa metoderna förutsätter att man som forskare interagerar med dem man undersöker. De sätt varpå man uttrycker sig påverkar i allra högsta grad hur nyanser i frågor och berättelser förmedlas och tolkas av den andre. De empiriska data som produceras under en intervju konstrueras därför både av forskaren och intervjupersonen. Cloke et al argumenterar för att man därför inte kan bortse från att forskarens egen sociala identitet (i mitt fall exempelvis som forskarstudent, kvinna, ”vit”, ”etnisk svensk”, icke-stockholmare) har betydelse för vilka förväntningar som skapas hos intervjupersonen och hur hon eller han agerar i samtalet. Som forskare kan man inte komma ifrån att man deltar i samtalet med sin egen person, precis som intervjupersonen. Våra respektive sociala identiteter och positioner utgör en viktig faktor i intervjusituationen (Cloke et al 2004, 28-29, 127-129). Som forskare är det viktigt att reflektera över att det, av flera anledningar, råder en asymmetrisk maktrelation mellan mig som forskare och mina intervjupersoner. En anledning är att intervjupersonen till en högre grad utlämnar berättelser om sig själv, medan forskaren till största delen tar emot. Intervjupersonen kan inte veta hur forskaren i slutändan kommer att hantera och förvalta informationen. Som forskare kommer jag att tolka mina intervjupersoners berättelser, dvs. att definiera vilka intervjupersonerna är, vad de gör och hur de upplever sin verklighet. Det finns alltid en risk att jag sätter mina egna värderingar och mina egna personliga referensramar över intervjupersonernas berättelser. Dilemmat är att man som forskare inte heller kan kliva utanför sig själv och anta en fullständigt objektiv hållning. Vad som då återstår

att göra är att vara självkritisk, reflekterande och hela tiden ifrågasätta de egna tolkningarna. Transkriberingsprocessen ger sedan en möjlighet att mer grundligt analysera och utvärdera den egna rollen. För mig fungerade transkriberingen som en analys- och reflektionsprocess som bidrog till att utveckla mitt sätt att agera i intervjusituationen. Min erfarenhet är att man till en viss grad kan motverka att, hos intervjupersonen, skapa en känsla av att utelämnas sig själv genom att låta sin egen person träda fram under intervjun och, så att säga, ge tillbaka av sig själv. På så sätt kan också intervjupersonen få en känsla av mina förutsättningar att tolka henne eller honom. Jag kan dock aldrig med säkerhet veta hur mina intervjupersoner tolkar och förstår mig och vice versa. Det här gäller i alla intervjusituationer, men kanske ännu mer då forskaren och intervjupersonen har radikalt olika bakgrunder och erfarenheter. Mitt eget sätt att betrakta världen är exempelvis färgat av den kristna kultursfär jag är uppvuxen inom, trots att jag själv har en sekulär bakgrund. Min bakgrund skiljer sig i detta avseende från många av intervjupersonernas. I förhållande till många av mina intervjupersoner är jag också en utifrånkommande, en icke-stockholmare. Det medför fördelen att kunna betrakta vad mina intervjupersoner berättar om platser och händelser i den lokala kontexten med ”nya ögon”. Att jag inte har samma inblick i lokala förhållanden och händelser kan dock också innebära att jag missförstår, eller missar att förstå, intervjupersoners hänvisningar till begrepp, platser och händelser som är tagna för givet i Stockholmskontexten.

Det finns emellertid alltid aspekter där det är möjligt att se likheter, skillnaderna till trots. Som utflyttad från Sveriges norra periferi till ett av landets sydliga centrer har jag själv ofta funderat över min egen kulturella och etniska tillhörighet. På många sätt råder förstås stora skillnader mellan mig och dem av mina intervjupersoner vilka tillhör en diaspora – den sociala, kulturella och geografiska förflyttningen är och har varit långt mer omfattande för mina intervjupersoner. Det har för mig dock funnits en möjlighet att relatera mina intervjupersoners berättelser om identitetsarbetet i diasporan till mina egna erfarenheter av att ställas i en situation där jag i den nya sociala kontexten har tvingats omdefiniera mig själv. Detta är också en av anledningarna till att jag kommit att intressera mig för frågan om etnisk och kulturell identitet. Jag har emellertid inte diskuterat mina egna erfarenheter med mina intervjupersoner.

En annan anledning till att det råder en asymmetrisk maktrelation mellan forskare och intervjuperson är att dessa sällan intar jämställda positioner i samhällets sociala hierarki. Som akademiker befinner sig forskaren i en position till vilken intervjupersonen kan uppleva sig själv som underordnad, men det finns också tillfällen där situationen är den omvända. I mitt intervjuarbete har jag varit med om båda situationerna. Utbildningsnivå och yrke är emellertid enbart två bland flera faktorer som spelar in i detta sammanhang. Andra viktiga faktorer att reflektera över (i den rasifierade och segregerade stadens kontext) är personernas modersmål samt etniska och kulturella bakgrund och tillhörighet. En omständighet som påverkar konstruktionen av det empiriska materialet är att intervjuerna genomfördes på svenska och att jag som har svenska som mitt modersmål därför hade en stor fördel, och ett övertag, gentemot många av mina intervjupersoner vars modersmål är ett annat språk. Mitt intryck är att flera av dem ibland hade svårt för att på svenska uttrycka vad de ville berätta för mig. Förutom att berättelsen kanske inte blir så nyansrik som den blivit om personen uttryckt sig på sitt modersmål finns i sådana situationer alltid en risk att intervjupersonen även upplever frustration och känslor av underlägsenhet. I jämförelse med många av mina intervjupersoner vars föräldrar eller de själva immigrerat till Sverige, intar jag som ”representant” för den ”etniskt svenska” majoritetsgruppen en mer privilegierad social position, bland annat på grund av mitt modersmål. Under forskningsarbetets gång, särskilt under intervjuerna, har jag försökt förhålla mig aktivt reflekterande till hur detta påverkar mitt sätt att närma mig mina intervjupersoner och hur de betraktar mig. Det har inneburit att jag under intervjuarbetets gång ofta har funderat kring frågor om hur jag kan förhålla mig till begreppet ”invandrare” som en del av mina intervjupersoner använde då de beskrev sig själva för mig. Detta gav mig anledning att fördjupa mig i den postkoloniala teorin som varit vägledande för mina studier. Jag har alltså kombinerat den rumsteoretiska referensramen med en teoretisk diskussion om diaspora och kulturell identitet med utgångspunkt i postkoloniala teorier vilka jag presenterar i anslutning till den första fallstudien i kapitel fyra.

Etnologen Oscar Pripp har i sin studie om assyriers och syrianers företagande i Södertälje gett ett exempel på hur forskarens egen identitet kan påverka intervjupersonens berättelser. Pripp berättar att

han i intervjusituationen upplevt att hans egen identitet som svensk och forskare påverkat det sätt på vilket hans intervjupersoner talar till honom; vad de berättar och inte berättar. Intervjupersonen gör oundvikligen antaganden om vem forskaren är och definierar därmed henne eller honom. Hur man definierar den andra återspeglar samtidigt hur man identifierar sig själv (Pripp 2001, 76). I interaktionen mellan individer är det inte enbart individerna själva som finns närvarande. Närvarande finns även den symboliska publik – ”en osynlig tredje närvarande” – som utgörs av de sammanhang och grupper som de interagerande personerna ifråga identifieras med. Pripp beskriver hur han vid många intervjutillfällen upplevde att intervjupersonen även svarade på outtalade frågor. Han använder sig av begreppet *strategisk synkretism* för att beskriva en specifik typ av sådana berättelser. Ett exempel på strategisk synkretism är då en person tillhörande en marginaliserad grupp under samtalet förmedlar positiva motbilder av sig själv, eller den grupp hon eller han identifierar sig med, som ett sätt att hantera omvärldens negativa förställningar (Pripp 2001, 74). Även jag, liksom Pripp, har i många situationer upplevt att jag för intervjupersonen personifierat den grupp och det sammanhang som denne läser in mig i. Ofta upplevde jag mig identifierad som representant för den svenska majoritetsbefolkningen under mina vistelser och intervjuer med personer i Rinkeby och upplevde precis som Pripp att jag fick svar på outtalade frågor. Avgörandet huruvida det är frågan om strategisk synkretism eller inte vill jag hävda är beroende av hur man tolkar intervjupersonen. Man kan ju också säga att jag som en utifrånkommande person, som identifierar sig som ”svensk” och som i forskningssyfte tagit sig till ”invandrartäta” Rinkeby för att studera förhållandena *där*, representerar precis det som mina intervjupersoner läste in hos mig. Många gånger upplevde jag att jag hade stor nytta av intervjupersonernas förmåga att läsa in min identitet och förtydliga eller berätta om sådant jag inte hade kännedom om, på ett sätt så att jag som utifrånkommande skulle kunna förstå. I detta erfarenhets- och kunskapsmässiga sammanhang är det istället jag som intar en underordnad position i relation till intervjupersonen. Det är då intervjupersonen ifråga som vet och berättar för mig som inte vet vad det innebär att driva småbutik i Rinkeby eller att arrangera en två veckor lång fotbollsturnering varje sommar. Intervjupersonerna har

troligen även upplevt en ”tredje närvarande” i mitt sätt att tala och ställa frågor till dem.

Vad man som forskare lägger vikt vid, hur man lyssnar, vad man hör och hur man tolkar sin intervjuperson beror inte enbart på ens egen identitet, utan även på personliga egenskaper. Som forskare kan man begå misstag, missa möjligheter och lägga in sina personliga värderingar i studien. Detta sker oundvikligen och är även något som jag har erfårit under studiens gång. Ett exempel berör fallstudien om Somaliska veckan. Under arbetet med den intervjuade jag flera arrangörer som berättade om svårigheterna med att hitta en lämplig idrottsplats för evenemanget. Till en början fick jag intryck av att Sundbybergs IP var den idrottsplats som arrangörerna ansåg vara allra bäst. Flera uppgav sig vara nöjda med idrottsplatsen som är mycket större och bättre utrustad än dem i Rinkeby. Allteftersom jag analyserade mina intervjuer och kompletterade dem med nya förstud jag att det inte entydigt låg till på det sättet. Det tog mig dock ett bra tag att förstå att det bland arrangörer och deltagare fanns en önskan om att lokalisera evenemanget till Spånga IP. Att det fanns hinder för att lokalisera turneringen till Spånga IP uttalades dock inte av arrangörerna. Detta fick jag istället veta av två andra intervjupersoner. När jag sedan gick tillbaka till mina övriga intervjuer kunde jag upptäcka att detta implicit antydde i dessa, vilket jag inte hade lagt vikt vid tidigare. Det här är ett illustrativt exempel på betydelsen av att lyssna till och tolka även sådant som inte påtalas i en intervju. Ibland kan även det som inte sägs vara viktigt. Att fylla i och tolka sådana ”luckor” kan vara svårt att göra i ett inledande skede, men de kan, som i mitt fall, uppenbaras allteftersom kunskapen om kontexten fördjupas.

Frågan om idrottsplatserna i fallstudien om Somaliska veckan kan även tjäna som exempel på en etisk problematik och den risk som finns, då man studerar en företeelse i samtiden i dess verkliga kontext, att man själv på ett omedvetet sätt intervenerar i de skeenden man studerar. Det kan handla om att man helt enkelt finns närvarande och ställer frågor om sådant som för stunden är en aktuell politisk fråga och för intervjupersonerna kan upplevas som känsligt att tala om. Så var fallet under hösten 2006, veckan före valet, då jag befann mig i Rinkeby för att göra intervjuer om Somaliska veckan.

Observationsstudier

De observationsstudier jag utförde under avhandlingsarbetet hade karaktären av iakttagande observationer. Jag utförde med andra ord inga observationer där jag själv deltog aktivt i aktörernas arbetsuppgifter. I småbutiksfallstudien räknar jag in alla butiksbesök jag gjorde till mina observationsstudier. Jag gjorde minst ett besök i 23 av de totalt 32 småbutiker som finns i Rinkeby. De flesta av besöken utgjordes av korta ”shoppingbesök” då jag inte uppehöll mig i butiken särskilt länge, valde någon enstaka vara, betalade och gick. Man skulle kunna karaktärisera dessa besök som dolda observationer. Det innebär att jag inte avslöjade min identitet eller mitt syfte med besöket. Men vid några tillfällen, då det inte var kö i kassan, passade jag på att inleda ett samtal. Vid dessa tillfällen avslöjade jag dock min identitet och mitt syfte med besöket.

I två av de sex butiker, vars innehavare jag intervjuade, fick jag möjlighet att göra längre observationer. Vid dessa tillfällen uppehöll jag mig vid kassan och samtalade med butiksinnehavaren mellan kundbesöken. Jag upplevde att observationerna gav mig en god uppfattning om butikerna som vardagsmiljöer. Många kunder reagerade dock undrande på min närvaro, särskilt de som verkade vara stamkunder, varpå butiksinnehavaren ofta förklarade vem jag var och varför jag fanns i butiken. Vid ett tillfälle undrade en kund om jag var en kontrollant, vilket gjorde mig uppmärksam på att min närvaro kan ha medfört en negativ publicitet för butiken och butiksinnehavaren. Detta var förstås en oönskad effekt som jag inte hade räknat med.

De observationsstudier som jag utförde för fallstudien om Somaliska veckan ägde rum under turneringarna som arrangerades på Sundbybergs IP under sommaren 2005 och 2006 samt Stadshagens IP under sommaren 2007. Under sommaren 2005 besökte jag evenemanget under fyra dagar i mitten av turneringsperioden. Under sommaren 2006 förlade jag mitt besök till turneringens sista vecka och närvarade då även under finaldagen. Under sommaren 2007 besökte jag endast turneringens invigning. Under de tillfällen då jag närvarade vid fotbollsmatcherna träffade jag de personer jag intervjuade och fick på så sätt tillfälle att tala med dem flera gånger. Ibland hände det att jag blev presenterad för deltagare och inbjudna gäster vilka jag på så sätt även fick möjlighet att samtala med.

Observationsstudierna och de informella samtal som ägde rum under mina besök spelade en viktig roll för möjligheten att bilda mig en uppfattning om turneringens upplägg och karaktär som mötesplats för somalier i diasporan.

Enkätundersökning

Enkätundersökningen använde jag som ett sätt att närma mig småbutikernas kunder. Undersökningen genomfördes i december 2005 under fyra tillfällen. Två av dessa tillfällen utfördes vid ”stråket”, en gångbana vid vilken flera småbutiker är lokaliserade. Vid de övriga två tillfällena utfördes enkäten i en av de två butiker där jag gjorde mina observationsstudier. Enkäten var utformad som ett formulär som jag själv fyllde i allteftersom jag ställde mina frågor till kunderna. En sak som intresserade mig särskilt var att ta reda på var kunderna bodde. Vid flera tillfällen passade jag på att även ställa frågor utanför formuläret. Dessa möten fick mer karaktären av samtal.

Inventering av småbutikerna

I syfte att få en överblick av antalet småbutiker, deras kommersiella inriktning samt geografiska lokalisering genomförde jag en inventering av dem. Jag använde mig av tre kategorier: livsmedelsbutiker, ”diversebutiker” samt nischade butiker.

Studier av litteratur, tidningsartiklar och officiella handlingar

I båda fallstudierna har jag använt mig av litteratur, tidningsartiklar och ett antal offentliga rapporter som källor för händelser och omständigheter av betydelse. De övriga officiella handlingar jag använt mig av utgörs främst av detaljplaner, bygglov inklusive planritningar samt tjänsteutlåtanden och protokoll för nämnder inom Stockholms Stad. Syftet med studien av detaljplanerna och byggloven var att undersöka om de kunde ge mig information om småbutikernas etablering. Jag undersökte således alla detaljplaner som var gällande under december 2004. Studien av byggloven omfattar alla bygglov inom åtta utvalda fastigheter i Rinkeby. Här har jag även studerat planritningar för att ta reda på vad lokalerna använts till innan de omvandlades till butiker. Studien av byggloven skulle kunna betraktas som en mindre delfallstudie inom fallstudien om småbutikerna.

Analys av videofilm och webbplatser

I fallstudien om Somaliska veckan har jag använt mig av en film som skildrar aktiviteterna under sommaren 2006 och tar upp en fråga som berör idrottsplatserna. Filmen är på somaliska och innehåller 26 korta intervjuer. Översättningen genomfördes som en simultantolkning där tolkaren tittade på videon och översatte den till mig allteftersom. Den muntliga översättningen spelades in och transkriberades. För studien om Somaliska veckan har jag även kontinuerligt undersökt webbplatser som har skildrat fotbollsevenemangen. Jag har dessutom använt mig av ett flertal andra webbplatser som underlag för att orientera mig i olika frågor om den somaliska diasporan.

Avhandlingens indelning

Kapitel två, *Staden och de offentliga rummens omvandling*, utgörs av en introducerande genomgång av de omvandlingsprocesser som präglar städernas, i synnerhet Stockholms, sociala och rumsliga utveckling idag. Denna genomgång syftar till att precisera den övergripande kontexten för avhandlingens teoretiska utgångspunkter och empiriska studier.

I kapitel tre, *Självorganisering, appropriation och produktion av offentliga rum* redovisar jag min rumsteoretiska referensram. Denna utgörs av en diskussion om rummets betydelse för självorganisering med utgångspunkt i Henri Lefebvres och Michel de Certeaus begreppspar *appropriation – dominerings* respektive *strategi – taktik* samt deras teorier om rumslig produktion. Denna diskussion utmynnar i en mer specifik diskussion om det offentliga rummets betydelse för självorganisering.

I kapitel fyra, *Somaliska veckan: en europeisk-somalisk fotbollsturnering*, presenteras den första av de två fallstudierna. I detta kapitel studerar jag genomförandet av fotbollsturneringen samt dess betydelse som både en plats för möten och en plats för appropriation och representation av nya identiteter för somalier i diasporan. Jag undersöker även evenemangets appropriation av offentliga rum samt diskuterar dess betydelse för konstruktion av identitet. I kapitlet diskuterar jag begreppen diaspora och kulturell identitet med utgångspunkt i den postkoloniala teoribildningen.

Kapitel fem utgörs av min fallstudie av *Rinkebys småbutiker*. Här undersöker jag hur den rumsliga etableringen av småbutikerna möjliggjorts och diskuterar den form för appropriation som de representerar. Fallstudien omfattar även en analys av föreställningar om miljonprogramsstadsdelarnas rumslighet samt begreppet ”invandrarbutik”. Kapitlet innehåller även en analys och skildring av småbutikerna som offentliga rum samt en diskussion om småbutikernas betydelse för synliggörandet av kulturella identiteter i det offentliga rummet.

I kapitel sex, *Den självorganiserade staden*, jämför jag de två fallstudierna med utgångspunkt i både den rumsteoretiska och den postkoloniala referensramen. Kapitlet avslutas med en diskussion om förutsättningarna för självorganisering i staden utifrån fallstudiernas konklusioner.

2 Stadens och de offentliga rummens omvandling

Städer, speciellt stora städer, har genom historien ofta framställts som de primära platserna för nyskapande, nytänkande och framåtskridande utveckling. Den produktiva koncentrationen, blandningen och sammanblandningen av människor, kulturer, handelsvaror och idéer har troligen så länge som städer funnits utgjort själva sinnebilderna av staden och gör så fortfarande. Kanske skulle man kunna hävda att denna sinnebild nu odlas mer än någonsin tidigare.

De diskurser om konkurrenskraft, innovation, partnerskap och utveckling som städerna omgärdas av idag representerar emellertid enbart vissa berättelser om vissa befolkningsgrupper, vissa typer av rum – och en viss typ av stad. Bortom berättelserna om framåtskridande utveckling skymtar andra verkligheter och andra historier. Många av dessa återger verklighetsbilder vilka är långt mer problematiska. De förekommer allt oftare i den allmänna debatten och handlar om social polarisering och ”delade” – segregerade, rasifierade och exkluderande – städer.

Det finns ytterligare en typ av berättelser vars budskap och berättare är frånvarande i de officiella framgångsdiskurserna, den offentliga debatten och de sammanhang i vilka stadens framtid utstakas. De handlar om innovativa och nyskapande initiativ till förändringar på gräsrotsnivå, och i stadens periferi. De utgår från den levda erfarenheten av den segregerade och rasifierade staden. Exempel på sådana initiativ finns inom den så kallade tredje sektorn, men även i form av småföretagande.

Detta kapitel är en introduktion till den urbana kontext som präglar de självorganiserade verksamheterna som står i fokus för min studie. Jag inleder kapitlet med ett avsnitt som skildrar generella globala urbana omvandlingstrender och pekar på hur dessa har förändrat Stockholms

sociala geografi på en övergripande nivå. I de två påföljande avsnitten diskuterar jag stadens segregering och rasifiering samt dess påverkan på stadens offentliga rum. I det avslutande avsnittet tar jag upp ämnet självorganisering i relation till dessa övergripande urbana trender.

Entreprenörstadsens framväxt

Stockholm har som många andra städer i västvärlden genomgått en genomgripande omvandling som i många avseenden förändrat förutsättningarna att bo och leva i staden. Under de senaste två decennierna har inflyttningen till Stockholm varit stor. Staden, liksom stadsregionen i sin helhet, har vuxit både till folkmängden och till ytan med utbyggnaden av bostäder, företagsområden, handel och infrastruktur. Ekonomin har förändrats i en riktning som följer de generella trenderna i väst där tillverkningsindustrin successivt utbytt mot en tjänste- och kunskapsbaserad sektor och där städerna intagit en förnyad roll som platser för omsättning av kapital. I och med att kapital och produktion lättare kan flyttas mellan olika lokaliteter globalt, eftersom nationsgränserna inte längre bjuder på särskilt stort motstånd för sådan rörlighet, har städerna försatts i en situation där de konkurrerar om investeringar (se ex. Harvey [1989] 2001, 348). Detta har förändrat de sätt på vilka städer utvecklas och styrs. Inom forskningen sammanfattas denna utveckling ofta under begreppen *entreprenörstaden* (the entrepreneurial city) (Hall & Hubbard 1996) *urbant entreprenörskap* (urban entrepreneurialism) (Harvey 2001) och *urban governance* (Elander 1999).⁶ Dessa begrepp hänvisar till de strategier som utvecklats för att städer ska kunna attrahera nya investeringar och nya invånare. Det har blivit viktigt för städer och regioner att satsa på förnyelseprojekt såsom utbyggnaden av boendemiljöer, konsumtionsmiljöer, företagsområden, infrastrukturprojekt och etablering av forskningscentrer, högskolor eller universitet. Hur framgångsrik en stad blir i detta avseende beror också på hur väl man lyckas marknadsföra den. Det har därför blivit viktigt för städer att framställa sig som konkurrenskraftiga och attraktiva att bo och leva i. I den senaste regionala utvecklingsplanen för Stockholmsregionen (RUF 2001), kan man exempelvis läsa att: ”Stockholm har etablerats

⁶ Eftersom det inte finns något svenskt begrepp som beskriver governance på ett bra sätt kommer jag framöver att använda det engelska begreppet (se Elander 1999, 327).

som en av världens mest innovativa stadsregioner” (RTK 2002, 13). Ett liknande budskap framställs i Stockholm Stads *Vision Stockholm 2030*: ”Stockholm är en framgångsrik storstad som hävdar sig väl i den internationella konkurrensen” (Stockholms Stad 2004, 6). Sedan 2005 marknadsförs Stockholmsregionen under varumärket ”Stockholm – The Capital of Scandinavia” med målet att ”göra Stockholm till norra Europas ledande tillväxtregion” (Stockholm Business Region 2007). Marknadsföringsstrategierna appliceras även på områdes- eller stadsdelsnivå. ”Hightechområdena” Kista Science City och Novum Forskningspark, exempelvis, marknadsför sig med slogans som ”the world’s leading ICT Cluster” respektive ”världsledande forskning och företagande inom bioteknik” – paroller som signalerar internationell framgång och hög grad av specialisering (Kista Science City 2007; Novum Biocity 2007).

Att understödja etableringen av kluster och specialiserade sektorer är en strategi som många städer och regioner tillämpar eftersom sådana anses vara särskilt effektiva på att generera ”innovationer” och ekonomisk utveckling (se ex. NUTEK 2005; Stockholms Stad 2004). I Stockholmsregionen arbetade år 2001 ungefär 250 000 personer i branscher som ingår i någon form av kluster (RTK 2002, 18).

En annan strategi som många städer använder sig av för att förbättra konkurrensförutsättningarna och skapa ekonomisk utveckling är att satsa på utbyggnad och marknadsföring av stadens konsumtionsmiljöer och (fin)kultur. Det är ingen överdrift att påstå att utbyggnaden av nya konsumtionsmiljöer utgör en dominerande drivkraft för hur våra städer formas och omformas idag. I Stockholmsregionen byggdes under 1990-talet flera nya storskaliga handelsplatser – externa stormarknadsområden och shoppinggallerior – med regionala omland, exempelvis Barkarby (Stockholm Quality Outlet), Sickla Köp kvarter, Kista Galleria samt Kungens kurva, som marknadsför sig som Nordens största handelsplats. Åren 2003 respektive 2004 inleddes uppgraderingen av stadsdelscentren i Vällingby och Skärholmen till konsumtionsmiljöer av nutida snitt där konsumtionen ställs i fokus som en upplevelse och anläggningarnas bekvämlighet är högt prioriterad. Gemensamt för de två sistnämnda projekten är att de vilar på en förhoppning om att utbyggnaden av handeln kan göra Skärholmen respektive Vällingby, men även de närliggande stadsdelarna, mer

attraktiva som boendemiljöer och platser för företagsetablering (Vällingby centrum 2007b; Skärholmens centrum 2007).

Flera forskare har pekat på att allt fler städer marknadsför sig som kulturellt innovativa platser med ett rikt utbud av nöjen och konsumerbar kultur, inte minst för att attrahera turister. Kring konsumtionen av upplevelser har det vuxit fram en industri som genererar arbetstillfällen och ekonomisk vinst och till vilken allt större offentliga och privata investeringar kanaliseras (se ex. Evans 2003; Zukin 1995). Sharon Zukin argumenterar för att denna trend har skapat en *symbolisk ekonomi* där kulturella symboler och offentlig kultur sammanflätas med kommersialismen. Symboler och ”image” har allt mer blivit globala handelsvaror, varför den symboliska ekonomin blivit en aktiv drivkraft i stadens (ekonomiska) utveckling. Det görs idag stora investeringar i utbyggnaden av ”kulturindustrin”. Den symboliska ekonomin förändrar därför stadens geografi och har även intagit en aktiv roll i skapandet av representationer av och för staden (Zukin 1995, 3-15).

Graeme Evans använder begreppet *hard-branding* för att beskriva den form för kommersiellt ”image-skapande” som sker i städer idag. Av stor betydelse är att förbättra konkurrensförutsättningarna i den urbana konkurrensen med hjälp av olika typer av evenemang och så kallade flaggskepp eller *signature architecture*.⁷ De satsningar som nu görs på utbyggnaden av kulturella flaggskepp i städer i västvärlden finner, enligt Evans, ingen motsvarighet under hela 1900-talet (Evans 2003, 417-424). Globen och Moderna Museet är exempel på sådana imageskapande byggnader i Stockholm. Begreppet *hard-branding* hänvisar även till de strategier där varumärken knyts till bestämda platser i marknadsföringssyfte samt till strävanden efter att förknippa konsumtionen av dessa platser med en upplevelse av kollektiv identifiering. Denna kombinerade konsumtion av varor och ”image”/upplevelser materialiseras ofta i form av färdigpaketerade och igenkännbara miljöer, upplevelser och produkter. Ett exempel på en sådan satsning i Stockholm är *Heron City*, ett kombinerat shopping-, upplevelse och nöjescenter i Kungens kurva (Huddinge kommun). Ytterligare ett exempel på vilka yttringar ”image-skapandet” kan ge upphov till i städer som försöker marknadsföra sin kulturella mångfald

⁷ Ett flaggskepp är en extraordinär och ”värdeskapande” byggnad som ofta inrymmer en kommersiellt inriktad kulturattraktion, exempelvis en storslagen idrottsarena, ett museum eller ett operahus och som ofta är designad av ett internationellt känt arkitektkontor.

är att döpa om etniskt nischade stadsdelar med igenkännbara etiketter som *Chinatown*, *Greektown*, *Little Italy* osv. Det händer även att städer aktivt försöker konstruera sådana stadsdelar (Evans 2003, 421).⁸ En annan tendens som, enligt Evans, följer utvecklingen mot ett konceptbaserat kulturutbud kan man finna i årliga och ambulerande evenemang som det EU-stödda kulturhuvudstadsåret som Stockholm var värd för 1998. Sådana storskaliga och temporära projekt fyller ofta även en annan funktion. Värdskapet för ett stort evenemang kan legitimera offentliga investeringar i olika typer av utbyggnadsprojekt, allt från infrastruktur till nya bostäder och kulturinstitutioner (Evans 2003, 417-429).

Den kombinerade konsumtionen av produkter och upplevelser, samt den kollektiva identifiering som skapas genom denna omfattar i allra högsta grad även idrotten. Kring idrotten har, enligt Anthony King (2003), skapats en kommersiell offentlig kultur präglad av konsumtionen av produkter och varumärken. Detta gäller i allra högsta grad fotbollen som blivit en av de största publikidrotterna i Europa. Att publikidrotten, i synnerhet fotbollen, utgör en viktig del av den symboliska ekonomin har blivit uppenbart genom dess potential att attrahera investeringar och motivera storskaliga utbyggnadsprojekt. Att associeras med en stor elitfotbollsklubb, speciellt om klubben kan spela sina hemmamatcher på en pampig arena, har ett stort symbolvärde för en stad (King 2003, 119-135, 170). Ett exempel är planerna på att bygga en ny nationalarena för fotbollen i Solna, en arena som enligt planerna avses vara hemmaarena för elitfotbollslaget *AIK*. Förutom själva arenan inkluderar byggplanerna en helt ny stadsdel med bostäder, hotell- och konferensanläggning samt kontor och handel (Solna Stad 2007). I den symboliska ekonomin kring idrotten etableras representationer och en retorik som sammanflätar privata och offentliga intressen (Andrén 2006; Jönsson 2005; Lewenhagen 2006).

I och med Hammarby Sjöstad och en rad andra ombyggnadsprojekt i innerstaden, exempelvis Sankt Eriksområdet och Nacka Strand, har Stockholm, tillsammans med många andra städer i Sverige, anslutit sig till en internationell trend. I takt med att tillverkningsindustrin till stora delar omlokaliseras har centralt belägna terminal- och industrihamnområden övergivits som sådana.

⁸ I Stockholm finns inga tecken på detta, men dock i Malmö där en grupp investerare år 2006 förklarade sitt intresse för att bygga ett Chinatown i staden (Bergström & Hallgren, 2006).

Kombinationen av närheten till både vattnet och stadens centrala delar har gjort dessa områden begärliga som lokaliteter för stadsomvandlingsprojekt. I fallet med Hammarbyhamnen handlade det dock inte om att hamnområdet övergivits. Hamnen användes fortfarande och industriområdet – ”Stockholms sista kåkstad” – var en livlig plats med en stor blandning av småskaliga verksamheter, allt från skrothandlare och mekaniska verkstäder till musikstudior och konstnärsateljéer. Idag har plåtskjulen, och barackerna ersatts med strandpromenader, parker, miljöanpassade dagvattensystem, eleganta shoppingstråk och högattraktiva flerbostadshus med maximerad vattenutsikt och exklusiva lägenheter – en stadsdel som förstärkt bilden av Stockholm som den vackra staden vid vattnet (Pettersson 1994; Vestbro 2004).

Karaktäriserande för entreprenörsstadens stadsomvandlingar är, som i fallet med Hammarby Sjöstad liksom planerna för den nya stadsdelen och nationalarenan för fotbollen i Solna, att staten eller kommunerna samarbetar med den privata sektorn om samfinansiering av utbyggnadsprojekt. Denna utveckling mot partnerskapsprojekt, som hänger nära samman med den urbana konkurrensen, har inneburit att statens roll förändrats. Det är en utveckling som gör sig gällande på alla nivåer inom det offentliga. Staten och kommunerna tillhandahåller traditionell välfärd i mindre grad än tidigare och den långsiktiga och övergripande planeringen har successivt övergivits till förmån för en ad hoc-mässig planering, eller *governance*, som till skillnad från traditionell politisk styrning (*government*) karaktäriseras av en högre grad av samarbete mellan det offentliga och det privata. I Sverige blev denna övergång märkbar på 1980-talet (Elander & Khaake 2001, 236).

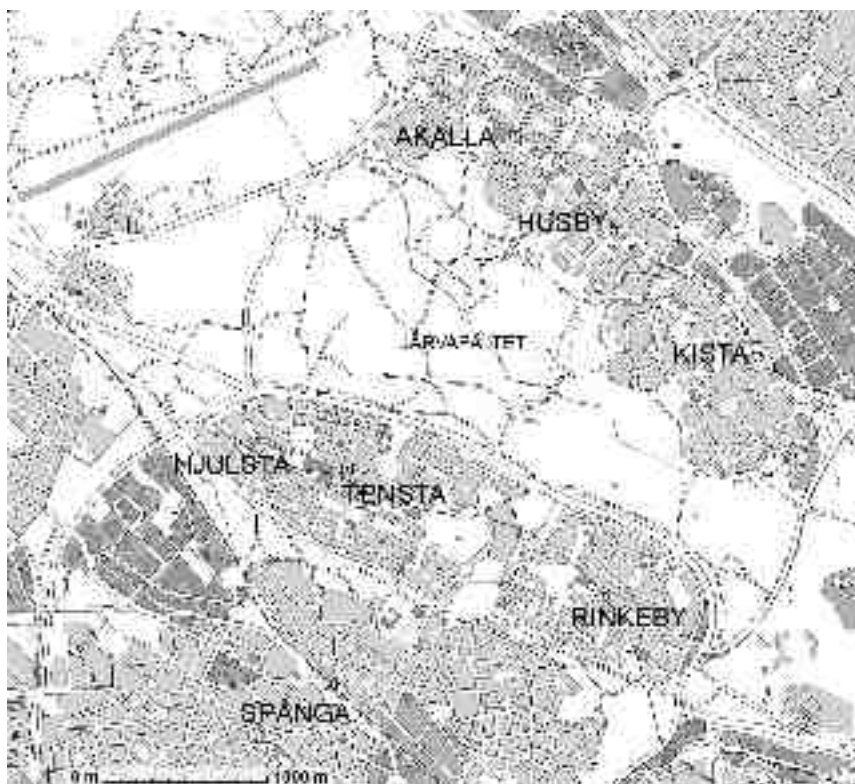
Många forskare inom den kritiska tankefåran hävdar att de omvandlingar som entreprenörsstaden är förknippade med uppvisar en tydlig politisk inriktning. Vad vi ser i entreprenörsstaden är materialiseringen av en nyliberal politik (ex. Harvey 2001; Brenner & Theodore 2002; Smith 1996, 2002; Mitchell 2003). Brenner & Theodore samt Harvey hävdar att städer är och har varit viktiga lokaliteter för implementeringen av denna politik. Framväxten av entreprenörsstaden och dess framgångsdiskurser framställs ofta som en konsekvens av globaliseringen, men

relationen mellan entreprenörstaden och den dominerande ekonomisk-politiska ordningen bygger snarare på ett dialektiskt samband. Kapitalackumuleringen är en platsbunden process som är avhängig av samhällets sociala och konkreta gestaltning. Som Henri Lefebvre hävdar handlar kapitalackumuleringen om ”produktion av rum” (Smith 2002, 354), närmare bestämt om den kontinuerliga produktionen av vissa typer av rum (Mitchell 2003, 165). *Den nyliberala staden* (Brenner & Theodore 2002) utgör på så sätt både resultatet och förutsättningarna för globaliseringen. På samma sätt kan man säga att de ekonomiska, sociala och rumsliga förhållanden som förknippas med globaliseringen, såsom utbredningen av kommersiella miljöer, gentrifiering, nedskärningar i den offentliga sektorn, privatiseringen av offentlig service och infrastruktur, utgör både dess konsekvenser och förutsättningar. Även den växande sociala polariseringen måste räknas in hit. Bortom entreprenörstadsens representativa stadsdelar och berättelser om framgång framträder nämligen en annan stad och andra berättelser som är långt mer problematiska. Dessa förekommer allt oftare i den allmänna debatten och förtäljer berättelsen om *den delade staden* (se ex. Magnusson 2001).

Stadens segregering och rasifiering

Jämsides med ekonomins globalisering har inkomstskillnaderna mellan olika befolkningsgrupper ökat och gjort sig gällande på många olika sätt. Karaktäriserande för den sociala polarisering som skett är att det inte handlar om en utveckling som fördelats jämnt över rummet. På global nivå har skillnaderna mellan västvärlden och övriga delar av världen accentuerats ytterligare. Skillnaderna har även vuxit dels inom, dels mellan olika regioner och städer. Manuel Castells och Saskia Sassen talar om framväxten av ett fåtal städer, av Sassen kallade globala städer (*global cities*), som New York, London och Tokyo, vilka intagit en framträdande roll som maktcentra i den globala ekonomin (Sernhede & Johansson 2006, 10, 18). I dessa städer är kanske den sociala polariseringen mellan olika befolkningsgrupper som mest extrem. Här finns stora koncentrationer av rikedomar, men också en allt djupare fattigdom.

Social polarisering är emellertid något som idag präglar de flesta

Järva-Spånga-området. Karta © Stockholms Stad.

städer världen över. Begrepp som *divided* eller *dual cities* används frekvent inom den internationella forskningen för att beskriva denna trend mot ökade sociala skillnader (se ex. Harvey 2001, 367). ”Delningen” hänvisar till en på samma gång social och rumslig uppdelning. Även i Sverige talas om delade städer (se Magnusson et al 2001; SOU 1997), men oftast sammanfattas den kombinerade rumsliga och sociala polariseringen, både i den offentliga debatten och inom forskningen, under begreppet segregation. Den utveckling mot ökad social polarisering och segregation som skett internationellt känns igen också i Stockholm. Sedan 1990-talet har stadens marknadsorientering blivit allt mer påtaglig även inom bostadssektorn där det privata kapitalets inflytande stärkts. I Stockholms innerstad har koncentrationen av en resursstark befolkning vuxit under många år, även den traditionella arbetarklasstadsdelen Södermalm har genomgått en process av

gentrifiering. För många har utbyggnaden av Hammarby Sjöstad kommit att symbolisera denna utveckling.⁹ I ytterstaden har de ekonomiska skillnaderna accentuerats mellan resursstarka villaområden och resurssvaga förorter med en dominerande andel hyresrätter, något som framträder tydligt i Järva-Spånga-området. Skillnaderna mellan Järvastadsdelarna och Spånga, som ligger strax söder om Rinkeby, Tensta och Hjulsta, är påfallande. Spånga består till stor del av villabebyggelse och är relativt gles befolkat. Här är arbetslösheten låg och invånarna har en medelinkomst som är högre än genomsnittet i Stockholms Stad (Stockholms Stad 2006c, 14-15). På andra sidan det smala grönområde – Spångadalen – som skiljer Spånga från Rinkeby, Tensta och Hjulsta, är förhållandena helt andra. I dessa stadsdelar är medelinkomsten avsevärt lägre samt arbetslösheten och andelen hushåll med ekonomiskt bistånd högre än stadens genomsnitt.¹⁰ Hyresrätter i flerfamiljshus är den dominerande boendeformen och befolkningstätheten är hög. För dem som inte har råd att investera i ett privatägt boende i Stockholm har bostadsmarknaden blivit trängre då allt fler hyresrätter omvandlats till bostadsrätter och nyproduktionen av bostäder koncentrerats till privatägda bostadsformer och exklusiva bostäder i ”attraktiva lägen”.¹¹ ”Trängseln” på bostadsmarknaden har i innerstaden dock inte genererat någon verklig trångboddhet.¹² I många av stadens fattigare områden har trenden varit den motsatta. Trångboddhet, som under den första delen av 1900-talet så aktivt bekämpades i Sverige, har återigen blivit ett samhällsproblem (Boverket 2006). Parallellt med dessa förändringar i boendeförhållanden har även allt fler blivit utan hem.¹³

⁹ Något som skiljer Hammarby Sjöstad från andra utbyggnadsprojekt under 1980-talet och tidigt 1990-tal är att andelen bostadsrätter och privata hyresvärdar är mycket högre i Hammarby Sjöstad. Endast 18 % av bostäderna är hyresrätter ägda av allmännyttan och inte mindre än 65 % av lägenheterna är bostadsrätter, vilket kan jämföras med Södra Stationsområdet där 25 % av bostäderna som byggdes var bostadsrätter (Bandalin 1999; Vestbro 2004).

¹⁰ I rapporten *Delade städer* (SOU 1997:118) har medelinkomsten i stadsdelar i Stockholmsområdet graderats på en åttagradig skala från ”extremt låg inkomst” till ”extremt hög inkomst”. Rinkeby och Tensta hamnar i den lägsta inkomstkategorierna ”extremt låg inkomst”. De olika delområdena i Spånga hamnar i de två näst högsta kategorierna, ”hög inkomst” respektive ”mycket hög inkomst” (Storstadskommittén 1997, 95, 99, 101). År 2004 hade 29,2 % av hushållen i Rinkeby ekonomiskt bidrag, vilket kan jämföras med 5,6 % för staden i sin helhet (Stockholms Stad 2006a, 7).

¹¹ Att koncentrera utbyggnaden av nya bostäder till ”attraktiva lägen” har varit en uttalad hållning från stadens sida (se Stockholms Stads *Översiktsplan 1999*, 30). Tanken är att detta ska generera flyttkedjor och på så sätt även gagna befolkningsgrupper som inte har råd att flytta till de nya områdena.

¹² I Stockholms innerstad bor i genomsnitt 1,59 personer i varje lägenhet, vilket innebär att varje person har tillgång till 1,96 rumsheter. I Rinkeby bor det 3,07 personer per lägenhet och det innebär att varje person har tillgång till 1,24 rumsheter (Stockholms Stad 2006b, 191, 194).

¹³ Mellan 1999 och 2005 ökade det inrapporterade antalet hemlösa personer i landet med 51 %. Största andelen hemlösa finns i de två största städerna Stockholm och Göteborg (Socialstyrelsen 2006, 86).

Segregationen handlar emellertid inte enbart om klasskillnader. Klasskillnader sammanfaller idag i allt större utsträckning med etniska skiljelinjer, varav den mest påtagliga i Sverige är den som skiljer gruppen ”svenskar” från den etniskt heterogena gruppen ”invandrare”. Detta segregationsmönster framträder tydligt i Järva-Spånga-området där Järvastadsdelarna karaktäriseras av en mycket större etnisk mångfald än befolkningen i Spånga. I de flesta av Stockholms fattiga områden är andelen personer tillhörande den sistnämnda gruppen mycket hög i jämförelse med staden som helhet. Det var också denna grupp som drabbades hårdast av den stigande arbetslösheten under 1990-talet, som sedan dess inte någon gång har sjunkit till tidigare nivåer (Andersson 1998, 62, 85). Nihad Bunar hävdar att de ökade sociala klyftorna i staden i mångt och mycket handlar om utbredningen av en ”etnifierad urban fattigdom” som enligt honom har sitt ursprung i strukturell arbetslöshet, diskriminering och stigmatisering. Det är i de stadsdelar där många har sitt ursprung i andra länder som den långvariga arbetslösheten och utbredningen av kriminalitet koncentrerats (Bunar 2005, 64). Irene Molina (1997) och Roger Andersson (1998) har emellertid påvisat att om man studerar gruppen ”invandrare” framträder ett mönster som påvisar en ”etnisk hierarki”: vissa etniska, framför allt utomeuropeiska, grupper, är ”överrepresenterade” i de fattiga och ”svenskglesta” stadsdelarna. En liknande etnisk hierarki framträder avseende sysselsättningsgraden och på arbetsmarknaden (Andersson 1998, 45, 81; 2001, 121, 133; Molina 1997, 143). Carl-Ulrik Schierup har i sina studier av den svenska arbetsmarknadens etniska uppdelning visat att Sverige och Belgien är de två länder i Europa där skillnaden i sysselsättningsgrad mellan personer födda i landet respektive personer födda utanför EU är som störst (Schierup 2006, 65). Samma segmenterade mönster uppträder i studier som jämför unga personer vars föräldrar är födda utanför Sverige med unga vars föräldrar är födda i Sverige eller något av de nordiska länderna. Det finns därför goda grunder för att, som Irene Molina, tala om stadens rasifiering (Molina 1997).

Rasifiering hänvisar till de processer som utifrån föreställningar om rasskillnader och kulturella olikheter kategoriserar, diskriminerar, exkluderar och skapar materiella ojämlikheter mellan människor. Dessa föreställningar och förhållanden tenderar sedan att tas för

naturliga och återskapas därigenom i de många enskilda beslut och handlingar inom offentliga institutioner såväl som privata företag. Ett exempel är bostadsförmedlares och hyresvärdars aktiva hänvisning av personer med utländsk bakgrund till vissa stadsdelar. Medias framställning av stadsdelar som problematiska och farliga liksom gränsdragningar mellan ”dem” och ”oss” är ett annat exempel på diskriminering som kan reproducera rasifierade bosättningsmönster (Molina 1997, 62, 180-181, 214). Den rasifierade stadens exkluderande och diskriminerande förhållanden genomsyrar även produktionen av diskurserna om staden i sin helhet, som Dalia Mukthar-Landgren illustrerat i Malmös fall. I entreprenörstidens framgångsdiskurser är invånarna i de fattiga och ”invandrartäta” områdena ofta osynliggjorda. Dessa ges istället en central roll i problemdiskurserna, vilket ger upphov till ett slags dubbel exkludering (Mukthar-Landgren 2005, 131).

Strukturell diskriminering har av många forskare utpekats som den avgörande faktorn för skapandet av den etniskt segregerade arbetsmarknaden i Sverige (Schierup 2006, 70 ff). En av de främsta strategierna för att motverka arbetslösheten bland etniska minoriteter i Sverige och många andra västerländska länder har varit att uppmuntra till egenföretagande, som ett slags form för ”självanställning”. Ett antal studier i Sverige har dock visat att vägen ut ur arbetslöshet genom egenföretagande ofta innebär en tillvaro av långa arbetsdagar, osäkra inkomster och frånvaro av socialförsäkring. I allmänhet leder egenföretagandet inte heller till förbättrade karriärmöjligheter eller inkomststegring, till skillnad från vad studier i USA och Storbritannien har indikerat. I Sverige, i övriga Norden och i övriga västeuropeiska länder där kontroll av verksamheter och kostnader för anställning är striktare finns inte heller samma spridning av självanställningsbranscher som i USA och Storbritannien. I Norden och Kontinentaleuropa förekommer självanställning genom egenföretagande främst inom ett mindre antal branscher som restauranger och dagligvaruhandel. Inom många självanställningsområden har egenföretagare, till följd av den tillvaro av ekonomisk osäkerhet som dessa entreprenörer lever i, tvingats driva sina verksamheter delvis informellt, vilket gör tillvaron ännu mer osäker. Hedi bel Habib hävdar att en stor del av dessa entreprenörer, som tillhör etniska minoriteter, är så socialt och ekonomiskt marginaliserade att man kan tala om uppkomsten

av ett nytt ”proletariat” (Hedi bel Habib i Schierup 2006, 69). Det uppsving för den informella sektorn som skett i västvärlden under de två senaste decennierna (se ex. Portes & Sassen-Koob 1987; Kesteloot & Meert 1999; Kloosterman et al 1999), har med andra ord blivit märkbart även här i Sverige.

Ofta kretsar diskussionerna om segregation just kring boendesegregationen, men den klassmässiga och rasifierade segregationen gör sig även gällande i många andra avseenden där segregationsmönster skapas, exempelvis inom skolan (Andersson 2001, 118). Ett exempel är skolvärlden, som till stor del är en följd av boendesegregationen. Vad som händer är inte enbart att barn och ungdomar med olika klasstillhörighet och etnisk bakgrund går i olika skolor. Skillnaderna växer även ifråga om elevernas resultat i skolan. I Rinkeby, exempelvis, var andelen elever som efter grundskolan uppnått behörighet att påbörja gymnasiestudier markant lägre i jämförelse med staden i övrigt (Stockholms Stad 2006a, 8). Även inom idrotten kan uppdelningar skönjas. Inom ”dyrare” idrotter som golf, ishockey och ridsport är gruppen ”invandrarungdomar” lågt representerad (Riksidrottsförbundet 2002, 6, 13).

Ett annat område där segregationen blivit uppenbar är handeln. I takt med att väginfrastrukturen byggts ut och varuhandeln koncentrerats till större anläggningar och handelsområden som främst kan nås med bil försämras utbudet för dem som inte har tillgång till bil. I många av de äldre och mindre centrerna i Stockholms ”tunnelbanestadsdelar” har kommersen falnat då många av de etablerade butikskedjorna övergett dem (RTK 2000b, 5). Den enda lösningen i sikte för de äldre stadsdelskärnorna tycks vara att uppgradera och expandera dem till tidsenliga och mycket större shoppingcenter, som i fallet med Skärholmen och Vällingby. Denna väg är dock enbart möjlig för ett fåtal av dem, och man kan fråga sig vilken framtid många andra stadsdelscenter står inför. Rinkeby utgör ett undantag i detta fall. Här finns en stor efterfrågan på lokaler, både i centrumanläggningen och utanför stadsdelscentret.

Segregationen och det offentliga rummet

Många varnar nu för konsekvenserna av den riktning som städer utvecklats mot idag. Som inledningsvis nämndes, tenderar städernas omvandling att skapa rumsliga och sociala barriärer som separerar fattiga och rika befolkningsgrupper från varandra. Med gentrifieringen och stadslandskapets sociala och rumsliga fragmentering tenderar socialt blandade stadsdelar att försvinna. Liknande tendenser till social homogenisering kan märkas av i de offentliga rummen. Risker är att denna utveckling skapar städer där olika befolkningsgrupper lever i skilda världar som sällan möts. En konsekvens av denna utveckling är att bristen på kontakt genererar vitt skilda föreställningar om verkligheten och större främlingsskap mellan människor (Nylund et al 2001). I takt med att de sociala skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper ökat har också rädslan för och den negativa inställningen gentemot de socialt marginaliserade grupperna stärkts.

I den mycket omdiskuterade boken *City of Quartz* beskriver den amerikanske urbanteoretikern Mike Davis hur både offentliga och privata rum i Los Angeles i allt större utsträckning kontrolleras med övervakningssystem och beväpnade vakter på ett nästintill militäriskt sätt. Denna skärpta säkerhetsövervakning och kontroll återspeglas även i arkitekturen och utformningen av stadens yttre miljöer. Vad som sker är att tillgängligheten till de attraktiva stadsdelarnas offentliga rum begränsas för personer som hotar att göra dem mindre attraktiva. Exklusivt utformade utemiljöer med bänkar som inte är möjliga att ligga på talar sitt tydliga språk om vilka som inte är välkomna: hemlösa och andra som till det yttre inte harmonierar med omgivningen. Dessa trängs undan till andra delar av staden, ofta handgripligen, något som legitimeras och påivras av en politik och en medial debatt i vilken hemlösa utpekats som ett hot för den övriga allmänhetens säkerhet (Davis 2005, 267-283; Mitchell 2003, 161-181). Förändringar av lagar som reglerar användningen av offentliga rum har också inneburit att hemlösa enbart genom att leva på gatan begår lagbrott (Mitchell 2003, 163). Denna typ av exkludering och skuldbeläggning har emellertid inte enbart drabbat denna allra mest marginaliserade grupp. En följd av säkerhetstänkandets politik är att det har konstruerats en norm för vilka som anses skapa osäkerhet och oordning i staden. Etniska minoriteter misstänkliggörs rutinmässigt

och långt mycket oftare, både i media och i stadens offentliga rum, än den ”vita” majoritetsbefolkningen (Smith 1996, 211 ff). Detta tenderar att dramatisera närvaron av olikhet och göra den till något hotfullt sig. Det föreställda hotet blir då något som framträder genom visuella markörer såsom hudfärg och klädstil. På så sätt kopplas etnisk mångfald samman med rädsla och hot, vilket innebär att det offentliga rummet rasifieras. Då det offentliga rummet helt enkelt anses vara för farligt för offentlig kultur tenderar också det offentliga rummets offentlighet att erodera. Det slags offentliga kultur som bygger på umgänget med främlingar urholkas och värdesätts inte längre som något gott i sig (Zukin 1995, 41-42; Mitchell 2003, 137).

Neil Smith menar att utvecklingen mot ökad ras- och klasssegregering, pådriven av gentrifieringen, banar väg för *the revanchist city*, en stad som är mer än delad. Det är en stad där utestängningen och kriminaliseringen av mindre bemedlade och etniska minoriteter kringskar och krymper deras existensmöjligheter. Som sådan representerar *the revanchist city* en antiurban och reaktionär politik som går ut på att ”ta tillbaka” staden från dem den inte anses tillhöra (Smith 1996, 210-227). Don Mitchell menar att denna politik blivit så vanlig i USA att den utgör grunden för en ny ”urban regim”. Åtgärderna för att göra stadens offentliga rum mer säkra genom att exkludera hemlösa framställs som logiska och nödvändiga. Det hot som hemlösa egentligen utgör är hotet om att deras blotta närvaro förhindrar en positiv utveckling av den byggda miljöns marknadsvärde (Mitchell 2003, 164, 177).

Även om inte Stockholm eller någon annan stad i Sverige kan jämföras med Los Angeles i detta avseende känns tendenserna igen även här.¹⁴ I Sverige har exempelvis filmkameraövervakning och privata säkerhetsvakter som övervakar offentliga platser blivit allt vanligare. I Stockholm har förbud mot tiggeri diskuterats och på många ”uppggraderade” offentliga platser i innerstaden körs hemlösa bort (Thörn 2006, 311-312). Det är emellertid inte enbart de mest marginaliserade grupperna som inte känner sig välkomna till den gentrifierade innerstaden. ”Jag brukar inte åka in till stan, för det blir bara bråk”, berättade en av mina intervjupersoner med latinamerikansk

¹⁴ Enligt *Dagens Nyheter* har antalet övervakningskameror i Sverige mer än fördubblats sedan 1996 (Fälth 2003).

bakgrund boende i Rinkeby.¹⁵ Den sociala polariseringen och rasifieringen präglar det offentliga rummet i allra högsta grad.

En annan trend som hänger samman med utbredningen av exklusiva offentliga rum är att dessa står under ett större privat inflytande, något som i sin tur är nära sammankopplat med kommersialismens utbredning. I Stockholms innerstad har Drottninggatan successivt omgestaltats på ett sätt som gjort att gaturummet mer och mer påminner om en shoppinggalleria. I ombyggnaden av Vällingbys centrum har en målsättning varit att ”förena utomhuscentrets stadskärnemiljö med shoppingcentrets bekvämlighet”, vilket i praktiken innebär att de offentliga rummen anpassas efter utformningen av de kommersiella (Vällingby centrum 2007a). I dessa kommersialiserade miljöer är det den kommersiella offentliga kulturen som dominerar.

I *Cultures of Cities* (1995, 29-37) beskriver Sharon Zukin hur gator och torg i delar av New Yorks Manhattan överläts till att underhållas och kontrolleras av s.k. *Business Improvement Districts* (BID), som i viss utsträckning även får styra över utformningen av de offentliga rum de kontrollerar. BID's utgörs av sammanslutningar av företag som verkar i samma område och som i ett slags ”volontär” anda finansierar och tar över det underhåll som staden skurit ned på. Problemet är att dessa organisationer även tenderar att ha ett visst inflytande över hur och av vem de används. I Sverige finns inga motsvarigheter till BID's. Här finns dock andra modeller för samarbete mellan offentliga och privata aktörer – nätverk och partnerskap – där inflytandet över utformningen och skötseln av stadens offentliga rum tenderar att förskjutas mot den privata sektorn (Thörn 2006, 312).¹⁶

Den uppenbara risken med säkerhetstänkandet, det ökade privata inflytandet över stadens rum och utbredningen av kommersialismen är att det verkligt offentliga rummet krymper. När gränserna mellan det privata och det offentliga blir otydliga eller rent av suddas ut, vilket är vad som händer då den privata kontrollen av offentliga rum ökar, omformas de offentliga rummen enligt en mer snävt definierad förståelse av deras offentlighet (Mitchell 2003, 141).

¹⁵ Intervju med Rinkebybo, 2005.

¹⁶ Föreningen Svenska Stadskärnor, exempelvis, är ett samarbete mellan offentliga aktörer som Vägverket, Boverket, Sveriges Kommuner och Landsting och enskilda kommuner samt privata aktörer som fastighetsföretag, branschorganisationer och enskilda handelsföretag. Föreningens mål är att ”förnya stadskärnor” främst i syfte att göra dem mer attraktiva för näringsidkare (Thörn 2006, 312; Svenska Stadskärnor 2007).

Krymper gör därmed även möjligheterna att använda de offentliga rummen som demokratiska rum för politiska yttringar och icke-kommersiella aktiviteter och symboler. En del forskare har dragit slutsatserna att detta innebär *the end of public space* (se Mitchell 2003, 142). Överhuvudtaget framstår möjligheterna att aktivt delta i formandet av staden och skapandet av platser för icke-kommersiell offentlig kultur och andra representationer av staden, som allt mer begränsade. Både inom forskningen och i den offentliga debatten hörs allt fler röster som påpekar att den riktning i vilken våra städer utvecklas idag gör det allt viktigare att ställa sig frågan: vems är staden? Henri Lefebvres manifest om ”rätten till staden” (Lefebvre [1968] 1996) ter sig mer aktuellt nu än någonsin tidigare (ex. Mitchell 2003; Smith 1996).

Självorganisering

Nedskärningarna i den offentliga sektorn och de förändrade förhållandena kring statens roll som tillhandahållare av välfärd har ofta beskrivits som en nedmontering av välfärdsstaten. Harvey hävdar emellertid att nyliberalismens utbredning i verkligheten bygger på att staten i vissa avseenden blivit mer, snarare än mindre, interventionistisk än tidigare (Harvey 2000, 65). Klart är emellertid att globaliseringens ökade konkurrenssättning och avregleringen av marknader har utgjort motiv för att skära ned statens utgifter för välfärdsfunktioner, exempelvis genom privatisering och decentralisering av ansvaret för välfärdstjänsterna. Janet E. Kodras menar att decentraliseringen har inneburit att staten trots nedskärningarna kunnat säkra sin legitimitet på nationell nivå genom att flytta över problemen att med otillräckliga resurser upprätthålla det offentliga ansvaret för välfärden till kommunerna (Kodras i DeVerteuil et al 2002, 232). Följden av nedskärningarna har varit att den välfärdsservice som staten ansvarat för uteblivit eller dragits tillbaka. I USA och Storbritannien har detta resulterat i att frivilligorganisationer på många håll har försökt kompensera för förlusten av välfärdstjänster (Wolch 1990, 38-41, 209). Privatiseringen har där inneburit att offentliga funktioner överförs till både kommersiella privata aktörer och icke-vinstdrivande organisationer. Wolch anser att frivilligsektorn som vuxit fram till följd av detta agerar som ett slags *skuggstat* i det tomrum som nyliberalismen lämnat efter sig (Wolch 1990, 38-41, 209). Under de senaste tio åren

har intresset för frivilligsektorn, eller den så kallade tredje sektorn, därav fått ett avsevärt uppsving (Fyfe 2005). Frivilligsektorns bidrag ses i detta perspektiv som en löftesrik väg mot att kompensera för de växande sociala problemen samt mot att stärka demokratin, det aktiva medborgarskapet och den offentliga sfären. Nicholas R Fyfe hävdar att frivilligorganisationernas ökade ansvarstagande på många håll inneburit att hela sektorn omstrukturerats. Medan vissa organisationer behållit den traditionella karaktären av gräsrotsorganisationer har andra blivit större, mer ”företagsinriktade” och byråkratiska, delvis till följd av de instrumentella verksamheter de ägnar sig åt (Fyfe 2005, 537, 545).

I Sverige har försöken att motverka de negativa sociala konsekvenserna av de välfärdsstatliga nedskärningarna och den strukturella arbetslösheten först och främst genomförts i form av kompensatoriska åtgärdspaket. Ett exempel är Storstadssatsningen som gick ut på att fördela medel till fattiga stadsdelar i storstadsområdena i syfte att motverka segregation och skapa jämlika levnadsvillkor (Bunar 2005). Men även i Sverige har frivilligsektorns möjligheter till ökat engagemang uppmärksamrats allt oftare. Här diskuteras detta under begreppet ”social ekonomi”, vilket i princip likställs med vad som brukar kallas den tredje sektorn (Regeringskansliet 2001). Redan i slutet av 1980-talet diskuterades möjligheterna att engagera frivilligsektorn i välfärdsarbetet i Sverige. I en statlig utredning från 1993 föreslås att ”ideella organisationer i ökad utsträckning borde engageras i diskussionen om övertagandet av arbetsuppgifter som ett alternativ till privatisering av offentliga verksamheter” (SOU 1993:71 i Regeringskansliet 2001, 8). Så har även gjorts inom många områden. Ett exempel är frivilligorganisationers insatser för hemlösa (Angelin 2002, 231). Ett annat exempel är att driften av 55 % av landets 30 000 idrottsanläggningar lagts över till idrottsföreningar (Regeringskansliet 2001, 11).

Även om frivilligsektorn i mångt och mycket kan bidra till att förstärka det medborgerliga deltagandet finns också begränsningar i vad den kan åstadkomma och vilket ansvar den bör axla. Förväntningarna på frivilligorganisationerna är problematiska av många anledningar. Ett problem är att frivilligorganisationer just precis ägnar sig åt frivilliga verksamheter och därför inte kan krävas på ansvarstagande, så vitt de inte officiellt kontrakteras för att upprätthålla välfärdsservice.

Både Wolch och Fyfe pekar ut flera andra problem. Ett är att förekomsten av frivilligorganisationer är ojämnt fördelad i städer. Det är inte alltid de finns och verkar där de behövs som mest. Fyfe påpekar att professionaliseringen av frivilligorganisationer som kontrakteras för välfärdsstatliga uppdrag kan innebära att frivilligorganisationerna byråkratiseras och börjar göra avkall på sina demokratiska ideal för att anpassa sin verksamhet efter vad som efterfrågas (Fyfe 2005, 545). Wolch påpekar att det i sådana fall handlar om att frivilligorganisationerna helt enkelt införlivas i staten och frågar sig hur detta påverkar möjligheten till kritiska hållningar och oppositionellt agerande inom organisationerna. En sådan införlivad frivilligsektor bidrar i praktiken till att legitimera snarare än ifrågasätta välfärdsstatens urholkning, något som i ”revanchistiska” städer skulle innebära att frivilligorganisationerna bidrar till att legitimera ”revanchismen”. Enligt Wolch borde frivilligorganisationerna distansera sig från sådan typ av inblandning och istället skapa ”platser för motstånd” samt bidra till utvecklingen av andra former för aktivt medborgarskap (Wolch 1999, 28).

Ulf Stahre har visat att sådana typer av motståndsorganisationer var under stark framväxt under 1990-talet i Stockholm. De kunde, enligt Stahre, just genom sitt oppositionella agerande förändra och modifiera de lokala globaliseringsprocesserna. Stahre nämner tre specifika fall där det oppositionella agerandet åstadkommit resultat: utbyggnaden av ringvägar runt staden (Dennispaketet), utbyggnaden av ”tredje spåret” och exploateringen av den kulturhistoriskt värdefulla miljön vid Brunnsviken. Den offentliga debatt som uppstod till följd av de protester och den argumentation som organisationerna mobiliserade hade en direkt inverkan på så sätt att de mest kontroversiella vägprojekten då stoppades, att man startade en utredning om en järnvägstunnel för det ”tredje spåret” och att området vid Brunnsviken fick juridiskt skydd och omvandlades till nationalstadspark. Gräsrotsorganisationernas påverkan har tillsammans med de välfärdstraditioner som kvarlevt i Sverige, enligt Stahre, bidragit till att lägga hinder för den fortsatta sociala polariseringen (Stahre 2004, 76, 82).

Från 1997 och framåt förändrades de oppositionella rörelserna från att vara miljöinriktade till att fokusera på den nyliberala politiken som då började göra sig allt mer uppenbar i staden. Stahre hävdar att

dessa rörelser skilde sig från de tidigare genom sina sätt att protestera, genom sina transnationella relationer samt genom de diffusa, informella formerna för organisering som kännetecknade dem. En annan skillnad var att protesterna inte enbart arrangerades mot eller för specifika förändringsprojekt, utan även hölls mot generella och globala förändringstrender, så som rasism och intolerans samt för ”rätten till staden”. Bland dessa rörelser utmärkte sig bland annat de gatufester vilka i mångt och mycket genomfördes just för att praktisera rätten att använda stadens gator och ta tillbaka dem från bilismen och kommersialismen. Nytt var även att demonstrationerna, särskilt gatufesterna, möttes av en ovanligt kraftigt reaktion från polisväsendets sida, något som, enligt Stahre, berodde på att polisen inte visste hur de skulle hantera denna nya form för proteströrelse vars protester inte genomfördes som konventionella demonstrationer. Denna proteströrelseform har gjort sig gällande i många städer runt om i världen och har på många platser, liksom i Stockholm, mötts med hårda motreaktioner från myndigheter (Stahre 2004, 79-81).

Vad man idag kan se är att det finns en förväntan på frivilligsektorn att ta ett större välfärdsansvar samt en verklighet som visar att så delvis skett. Samtidigt tycks toleransen för organisationer och rörelser som framför oppositionella politiska budskap och strävar efter att skapa förändring av samhället i sin helhet ha krympt. Ytterligare en motsättningsfylld situation framträder om man beaktar att det offentliga rummet – en av denna sektors viktigaste resurser – idag privatiseras och inskränks. Uppsvinget av självorganiserade aktiviteter av de slag jag ovan beskrivit, samt de motsättningsfyllda förhållandena kring dessa, är också enligt min mening en del av den entreprenörsinriktade, nyliberala och delade – segregerade och rasifierade – stadens verklighet.

Det gemensamma draget hos de båda rörelser som Stahre skildrar är att organiseringen skett kring frågor där det framförda budskapet är ett mer eller mindre explicit motstånd. De skulle i så mån kunna beskrivas som den sortens protester och motståndsrörelser som Wolch efterlyser och som skiljer sig från den tidigare nämnda typen av instrumentella och produktionsinriktade frivilligorganisationer vars mer neutrala politiska hållning tenderar att befästa de pågående förändringarna. Om man emellertid lyfter blicken bortom gränserna

för den tredje sektorn och motståndsrörelserna kan man finna en mångfald olika former för organisering, agendor och ambitioner. Strävan efter att skapa samhälleliga förändringar sker inte alltid i oppositionella termer och är inte heller nödvändigtvis uttalade i form av konkreta politiska krav, specifika förslag, demonstrationer och aktioner.

Mina två fallstudier är exempel på självorganisering och initiativtagande som varken handlar om produktion av välfärdsservice eller om att framföra explicita motaktioner, men som ändå syftar till att förändra den egna levnadssituationen och/eller skapa mer övergripande förändringar. Inom det område som brukar kallas ”identitetspolitik” pågår idag förändringsarbeten som ofta präglas av andra uttrycksformer och sker inom verksamhetsområden som vanligen inte betraktas som politiska i konventionell mening. Så är fallet med det förändringsarbete som kommer till uttryck i Somaliska veckan, där fotbollsturneringen bland annat utgör ett viktigt sammanhang för offentlig artikulering av nya kulturella och transnationella identiteter. Som både Evans och Zukin hävdar utgör kommunikation via symboler och det subjektivt upplevda ett viktigt politikområde i städer idag. Det offentliga rummet spelar en viktig roll för självorganisering inom detta område. För aktörer inom den tredje sektorn, som ofta har små ekonomiska och materiella resurser, spelar de offentliga rummen och de offentliga faciliteterna dessutom en viktig roll som rumsliga resurser.

Min fallstudie om småbutikerna berör ett annat område för självorganisering, nämligen etniskt minoritetsföretagande, eller så kallat invandrarföretagande. Inom politiken framhålls, som tidigare nämnts, invandrarföretagandet allt oftare som ett område med potential att motverka den jämförelsevis höga arbetslösheten inom gruppen ”invandrare”, detta trots att andelen egenföretagare redan är högre för denna grupp i jämförelse med befolkningen i sin helhet. Satsningar på detta område har bland annat gjorts genom det så kallade Storstadsprojektet (Almgren Mason 2002, 40; Ljungar 2002a, 6, 11; 2002b, 288). Dessa satsningar går ut på att stimulera diskriminerade individer till att starta egna företag som ett alternativ till arbetslöshet. Invandrarföretagande är, som flera forskare har visat, i många fall en form för självanställning (Ljungar 2006a, 41; Najib 1999, 12, 44).

Ur detta perspektiv skulle ”invandrarföretagandet” kunna betraktas som en form för självorganisering.

Förhållandena på arbetsmarknaden utgör en faktor som delvis kan förklara den höga andelen egenföretagare inom gruppen ”invandrare”. Många forskare har dock påpekat att det inte är möjligt att reducera invandrarföretagande till en slags reaktion på en diskriminerande och exkluderande arbetsmarknad. Även sociala och kulturella faktorer, såsom sociala nätverk och företagarditioner, måste vägas in (se Pripp 2001, 47-51, 54). En annan tendens inom området för etniskt minoritetsföretagande, som kan ha många olika orsaker, är uppkomsten av ”kluster”, dvs. platser där det uppstått ansamlingar av ”invandrarföretag”. Det finns uppenbarligen förväntningar på att ”kluster” ska uppstå i mångetniska förorter. Som Peter Elmlund (2005) påpekar verkar dock finnas stora skillnader mellan sådana stadsdelar. I Rinkeby, exempelvis, förefaller förekomma ovanlig många småföretag, särskilt inom detaljhandeln.

Platser där småföretag och småskaliga verksamheter ”frodas” framställs ofta som framsprungna av sig själva; som ”organiskt” framvuxna med entreprenörsandan som huvudsaklig drivkraft. I denna typ av framställning är det framförallt ett subjekt – entreprenören – som tillskrivs den skapande kraften. Bakom all egenföretagande finns, vill jag hävda, en vilja och ambition man kan kalla entreprenörsanda och som gör verksamhetsdriften möjlig. Etableringen och driften av kommersiella verksamheter är dock alltid beroende av fler aktörer än entreprenören själv, exempelvis leverantörer, eventuella anställda, fastighetsförvaltare och inte minst kunder. Därtill kan även inräknas en rad offentliga aktörer som utför kontroll av verksamheterna, men ofta även är engagerade i hur verksamheterna bereds plats i rummet, särskilt då det är fråga om ”nyetablering” i samband med ombyggnad eller utbyggnad av nya lokaler. Produktionen av rum är inte ett resultat av en enda aktör, utan flera.

Olika former för organisering, liksom olika former för handling, vilka man skulle kunna beskriva som självorganiserade, sker aldrig helt och hållet autonomt. Alla former för handling är beroende av ”yttre faktorer” som inte går att påverka eller i alla fall inte enbart påverkas av de egna handlingarna. Detta sätt att se på verkligheten skulle man, med en viss tendens till förenkling, kunna beskriva som dialektiskt.

Sett ur detta perspektiv ter sig begreppet självorganisering något motsättningsfullt. Jag vill dock inte med detta hävda att all diskussion om självorganisering saknar poäng, utan understryka att man bör analysera självorganisering i ljuset av de ”yttre faktorerna” för att kunna förstå vad som möjliggör styrkan i den egna kraften (och för att inte riskera att överdriva förhoppningarna kring produktionen av självorganiserade välfärdstjänster).

I min tolkning syftar begreppet självorganisering med andra ord inte på ett totalt oberoende, utan på initiativ och verksamheter vars strävan karaktäriseras av en egen agenda och, i alla fall delvis, egna resurser. De former för självorganisering som jag intresserat mig för att studera består av sådana verksamheter vars strävan så att säga sker ”underifrån”, men som inte karaktäriseras av aktiva protester eller andra former för gränsöverskridande motstånd. Det handlar dock om verksamheter och handlingar som ändå på olika sätt syftar till att skapa förändring. Huruvida man ser dessa skapande krafter som motstånd eller inte är, enligt min mening, en fråga om vilket perspektiv man väljer att betrakta dem ur. Man skulle likaväl kunna tala om dessa skapande krafter som verksamheter som sker ”vid sidan av” eller som ”lägger till” och vars strävan istället bjuds på motstånd från omgivningen.

I nästa kapitel kommer jag att diskutera beroendet av ”yttre faktorer” samt självorganiseringens förutsättningar, möjligheter och begränsningar med utgångspunkt i rummet.

3 Självorganisering, appropriation och offentliga rum

I detta kapitel avser jag att diskutera självorganisering med rummet som utgångspunkt. Jag har valt att förankra diskussionen främst i Henri Lefebvres respektive Michel de Certeaus teorier om staden, vardagslivet och olika former för rumslig produktion samt i Don Mitchells teorier om offentliga rum. I ett av sina mest uppmärksammade verk, *The Production of Space* ([1974] 1991), hävdar Henri Lefebvre att verksamheter och handlingar med potential att påverka måste kunna göra ett avtryck i rummet. Rummet utgör både förutsättningen och målet för förändring. Verkligt deltagande handlar, enligt Lefebvre, om ”produktion av rum”, dvs. om att delta i forandet av stadens materiella och sociala rumslighet. Lefebvre skiljer här på *appropriation/att appropriera*¹⁷ och *dominering/att dominera*¹⁸ som två radikalt olika

¹⁷ Lefebvre använder sig av begreppet *appropriation*, vilket härstammar från latinets och har samma stavning samt, i princip, samma betydelse i engelskan som i franskan. Översättningen av Lefebvres franska *appropriation* till engelska *appropriation* i den engelska versionen av *The Production of Space*, kan därför göras relativt obesvärat. En översättning av begreppet till svenska stöter dock på större problem. *Appropriation* är inget vedertaget begrepp i svenskan. Begreppet *tillägnande* är det begrepp som närmast kan beskriva innebörden av *appropriation*. För att inte riskera att översättningen förorsakar en förskjutning i betydelse har dock jag valt att använda mig av begreppet *appropriation* på svenska. Begreppet har använts i svensk text även av andra (se ex. Sandström 1983, 317-320). Som ytterligare stöd för denna begreppsanvändning vill jag hänvisa till att det finns tecken på att begreppet *appropriation* tidigare har tillämpats i det svenska språket. Trots att begreppet inte finns med i *Svenska Akademiens Ordbok* återfinns det i *Nordisk Familjebok* Första utgåvan, volym 1, 1876 och Uggleupplagan, volym 1, 1904 med förklaringen ”(Lat. *Appropriatio*, af *ad*, till och *propius*, egen), tillägnande, inkräktande”. I de senare upplagorna av *Nordisk Familjebok* är begreppet dock borttaget.

¹⁸ Lefebvre använder sig av begreppet *domination*, vilket likt *appropriation* relativt enkelt kan översättas från franskan till engelskan. På svenska vore begreppen *dominans* eller *herravälde* mer korrekt att använda ur språklig synpunkt än *dominering* som egentligen inte förekommer som begrepp i svenskan. Jag har ändå valt att använda mig av *dominering* eftersom det på ett tydligare sätt knyter an till verbet *dominera*. Jag använder alltså inte begreppet *dominering* i första hand som ett substantiv, utan snarare som en term som återspeglar handlingar eller processer. *Dominering* kan jämföras med substantivet *integration* vilket återspeglar en process mer än ett (abstrakt eller konkret) ting. Framöver kommer jag dock även att använda mig av begreppet *dominans* liksom formerna *dominant*, *dominerande* samt *dominerad/-t* för att nyansera diskussionen kring *dominering* som företeelse.

former för ”produktion av rum” (Lefebvre [1974] 1991, 164-168). Dominering är instrumentell till sin karaktär och eftersträvar att lägga rummet under sig i syfte att göra bruk av dess förmåga att strukturera andras förutsättningar för deltagande och ”produktion av rum”. Appropriation är motsatsen till dominering eftersom det handlar om att göra den sociala verkligheten och det materiella rummet som domineringen lagt under sig till sitt. I Lefebvres begreppspar *dominering – appropriation* har jag således funnit en utgångspunkt för min diskussion om självorganisering som självorganiserad ”produktion av rum”. Lefebvre kontrasterar appropriation mot dominering, vilket är anledningen till att dominering också tas upp här. Man skulle således kunna säga att appropriation utgör målet för självorganisering. ”Rätten till staden” handlar, enligt Lefebvre, om rätten till appropriation och deltagande.

Hos Michel de Certeau har jag funnit en intressant parallell till Lefebvres begreppspar dominering – appropriation. Med sitt begreppspar *strategi – taktik* gör Certeau en åtskillnad mellan två olika former för rumslig produktion. Det finns dock avgörande skillnader i betydelse mellan de båda begreppsparen. Medan Lefebvre understryker vikten av att appropriationen omskapar rummet i både konkret och social mening, riktar Certeau uppmärksamheten mot den skapande potential som ryms i sådana ”improduktiva” praktiker såsom konsumtion och ”användning”.

Don Mitchell, som i stor utsträckning inspirerats av Lefebvre, har i sitt verk *The Right to the City* (2003) empiriskt och teoretiskt analyserat det offentliga rummets betydelse som ett rum för alla. Mitchell formulerar här en processbaserad definition av det offentliga rummet och argumenterar för att detta, istället för att ses som en föreskriven funktion, bör betraktas som kontinuerligt skapat genom appropriation.

I de följande avsnitten kommer jag att presentera Lefebvre och Certeaus respektive rumsteorier samt de två begreppsparen för att därefter kunna använda dem som utgångspunkt för en jämförande diskussion. Avsikten är att resonera kring rummets betydelse för självorganisering. Detta resonemang utmynnar i en mer specifik diskussion om det offentliga rummets betydelse för självorganisering, med hänvisning till Don Mitchells teorier om offentliga rum.

Den rumsteoretiska diskussion som presenteras i detta kapitel utgör, tillsammans med de postkoloniala teorier som introduceras i kapitel fyra, den teoretiska utgångspunkten för analysen av mina två fallstudier.

Henri Lefebvre: produktion av rum och ”rätten till staden”

Henri Lefebvres vetenskapliga produktion är både omfattande och mångsidig. Han inledde sin vetenskapliga karriär under 1920-talet och verkade som forskare under närmare sju decennier, ända fram till sin bortgång 1991. I Frankrike var han välkänd under sin livstid och gjorde periodvis märkbara avtryck i den intellektuella debatten. I Sverige uppmärksammades hans arbeten redan under 1960-talet då även de första svenska översättningarna utgavs. Det var dock inte förrän på 1990-talet, då ett av hans mest uppmärksammade verk, *The Production of Space*, översattes till engelska, som hans vetenskapliga bidrag kom att väcka den engelskspråkiga forskningsvärldens intresse på bred front.

Lefebvres tänkande om staden, vardagslivet och produktionen av rum utgör idag en viktig inspirationskälla för många forskare inom en rad olika forskningsfält, särskilt geografi, arkitektur, urbana studier, sociologi och kulturstudier, där hans teorier om ”rummets dialektik” ofta framhålls som hans viktigaste vetenskapliga bidrag (ex. Elden 2004, 5-6; Simonsen 1993, 51, 63). Stuart Elden anser att detta troligen utgör den främsta anledningen till att Lefebvre ofta betraktas som en rumslig teoretiker i första hand. En sådan ensidig fokusering tenderar dock, enligt Elden, att underskatta nödvändigheten av att placera in Lefebvres teorier om produktionen av rum i hans teoretiska verk som helhet. Trots att Lefebvres vetenskapliga produktion kan framstå som både mångfacetterad och spretande löper hans filosofiska och politiska ambition som en röd tråd genom allt hans tänkande. Som Elden påpekar framhöll Lefebvre rummet som den politiska kampens plats *och* medium. För Lefebvre är rummet politiskt. Hans intresse för staden och vardagslivet måste därför betraktas i ljuset av hans tankar om rummets politiska dimension (Elden 2004, 5-7, 183).

I min genomgång av Lefebvres teorier om rummet har jag tagit fasta på den idémässiga kontinuitet som Elden, men även flera andra,

anser är viktig att uppmärksamma (ex. Soja 1996, 36; Shields 1999, 2).¹⁹ Lefebvres teori om produktionen av rum, som presenteras i *The Production of Space*, knyter an till de idéer om staden vilka han elaborerar i verk som *Right to the City* och *The Urban Revolution*.²⁰ I dessa verk utvecklar Lefebvre sin politiska vision om en förändrad urban verklighet där alla stadsinvånare deltar i utvecklingen och formandet av staden som därigenom inte enbart förblir en produkt av marknadens och de toppstyrda institutionernas dominering. Här använder Lefebvre begreppet appropriation för att beskriva invånardeltagandets produktiva och politiska potential.

Upprinnelsen till dessa idéer är den skarpa kritik som Lefebvre riktar mot den moderna staden som han anser har reducerat det urbana livet till ett vardagsliv som fragmenterats i tid och rum och till stor grad styrs av institutioner från ovan. Som ett resultat av industrialisering och urbanisering återspeglar den moderna staden till struktur, form och funktion en strävan efter effektiviserad och rationaliserad produktion. Staden har, enligt Lefebvre, antagit karaktären av ett produktionssystem där invånarna lever sina liv som produktionsenheter snarare än människor. De sätt på vilka stadens materiella rum är utformade spelar en viktig roll i sammanhanget. En förändring av stadens sociala verklighet måste därför omfatta en förändring av rummet. Stadsinvånarna måste appropriera staden, dvs. göra den till sin egen och återskapa den som en *urban* verklighet. Lefebvre anser att stadsinvånarna har ”rätt till staden”, vilket är en rätt till staden som en urban verklighet, något som omfattar rätten till deltagande och appropriation. Till detta infogar Lefebvre ytterligare ett rättighetskrav, nämligen rätten till olikhet, som hänvisar till rätten att inte behöva bli klassificerad under homogeniserande sociala kategorier (Simonsen 1993, 62). Framtiden är urban, hävdar Lefebvre, men den handlar inte om att bygga på ideal hämtade ur det förgångna (Lefebvre 1996, 127-132, 148).

I *The Production of Space* vidareutvecklar Lefebvre sina tankar om rummets roll i reproduktionen av samhällets sociala relationer och produktionsförhållanden. Lefebvre understryker stadens centrala roll

¹⁹ Min tolkning av Lefebvre bygger främst på läsningen hans verk *Right to the City* ([1968] 1996) och *The Production of Space* samt andrahandskällor, varav de viktigaste har varit Stuart Eldens *Understanding Henri Lefebvre* (2004) och Rob Shields *Lefebvre, Love & Struggle: Spatial Dialectics* (1998).

²⁰ Lefebvre skrev fler böcker i detta ämne. Se Elden (2004, 140-141) för en översikt.

för de förändringar som sker i samhället i dess helhet och lägger fokus på produktionen av rum, vilken han analyserar på djupet med hjälp av den komplexa uppsättning rumsbegrepp han utvecklar. Lefebvre riktar inte enbart kritik mot den moderna staden utan även mot vetenskapen, vilken han anser har misslyckats med att ta ett grepp om staden i dess helhet. Vetenskapen om staden är fragmenterad i olika vetenskaper vilka producerar fakta, begrepp och teorier inom sina respektive områden. Vad som saknas är ett teoretiskt helhetsgrepp, men det handlar inte om att söka skapa en teoretisk modell av staden. Sådana tenderar att vara reduktionistiska och extrapolerande, till exempel när staden reduceras till ett nätverk för informations- och varuflöden eller till ett centrum för politik och beslutsfattande med den grekiska agoran som modell. Teoretiska modeller är abstraktioner, och som sådana återspeglar de ideal snarare än reella verkligheter. De hör hemma i vad Lefebvre kallar *det mentala rummet*, vilket man skulle kunna beskriva som den rationella logikens område.

I detta område kan man placera in den västerländska vetenskapstraditionen med dess betoning av logiska vetenskaper såsom matematik och fysik, men även mer positivistiskt inriktad sociologi. Abstraktioner (modeller, formler etc.) som produceras i det mentala rummet syftar till att förklara verkligheten, men som abstraktioner är de representationer av verkligheten och ska inte förväxlas med själva den verklighet de försöker förklara. Bortom abstraktionerna finns en social verklighet, ett *socialt rum*, som till skillnad från det matematisk-logiska rummet är ett praktiskt-sensibelt rum. Det sociala rummet berör *det fysiska*, eller materiella, rummet på ett helt annat sätt. Det innebär dock inte, enligt Lefebvre, att man kan utesluta det mentala rummet från analysen. Produktionen av det mentala rummet och dess abstraktioner sker i det sociala rummet. Abstraktioner är dessutom kraftfulla ideologiska verktyg vilka påverkar verkligheten i allra högsta grad.

Syftet med *The Production of Space* är, enligt Lefebvre, att blottlägga hur rum produceras genom att föra samman analysen av dessa olika sorters rum i en enda teori. Lefebvres intention är dock inte enbart att skapa en teori om de rum som existerar och har existerat. Hans teorier är normativa och gör som sådana inte enbart anspråk på att förstå helheter och sammanhang, utan omfattar även en analys

av möjligheterna för en radikalt förändrad verklighet och ett radikalt förändrat rum (Lefebvre 1996, 94-101; 1991, 11-16, 368, 408-410).

Lefebvre ägnade en stor del av sitt arbete åt att undersöka dialektiken som idé och metod. I detta arbete inspirerades han av bland andra Friedrich Hegel och Karl Marx (Elden 2004 16-17, 27, 167; Shields 1999, 109 ff). Enligt Eldens såg Lefebvre dialektiken som ett tänkesätt och en analysmetod för att analysera den historiska utvecklingen (tiden) i syfte att undersöka dels förutsättningarna för nuet, dvs. de rum som existerar, dels förutsättningarna för framtiden – det möjliga. Dialektiken spelar en central roll i Lefebvres förståelse av rummet, rummets produktion och samhället i dess helhet (Elden 2004, 36-39). Relationen mellan samhället och dess materiella rum är, enligt Lefebvre, dialektisk. Trots att rummet är en produkt av samhällets produktionsformer, sociala relationer och verksamheter äger det samtidigt en förmåga att strukturera, stabilisera och reproducera samhällets sociala relationer. Rummet är därför på en och samma gång en produkt och en producent av samhället. Verkligheten är ett *socialt rum*, hävdar Lefebvre. Samhället och rummet bör därmed inte betraktas som två vitt skilda ting. De ska snarare betraktas som två aspekter av en och samma verklighet. Även relationen mellan produkt och produktion måste betraktas på detta sätt, dvs. som två oskiljbara aspekter. Denna insikt återkommer Lefebvre ständigt till eftersom den är central i hans idé om det möjligas förverkligande (Lefebvre 1991, 26-27, 37; Simonsen 1993, 59).²¹

Insikten om rummets förmåga att strukturera och reproducera samhället medför, enligt Lefebvre, en möjlighet att analysera hur rummet har gjorts till ett medel för dominering, dvs. maktutövning. Reproduktionen av samhällets sociala relationer och maktförhållanden sker i rummet, men möjliggörs också med rummet som ”verktyg” och medium. Hur den rumsligt strukturerade sociala reproduktionen sker är dock en fråga som berör fler aspekter än rummets materiella rumslighet. Den sociala reproduktionen har många lokaliteter och stöds både av tankens abstraktioner och av de symboliska representationer som tanken inte helt och fullt kan fånga och förklara.

²¹ När jag framöver använder mig av begreppet *socialt rum* använder jag mig av Lefebvres begreppsdefinition som refererar till rummets helhet, dvs. till *både* dess sociala och materiella aspekter. Då jag använder mig av begreppet *materiellt rum* är det rummets materiella aspekter jag refererar till. De två begreppen *socialt rum* och *materiellt rum* är med andra ord *inte* ett begreppspär.

Produktionen av det sociala rummet är därmed, enligt Lefebvre, en komplicerad process som sker på flera olika nivåer, från marknadens och statens ”makronivåer” till individens ”mikronivå”. Dessa processer är dessutom ofta motsättningsfyllda och konfliktladdade. Lefebvre tar sin utgångspunkt i en tankemodell, en ”konceptuell triad”, för att förklara den rumsliga produktionens ”beståndsdelar”, eller ”moment” som han själv benämner dem. Dessa moment utgörs av *rumsliga praktiker*, *representationer av rum* och *rum av representationer* (Lefebvre 1991, 31-33, 49-53).

Rumsliga praktiker materialiserar det sociala rummet på alla nivåer, men inkluderar även de rum som redan materialiserats. I den moderna staden omfattar rumsliga praktiker människors vardagliga göromål och ting likväl som motorvägar och flygtrafik. På individens nivå syftar rumsliga praktiker till vad kroppen gör. Nära sammankopplat med rumsliga praktiker på denna nivå är det område som Lefebvre benämner *det varseblivna* (the preceived). Det berör vad kroppen kan förnimma och uppleva, exempelvis former, texturer, avstånd, hastigheter och temperaturer (Lefebvre, 11, 38, 40, 369).²²

Representationer av rum, är *föreställda* (conceived) rum, dvs. rum så som de representeras i tanken och förmedlas i bild, tal och skrift, exempelvis i offentliga institutioners dokument. Dessa rum är de rum vilka teknokrater och vetenskapsmän skapar och vilka de även tenderar att se som de enda existerande rummen. Men eftersom representationer av rum endast refererar till abstraktioner, förmår de aldrig omfatta och infånga det sociala rummet i dess helhet. Ofta rymmer representationerna föreställningar om framtiden, vilka även bär på intentioner om att forma och producera rummet i enlighet med dessa (Lefebvre, 33, 38-39).

Rum av representationer är *levda* (lived) rum, dvs. rum såsom de levs och erfars. Dessa rum, som är ”invånarnas” och ”brukarnas” rum, är dominerade rum. Rum av representationer utgör subjektens rum där fantasi, symbolism, föreställningar och rumsliga praktiker vävs

²² Lefebvres begrepp *rumsliga praktiker* betecknar allt som rör det materiella område. Rumsliga praktiker inkluderar, om jag förstätt honom rätt, både det konkreta, materiella rummet och de aktiviteter som sker i rummet. Jag kommer framöver, för tydlighetens skull, dock i opposition mot Lefebvres princip om att inte skilja mellan produktion och produkt, att differentiera mellan materialiseringen (processen) och det materialiserade (resultatet) genom att referera till den förra som rumsliga praktiker och det senare som det materiella rummet. Båda dessa begrepp – *rumsliga praktiker* och *materiella rum* – refererar alltså till samma analytiska kategori i Lefebvres triad.

samman. Lefebvre föreställer sig de levda rummen som det sociala livets ”undergroundsida”, där förmedling sker genom icke-verbala symboler och koder (Lefebvre, 33, 39). Jag kommer framöver, för tydlighetens skull, att hänvisa till dessa rum som *levda rum* och de föregående som *föreställda rum*.

Uppdelningen i dessa tre moment känns igen från den tidigare nämnda uppdelningen av fysiska, mentala och sociala rum. De tre momenten i triaden ska inte betraktas som olika rumstyper, uppdelningen är enbart analytisk. Det verkliga rummet, dvs. det sociala rummet i dess helhet, omfattar alla dessa tre moment (Lefebvre, 32-33, 46).

Triaden framhålls ofta som själva kärnan i Lefebvres teori om den rumsliga produktionen, men det råder olika uppfattningar om dess karaktär som dialektisk analysmodell. I *The Production of Space* hävdar Lefebvre att filosofin alltid haft svårt för att ta sig bortom det binära tänkandet och dualismer som subjekt – objekt, men Lefebvre tycks inte ge några klara besked om hur man ska tolka triadens ”tredje term” (för tre olika tolkningar, se Elden 2004, 36-37; Shields 1999, 113-120; Soja 1996, 60-70).²³

En tanke med triaden är, som jag förstått Lefebvre, att teoretiskt analysera verkligheten på ett sätt som tillkännager tankens oförmåga att greppa dess helhet. Lefebvre var, som tidigare nämnts, skarpt kritisk till den västerländska vetenskapstraditionens tendens att förväxla verkligheten med tanken om verkligheten, exempelvis som när

²³ Edward W. Soja förklarar den tredje kategorin som en motsvarighet till dialektikens syntes av tes och anti-tes och hävdar att denna utgörs av det levda rummet (rum av representationer), vilket han anser sammanfalla med begreppet socialt rum. Detta tredje rum, eller *Third Space* som Soja kallar det, utgör helheten inklusive det möjliga och är därför mer än en syntes (Soja 1996, 60-70). Rob Shields hävdar att Lefebvre betraktade det sociala rummet som syntetiseringen av triadens tre moment. I syntesen försvinner inte tes och anti-tes helt och hållet, varför det snarare handlar om en syntetisering av tre termer snarare än två. Viktigt för Lefebvre är, enligt Shields, också att förstå att syntesen så att säga kan falla isär, dvs. att regression är möjlig. Shields hävdar dock att Lefebvres tänkesätt är förvirrande eftersom det skapar en dialektik med två anti-teser istället för en och att Lefebvre samtidigt tenderar att framställa det levda rummet som syntesen av de två andra momenten. Shields föreslår att det i Lefebvres teori är möjligt att urskilja en fjärde term, nämligen rummet själv, som utgör triadens själva syntes (Shields 1999, 72, 120). Elden, vars tolkning utgjort utgångspunkten för min förståelse av triaden, understryker att Lefebvre i sina tidiga verk betraktade dialektikens tredje term (syntes) som en produkt av de två första (tes och anti-tes), men senare gick över till att inkludera möjligheten för syntesen att reagera på de två övriga. Man får då, precis som Shields beskriver, en tankemodell med tre ömsesidigt sammanlänkade termer. Enligt Elden ska syntesen emellertid inte ska tolkas som en produkt utan som ett slags rörelse mellan de tre. Syntesen utgör, enligt Elden, utgångspunkten för Lefebvres förståelse av förändring och tillblivelse (becoming), dvs. tiden och det möjliga (Elden 2004, 36-37 samt 170-181 för en diskussion om tid, tillblivelse och det möjliga).

verkligheten förklaras som en struktur. Sådan reduktionism har gjort det möjligt för tanken och vetenskapen att dominera den ”verkliga” verkligheten, dvs. det sociala rummet, vars heterogena karaktär gjorts osynlig av de homogeniserande abstraktionerna. Som Elden påpekar anser Lefebvre att man måste skilja på tanken om verkligheten och verkligheten själv (Elden 2004, 33, 187). Lefebvre nöjer sig dock inte med att skilja på ”teori” å ena sidan och ”praktik” å andra sidan. Det finns något mer, tycks han mena. Det finns en motsättning mellan det föreställda rummet, dvs. rummet så som det är föreställt att vara, och det verkliga rummet så som det upplevs och fungerar i praktiken. Rumsliga praktiker levs och upplevs innan de begreppsliggörs (föreställs). Teorin har inte kunnat greppa hur förmedlingen sker däremellan. Teorin måste alltså kompletteras för att göra det möjligt att förstå hur det mentala rummet kan utöva sin dominans över det levda rummet och därmed över det sociala rummet i dess helhet. Det handlar här om att försöka förstå sådana företeelser som abstrakta modeller, särskilt strukturalistiska förklaringsmodeller, inte lyckas förklara. Sådana modeller kan exempelvis förklara hur könsmaktordningen reproduceras, men lyckas inte riktigt förklara helheten eftersom de tenderar att förbise sådana företeelser som är outtalade, men vilka inte desto mindre existerar (Lefebvre 1991, 32-39).

Lefebvre introducerar således en tredje kategori: det levda rummet. Denna representerar förmedlingen mellan abstraktioner och den materiella verkligheten (Elden 2004, 187). Förmedlingen utgör dock inte enbart en medling eller en kompromiss mellan tanke och konkret verklighet. Den skapar också något, tycks Lefebvre mena. Med begreppet det levda rummet försöker Lefebvre enligt min mening således förklara sådana processer som bidrar till reproduktionen av det sociala rummet, men som inte framkommer vare sig i strukturalistiska förklaringsmodeller eller i konkreta inventeringar av rummet.

Lefebvres intention med triaden var att ta sig förbi det dualistiska tänkesättet, men han verkar inte ha övergett dualismerna helt och hållet. Det är fortfarande möjligt att hitta dualismer i hans teori; dualismer som dels överlappar, dels genomskär triadens tre moment. En dualism utgörs exempelvis av den skillnad som Lefebvre gör mellan *föreställda rum* och *levda rum*, där han beskriver de förra som *dominanta rum* och de senare som *dominerade rum*. En annan dualism utgörs av det tidigare

nämnda begreppspar dominering och appropriation – två former för produktion av rum vilka Lefebvre återkommer till i flera av sina verk och ställer mot varandra, så även i *The Production of Space* och *Right to the City* (ex. Lefebvre 1991 38-39, 164-168, 343, 348; 1996, 118, 176).

Dominering

Dominering är, enligt Lefebvre, intimt förbunden med hur vissa typer av rumsliga praktiker och föreställda rum har kommit att dominera produktionen och reproduktionen av det sociala rummet i dess helhet. Det handlar dels om hur vetenskapen och teknikens utveckling gjort det möjligt för människan att dominera över naturen och på ett industriellt sätt utnyttja dess resurser, dels om hur denna form för dominering banat väg för produktionen av rum vilka dominerar över människor. Domineringens historia omfattar dock inte enbart historien om vetenskapens och teknikens utveckling, utan utgör även en berättelse om ackumulation och industrialisering samt dessa processers primära plats, medium och produkt: staden (Lefebvre 1991, 68-85; 1996, 65-85).

Om man kan peka ut en startpunkt, eller kanske snarare en brytpunkt, i tiden då staden antar karaktären av handelsplats, inträffar den någon gång under tidig medeltid. Handel ägde rum i staden även tidigare, men det var under denna tidsperiod som marknadsplatsen upprättades som permanent plats, som ett eget rum i staden. I och med detta inleds, enligt Lefebvre, en omvälvande förändringsprocess där handeln, som blir en viktig del av stadens dagliga liv, genererar nya rumsliga praktiker vilka formar och omformar stadens sociala rum. Den nya ordning som skapas medför dock inte enbart förändringar inom staden. Förändringar sker även på landsbygden, där den feudala maktens dominering över produktionen ersätts med marknadens. Genom omsättningen av landsbygdens produktion etableras staden som ett centrum för ackumulation, dvs. kapitalistisk produktion. Den medeltida staden är dock även en plats för investeringar. Där sker en omfattande produktion av kunskap, teknik, konstverk, hantverk och arkitektur. Investeringarna spelar en viktig roll för stadens sociala liv och gagnar även dem som genom sitt arbete producerar stadens rikedomar. Den utveckling som sker i den tidiga medeltida staden genererar i sin tur nya förändringar;

kunskapsutvecklingen medför möjligheten att utveckla tekniska och administrativa instrument för att rationalisera produktionen och överskrida begränsningar i rum och tid. Detta banar i sin tur vägen för utvecklingen av nya rumsliga praktiker och en expansion av handelns rum, exempelvis med etableringen av mer långväga varutransportförbindelser, bankförbindelser och sjöfartsvägar mellan städer. Lefebvre understryker att de många krigen som utkämpas under medeltiden, liksom koloniseringen, måste räknas till ackumulationens, eller kapitalismens, rumsliga praktiker. Dessa rumsliga praktiker spelar alla en väsentlig roll för etableringen av staten och dess institutionella och militära verksamheter, vilka inte enbart riktar sig ”utåt” för att erövra nya marknader och resurser utan även ”inåt” för att stabilisera maktrelationerna mellan de samhällsklasser som kapitalismen gett upphov till (Lefebvre 1991, 68-85, 276-282; 1996, 65-85; 2003, 9-14).

Varje samhälle som existerat har, enligt Lefebvre, producerat sitt eget rum. Vad han med sin historiska analys vill visa är att kapitalismens uppkomst, som även inkluderar nationalstatens uppkomst som en dominerande ”maktstruktur”, har skett parallellt med materialiseringen av ett rum – ett eget rum – som stöder dess utveckling. Denna utveckling möjliggörs av teknikutvecklingen, men inte enbart. I takt med att rummet omskapas sker även en förändring i synen på rummet. När landsbygdens produktion tillägnas staden och handeln istället för feodalmakten, förändras människornas – i alla fall stadsinvånarnas – förhållande till naturen. Naturen betraktas inte längre som en återspeglning av människan, utan snarare som ett objekt, ett ”material”, att bemästra. Även kunskapsutvecklingen och strävan efter att med kunskap blottlägga hela verkligheten spelar en central roll för hur synen på rummet förändras. I synnerhet matematiken, som tenderar att reducera rummet till en fråga om geometri, banar väg för att betrakta rummet som ett slags neutral och homogen grund och därmed även neutralisera dess karaktär som levtt rum, inklusive de värden och betydelser som det levda rummets rumsliga praktiker upprättat genom tiderna. Vad som händer är att vetenskapens föreställda rum, dvs. dess modeller och teorier, behandlas som om de återspeglar det sociala rummet i dess helhet. Representationerna skapas vidare inte enbart i syfte att avbilda verkligheten, de utnyttjas som modeller för att omforma den. Representationerna används som

medel för att dominera det sociala rummet. Företeelser i det materiella rummet omvandlas till tecken, och själva rummet utformas efter något Lefebvre benämner ”visualiseringens logik”. Det frammanar en arkitektur utformad för att kunna avläsas; synen prioriteras framför kroppens andra sinnen (Lefebvre 1991, 2-6, 31, 94-98, 256-263, 282-286, 292-300; 2003, 11-12).

För Lefebvre handlar dominering om att med hjälp av tekniken och representationernas makt omskapa rummet så att det anpassas för ackumulationens sociala och rumsliga praktiker. Då rummet domineras kan det användas som medel för att dominera. Dominerade rum är, enligt Lefebvre, dominerande rum. Den utvecklingsprocess som möjliggör denna rumsliga dominering framstår som ett successivt förlopp, men den kan emellertid inte reduceras till en kausal kedja av händelser. Produktionen och reproduktionen av sociala relationer – till exempel familjrelationer och relationer mellan klasser, åldersgrupper och könen – möjliggör ackumulationen men utövar i sin tur inflytande på ackumulationens inriktning. Rummet är dessutom fullt av motsättningar och historien är kantad av konflikter. Genom sin rumsliga dominering möjliggör den medeltida staden sig själv som ett maktcentrum, men den skapar även förutsättningarna för den process som senare ska komma att leda till dess upplösning. Den process som Lefebvre refererar till är en ömsesidigt sammanlänkad process av industrialisering och urbanisering som å ena sidan koncentrerar befolkningen till städerna som behöver arbetskraft, och å andra sida expanderar städerna som breder ut sig i det tidigare agrara landskapet (Lefebvre 1996, 65-85; 1991, 32, 46).

Industrialiseringen och urbaniseringen förändrar staden på flera olika sätt. I och med industrialismen omvandlas produktionen till en massproduktion av varor. Även rummet tenderar att behandlas på ett liknande industriellt sätt. I den moderna staden produceras rummet som ett rationellt och funktionsuppdelat system där de rumsliga enheterna har karaktären av massproducerade produkter. I detta system, i alla fall i dess föreställda ideala form, tillskrivs varje funktion i staden ett eget rum och varje rum enbart en funktion. Den rumsliga helhet som tidigare karakteriserat staden löses upp och staden fragmenteras i delar separerade från varandra. Lefebvre anser att den moderna, funktionsuppdelade staden har en morfologi som inte

längre understöder ett urbant liv. Vardagslivet i den moderna staden är indelat i fragment, både rumsliga och temporala (arbetstid och fritid, exempelvis). Funktionsuppdelningen är, enligt Lefebvre, ett effektivt sätt att dominera rum och tid, men för att förstå hur produktionen och reproduktionen av det sociala rummet domineras i dess helhet i den moderna staden krävs en djupare analys av dess olika moment, dvs. dess reproduktion på olika nivåer (Lefebvre 1996, 65-85; 1991, 32).

När Lefebvre talar om dominering är det framförallt den moderna stadens dominerade och dominerande rum han avser. Den moderna staden är på en och samma gång en produkt och en producent av någonting som Lefebvre kallar *abstrakt rum*. Det abstrakta rummet är domineringsverktyg och refererar, tvärt emot vad begreppet verkar antyda, inte till en abstraktion. Lefebvre betraktar det abstrakta rummet som en parallell till Marx begrepp *abstrakt arbete* och hävdar att det som gör detta rum abstrakt är att det döljer de sociala relationer som möjliggör dess reproduktion (Lefebvre, 49, 307, 370).²⁴ I sin avhandling *Byteori og hverdagspraksis* (1993) betonar Kirsten Simonsen att det Lefebvre kallar abstrakt rum karaktäriseras av en process av homogenisering, fragmentering och hierarkisering. I det abstrakta rummet är skillnader utslätade och de levda rummen dominerade. Det abstrakta rummet tenderar att radera ut olikheter i tid och rum för att göra dem homogena och rationellt utbytbara mot kapital. Inom den homogeniserade helheten är fragmenten fördelade i en social hierarki, vilket exempelvis visar sig i att vissa bostadsområden värderas som högstatusområden och andra som lågstatusområden (Simonsen 1993, 61). Det homogeniserade rummet är liksom tiden

²⁴ Enligt Elden, Shields och Soja är Hegels och Marx teorier om alienationen centrala i Lefebvres tänkande om staden och vardagslivet (Elden 2004, 41; Shields 1999, 27-28; Soja 1996, 38). Hegel beskriver alienationen som objektifiering där människan görs till ett objekt för kunskap. Vad Marx gör i *Kapitalet* är att använda Hegels teori om alienation i sin teori om i arbetarens situation i industrisamhället och om den konkreta politiska och ekonomiska verkligheten (Elden 2004, 40). Marx hävdade att arbetsdelningen inom det kapitalistiska produktionssättet gjort människor – arbetare – till instrument för att skapa profit. Deras levnadsförutsättningar blir inhumana, framförallt för att deras arbete objektifieras (alieneras) genom att delas upp i mätbara enheter (tid, rum, typ). När arbetet som handelsvara prioriteras framför arbetarnas "människa behov" separeras (alieneras) arbetet från resultatet (produkten) på ett sätt som osynliggör själva arbetet. Detta utgör kärnan i Marx teori om alienation (Elden 2004, 39-43; Shields 1996, 40-43). Lefebvre betraktar föreställningen om alienationen som central i Marx tänkande och hävdar vidare att filosofins främsta uppgift är att kritisera det alienerade livet och lägga grunden till en ny humanism. Men medan Marx studie av alienationen främst berör den ekonomiska sfären samt de sociala relationer och produktionsförhållanden som karaktäriserar kapitalismen, går Lefebvre vidare till att resonera om alienationen i andra avseenden än arbetet. Lefebvres kritik av den moderna staden och dess vardagliga liv, som han återkommer till i bland annat *Critique of Everyday Life* ([1961] 2002), rymmer en ansats att förstå alienationen på ett annat plan – det sociala – och inte enbart i en ekonomisk verklighet (Elden 2004, 40-43).

samtidigt fragmenterat. Rummet indelas i zoner medan tiden delas upp i mätbara enheter vilka bryter med kroppens och naturens rytmer (Elden 2004, 195-196). Det abstrakta rummet prioriterar bytesvärde framför bruksvärde, men utgör inte enbart platsen för handel, utan även dess medium. De sociala och rumsliga praktiker vilka främst understöds i det abstrakta rummet är de som skapar och förhöjer bytesvärde (Lefebvre 1991, 287).

En fråga som Lefebvre intresserar sig särskilt för är hur det dominerande abstrakta rummet reproduceras på individnivå, dvs. hur det internaliseras hos invånarna som i sitt tysta bruk av det bidrar till dess reproduktion. Lefebvre frågar sig: "Why do they allow themselves to be manipulated in ways so damaging to their spaces and their daily life without embarking in massive revolts?" (Lefebvre 1991, 51). Hur kan ett rum på en och samma gång vara både homogent och fragmenterat, frågar han sig vidare. Svaret är, menar han, att rummet enbart kan förverkligas genom handlingar. Subjekten, de "tysta invånarna", upplever rummet som fyllt av outtalade, men visuellt och materiellt förnimbara, regler vilka förmedlar att alla försök till subjektiv förändring av det är förbjudna. "Förbud" och "föreskrifter" utgör de dominerande sätt på vilka normer och värden förmedlas i och genom det abstrakta rummet. En del förbud är konkret uttalade i form av fysiska barriärer, exempelvis grindar och stängsel, som markerar äganderätten. Andra förbud uttalas med mer abstrakta tecken och symboler, särskilt de förbud som reglerar de välbärgade klassernas platser och områden. Mellan subjekten i rummet upprättas, med stöd av dessa förbud och föreskrifter, en tyst överenskommelse, ett slags rumslig konsensus eller konvention som talar om vad som får och inte får ske liksom vilka som får och inte får använda och vistas i vilka rum. Det abstrakta rummet skapar med andra ord rumsliga praktiker som så att säga förkroppsligar sig själva i det levda rummet. Betydelsen av de rumsliga praktikerna och det levda rummet är emellertid något som döljs av att de inte är (diskursivt) uttalade. Monumentala byggnader och skyskrapor vilka symboliserar makt och överordning är exempel på sociala rum vilka både förkroppsligar och symboliserar det abstrakta rummet (Lefebvre 1991, 56-57, 98, 201, 286-288, 319-320, 358).

Appropriation

I sin definition av appropriation hämtar Lefebvre inspiration från filosofin, framförallt från Marx teori om människans appropriation av naturen och sin egen natur (Lefebvre [1961] 2002, 95, 360). Marx använde begreppet appropriation i sina analyser av relationen mellan människan och naturen, där han underströk att människan reproducerar sig själv genom produktionen eller skapandet av objekt. Objekten är en återspeglning – en ”exteriorisering” – av människan själv. De producerade tingena är det objektifierade arbetet som, om det inte approprieras, blir främmande för människan.²⁵ Appropriationen sker genom handlingar och aktiviteter i vilka människan utvecklar sin ”människliga potential”. I appropriationen av objekt utvecklar människan således sina färdigheter och förmågor. Carl Friedrich Grauman argumenterar för att appropriationen enligt Marx mening kan ske både på en individuell och på en samhällelig nivå. Varje individ agerar i förhållande till vad som redan har approprierats av andra genom historien. Grauman exemplifierar relationen mellan individuell och samhällelig (eller social) appropriation genom att referera till språket. Språk kan inte utvecklas utan att människor lever tillsammans och talar med varandra. Samtidigt är inlärningen av språket individuell. Den sker genom en process av praktisk övning där personen successivt omvandlar språket till sitt eget, dvs. approprierar det (Graumann 1976, 114, 116-117).

För Lefebvre står appropriation för en typ av rumslig produktion som skiljer sig radikalt från dominering. Appropriationen, förklarar Lefebvre, är domineringens motsats, förutom vilken dess innebörd inte helt och fullt kan förstås (Lefebvre 1991, 165). I den moderna staden är problemet att dess dominerade rum tenderar att minimera möjligheterna till appropriation. Den moderna staden är en plats där vardagslivet är indelat i fragment, både rumsligt och temporalt, och där känslan för staden som ett kollektivt verk har gått förlorad. De flesta bor i bostadsenkla – höghusområden och villaförorter – vars invånare tillgodosetts med en plats att *bo (habitat)*, men lider av en brist på möjligheten att *bebo (inhabit)*. Bostaden har där gjorts

²⁵ Marx förståelse av exterioriseringen och främmandegörandet (alienationen) är mer komplex och omfattar fler avseenden än vad som här framställs. Teoretiseringen av alienationen och förståelsen av den är viktiga för förståelsen av begreppet appropriation, eftersom appropriationen kan ses som ett slags ”de-alienierande” handling.

till ett objekt vars bytesvärde, snarare än bruksvärde, är prioriterat, varför boendet reducerats till ett slags improduktiv konsumtion (Lefebvre 1996, 77-79).

Att appropriera ett rum innebär att ta det i bruk såsom sitt eget. Det innebär att ta rummet, hänge sig åt det och, enligt Lefebvre, även att omforma det. Appropriationen är något som sker successivt – över tiden – och i upprepningen. Approprierade rum skiljer sig från dominerade rum i fråga om form, struktur och funktion. Appropriation av rum omfattar en strävan att omvandla den moderna stadens fragmenterade rum till mänsklig skala och anpassa dem efter kroppens rytm. Den skapar levda rum där konkreta objekt, symboler, färger och former ges mening och värde. Vad Lefebvre föreställer sig är att appropriationen utgör ett *verk* (*oeuvre*)²⁶ vars produktion och produkt är sammanlänkade och vars rumsliga praktiker samt föreställda och levda rum bildar en helhet. Det innebär att de rumsliga praktikerna förenar ideologi med praktik både på ett praktiskt och ett symboliskt plan. Klostret är, enligt Lefebvre, ett exempel på ett rum där rumsliga praktiker och ett mentalt rum – en ”teologisk abstraktion” – förenats i en helhet kring sina egna konkreta symboler och rumsliga praktiker (Elden 2004, 190-191; Lefebvre 1991, 34, 216-217).

Enligt Lefebvre handlar appropriation om att göra något till sitt, dock inte i meningen att äga. Exemplet med språket kan även användas för att illustrera skillnaden mellan att äga och att appropriera. En person kan inte äga språket, så som sin ägodel. Att äga något innebär att äga rätten att exkludera andra från det besuttna objektet, varför man kan tala om egendomsrätten som en form för dominering. Appropriationen, däremot, skiljer sig från ägandet eftersom den representerar en form för besittningstagande vilken möjliggör andras deltagande och appropriation (Lefebvre i Mitchell 2003, 19-20).

För Lefebvre representerar appropriationen därför en form för rumslig produktion vilken äger potentialen att frigöra människor från det abstrakta rummets dominering och återskapa staden som ett kollektivt verk. Rätten till staden, som Lefebvre argumenterar för, handlar just om rätten till staden som ett kollektivt verk, något som

²⁶ Det Lefebvre benämner som verk (*oeuvre*) utgörs av den odelbara helheten arbete-materiel-material-produkt. Enligt Lefebvre relaterar verket till bruksvärdet, medan blotta produkten är sammankopplad med bytesvärdet (Lefebvre 1996, 66; 1991, 113)

enligt honom inbegriper deltagande och appropriation (Lefebvre 1996, 147-159, 174). Det handlar med andra ord om ett praktiskt och verkligt deltagande av dem som vanligtvis enbart uppfattas som brukare. Då en sådan appropriation blir verklig bidrar den till att forma rummet. För att kunna skapa verklig förändring måste appropriationen förmå att producera sitt eget rum. Appropriation som inte förmår att omskapa rummet förblir, enligt Lefebvre, blott en ”skenmanöver” (*détournement*),²⁷ dvs. ett bruk oförmöget att generera sina egna produkter, och förmår enbart bryta domineringen temporärt. Lefebvre illustrerar sin tankegång genom att referera till Hallarna i Paris som under några år i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet omvandlades till en mötes- och festivalplats sedan marknaderna upphört. Hallarna revs snart därefter och ersattes med ett nytt shoppingcenter. Vad Lefebvre argumenterar för är att appropriation, för att vara verklig, måste ge upphov till ett nytt socialt rum – ett urbant och *differentierat rum* där bruksvärdet prioriteras framför bytesvärdet och det abstrakta rummet överskrids. För Lefebvre är ett urbant rum ett approprierat rum (Lefebvre 1991, 164-168).

Michel de Certeau: om konsten att göra

Michel de Certeau, författare till den uppmärksammade studien *The Practice of Everyday Life* (1984) är en forskare som i likhet med Lefebvre intresserat sig för att studera vardagslivets praktiker och kreativa potential. Certeau inledde sin forskarbana inom teologi och religionshistoria. Han kom dock att korsa disciplinränserna många gånger under sitt liv. Kultur, historiografi, litteratur, mystik, psykoanalys och antropologi utgör några av de ämnen han tog sig an och skrev om, ofta med ett kritiskt anslag. Luce Giard, som tillsammans med Certeau och Pierre Mayol gav ut *The Practice of Everyday Life, vol II Living and Cooking*, förklarar att Certeau avvisade teorier som gjorde anspråk på att beskriva sanningar och helheter och att han inte heller var särskilt begiven på att hålla sig till en enda metod. Ett tema som engagerade Certeau särskilt var, förklarar Giard, tanken om mötet med den Andra, något som var nära sammanlänkat med hans gudstro och intresse för den ”nya världen”, som under medeltiden ”upptäcktes”

²⁷ *Détournement* har i de engelska översättningarna av Lefebvres texter översatts till *diversion* och kan beskrivas som ett slags skenmanöver, avledande handling, kapning eller också återanvändning.

och koloniserades av européerna. Certeaus ambition, hävdar Giard, var att grunda en ”vetenskap om den Andra”, en vetenskap han benämnde ”heterologi” (Giard 1991; 2006). Den Andra refererar inte enbart till den andra människan, utan till allt som kan definieras i termer av kvalitativ olikhet, exempelvis talet i relation till skriften och vice versa (se ex. Certeau 1984, 133).

I den engelskspråkiga forskningsvärlden har Certeau ofta inplacerats inom fältet kulturstudier. Det beror, anser Ian Buchanan, på att uppmärksamheten huvudsakligen lagts vid det arbete som Certeau bedrev från slutet av 1960-talet och framåt (Buchanan 2000, 2). Under och efter revolterna som ägde rum i Paris 1968 skrev Certeau flera artiklar där han redogjorde för sina iakttagelser av de omvälvande skeendena. Hans texter, vilka först publicerades i tidskrifter, och sedan i boken *The Capture of Speech* (org.titel *La prise de parole*), fick stor uppmärksamhet och han blev snabbt ett namn i den offentliga debatten i Frankrike (Giard 2006). I samband med dessa händelser kom han i kontakt med många nya personer, fick nya uppdrag och möjligheten att delta i olika projekt, vilket kom att bli riktningsgivande för hans kommande forskning. Under de påföljande åren skrev han en rad artiklar om kultur, vilka publicerades i tidskrifter och, liksom i det föregående fallet, även i bokform i *Culture in Plural* (org. titel *La culture au pluriel*) (Giard 1994, x; 2006). Vad Certeau vill lyfta fram i dessa artiklar är att kultur inte ska förstås som producerad av en upplyst elit, utan snarare något som skapas underifrån. För Certeau representerar kulturen våra gemensamma sätt att handla och tänka. Trots att kultur är något människor delar ska den inte förstås som vare sig homogen eller strukturerande för våra handlingar. Certeau ger varje individ en aktiv roll som medproducent. Vad som karakteriserar det individuella bidraget är att det inte är urskiljbart som individuellt utan flyter samman med myriaden av andras bidrag vilka också medverkar i den kollektiva produktionen av kultur. Dessa individuella och anonyma bidrag utgör tillsammans en enorm, skapande kraft (Conley 1997, 151; Giard 1994, xi).

Den kollektiva form för skapande som karakteriserar kulturproduktionen utgör ett centralt tema även i de båda volymerna av *The Practice of Everyday Life*. Dessa två verk, där fokus är förlagt till de vardagliga göromålsens produktiva potential, kan betraktas som

en fortsättning på de studier vilka presenteras i *Culture in the Plural* (Certeau 1984, xii, 205; 1997, vii-viii). Boken *The Practice of Everyday Life* (vol. 1), som gavs ut på franska 1980 och översattes till engelska 1984, har blivit något av en bestseller inom forskningsvärlden idag. Enligt Buchanan var det framgången med detta verk som banade vägen för översättningen av flera av Certeaus senare böcker, med följderna att de tidigare verken, i vilka de religiösa frågorna är mer framträdande, ofta hamnat i skuggan i den engelskspråkiga kontexten. *The Practice of Everyday Life* är för många främst förknippad med Certeaus teoretisering av begreppsparat taktiker och strategier trots att de religiösa och teologiska frågorna finns närvarande även i detta verk, liksom i Certeaus övriga arbeten (Buchanan 2000, 2).

Att det teologiska innehållet i *The Practice of Everyday Life* ofta förbises kanske har sitt upphov i Certeaus sätt att skriva. Certeaus texter är svårfångade och präglas av ett poetiskt anslag där mycket, så att säga, är skrivet mellan raderna och överlämnat till läsaren att tolka. Certeau betraktade nämligen läsandet som en aktiv och skapande handling som lämnar utrymme för olika läsare att se och läsa in olika saker i hans texter. Om detta vittnar också de olika tolkningar som gjorts av hans texter, exempelvis kring begreppet *heterologier* (se exempelvis Colebrook 2001; Giard 1991; Godzich 1986). Certeau anser att det finns många olika sätt att läsa en text. Läsaren approprierar och skapar sin egen text genom att sammanlänka olika delar och läsa den på sitt eget sätt. Den lästa texten är alltid något annat än författarens skrivna text. En text möjliggör och inrymmer därför ett obegränsat antal tolkningar (Certeau 1984, 169).

Hos Certeau finns ett intresse för de sorters praktiker vilka, i likhet med läsandet, ofta har betraktats som passiva och improduktiva och beskrivits i termer av bruk, användning och konsumtion. I *The Practice of Everyday Life*, där Certeau lägger fram sin teori om ”konsten att göra”²⁸, hävdar han att de vardagliga, ofta flyktiga och repetitiva, göromål som betraktas som bruk eller konsumtion i själva verket alltid skapar något. Dessa praktiker, eller *taktiker* som Certeau kallar dem, ger inte upphov till egna produkter men tycks ändå kunna

²⁸ I *The Practice of Everyday Life* talar Certeau just om ”an art of making do” och ”an art of practice” (Certeau 1984, 24, 30), vilket framkommer tydligare i den franska originaltiteln (*L'invention du quotidien I. Arts de faire*) än i den engelska (Clark 1986, 706).

skapa något genom *sätten att göra*, dvs. sätten att använda, bruka eller konsumera. För att få en uppfattning om vad som skapas måste man, enligt Certeau, ägna noggrann uppmärksamhet åt detaljerna. Vardagslivets praktiska göromål omfattar en oräknelig mängd praktiker genom vilka de ”passiva” subjekten approprierar och gör beboeliga de rum och ting som skapats av dominerande strukturer. Genom sina olika sätt att göra tenderar de ”passiva” subjekten, vare sig de utgörs av varukonsumenter, koloniserade folk, tv-tittare eller stadsinvånare, att manipulera, förskjuta och i viss mån undfly de *strategier* som ämnar styra deras handlingar. För Certeau representerar strategin och taktiken två olika handlingslogiker, vars avgörande skillnad utgörs av huruvida det är rummets eller tidens styrka som utnyttjas. Det är, enligt Certeau, en fråga om en maktrelation mellan strategins bruk av platsens (det sociala rummets) förmåga att strukturera handlingar i syfte att dominera å ena sidan, och taktikens förmåga att vinna frihet inom strategins ”territorium” å andra sidan.

Strategin och den ordnade platsen

Strategin representerar, enligt Certeau, ett slags handlingslogik som ligger till grund för subjekt vars intention är att dominera. Den står för en typ av handlingar vilka strävar efter att omvandla verklighetens komplexa förutsättningar och element av oförutsägbarhet till något som är möjligt att kontrollera och styra över. Det handlar om att söka sätt att eliminera rummets och tidens variationer. Vetenskaplig, ekonomisk och byråkratisk rationalitet bygger på strategins handlingslogik. Karaktäriserande för strategin är att den skapar och omsätter den sortens kunskap som bidrar till de tekniska framsteg som möjliggör och utvecklar dess maktutövning. Kunskapsproduktion och makt är, enligt Certeau, karaktäriserande för alla självständiga institutioner (Certeau 1984, xix, xx, 34, 96).

Vad strategin gör är att avgränsa en plats inom vilken den avser att skapa en egen (*propre*)²⁹ ordning, eller ett eget system, som understöder

²⁹ Certeau använder sig här av det franska begreppet *propre*. I *The Practice of Everyday Life* har *propre* översatts till *proper* och ibland till *own* (Certeau 1984, xix, 11, 44, 49). I svenskan finns ingen direkt motsvarighet till *propre*. Här måste man ta till olika termer beroende på vilket sammanhanget är. Då begreppet används som ett substantiv hänvisar det till vad man kan beskriva som en ordning eller ett system. Då begreppet används som ett adjektiv hänvisar det till en företeelses överensstämmelse med ordningen eller systemet. *Proper* refererar då till något som är korrekt, lämpligt, ordentligt, passande, riktigt, rejält, rent, rätt eller tillbörligt (enligt ordningen). *Proper* hänvisar alltså till en ordning som gör anspråk på att vara norm.

dess intentioner. Ordningen eller systemet återspeglar en tanke om verkligheten som talar om vad verkligheten ska vara. Den plats som strategin ämnar göra till sin egen utgör en rumslig eller institutionell grund, utifrån vilken kontrollen av de andra kan ske. Platsens funktion är att prioritera enbart de sociala och rumsliga praktiker som stämmer överens med den egna ordningen. Rummet kontrolleras genom att göras synligt, läsbart och mätbart, vilket bygger på att det delas upp i kontrollerbara enheter.

I sin utveckling av begreppet strategi hämtar Certeau inspiration bland annat från Michel Foucault och hans banbrytande studie av det moderna straffsystemets historia. I denna studie framlägger Foucault sin tes om hur det moderna samhällets kontrollsystem och byråkrati byggts upp utifrån en föreställning om att inrätta varje subjekt, från skolbarn och arbetare till soldater och fångar, i en panoptisk mekanism av likadana och kontrollerbara enheter, rumsliga såväl som institutionella. Certeaus slutsats är att varje element – varje objekt och subjekt – föreskrivs *en ordnad plats*³⁰ vilken återspeglar dess korrekta lokalisering och betydelse inom ramen för den etablerade ordningen. Varje plats föreskrivs därmed också en korrekt och ordningsriktig användning, vilket också innebär att kontrollen ”delegeras” till den ordnade platsen. Detta sätt att organisera rum och subjekt karaktäriserar inte enbart byråkratier utan alla rationella system, även språket. Certeau anser att man kan jämföra den ordnade platsen med språkets grammatik. Vad grammatiken gör är att fastlägga ett korrekt språkbruk. Avsikten med detta är att få varje subjekt att själv agera i enlighet med ordningen, eller som Certeau menar, få dem att ”uttala” eller ”upprepa” den (Certeau 1984, xiv, 34-49).

Certeau återkommer ofta till språket och dess olika praktiker för att illustrera och exemplifiera sin analys. Hos Certeau utgör de språkliga praktikerna dock inte enbart exempel. I det moderna samhället har skrivandet intagit en överordnad position gentemot talandet och läsandet. Skrivandet har, enligt Certeau, varit avgörande för utvecklingen av det moderna tänkande som förknippar framsteg

³⁰ Certeau använder här begreppet *proper place* som hänvisar till objektens och subjektens rumsliga eller institutionella, plats vilken definieras korrekt enligt den ordning som strategin förespråkar. I bestämd form använder Certeau ofta begreppet med citationstecken ("*proper*" *place*). Detta indikerar, enligt min mening, att Certeau tillkännager att definitionen av något som *proper* inte är essentiell, utan ideologisk (Certeau 1984, xix, 11, 44, 49).

och kunskap med produktion av texter av olika slag. Tryckkonstens och vetenskapens utveckling har spelat en avgörande roll i detta avseende. I det moderna samhället är det vetenskapen som producerar den ”sanna” kunskapen som tolkar och gör verkligheten läsbar. Till skillnad från det muntliga och ”primitiva” berättandet, som tillhör det förgångna, de ”outvecklade” kulturernas traditioner och det folkliga kåserandet, representerar skrivandet den civiliserade, upplysta och förfinade kulturens kunskapspraktik. Det moderna samhällets utveckling har, menar Certeau, löpt parallellt med utvecklingen av skrivandet som ett maktmedel för de besuttna (”borgerskapet”) gentemot de andra (”folket”). Den kunskap som lagrats i det muntliga berättandet och den kunskap som finns dold i det praktiska görandet räknas inte som kunskap förrän vetenskapen omvandlat den till teorier – till upplyst och nedskrivna kunskap. De som behärskar skriftkonsten och produktionen av kunskap besitter makten att skapa sitt eget språk och sina egna berättelser. Med hjälp av dessa berättelser gör de anspråk på att återspegla ”sanningen” och därmed också att göra sina berättelser allmängiltiga. I det moderna och skriftbaserade samhället har skrivandet gjorts till en strategi (Certeau 1984, 131-139, 169).

För Certeau representerar strategins inrättning av den ordnade platsen ett slags ”skrivande” som är karaktäristiskt för den västerländska kulturen. Både skrivandet och koloniseringen (av naturen och andra folk) är, enligt Certeau, moderna ”mytiska” praktiker. De är mytiska eftersom de berättar en ”historia” om en framtid och en mening som återspeglar de respektive strategiernas intentioner. Detta ”skrivande” handlar för det första om att avgränsa ett eget rum att behandla som om det vore ett blankt papper. Det omfattar för det andra skapandet av en ”text” som inrättar subjekten och rummets omständigheter som instrument för ett produktivt system, och för det tredje intentioner om att omvandla rummet. Daniel Defoe skildrade denna process redan i början av 1700-talet i sin berättelse om Robinson Crusoe som en allegori för den västerländska kolonialismen och den borgerliga expansionismen. Robinsons appropriation av ön han strandar vid utgör, enligt Certeau, en illustrativ redogörelse för det strategiska tillvägagångssättet. Robinson inleder utbyggnaden av sitt ö-imperium i sin dagbok, där han med sina nedtecknade tankar stakar ut planerna för sitt projekt. Bit för bit och parallellt med sitt dagboksskrivande

iordningställer han sig en ordnad plats på ön över vilken han gör sig själv till herre. I Robinsons skrivna imperium har Fredag ingen egen plats, inget eget namn och inget eget språk. Av Robinson tilltalas han genom det "härskande" språket och själv kan han enbart svara med ett främmande och "vilt" läte eller med det arbete han utför åt Robinson. Skrivandet är, enligt Certeau, något som Robinson (kolonistatorerna och borgerskapet) gör till sitt instrument för att etablera den ordning som Fredag (de koloniserade folken och arbetarklassen) med sin kropp kan uttala och alternera men inte skriva in sig i för att skapa sitt eget rum. Den moderna och funktionalistiska staden har, enligt Certeau, utformats på ett liknande kolonialt manér. Den moderna staden är en "koncept-stad" vars verkliga rum är underkastade koncept som talar om vad de ska vara. I den moderna staden har den ordnade platsens princip gjorts överordnad. För varje objekt, från industrier till fotgängare, finns en "korrekt" plats och för varje plats finns en "korrekt" funktion (Certeau 1984, 94-95, 133-136).

En viktig aspekt i den process som organiserar och kontrollerar rummet är upprättandet av gränser. Det är gränserna som definierar skillnaderna mellan vad som är korrekt och avvikande. Upprättandet av gränser går i sin tur alltid hand i hand med ett berättande som sanktionerar dem. Berättelser och myter, liksom den Robinson skriver om "sin" ö, spelar en viktig roll för skapandet av gränserna (Certeau 1984, 136, 154-155). Lagen, exempelvis, utgörs av ett slags berättande som definierar juridiska såväl som rumsliga gränser. I vardagen stöter vi på en mångfald olika slags "berättelser" vilka bland annat talar om hur rummet ska användas. Trafikskyltar berättar till exempel saker som att "det här är en parkeringsplats mellan 07.00 och 09.00 och under övrig tid en körbana". Det är även berättelser, som dem vi finner i historieböcker och i nyhetssändningar, som möjliggör tanken om en nation. Att berättandet spelar en väsentlig roll för gränsetableringar framkommer även i fråga om dispyter avseende markägogränser. Sådana gränsdragningar avgjordes förr genom att man hörde bägge sidornas berättelser om tidigare överenskommelser och händelser. De olika berättelserna jämkades sedan av domaren samman till en ny gränsdragning, och en ny berättelse. De gränslinjedragningar som upprättas "återberättas" sedan av fastighetskartan. Berättelsens primära funktion är att initiera, eller grundlägga (found), de rumsliga

gränserna och precisera vad som är den legitima, ”rätta” användningen av rummet. Berättelsen, liksom de rumsliga gränser den upprättat, har därmed även en förmedlande funktion. Certeau hävdar dock att det finns en skillnad mellan det slags återberättande som refererar till händelser och den form för återberättande som kartan representerar. Som en förmodad representation av en ordnad och ”korrekt” geografi utgör kartan en kraftfull representation av rum, ett slags auktoritet eller normativ diskurs, vilken tenderar att osynliggöra både de händelser och berättelser som utgjort dess förutsättning från första början, och den verklighet vilken inte ges plats på kartan. Det är detta förhållande som möjliggör att kartor, men även andra typer av representationer såsom texter och symboler, kan användas som instrument för expansionistiska projekt (Certeau 1984, 106, 122-125).

För att diskurser ska kunna generera handling måste de emellertid vara trovärdiga. Trovärdiga blir de genom att praktiseras. Det är den rumsliga praktiseringen av diskurserna som gör det möjligt att reproducera dem som normativa diskurser, dvs. som ordnade platser. De handlande subjekten utgör ett slags levande representationer för diskurserna. Det är med andra ord inte själva den ordnande platsen som utgör ordningens exekutiva enhet, utan de subjekt vilka agerar i enlighet med dess intention. Certeau tar upp lagen som ett exempel. Lagen är en text som återspeglar vissa(s) intentioner, men den utför inget i sig själv. Lagens förverkligande är beroende av förmedlande enheter, såsom domstolen och polisväsendet, vilka ser till att de gränser som den ämnar etablera upprätthålls. Materiel som batonger, handklovar och fängelseceller spelar också en väsentlig roll. I slutändan handlar det alltid om att tukta kroppar; det finns inga normativa diskurser som inte är ”inskrivna” på kroppar hävdar Certeau. Tydliga exempel är de normer som återspeglas genom hur vi klär oss och själva omformar våra kroppar efter olika ideal. Pierre Bourdieu, som Certeau här refererar till, har i sin teori om habitus beskrivit denna process genom vilken subjekt internaliserar normer så att de handlingar som stämmer överens med normerna utförs och uppfattas såsom ens egna (Certeau 1984, 139-149, 50-60). Internaliseringen utfärdar den ordnade platsens intention på ett effektivt sätt. Det är subjektet själv som reproducerar den och ”uppmanar” andra till att också göra det. Man skulle kunna säga att subjektet därmed gör sig själv till en del av

den panoptiska mekanismen som Foucault beskrivit.

Taktiker och andra rum

För Certeau representerar plats en rumslighet som bär på en dominerande ordning. Rum, däremot, utgörs av sådana rumsligheter som saknar en egen plats. I Certeaus mening representerar rum det som skapas i handlingens skeende, dvs. det som är rörligt och oförutsägbart och som den ordnade platsen har för avsikt att kontrollera. Enligt Certeau relaterar rum till plats på samma sätt som det talade och det lästa ordet förhåller sig till språket. Rum är vad som skapas då plats praktiserar. Då man talar och läser praktiserar man ett språk och en grammatik som reglerar språkets korrekta användning. På ett liknande sätt utgör trottoaren och gångbanan en tillbörlig plats för fotgängare. Att tala, läsa och gå är, liksom många andra saker man gör i vardagen, ett slags konsumtionsbaserade och ”förgängliga” praktiker. De existerar enbart då de äger rum och de lämnar inga direkta spår efter sig. Så långt kan relationen mellan Certeaus rums- respektive platsbegrepp jämföras med de strukturalistiska förklaringsmodellernas sätt att beskriva relationen mellan struktur och handling (Certeau 1984, 97, 103, 117-118, 169).

För Certeau representerar rum emellertid något mer än platsens operativa moment. Problemet med de strukturalistiska förklaringsmodellerna är att de ofta enbart uppmärksammar de rumsliga praktiker som bekräftar ordningen. Följden blir att handlingen framställs som mer eller mindre absolut underkastad ordningen. Så är, enligt Certeau, exempelvis fallet med Bourdieus habitusteori (Certeau 1984, 57-59). Strukturalistiska förklaringsmodeller tenderar ofta att förbise att subjektens praktisering av ordningen aldrig handlar om ren och skär upprepning. Rumsliga praktiker skapar något mer än blotta reproduktionen av den ordnade platsen. Här kan fotgängarnas praktiker återigen utgöra ett exempel. Trottoarerna och gångvägarna stakar ut förutsättningarna för promenaden, men erbjuder samtidigt ett obegränsat antal möjligheter för improvisation och spontanitet, att snirkla runt och ta genvägar exempelvis. Ovanpå stadens funktionsseparerade gångvägssystem skapas *andra* rum; ett slags poetiska geografier. Innebörden av något man gör skapas med andra ord inte enbart av vad, men även *hur* man

gör. Sättet att göra har en mening i sig. Vad gäller språket kan man exempelvis tala om det meningsskapande som är sammankopplat med retorik och berättarteknik. Även andra variationer såsom dialekter och kroppsspråk tillför de uttalade orden mening. Det handlar om former för kommunikation och meningsskapande vilka sker bortom språket, men för den skull inte kan avfärdas som icke-rationella eller innehållslösa. De äger en egen rationalitet som i många situationer visar sig vara den mest effektiva. Ett exempel där diskursen förlorar sin rationella karaktär och där de icke-diskursiva kommunikationsformerna istället dominerar är dansen. En dans där varje steg föregås av ett verbalt överläggande skulle möjligen kunna anses vara demokratisk, dock både absurd och ineffektiv. I dansen använder man sig av en kunskap, ett slags ”praktisk intelligens”, som även varje hantverkare använder sig av i sitt yrkesutövande. Det handlar om en typ av kunskap som byggs upp genom erfarenhet och som bland annat bygger på intuition, känsla, listighet, flexibilitet och takt. Det är denna sorts kunskap och tillvägagångssätt som karaktäriserar sådana praktiker som Certeau kallar taktiker (Certeau 1984, xviii-xix, 32-33, 72, 73, 97-102).

Till skillnad från strategier utgörs taktiker av sådana praktiker som varken ger upphov till egna platser eller egna produkter. I vardagen uppstår ständigt situationer då vi alla i något avseende befinner oss i positionen som brukare. Så är exempelvis fallet då vi agerar som konsumenter eller skolelever eller blir patienter. Som sådana är vi hänvisade att förhålla oss till de regler och förutsättningar som marknaden, skolväsendet och sjukvården har skapat. Brukarens position är på så vis alltid underordnad. Certeau menar emellertid att brukare trots det ofta genererar mer aktiva och kreativa handlingsmönster än beräknat. I avsaknad av en egen plats tar brukaren istället tillvara på de tillgångar som finns för handen och de möjligheter som uppenbarar sig i stunden. Det handlar om att ta tillfället i akt, invänta rätt ögonblick och grabba tag i möjligheten då den ges (Certeau 1984, xix, xx, 29-30, 65, 86, 133-134).

Enligt Certeau kan de ordnade platserna därför aldrig dominera i absolut mening. Även om ”koncept-staden” till stor del är en produkt av maktstrategier, vars mål är att skapa staden som en ordnad plats, utgör den också platsen för ett vardagsliv som inrymmer möjligheter för kreativitet. I staden finns mängder med olika aktiviteter vilka

inte äger sin egen ordnade plats, men inte desto mindre äger rum. Skateboarding utgör ett ofta omnämnt exempel på sådan urban uppfinningsförmåga. I många städer finns inga avsedda platser för skateboardåkning, varför skateboardåkarna måste ägna sig åt taktisk utövning på platser som inte är avsedda för sådana aktiviteter: torg, trottoarer, parkeringsplatser etc. På liknande sätt kan en villagata i stunden omvandlas till en plats för cykelakrobatik eller en förlängning av garageuppfartens "basketplan". Listan med exempel på sådan urbana (och suburbana) *bricolage*,³¹ dvs. arrangemang som skapas i stunden med de tillgångar som för tillfället finns att använda, kan göras lång. Vad sådana aktiviteter har gemensamt är att de är underordnade en överordnad funktion (Certeau 1984, 91-96).

Tiden utgör en faktor som strategiernas ordnade platser har problem att kontrollera. Tidens påverkan har en benägenhet att medföra förändringar på alla system och strukturer. Detta hänger samman med den variation som skapas då de omsätts i praktiken. Små detaljer som förändras, hoppas över eller läggs till kan skapa oförutsedda effekter. Här kan det muntliga historieberättandet utgöra ett illustrativt exempel. Återberättandet av en historia sker aldrig som en exakt upprepning. Varje liten detalj – ord, betoning, pausering etc. – som historieberättaren, medvetet eller omedvetet, utelämnar, lägger till eller byter ut skapar nya effekter. Sättet att berätta återspeglar en subjektiv tolkning vilken på en och samma gång bidrar till att reproducera och dekonstruera berättelsen (ordningen). Utan att kompromissa med ordningen i stort tenderar subjekten med andra ord att utföra mindre justeringar och modifieringar vilka har en förskjutande effekt på själva ordningen. Deras förverkligande av den ordnade platsen är enbart approximativt. I relation till ordningen och dess intention framstår därför den praktiska verkligheten som oregerlig, nyckfull eller rent av manipulativ. Den tenderar att skapa heterogena element som inte "passar" in i ordningen. De omskapande praktikerna – taktikerna – utgör något som strategiernas ordnade platser därför försöker, men aldrig helt och hållet lyckas, eliminera

³¹ *Bricolage* är en fransk term som här refererar till den kände antropologen Claude Lévi-Strauss' användning av begreppet i sin analys av "vildens tänkande". Hos Lévi-Strauss betecknar *bricolage* ett verk gjort av de resurser som finns för handen. Begreppet beskriver ett slags produktionsform som saknar den organiserande och strukturerande karaktär som är utmärkande för strategin (Certeau 1984, xv, xviii, 174).

genom att utöka och avancera sin kontroll. Det resulterar istället i att reproduktionen av den ordnade platsen blir ineffektiv och dess rationalitet en myt (Certeau 1984, 82, 89, 94-95).

Strategiernas ordnade platser syftar alltså till att eliminera taktiker, men är dock, paradoxalt nog, ofta beroende av dem för att kunna omsättas i praktiken. Taktikerna utövar i detta avseende en förmedlande funktion för att överbrygga den skillnad som råder mellan ordningen som ett ideal, dvs. som en tanke, och ordningen som en praktiserad verklighet. Det är i den praktiska omsättningen av en idé som dess svaghet visar sig. Verkligheten visar sig ofta vara något annat och mer komplext än vad teorin kunnat förutspå. Tanken om verkligheten uppvisar sin renaste form just som tanke. Med en alltför stark tilltro till abstrakta modeller tenderar man därför att bortse från att deras omsättning i praktiken ofta inte visar sig vara en enkel sak. Den ordnade platsen är beroende av taktiska praktiker som kan förverkliga dess (utopiska) intentioner. Praktikern, vars uppgift är att omsätta teorin, är, för att försöka uppfylla dess mål, ofta hänvisad till att göra små justeringar och kompensationer längs vägen. Den praktiska handlingens förhållningssätt till den ordnade platsen är därför också alltid taktiskt. Vid närmare granskning av byråkratiska strukturer framstår de ofta som fulla av inkonsekvenser och ad hoc-lösningar vilka införts av nödvändighet för att få de praktiska verksamheterna att fungera. Den praxis och de konventioner som skapas på detta sätt utgör ett slags "lokala auktoriteter" (Certeau 1984, xxiii, 40, 106). Foucault anser att det är just taktiker, snarare än rigid funktionalitet, som försäkras statens kontinuerliga existens (Foucault [1978] 1991, 103).

I det långa loppet äger, enligt Certeau, de rumsliga praktiker som utspelar sig i vardagens verklighet en taktisk potential att appropriera strategins ordnade platser och därigenom omskapa dem. Ett illustrativt exempel på vad taktiker kan producera har lyfts fram av Tomas Wikström som studerat hur gångstigar i miljonprogramsstadsdelen Flemingsberg bildat ett slags komplement till det formella gångvägssystemet (Wikström 2005, 61-62). En enda "snedning" över en gräsmatta lämnar inga nämnvärda spår efter sig. Den produktiva potentialen finns istället i upprepningen av sådana individuella och taktiska handlingar. På så sätt inrättas nya ordningar: normer, traditioner, konventioner och praxis. Sådana ordningar

skiljer sig från de planlagda strategierna på så sätt att de inte är rationellt planlagda. De utgör inte desto mindre nya ordningar som materialiserats och på så sätt privilegierats (Certeau 1984, 100, 126).

Vad är det då som möjliggör att vissa praktiker och vissa sätt att göra, men inte andra, stabiliseras som nya ordningar? Enligt Certeau kan enbart de praktiker vilka privilegierats med en egen ordnad plats etableras som nya ordningar. Historien utgör således ett händelseförlopp som privilegierats framför andra möjliga händelseförlopp. Vilka traditioner, konventioner, praxis, informella praktiker, ad hoc-arrangemang som accepteras och vilka som inte accepteras är inte ett resultat av ”slumpartade” händelser. Vilka rumsliga praktiker som gynnas eller inte, bestäms av hur väl de stämmer överens med de ordnade platsernas övergripande syften. Det finns med andra ord en anledning till att vissa ”förbjudna” praktiker bekämpas medan andra ses mellan fingrarna och i praktiken skapar en egen plats.

I och med att ordningar kan förändras och nyskapas framstår verkligheten inte enbart som heterogen utan också heterologisk (Colebrook 2001, 544). Den utgörs av många, ofta motstridiga, ordningar och logiker. Utformningen och användningen av stadens rum, exempelvis, styrs av en mångfald olika dekret – markanvändningsplaner, trafikregler, utformningsprogram osv. På varje plats existerar flera strategier som överlappar varandra. Avvägningen och jämkningen mellan dessa skapar i sin tur ett visst spelrum för olika intressen då nya möjligheter ges att taktiskt ”välja” vilken ordning som är bäst att ”följa”. Taktiker som gör bruk av dessa spelrum är ett slags intentionellt manipulerande taktiker, eller som Certeau beskriver dem:

They are camouflaged transgressions, inserted metaphors and, precisely in that measure, they become acceptable, taken as legitimate since they respect the distinctions established by language even as they undermine them. From this point of view, to acknowledge the authority of rules is exactly the opposite of applying them (Certeau 1984, 54-55).

Certeau argumenterar alltså för att strategins ordning är möjlig att praktisera på ett sätt som är ”regelrätt” men som samtidigt undergräver

dess syfte. Sådana praktiker skulle även kunna beskrivas som en typ av strategier eftersom de utnyttjar styrkan hos den ordnade platsen vilket blir avgörande för om framgång nås eller inte (Certeau 1984, 54-55). Spelrummen de bildar och de ”lokala auktoriteter” som kan inrättas i dem bildar ett slags ”fristäder” bortom de ordnade platsernas panoptiska kontrollmekanismer. Det är approprierande taktiker som dessa vilka, enligt Certeau, gör strategiernas ordnade platser ”beboeliga” (Certeau 1984, 26, 173).

För Certeau utgör det rumsligt förankrade maktutövandet kontra tidens styrka den avgörande skillnaden mellan strategier och taktiker. Till skillnad från taktiker syftar strategier till att ta rummet i besittning och forma det i enlighet med den egna intentionen. Det innebär inte, som jag förstått Certeau, att taktiker för den skull saknar intentioner. Taktiker kan liksom strategier föregås av ett slags beräkning, vars förutsättningar emellertid skiljer sig från strategin då de saknar stödet av en ordnad plats (Certeau 1984, xix). Taktiker saknar således något som öppet deklarerar dess intentioner. Taktiska praktiker utgörs med andra ord även av handlingar vars avsikter kan vara dolda, vilket är en annan anledning till att de framstår som manipulativa och korrupta.

Vad Certeau verkar föreslå är att man inte kan veta något om taktikernas intentioner. Taktisk manipulation kan vara en intentionell handling. Taktiken kan därmed också utnyttjas för att uppfylla vissa strategiers intentioner gentemot andra. Ett exempel från vardagen är det som på franska kallas *perruque* (peruk på svenska) och betecknar ”kamouflerade” göromål som anställda utför åt sig själva, som att ringa telefonsamtal eller låna kopian i privat syfte, på sin betalda arbetstid. De är taktiker vilka temporärt kan ”låna” styrkan hos den ordnade platsen. Just detta tycks vara karaktäriserande för det Certeau beskriver som *taktik*. Taktiker avviker från ordningen men enbart delvis. Certeaus taktiker skiljer sig därför, enligt min mening, från det Tim Cresswell kallar transgressioner, vilka också är handlingar utan ordnade platser. Transgressioner utgörs enligt Cresswell av sådana rumsliga praktiker vilka uppenbarar sig som just gränsöverskridelser (Cresswell 1996, 22-23). Transgressioner tycks således utmärka sig som handlingar vilka överskrider gränserna för den ordnade platsen, antingen intentionellt öppet eller till följd av avsaknad av den känsla, intuition och flexibilitet som Certeau hävdar är karaktäriserande för

taktiken. I min studie av organiseringen av technofester på hemliga och dolda platser i Stockholms periferi presenteras ett exempel som illustrerar det taktiska snarare än det (öppet) transgressiva tillvägagångssättet (Olsson 2005).

Technofester, eller så kallade *rave parties*, är ett slags musikarrangemang där deltagarna samlas för att dansa till olika typer av elektronisk musik. Festerna pågår oftast under en hel natt och arrangeras vanligen på isolerade eller övergivna platser såsom i gamla industrilokaler och skogsgläntor. Det var just i sådana överblivna och oövervakade rum som musikkulturen uppstod under 1980-talet då industribyggnader och industriområden övergavs på många håll i Europa och Nordamerika. Man skulle kunna säga att kulturen genom att tillfälligt "låna" sådana utrymmen fann ett fritt spelrum att utvecklas och praktiseras. Till skillnad från de vanliga nattklubbarna ordnades festerna som ett slags icke-kommersiella och informellt arrangerade amatörtillställningar med fokus på musiken och dansen. I Sverige introducerades techno- och ravekulturen i början av 1990-talet och fick snart, liksom på många andra platser där den blev populär, en negativ stämpel. Det berodde inte enbart på de ibland illegala egendomsintrången som festerna innebar eller den avvikande musik- och dansstil som dess utövare ägnade sig åt. Den fria inställningen som tillämpades till musik och dans gällde på många håll även för droger, varför festerna ofta bemöttes med misstänksamhet och bannor från omgivningen. Det var framförallt under mitten av 1990-talet, då fler fick upp ögonen för musikkulturen, som den offentliga debatten tog fart och festerna kom att bekämpas från myndigheternas sida. För den som idag vill arrangera en technofest är möjligheterna små att beviljas tillstånd och på konventionellt sätt få tillgång till anpassade lokaler. Samtidigt har områden och byggnader som under 1980- och 1990-talen stod övergivna återigen tagits i bruk.

Idag är techno- och ravekulturen inte längre lika utbredd i Sverige, men har heller inte försvunnit helt och hållet. Att arrangera en technofest handlar idag, liksom tidigare, i mångt och mycket om att använda sig av den praktiska kunskap och det taktiska tillvägagångssätt som är karaktäriserande för ett *bricolage*. En fest föregås dock ofta även av ett omfattande och strategiskt planeringsarbete för att iscensätta de taktiker som möjliggör ett framgångsrikt genomförande.

Ett lyckat arrangemang är ett som lockar många deltagare. Festerna offentliggörs därför alltid i förväg genom annonsering. Liksom många andra "subkulturer" har techno- och ravekulturen skapat sina egna platser och "system" för informationsspridning, exempelvis genom webbplatser och skivbutiker. En misslyckad fest är en fest som polisen avbryter eller förhindrar från att äga rum redan innan den börjat. Vad festarrangörerna vet, och räknar med, är att en fest av praktiska skäl är svårast att avhysa då den påbörjats och alla festdeltagare är på plats. Taktiken är därför att hemlighålla festens lokalisering fram tills samma kväll då festen äger rum. Denna taktik är varje festdeltagare införstådd med och vet även hur informationen om festplatsens lokalisering kommer att spridas.

För att inte göra det möjligt att i förväg räkna ut var festplatsen är måste arrangörerna hålla sig med flera möjliga platser. Lämpliga festplatser är dock svåra att hitta. För festarrangörer gäller det att bygga upp en strategisk kännedom om den lokala geografien och ständigt spana efter tjänliga platser att utnyttja. En festplats kan varken placeras för långt ifrån kollektivtrafikförbindelser eller för nära bostadsbebyggelse eftersom risken då är att den avbryts till följd av klagomål. Att använda sig av offentliga platser och vara väl påläst om de lagar som gäller för sådana, exempelvis avseende "allmänna sammankomster", kan ge arrangörerna möjlighet att argumentera för att deras sätt att använda platserna är i överensstämmelse med lagen. En sista utväg, om polis tillkallas till platsen, är nämligen att på plats söka upprätta en dialog och få till en överenskommelse om att få fullgöra festen. Det innebär att arrangörerna måste utveckla strategier för att själva kunna utöva strategisk kontroll av festplatsen, exempelvis genom att avgränsa den och placera ut egna "vakter". Att odla goda relationer med omgivningen för att förbättra möjligheterna att kunna återanvända platsen är också viktigt. Festarrangörer och deltagare vet att deras aktiviteter inte är accepterade. Istället för att försöka göra permanent anspråk på platsen är målet att återställa den normala ordningen och eliminera alla spår från festen. Taktiken är att försöka behålla greppet om platsen, just genom att osynliggöra de "förbjudna" aktiviteter som ägt rum. Även om festarrangörerna till viss del förmår skapa sina egna strategier i organiseringen av festerna innebär det inte för den skull att själva festerna i sig privilegierats med

ordnade platser. Techno- och ravekulturen är hänvisad till en högst flyktig existens på andras ”territorier”, men lyckas finna sätt att gång efter annan genomföra sina tillställningar. Den utgör därför i sin helhet ett illustrativt exempel på vad taktiska handlingar kan åstadkomma, men även vad det innebär att inte vara i besittning av en egen plats.

Taktisk och strategisk appropriation

Som Michel Trebitsch påpekat i förordet till den engelska översättningen av Lefebvres *The Critique of Everyday Life* finns det tydliga paralleller mellan Lefebvres och Certeaus teorier om rummets produktion och vardagslivets praktiker. I *The Practice of Everyday Life* nämner Certeau att han funnit en inspirationskälla hos Lefebvre som beskrivit sin *Critique of Everyday Life* just som ”en teori om taktiker och strategier” (Trebitsch 2002, xxiv-xxv). Certeaus beskrivning av strategin och den ordnade platsen kan i flera avseenden jämföras med Lefebvres definition av dominering. Det är på samma sätt möjligt att se paralleller mellan Certeaus taktikbegrepp och Lefebvres appropriationsbegrepp. Men Lefebvres och Certeaus respektive teorier skiljer sig även åt i flera avseenden, varav synen på rummet utgör ett av de viktigaste. I det följande kommer jag att jämföra Lefebvres och Certeaus tankegångar främst kring rum och appropriation. Med hänvisning till denna jämförelse kommer jag att skilja mellan vad jag valt att kalla *taktisk* respektive *strategisk appropriation*. Min avsikt är att använda dessa två begrepp som verktyg, dels för att diskutera rummets, dvs. det sociala rummets, betydelse för självorganisering, och dels för att analysera och beskriva de maktförhållanden som präglar det sociala rummet och påverkar appropriationens karaktär och potential.

Certeaus taktiker utgör egentligen inget man kan definiera som organisation eller organisering (Certeau 1984, 174). Taktikerna representerar de verkligt flyktiga handlingar vilka saknar förmågan att upprätta en ordnad plats, eller ett eget rum för att använda Lefebvres begrepp. Certeaus taktikbegrepp har därför vissa likheter med det Lefebvre kallar *détournement*, vilket för honom betecknar en form för improduktiv återanvändning av rum. Lefebvre tycks hävda att *détournement* i grunden inte bidrar till någon betydande samhällsförändring, vilket exemplet med Hallarna i Paris, enligt honom, illustrerar. Lefebvre, som lade stor vikt vid det materiella rummets

betydelse, hyste en viss skepsis mot abstrakta företeelser utan materiell existens. En social existens som gör anspråk på att vara verklig, men inte lyckas producera sitt eget rum är, enligt Lefebvre, en ”konstig entitet” (Lefebvre 1991, 53). Lefebvre betraktade abstraktioner på samma sätt och ansåg att även ideologier måste förstås som konkreta företeelser. Det var inte ideologierna som banade väg för etableringen av ackumulationens abstrakta rum. Ideologierna etablerades samtidigt med rummet (Elden 2004, 36; Lefebvre 1991, 210, 340-342). Det är till följd av hans syn på det materiella rummet som han uppmärksammar den potential till förändring som vardagslivet bär på. Vardagslivet utgör den *praktiska* nivå där förändring kan möjliggöras och ”de-alienering” bli verklig (Elden 2004, 46, 117-118). För Lefebvre betecknar alienationen emellertid vare sig något essentiellt eller något absolut tillstånd. En fritidssysselsättning, exempelvis, kan kompensera för och de-alienera effekterna av abstrakt arbete. Fritidssysselsättningar kan dock i sig ge upphov till andra alienationer. I *Critique of Everyday Life* understryker Lefebvre att alienationen är just något relativt och situationsbundet (Lefebvre 2002, 207-208). Att han avfärdar *détournement*, dvs. bruk utan egna produkter, som icke-produktiv appropriation kan därför framstå som något motsättningsfullt. Avfärdandet kan dock möjligen förklaras med att Lefebvre bar på tankarna om en i grunden mer omvälvande förändring av rummet. För honom innebär det att dominerings av ett mer eller mindre allomfattande abstrakt rum ersätts med ett likaledes utbredd differentierat rum skapat genom appropriation.

Certeau förefaller tillskriva taktiker som bruk, återbruk och konsumtion en större produktiv potential än Lefebvre. Techno- och ravekulturen, som jag använde som exempel tidigare, visar på de möjligheter som återbruk av rum kan medföra. I städer finns många andra exempel på kulturella företeelser—”subkulturer”—vilkas rumsliga praktiker möjliggjorts genom tillämpningen av olika typer av taktiker. Strategiernas makt kan, enligt Certeau, aldrig vara total och resultera i fullständig passivitet. Lefebvres ståndpunkt har likheter med Certeaus (Lefebvre 1991, 386), men hans skildring av dominerings kretsar främst kring det abstrakta rummet och hur det kringskurit och minimerat möjligheterna till appropriation. Certeau, däremot, ser frågan ur ett annat perspektiv. Att skapa och upprätthålla strategisk kontroll över rummet är inte ett enkelt projekt. Ur strategins synvinkel framstår

taktiker som bruk och konsumtion snarare som oregelliga och svåra att kontrollera. Detta är också anledningen till att varuproducenter och media spenderar stora summor på reklam och marknadsundersökningar. Producenterna äger tillgång till produktionsmedel – produktionens strategiska instrument – men kan aldrig med säkerhet förutse om en ny produkt eller ett nytt tv-program blir en succé eller en flopp. Konsumenter och tv-tittare tenderar nämligen att agera oberäkneligt och taktiskt. De verkar alltid finna möjligheter att manipulera och i viss utsträckning undfly producenternas strategier och på så sätt skapa något helt annat: *andra rum*.

Ordnade platser kan, enligt Certeau, inte heller helt och hållet styra över sådana subjektiva praktiker som rumsligt meningsskapande, rumsupplevelser och drömmar. I sin avhandling *Experience and conflict* (2005) riktar arkitekten Panu Lehtovuori uppmärksamheten mot dessa aspekter och argumenterar för att taktiskt återbruk av rum just därför äger en skapande potential av betydelse för stadsutveckling. Enligt Lehtovuori finns det många tecken på att de för närvarande mest intressanta stadsrummen skapas genom återbruk snarare än genom nyproduktion. Ett exempel är (åter)användningen av Makasiinit, det statliga järnvägsbolagets gamla godsanläggning, i centrala Helsingfors som ett öppet och offentligt hus för temporära konstprojekt, gräsrotsaktiviteter och loppmarknader. Eftersom de aktiviteter och organisationer som använde sig av Makasiinit var mer eller mindre tillfälliga skulle man kunna säga att appropriationen av anläggningen var av taktisk karaktär. Omfattningen av de protester och demonstrationer som stadens planerare mötte då de lade ut planer för rivning av anläggningen vittnade dock om en mer stadigvarande appropriation av anläggningen som en offentlig plats. Makasiinit är även ett exempel på hur en plats kan förändras och ges ny mening då omgivningen omvandlas. Här kommer bruk och återbruk in som en produktiv kraft. I en omgivning som successivt gentrifierats representerade återbruket och kampen för bevarandet av Makasiinit ett motstånd mot de kommersiella krafter vars intresse låg i linje med planerna för omvandling (Lehtovuori 2005, 74-75, 174-177, 201 ff).³²

³² Större delen av Makasiinit var planerat att rivas i maj 2006. Innan rivningen hann genomföras drabbades byggnaderna av en brand i samband med protester. De flesta av de resterande delarna av Makasiinit revs under sommaren 2006 (Lundberg 2006; Pohjola 2006).

Man kan, precis som Lehtovuori, fråga sig om inte det taktiska och kreativa återbruket av befintliga rum representerar en urban, likväl som en ekologisk, form för rumslig produktion som är av särskild relevans i städer idag.

Den sortens motstånd som uppstod kring Makasiini i Helsingfors skulle, liksom den aktivism som Stahre (2004) gett exempel på i Stockholm, kunna jämföras med något Lefebvre beskriver som *motståndsrum* (*counter-spaces*) (Lefebvre 1991, 349, 381-385). Motståndsrum skapas där det sker en kamp för att prioritera rummets bruksvärde framför dess bytesvärde. Sådant motstånd anser Lefebvre vara viktigt. Det är genom sådant motstånd som förändring kan skapas. För att kunna åstadkomma verklig förändring och bryta dominering och alienation måste motståndet dock appropriera och generera sina egna rum: sina egna symboler, ideologier och rumsliga praktiker. För att vara verklig måste appropriationen, enligt Lefebvre, generera ett eget socialt rum. Enligt Lefebvre handlar appropriation om att skapa och att bruka produkten av det egna arbetet såsom sitt eget och att ta kontroll över det som utgör förutsättningarna för att leva: det sociala rummet. Jag vill således argumentera för att Lefebvres definition av appropriation svarar mot det jag har valt att kalla *strategisk appropriation*. Om självorganisering förutsätts leda till appropriation av detta slag handlar självorganisering om strategier snarare än taktiker. I staden finns, som tidigare nämnts, emellertid många exempel på självorganiserade företeelser vilka approprierar rum utan att upprätta ordnade platser, dvs. genom vad jag skulle vilja beskriva som *taktisk appropriation*. Detta begrepp – taktisk appropriation – hänvisar till appropriation som sker utan att appropriationen ger upphov till egna, ordnade platser, men kan trots detta ge upphov till nya och andra rumsligheter. Techno- och ravekulturens temporära och taktiska appropriation av ”övergivna” offentliga rum i stadens utkanter är ett exempel som illustrerar att även sådana former för appropriation kan vara nyskapande. Mina två begrepp, strategisk och taktisk appropriation, ska här inte förväxlas med Certeaus begreppspar strategi och taktik. Mitt begreppspar har utvecklats genom en kombination av å ena sidan Certeaus strategier och taktiker och, å andra sidan, Lefebvres conceptualisering av appropriation. För att klarlägga min begreppsutveckling kan det

här vara på sin plats att peka ut några avgörande skillnader mellan Lefebvres och Certeaus sätt att betrakta materiella rum och rumsliga praktiker.

Hos Certeau representerar strategin och taktiken två olika *handlingslogiker* (logics of action) (Certeau 1984, xx; se även xi-xx). Begreppen hänvisar, enligt min tolkning, alltså främst till handlingar och deras bakomliggande avsikter. I strategins fall handlar det om mer långsiktig planering och konsekvent beräkning med sikte på måluppfyllelse. När det gäller taktiken rör det sig om handlingar och intentioner som så att säga uppstår i stunden. För att beskriva de olika sorters rumsligheter som strategier och taktiker ger upphov till använder Certeau ett annat begreppspar: (ordnad) *plats* och (andra) *rum* (Certeau 1984, xx, 36, 117-118).³³ Detta begreppspar utgör, enligt min tolkning, en parallell till strategier – taktiker. Plats och rum refererar till två olika sorters rumsliga aspekter mellan vilka det, enligt Certeau, råder en kvalitativ skillnad. Plats betecknar de rumsligheter vilka stabiliserats i konkreta strukturer. I denna kategori kan man placera in arkitektur och infrastruktur, men även, som tidigare nämnts, språk och grammatik. När Certeau använder begreppet plats hänvisar han, enligt min mening, till något som stabiliserats och institutionaliserats i både materiell och social mening. Begreppet rum betecknar rumsligheter vilka är temporära, rörliga och dynamiska och refererar till handlingar som sker i nuet och därefter ”försvinner”. Det handlar om sådana rumsliga och sociala praktiker som att läsa, promenera, shoppa och titta på tv. Dualismen(/-erna) som Certeau opererar med kan således beskrivas som strategi/plats/stabil – taktik/rum/mobil.

Lefebvre skulle troligen ställa sig tveksam till att göra den åtskillnad som Certeau gör mellan handling (strategi och taktik) och handlingens resultat eller produkter (ordnade platser och andra rum). Till skillnad från Certeau placerar Lefebvre dessa två aspekter under samma kategori: *rumsliga praktiker* (Lefebvre 1991, 38). Både promenad och trottoar är, enligt Lefebvre, rumsliga praktiker. Att Lefebvre inte gör denna åtskillnad kan bero på att han ställde sig ytterst tveksam till att skilja produkt från produktion (arbetsprocessen). Utifrån denna syn på produkt och produktion som oskiljbara blir Lefebvres

³³ Certeau använder sig här av de franska begreppen *lieu* och *espace*, vilka i den engelska versionen översatts till *place* och *space* (Certeau 1984, 117).

definition av appropriation förklarlig. För Lefebvre är appropriation utan produktion av egna rum (produkter) ingen verklig appropriation; det handlar snarare om reproduktion av det abstrakta rummet.

I sitt sätt att definiera appropriation förefaller det dock, enligt min mening, som om Lefebvre förbisåg att förändringar i *sätten* att bruka rum, exempelvis i sätten på vilka människor rör sig i rummet, inte lämnar det oberört, även om dess materiella struktur i stort förblir oförändrad. Förändringar i sättet att använda rummet förändrar det sociala rummet i *konkret* och *materiellt* avseende. Den mångfald som taktiker kan ge upphov till berör inte enbart rummets sociala aspekter. Taktikernas andra rum är vare sig icke-konkreta eller immateriella. Taktiker kan exempelvis skapa rörelsemönster som avviker från de förväntade, planerade och föreskrivna sätten att röra sig i stadens rum. Om man även ägnar uppmärksamhet åt materiella detaljer och mer mobila materiella entiteter kan man upptäcka många former av bruk där sättet att bruka materiel och material skapar nya rum, eller ibland rent av egna ordnade platser. Att exempelvis appropriera, prägla och göra bostaden till sin egen handlar ofta just om sätt att möblera den.

Som Katarina Bonnevier (2007) påpekat har feministisk arkitekturteori visat att det emellertid finns en tendens att avfärda dekor och inredning – aspekter som ofta associeras med det kvinnliga – som mindre viktiga, ibland även som mindre ”civiliserade”, medan arkitekturens strukturella – och manliga – aspekter betraktas som mer väsentliga (Bonnevier 2007, 17-19). Små materiella förändringar och förskjutningar, vilka många gånger uppfattas som obetydliga, lämnar inte rummet oberört och är inte heller oviktiga. Vid återbruk av rum spelar sådana förändringar en betydande roll. Det är sådana former för appropriation som gör det möjligt att omvandla rummet och skapa ett *annat* socialt rum. Den amerikanske arkitekten James Rojas som studerat stadsrummen i East Los Angeles lyfter fram ett illustrativt exempel på detta i stadens kontext. Skillnaden mellan East Los Angeles och stadens andra stadsdelar med snarlikt morfologi är, enligt Rojas, att invånarna genom sina sätt att använda gaturummen och andra utemiljöer gjort dessa rum till *enacted environments*, vilka skulle kunna beskrivas som rum vars materialitet approprierats på olika kreativa sätt. Mobila materiella objekt som Rojas kallar *props* – reklamskyltar, försäljningsstånd,

muralmålningar, graffiti etc. – spelar här en betydande roll för hur de offentliga rummen ”aktiveras”, exempelvis för att göra temporära avgränsningar. Dessa *props* har även betydelse för platsskapandet. I East Los Angeles ger sådana *props*, som ofta bär politiska och religiösa budskap, uttryck för stadsdelens latinamerikanska diasporor. Eftersom *props* utgör den sorts materiella resurser som gatuförsäljare använder sig av är de även viktiga verktyg för många människors överlevnad (Rojas 2003, 277-288).

I sin användning av begreppet taktik refererar Certeau till verkligt flyktiga och förgängliga praktiker. De urbana proteströrelser som Ulf Stahre skildrat skulle, liksom techno- och ravekulturens bruk av perifera offentliga rum, kunna beskrivas i termer av taktiker som skapar andra rum. I jämförelse med dessa taktiker representerar återbruk av byggnader, som i fallet med Hallarna i Paris och även exemplet Makasiinit i Helsingfors, en annan sorts appropriation. Medan proteströrelsernas och techno- och ravekulturens förgängliga rumsliga praktiker kan beskrivas med Certeaus taktikbegrepp är det inte lika uppenbart att de senare kan det. Som kulturcentrum var Makasiinit en plats med en viss stabilitet. Ändå kan man inte beskriva Makasiinit som en helt och hållet ordnad plats. Kulturcentret Makasiinit var inte en produkt av planering. Dess historia som kulturcentrum inleddes med gräsrotsverksamheternas appropriation, och det kom med tiden att bli ett flitigt använt offentligt rum. Dess fortsatta existens var trots detta ständigt ifrågasatt bland stadens styrande.

Verkligheten tycks vara svår att beskriva i termer av antingen strategi eller taktik. Dikotomierna strategi – taktik samt (ordnad) plats – (andra) rum förefaller, enligt min mening, representera två ytterligheter. Hos Certeau saknar jag en teoretisering av sådana handlingar och rumsligheter som inte kan återges med antingen det ena eller det andra begreppet. Verkligheten tycks ofta kunna beskrivas som både och. Certeaus begrepp ”lokala auktoriteter” är, som jag uppfattar det, ett sätt att beskriva ett slags ”blandning”. En annan aspekt som jag finner problematisk hos Certeau är den åtskillnad han gör, eller åtminstone tenderar att göra, mellan handling och handlingens resultat (produkt), något som delvis hänger samman med hans polarisering mellan mobil och stabil (Certeau 1984, 117). Lefebvres ovilja att skilja – abstrahera – handling från produkt har,

vill jag hävda, en viktig poäng bland annat för att gränserna mellan handling och handlingens resultat/produkt i verkligheten ofta inte är urskiljbara.

Min avsikt med att introducera begreppsparet taktisk och strategisk appropriation har varit att begreppsliggöra sådana former för appropriation som faller in mellan Certeaus poler taktik/mobil/rum och strategi/stabil/plats. Till skillnad från Certeau, men i likhet med Lefebvre, hänvisar jag de två begreppen till både handling och handlingens sociala och materiella resultat (produkter). *Taktisk appropriation* avser rumsligheter vilka har en större stabilitet i jämförelse med taktiker, vilka ”försvinner” i det omedelbara, men saknar ändå förmågan att skapa ett stabilt fotfäste i det sociala rummet. Begreppet *strategisk appropriation* indikerar en högre grad av beständighet i det sociala rummet. Huruvida det är möjligt att kategorisera rumsliga praktiker som strategiska eller taktiska appropriationer beror alltså på om appropriationen resulterar i rumsligheter och ting som är mer eller mindre stabiliserade. Stadens rum består av rumsliga praktiker och materiella företeelser vilka spänner över ett brett spektrum med många nyanser mellan polerna mobil/temporär och stabil/permanent. Affischer och anslag, exempelvis, är ting med en viss materiell stabilitet, men eftersom de efter en period vanligen städas bort, eller täcks över av nya, är de i regel mer förgängliga än exempelvis parkbänkar och trafikskyltar, vilka i sin tur ofta visar sig ha en mindre beständighet än hela byggnader och stadens gatustruktur. Att hävda att så alltid är fallet är förstås inte möjligt. Eftersom mobiliteten/temporaliteten och stabiliteten/permanensen hänvisar både till det sociala rummets materiella och sociala aspekter är taktisk och strategisk appropriation relativa begrepp.

Det finns inget på förhand givet samband mellan å ena sidan strategier och strategisk appropriation och, å andra sidan, taktiker och taktisk appropriation. Strategisk appropriation skapas inte enbart som en följd av strategier. Taktiker kan, som Certeau hävdar, med tiden ge upphov till förändringar som omvandlar den ordnade platsen till den grad att det är möjligt att betrakta platsen som ny. Appropriationen har då varit framgångsrik med att skapa sig en egen ordnad plats, varför man kan beskriva den som strategisk. Strategisk appropriation kan skiljas från taktisk appropriation på så sätt att den förstnämnda formen

för appropriation antingen lyckats etablera en ordnad plats eller en så kallad lokal auktoritet. Det innebär alltså att appropriationen förmår påverka och upprätta vad som betraktas som normalt, det som tas för givet och/eller anses som legitimt i det sociala rummet. Denna form för appropriation står alltså närmare det normativa och hegemoniska och är alltid även materiellt stabiliserat i det sociala rummet. Endast materiell stabilitet är dock inte alltid tillräcklig för att upprätta strategisk appropriation. Makasiinit i Helsingfors hade som byggnadsobjekt en materiell stabilitet, men dess mångåriga status som rivningshotat innebar att dess fortsatta existens var oviss. Att många av stadens invånare approprierat kulturcentret Makasiinit såsom sitt eget räckte inte för att rädda det från rivning. Det visade sig att appropriationen av Makasiinit därför var taktisk snarare än strategisk. Om den istället bevarats och dess status som ett offentligt självorganiserat kulturcenter accepterats och legitimerats skulle man istället kunna tala om den som en strategisk appropriation.

Detta exempel kan användas för att illustrera en viktig poäng med att skilja mellan taktisk och strategisk appropriation. Dessa två begrepp kan användas som verktyg för att skildra och analysera maktförhållanden vilka påverkar möjligheten till, samt utfallet av, appropriation. Strategisk och taktisk appropriation ska här inte tolkas som en skillnad mellan å ena sidan svag och, å andra sidan, stark appropriation. Makasiinit kan återigen fungera som ett illustrativt exempel. Appropriationen av Makasiinit som en offentlig plats skulle kunna, som Lehtovuori påpekar, beskrivas som stark, vilket de många demonstrationerna och protesterna mot rivningsplanerna vittnade om.

Dominering genom appropriation

Den åtskillnad som Certeau gör mellan det strategiska och det taktiska – mellan det stabila och mobila – bidrar till att hans syn på dominering blir en annan än Lefebvres. För Certeau är alla materiella rum och platser uttryck för någon ordning. Materiella rum representerar de rumsligheter vilka stabiliserats och privilegierats med en stabil materiell form som gör andra möjliga rumsligheter till mobila taktiker. Även rum skapade genom appropriation kan således ge upphov till en sådan form för exkludering och dominering. Som Lefebvre påpekat utgör det tidigare nämnda klostret ett exempel på ett approprierat rum

som även det är underkastat en ordning (Lefebvre 1991, 217, 380). I synnerhet klostret är en plats vars rumsliga praktiker kringgärdas av en uppsättning specifika regler som utövarna förväntas efterleva utan avvikelser. Betraktat ur Certeaus perspektiv skulle man kunna säga att klostret utgör ett exempel på en särdeles ren strategi. Eftersom även approprierade rum har en viss form och struktur i både konkret och social mening kan de inte betraktas som neutrala i dessa avseenden. Vad Lefebvre verkar bortse från är att appropriation visserligen kan frigöra från dominering, men att det samtidigt kan medverka till att skapa rum vilka i sin tur verkar strukturerande och dominerande i ett eller annat avseende.

Alla sociala rum har, som geografen Richard H. Schein uttryckt det, en *normativ dimension* (Schein 2003, 199-218). Lefebvres begrepp abstrakt rum skulle kunna betraktas som ett begrepp som beskriver den moderna stadens ”normativa dimension”. I den moderna staden har, som Lefebvre visat, de sorters rumsliga praktiker vilka gynnar bytesvärde och kapitalackumulation privilegierats, detta till priset av ett alienerat vardagsliv. De förbud och påbud som präglar stadens rumsliga praktiker återspeglas symboliskt överallt i rummet. I det sociala rummet förmedlas sociala hierarkier, dock inte enbart i termer av klass. Som Lefebvre påpekar utgör det abstrakta rummet ett socialt rum som även understöder en könsmaktordning (Lefebvre 1991, 380, 409). Det abstrakta rummets sociala relationer berör även aspekter som etnicitet, ras och kultur, vilka gör bilden ytterligare mer komplex. Lefebvre nämner dessa men diskuterar dem inte i någon större utsträckning i relation till sina tankar om appropriation och rummets produktion (Lefebvre 1991, 64, 336, 385-386). Som Schein visat exempel på i Kentucky i USA, kan även rasifierade sociala relationer materialiseras och manifesteras genom och i det sociala rummet. I den amerikanska kontexten finns många historiska exempel på rumslig rassegregation som en mer eller mindre uttalad strategi, understödd av exempelvis zonindelningsprinciper. Produktionen och reproduktionen av det rasifierade landskapet sker dock inte enbart på en sådan strukturell nivå. Det handlar även om hur de offentliga rummen utformas och utsmyckas, exempelvis om vilka grupper och vilka berättelser som representeras i form av minnesmärken, monument och andra typer av offentliga installationer. I samhällena St. Louis i Missouri och

Lexington i Kentucky präglas, enligt Schein, de offentliga rummen främst av representationer för de vita samhällsgrupperna, medan de svarta amerikanernas arbete och hemmahörighet på platserna osynliggjorts, med konsekvensen att svarta amerikaners rum framställs och uppfattas som ”annorlunda” (Schein 2003, 199-218).

Om alla sociala företeelser är både sociala och rumsliga – sociala rum – innebär det att alla normer på ett eller annat sätt är förkroppsligade i och genom rummet. Enligt Cresswell spelar rummet en aktiv roll i produktionen och reproduktionen av normer samt i definitionen av vad som är normalt. Det som förkroppsligas i och genom rummet har en tendens att tas för givet som något naturligt. Rummet har en förmåga att normalisera förhållanden. Det är också därför som rummet är ett viktigt instrument för maktutövning. Rumsliga normer är ofta sådana normer som vi reproducerar utan att tänka på dem. På så sätt blir de också osynliga för oss. Att sådana oomtvistade normer, eller doxan, existerar blir uppenbart först då deras ”osynliga” sociala och rumsliga gränser överskrids. Gränsöverskridelserna avslöjar det och dem som avviker från normen, eller, som Cresswell menar, är ”out of place”. Den geografiska lokaliseringen av aktiviteter, ting eller personer utgör en av de rumsliga normernas mest grundläggande aspekter. Ett av de tydligaste exemplen på existensen av rumsliga normer är då objekt och subjekt förflyttas från sina ”korrekta” lokaliseringar. Något som är ”out of place” på en plats kan vara fullt normalt och ”korrekt”, eller ”in place”, på en annan. Ett av Cresswells exempel är graffiti. I det offentliga rummet betraktas graffiti som nedsmutsning, men då graffiti placeras i konstgalleriet, omvandlas den till konst och får en helt annan innebörd. Man skulle kunna säga att begreppet ”out of place” betecknar en avsaknad av strategisk appropriation (Cresswell 1996, 16-27, 31-37, 175-176).

Även Lefebvre lägger stor vikt vid rummets ”normativa dimension”, men diskuterar främst de förhållanden vilka tvingar invånarna till ett liv präglat av abstrakt arbete, pendling mellan arbetstid och fritid och ett boende med små möjligheter till appropriation. Det abstrakta rummet reproducerar en klasshierarki, men på det hela taget lever alla stadens invånare, från höghusområden till villaförorter, enligt Lefebvre, i ett socialt rum som är alienerat och alienerande. Den alienerande effekt som den moderna stadens rum har på kroppen,

dess mått och rytmer – vilket är ett tema som Lefebvre fäster särskild uppmärksamhet vid – gäller för alla kroppar. Då Lefebvre tillsammans med Catherine Régulier i en senare text ställer sig den viktiga frågan om hur olika appropriationer kan samsas om rummet är det just rytmer de tar fasta på: ”[h]ow does each (individual, group, family, etc.) manage to insert its own rhythms among those of (different) others, including the rhythms imposed by authority? In this separation of rhythms of ‘the self’ into the rhythms of the other, what is the share of radical separation and that of compromises, of tolerance and violence?” (Lefebvre & Régulier [1986] 1996, 239). För Lefebvre utgör relationen till ”den andra” en som definieras av avstånd. Den andra är någon eller något man kan ha en mer eller en mindre familjär relation till. Då avståndet är kort präglas relationen till den andra av igenkännande, då avståndet ökar blir den – relationen – mer okänd och alienerad (Lefebvre 2002, 215-216). Utifrån ett liknande sätt att resonera menar Lefebvre och Régulier att frågan om möjligheten till samlevnad, eller ”polyrytmik”, är en fråga om harmoniska allianser. Då dessa faller samman och då den andras ”rytmer” omöjliggör ens egna uppstår en kris, ofta med våld som konsekvens (Lefebvre & Régulier 1996, 239). För Lefebvre och Régulier består harmoniska allianser med andra ord av relationer mellan likar, dvs. mellan dem som redan åstadkommit strategisk appropriation och tillskansat sig ett eget rum.

Certeau skildrar relationen till den andra på ett annat sätt. Enligt Certeau befinner vi oss alltid på ett eller annat sätt i den andras ”territorium”. Appropriation sker alltid i och av rum som redan approprierats (Certeau 1984, 43). Att Lefebvre inte gör någon större sak av detta i relation till sin teori om appropriation kan tyckas något oväntat eftersom hans teorier om rummet i övrigt pekar i denna riktning (Lefebvre 1991, 191). Ur ett teoretiskt perspektiv framstår taktiken som former för kollektiv självorganisering. Taktiker förmår inte i sig själva skapa några bestående materiella entiteter, men tycks ändå kunna skapa något gemensamt. De individuella bidragen kan skapa små förändringar, men ingen kan dominera helheten. Helheten är ett kollektivt verk, en struktur, stadd under ständig förändring. Taktiken tycks på så sätt representera en nästintill idealisk modell för demokratiskt deltagande.

Lefebvre har emellertid en liknande syn på appropriation (Lefebvre 1996, 147-159, 174). Appropriation handlar, enligt honom, inte om att exkludera eller om att äga. För Lefebvre är appropriation dock inte tillräcklig. Det ligger också något, vill jag hävda, i vad Lefebvre argumenterar för i detta avseende. Om rummets karaktär som approprierat utgör ett argument för ett taktiskt förhållningssätt (i relation till den andra), skulle man också omvänt kunna hävda att det är just dess karaktär som approprierat som gör en strategisk, och mer stabil, appropriation nödvändig. Det verkliga rummet består av platser som har privilegierat och normaliserat vissa(s) förhållanden och vissa(s) rumsliga praktiker. Att strategiskt appropriera och i någon mån dominera rummet är därför också en viktig del av deltagandet.

Rummets betydelse för självorganisering

Don Mitchell har, med hänvisning till Lefebvre, påpekat att politisk kamp inte enbart är något som sker *i* rummet; det är lika mycket en kamp *om* rummet. Att förändra rummet, sätta sin prägel på det och representera sig själv i det är i sig en fråga för politisk mobilisering. Det handlar om att göra sig själv till något mer än enbart en ”osynlig brukare”. I detta avseende spelar det offentliga rummet en viktig roll. Det är i det offentliga rummet som grupper och individer kan representera sig, göra sina identiteter, intressen och rättighetskrav synliga och argumentera för sin ”rätt till staden” (Mitchell 2003, 33-36).

En viktig förutsättning för att kunna mobilisera rättighetskrav och organisera politisk kamp är, som flera forskare hävdar, att kunna skapa sig ett eget, avskilt rum (Fornäs 1979; Fraser 1992; Räthzel 2005; Staeheli 1996). Johan Fornäs och Nancy Fraser diskuterar frågan ur var sin synvinkel i förhållande till Jürgen Habermas teori om den offentliga sfären. Fraser argumenterar för att även när målet är ett jämlikt deltagande, är det aldrig helt och hållet möjligt och inte heller eftersträvansvärt att försöka ”utradera” existerande sociala identiteter i den offentliga sfären. I den offentliga sfären är det tvärtom viktigt att tillkännage skillnader eftersom det som föreställs vara en neutral och objektiv diskurs döljer att vissa sociala gruppers (ofta de högutbildades och männens) deltagande är privilegierat. För marginaliserade individer och grupper är det därför viktigt att i *avskildhet* kunna bilda opinion och mobilisera egna diskurser – Fraser använder sig här av begreppet

underordnade motoffentligheter – och på så sätt stärka sitt deltagande i den gemensamma offentliga sfären (Fraser 1992, 119-124). Johan Fornäs använder sig också av begreppet motoffentlighet och hävdar i likhet med Fraser att mobiliseringen av sådana kräver en viss avskildhet. Fornäs förklarar att när arbetarklassen skapade en motoffentlighet var det just utanför den borgerliga offentlighetens platser det skedde (Fornäs 1979, 40). Även Nora Räthzel har påpekat vikten av möjligheten att upprätta rum där individer med gemensamma intressen kan samlas för sig själva för att diskutera sina behov och utveckla sina egna strategier (Räthzel 2005, 25). Lynn Staeheli hävdar att politisk organisering och opinionsbildning många gånger sker i rum som är mer avskilda, eller privata, än offentliga. I sina empiriska studier har hon sett tendenser till att grupper med låg representation inom de traditionella politiska arenorna, exempelvis vad gäller deltagande i offentliga samrådsmöten, engagemang i politiska partier och debatter i pressen, oftare istället engagerar sig i och genom olika typer av gräsrotsorganisationer. Politiska aktiviteter och politisk diskurs som sker i privata rum och miljöer saknar, enligt Staeheli, för den skull inte offentlig relevans. Avskilda och i viss mån privata miljöer kan, anser hon, tvärtom vara strategiska platser varifrån marginaliserade grupper kan arbeta för social förändring och bilda opinion just för att de är avskilda och avgränsade (Staeheli 1996, 605-614).

Att rumslig avskildhet är viktig för möjligheten till opinionsbildning är också något som Habermas antyder i sin analys av den borgerliga offentligheten. Den borgerliga offentligheten formerade sig inte på gator, torg eller andra platser där klasserna blandades, utan i specifikt borgerliga (och mansdominerade) rum, såsom kaffehus, herrklubbar och salonger (Habermas [1962] 1984, 41-43).

De klasser, grupper och organisationer i samhället som har tillgång till egendom och privata sällskapsrum åtnjuter, kan man säga, ett försprång i jämförelse med de grupper som saknar möjligheten till sådana former för strategisk appropriation. Att äga tillgång till sådana privata och avskilda rum är långt ifrån en självklarhet för alla, särskilt inte för organisationer, grupper och aktiviteter på gräsrotsnivå. För dessa spelar offentliga rum en viktig roll som *rumsliga resurser* att utnyttja i avsaknaden av sådana strategiska materiella tillgångar. Men är det då överhuvudtaget möjligt att appropriera rummet på ett mer

strategiskt sätt utan att samtidigt exkludera andras appropriation? Lefebvre försöker med sitt appropriationsbegrepp besvara denna fråga teoretiskt. Appropriation betecknar, enligt Lefebvre, en process genom vilket rummet tas i besittning samtidigt som det lämnas öppet för andras appropriation. I verkligheten visar sig emellertid frågan om appropriation av det offentliga rummet ofta vara komplicerad.

Appropriation av det offentliga rummet

Inom teorin pågår sedan länge en diskussion om vad det offentliga rummet är och bör vara. Mitchell anser att om man ser till hur offentliga rum faktiskt definieras i amerikanska städer idag kan man urskilja två olika visioner. Från myndigheters, privata fastighetsägares och även många medborgares sida föreställs det offentliga rummet vara ett rum för städade sociala aktiviteter som rekreation, nöje och konsumtion. Varje användare förväntas använda det på de sätt som förordas och anpassa sig efter de rådande normerna om ordningsamt och korrekt uppträdande. Det offentliga rummets utformning och de lagar och regler som styr användningen av det offentliga rummet är ofta djupt präglade av detta synsätt. I skarp kontrast till denna vision, som enligt Mitchell kan jämföras med det Lefebvre beskriver som *föreställda rum*, står föreställningen om det offentliga rummet som ett *levt rum*, dvs. som ett rum för fri interaktion, politisk argumentation och användarnas appropriation. Då individer och grupper gör anspråk på att appropriera rummet för att föra fram sina politiska ståndpunkter, utföra demonstrationer och manifestationer eller bruka det på andra sätt än de förordade, tenderar dessa två olika visioner av det offentliga rummet att kollidera (Mitchell 2003, 128-129).

Den spänning som råder mellan de två visioner, och versioner, av det offentliga rummet som Mitchell beskriver är inte enbart kännetecknade för situationen i nutida, amerikanska städer. Man skulle kunna säga att denna spänning finns närvarande i de flesta urbana, offentliga rum. För de flesta offentliga rum existerar någon föreställning om vad som är accepterat som ett tillbörligt bruk. Vissa av dessa föreställningar är även inskrivna i lagar och regler. Det offentliga rummet utgör i detta avseende en strategi, en ordnad plats, som förhindrar att människor tar det i besittning för egen del. Vad det offentliga rummet som en ordnad plats avser att säkerställa är, vill

jag hävda, möjligheten till *generell appropriation*, dvs. sådana former för bruk som rättar sig efter ordningen och inte försöker förändra den.

Olika strategier skapar olika typer av offentliga rum. Man kan till exempel samsas om ett offentligt rum genom att dela upp användningen i tiden, exempelvis genom att schemalägga dess användning. Detta är ett vanligt sätt att reglera användningen av offentliga idrottsanläggningar. Brukare av det offentliga rummet förutsätts använda det taktiskt. Det är så som det offentliga rummets offentlighet föreställs vara möjlig att upprätthålla. I det offentliga rummet befinner man sig alltid i den andras "territorium". Olika försök till vad jag skulle vilja kalla *unik appropriation* uppfattas således som hot mot det offentliga rummets status som offentligt. De betraktas som ordningsöverträdelser eller som försök till mer strategisk appropriation, vilka står i strid med föreställningen om att det offentliga rummet är ett rum för allas användning.

Som en ordnad plats är det offentliga rummet emellertid inte en neutral och objektiv "behållare" för generell appropriation. Bakom dess föreställda neutralitet döljer sig ett socialt rum som är strategiskt approprierat av aktörer vilka i många fall tenderar att dominera det. Många forskare menar att det offentliga rummet i allt högre grad gjorts till en ordnad plats som prioriterar medelklassens konsumtionsinriktade aktiviteter och passiva upplevelse av stadens spektakel (ex. Bergman 2003; Smith 1996; Zukin 1995). Den mångfald som så ofta förespråkas inom urbanpolitiken tenderar vanligen att reduceras till en fråga om estetisk variation (Lees 2003, 630; Zukin 1995, 2). Zukin hävdar även att uppgradering av offentliga rum ofta används som en strategi för att få dess gestaltning att signalera vilka individer och grupper som är välkomna och vilka som inte är det (Zukin 1995, 25). Schein har också visat att materialiserade representationer i det offentliga rummet vilka uppfattas som representativa för allmänheten, i själva verket oftast representerar vissa grupper av allmänheten. Möjligheterna att bruka det offentliga rummet för politiska manifestationer och "privata" aktiviteter som att sova, vilket är något som hemlösa tvingas till varje dag, begränsas idag alltmer i amerikanska städer (Mitchell 2003, 42 ff, 161 ff). Stahre (2004) och Thörn (2006) har visat att så även sker i Sverige. Det offentliga rummet är därför inte enbart platsen för politisk kamp, det

utgör ofta själva föremålet för kampen (Mitchell 2003, 133).

Mitchell föreslår därför en radikal omdefiniering av det offentliga rummet. Han argumenterar för att ett offentligt rum inte är offentligt enbart på grund av att det föreskrivits en offentlig användning. Offentliga rum skapas snarare genom handling, exempelvis när, som Mitchell förklarar, ”en eller annan grupp *tar* rum [i anspråk] och genom sina handlingar *gör* dem offentliga” [min översättning] (Mitchell 2003, 35). Approprierade offentliga rum är, enligt Mitchell, offentliga i en verklig mening. Det innebär inte att de föreskrivna offentliga rummen, eller föreställda rummen för att använda Lefebvres begrepp, för den skull saknar betydelse. Dessa är tvärtom väldigt viktiga. Utan dem saknas grunden för att kontinuerligt återskapa dem som offentliga. Det offentliga rummet skapas, enligt Mitchell, således i dialektik mellan de *föreställda* (föreskrivna, ordnade och kontrollerade) rummen och de *levda* (approprierade och brukade) rummen (Mitchell 2003, 128-129).

Det offentliga rummet visar sig därför innefatta en motsättning. Det är i spänningen mellan det ordnade (som garanterar möjligheten till generell appropriation) och det gränsöverskridande (unik appropriation) som offentliga rum skapas. De teoretiker som ser en dystopisk framtid där det offentliga rummet som politiskt rum har gått om intet tenderar, enligt Mitchell, att se det offentliga rummet som en artefakt. Offentliga rum har alltid gjorts mer öppna och offentliga för nya grupper och ny politik genom konflikter, protester och gränsöverskridanden, ibland även våldsamma sådana. Det är sådan kamp som bidrar till att omskapa det offentliga rummet som en ordnad plats, exempelvis genom att lagar som reglerar dess användning skrivs om (Mitchell 2003, 50, 52). Man skulle kunna säga att de gränsöverskridande appropriationerna då resulterar i en mer strategisk form för appropriation. Det handlar dock inte om att gränserna flyttas för evigt. Att appropriera det offentliga rummet, dvs. att ta det offentliga rummet i bruk såsom offentligt, är en kontinuerlig kamp mellan olika intressen (Mitchell 2003, 128-29, 142).

Med ledning av vad Mitchell hävdar kan man säga att rum som approprierats och etablerats som nya ordade platser, i sin tur måste kunna approprieras och omskapas för att inte bli dominerande. Det är de kontinuerliga appropriationerna som förhindrar att så sker. Det offentliga rummet är/bör således vara produkten, eller snarare det

kollektiva verket, av kontinuerliga appropriationer. Man skulle kunna säga att det befinner sig under ständig tillblivelse.

Enligt Mitchell involverar (åter)skapandet av det offentliga rummet som offentligt ofta något slags gränsöverskridande, exempelvis som då individer och grupper tar offentliga rum i anspråk för att föra fram sin fria talan, även om det innebär att lagen överskrids. Användningen av ett offentligt rum som offentligt inbegriper därför en viss grad av oordning och oförutsägbarhet. Att appropriera det offentliga rummet och bruka det i sitt eget syfte kan, enligt Mitchell, vara demokratiskt. Att hemlösa använder det offentliga rummet för alla sina privata och intima behov ska inte ses som ett hot mot dess status som offentligt. Det är snarare möjligheten att använda det offentliga rummet på detta sätt som gör det offentligt (Mitchell 2003, 35). Det offentliga rummet görs då mer offentligt, dvs. dess offentlighet utvidgas eftersom det görs mer inkluderande än tidigare. Det är med andra ord möjligheten till unik appropriation som gör det offentliga rummet offentligt i verklig mening.

Möjligheten att appropriera (bruka och omforma) offentliga rum för egen del är av särskild vikt för individer och grupper vilka saknar tillgång till privat egendom att använda i syfte att organisera sig. Detta borde, enligt min mening, vara en ”urban” rättighet med potential att stärka deltagandet, således även demokratin. Många offentliga rum, exempelvis olika typer av offentliga anläggningar såsom idrottsanläggningar och ungdomsgårdar, fungerar just på detta sätt, dvs. som ett slags rumsliga resurser för individer och grupper med specifika intressen. Idag förefaller även sådana offentliga rum vara i avtagande till följd av nedskärningar och privatiseringar.

I en tid då det offentliga rummet i allt högre grad kontrolleras av privata intressen och dess användning kringskurits, utgör kampen för rätten att bruka och bibehålla existerande offentliga rum således en viktig strid. Kampen om det offentliga rummet kan utspela sig på många olika sätt. Organiserat motstånd för att skjuta tillbaka de krafter som inskränker det offentliga rummet sker med jämna mellanrum. I vardagen pågår emellertid andra förändringsprocesser, vilka inte har sitt ursprung i transgressioner och sådana former för organiserat motstånd som Mitchell och Stahre tar upp i sina studier. Vardagen präglas istället till övervägande del av sådana taktiker som inte sker

i form av utpräglade gränsöverskridelser med explicita agendor. Bent Flyvbjerg hävdar att stabila och icke-konfrontativa maktrelationer de facto är långt mycket vanligare i moderna demokratier än direkta och öppna konflikter (Flyvbjerg 1998, 230-231). Att undvika konflikter kan rent av vara ett sätt att säkerställa genomförandet av aktiviteter, vilket är en taktik som arrangörerna av techno-fester i Stockholm använder sig av (Olsson 2005). Som Certeau visat med sina tankegångar om taktiker finns det många exempel där gränsöverskridelser sker mindre uttalat, mer som stillsamma och successiva infogningar och förskjutningar som inte är lika uppenbara då de sker, men som likväl kan skapa förändring. Gränsöverskridelser kan rent av vara kamouflerade (*perruques*).

Att kunna göra sig själv och sina rättighetskrav synliga och hörbara i det offentliga rummet är emellertid viktigt. Det är genom att göra sig synliga som marginaliserade grupper kan göra sig till en del av politiken, avkräva beslutsfattarens ansvar och argumentera för sin ”rätt till staden”. Det offentliga rummet antar en betydelse som politiskt rum även i detta avseende; det är ett viktigt ”rum *för* representation” (Mitchell 2003, 129).³⁴ Det har i denna mening även en betydelse för representationen av sociala identiteter. I staden handlar mötet med den andra inte lika ofta om ”direkta” möten (tilltal, konversation, konfrontation etc.) som ”indirekta” möten i meningen att vara synlig (för varandra). Visuella och materiella representationer och symboler äger således en möjlighet att förmedla sociala identiteter och politiska budskap (Zukin 1995, 20). Som både Cresswell och Staeheli visat har även rumsliga praktiker en sådan representativ och politisk potential. Ett exempel är då privata handlingar, som att ge uttryck för privata homosexuella relationer, förs in i det offentliga rummet i syfte att medvetandegöra och skapa förändring (Staeheli 1996, 610-611). Det handlar i sådana fall emellertid även om att ta sig rätten att använda det offentliga rummet som just ett offentligt rum och på så sätt göra sig själv och den egna identiteten en del av det. Fraser argumenterar

³⁴ Mitchells begrepp ”spaces for representation” (rum för representation) är en parafras av Lefebvres begrepp ”spaces of representation”. Dessa två begrepp ska alltså inte förväxlas. Mitchells begrepp hänvisar till betydelsen och nödvändigheten av att appropriera rum och att synas: [i]f public spaces arise out of a dialectic between representations of space and representational spaces, between the ordered and the appropriated, they are also, and very importantly, *spaces for representation*. That is, public space, is a place within which political movements can stake out the territory that allows them to be *seen* (and heard).” (Mitchell 2003, 129, se även 52, 78, 149).

för att deltagandet måste, för att vara öppet och inkluderande, kunna ske på ett sätt som möjliggör att deltagarna ger uttryck för sina egna röster och ger uttryck för sina egna kulturella identiteter (Fraser 1992, 125).

Det offentliga rummets roll som ett ”rum för representation” bör emellertid inte enbart vara en fråga om att representera sig *i* rummet. Appropriation måste, enligt Lefebvre, kunna omskapa rummet i ett materiellt avseende, men bör även vara ”symboliserbar”, dvs. kunna ge upphov till symboler som vittnar om dess existens (Lefebvre 1991, 310). Att kunna omforma det offentliga rummet så att det avspeglar en själv och ens intressen är, vill jag hävda, också en viktig aspekt av deltagandet. Det offentliga rummet är en offentlig rumslig resurs även i denna mening. Att synliggöra sig själv både i och genom det offentliga rummet har en viktig innebörd för det offentliga rummet offentlighet.

4 Somaliska veckan: en europeisk-somalisk fotbollsturnering

Det var sex fotbollslag från fyra olika länder – Danmark, England, Kanada och Sverige – som mötte varandra på Knutby bollplan i Rinkeby då Somaliska veckan gick av stapeln för första gången, i juli 1999. Turneringen pågick under en vecka och blev något av en mötesplats för somalier från när och fjärran. Matcherna lockade även till sig många andra åskådare från Rinkeby och de närliggande områdena, som samlades kring bollplanen under de ljusa sommarkvällarna. Turneringen infriade arrangörernas alla förväntningar både som idrottsligt och socialt evenemang och har arrangerats varje sommar sedan dess. Den har idag blivit en populär tilldragelse bland somalier i såväl som utanför Stockholm och gästas varje år av inresta somalier från många olika länder. Det är dock inte enbart fotbollen som lockar. För många är evenemanget ett tillfälle att umgås, förenas och återförenas somalier emellan. Musikuppträdanden, fester och andra sociala och kulturella aktiviteter som arrangeras i samband med fotbollsturneringen är en minst lika viktig del av evenemanget som själva fotbollsmatcherna. Sedan det första året har antalet deltagande lag fördubblats och evenemanget förlängts till två veckor. I det lokala sammanhanget går den dock fortfarande under namnet *Somaliska kultur- och idrottsveckan* eller enbart *Somaliska veckan*. Då den presenteras utåt för andra somalier i den somaliska diasporan och i somalisk media, är den emellertid känd under flera andra namn: *Stockholm Summer Games*, *Somali Summer Games* eller *Stockholmsveckan* (på somaliska). Framöver kommer jag att använda namnet *Somaliska veckan*.

Somaliska veckan organiseras av ett nätverk av föreningar och enskilda individer och finansieras till stor del genom insamling av pengar. Många av de engagerade personerna bor i Rinkeby eller i någon av

de andra miljonprogramsstadsdelarna i Järva, och många är även engagerade i andra ”volontärprojekt”. Rinkeby utgör evenemangets centrala, men inte dess enda plats. Eftersom de faciliteter och lokaler som krävs för att organisera och vara värd för ett evenemang som Somaliska veckan inte finns tillgängliga i Rinkeby krävs insatser för att hitta och få tillgång till passande lokaler och faciliteter utanför området. Varje år gästas turneringen av tio till tolv fotbollslag inklusive medföljande personer, vilket innebär att ett relativt stort antal gäster ska tas emot och logeras. De svåraste uppgifterna att lösa är själva finansieringen av evenemanget, tillgången till en lämplig idrottsanläggning och lokaler för de övriga aktiviteterna samt gästernas logi.

I denna fallstudie studerar jag Somaliska veckan som en självorganiserad transnationell fotbollsturnering för somalier i diasporan. Fallstudiens fokus är förlagt till genomförandet av fotbollsturneringen samt dess betydelse som både lokal och transnationell mötesplats liksom en plats för appropriation och representation av transnationella identiteter. Kapitlet inleds med en analys och diskussion om evenemangets syften och betydelse för somalier i diasporan. Därefter presenteras en teoretiskt orienterad diskussion kring begreppen diaspora och kulturell identitet. Med hänvisning till denna diskussion försöker jag karaktärisera den somaliska diasporan av idag. Baserat på mina empiriska studier diskuterar jag sedan möjligheten att förstå Somaliska veckan som en taktik för självpositionering. Därefter gör jag en empirisk analys av Somaliska veckans genomförande samt diskuterar dess appropriation av offentliga rum och faciliteter i Järva-Spånga-området samt i Sundbyberg. Därpå följer en sammanfattning och konklusion av fallstudien.

De empiriska studier som min analys bygger på utfördes mellan augusti 2004 och december 2006. Dessa består av observationsstudier och 17 intervjuer med totalt 24 personer: arrangörer, politiker, tjänstemän och deltagare (se appendix). Observationerna utfördes under somrarna 2005, 2006 och 2007 då jag befann mig på plats i Rinkeby och Sundbyberg/Duvbo, på Sundbybergs IP, där själva fotbollsturneringen ägt rum sedan 2004, samt på Stadshagens IP på Kungsholmen, där turneringen ägde rum 2007.

Fotboll och festivitas

Om man befinner sig i Rinkeby under Somaliska veckan kan man märka att något är på gång. Under sommaren brukar den livlighet som annars präglar stadsdelen trappas ned, då skolorna håller stängt och semesterperioden inträder. Men under Somaliska veckan sker något. ”Hela Rinkeby blir invaderad av somalier under de här två veckorna i juli”, berättar Mohamed Hamdi Shek Ahmed som varit engagerad i evenemanget ända sedan starten. Som mest intensivt är det under kvällarna efter fotbollsmatcherna. Då fylls gatorna i Rinkeby centrum med folk som dröjer sig kvar för att strosa och umgås. Det råder något av en feststämning över stadsdelen. ”Det är mycket som händer runt omkring”, förklarar Mohamed Hamdi vidare, ”varje dag är det kulturella evenemang också. Musik spelas. Man sjunger. Sen är det fester på helgerna.” Invigningen och finalen är de höjdpunkter som attraherar störst publik. ”Ibland har vi gissningsvis fått över fem tusen personer [till matcherna]”, berättar Mohamed Hamdi vidare, ”ofta är det inte ens så många på allsvenskan!”³⁵

Även i de andra stadsdelarna i Järva, särskilt Tensta, där många av gästerna bor och där det finns lokaler för fest och andra aktiviteter, kan evenemanget märkas av. Rinkeby är dock något av en medelpunkt i sammanhanget, speciellt Folkets Hus där många av de olika aktiviteterna vid sidan av fotbollsturneringen arrangeras. Det är också i Rinkeby som flertalet av fotbollsspelarna och de andra gästerna bor under de veckor som evenemanget tilldrar sig. Det är inte enbart fotbollsspelare som reser till Stockholm och Rinkeby för att delta. Under Somaliska veckan kommer även många, både inhemska och utländska, gäster för att delta som åskådare och tar tillfället i akt att gästa vänner och släktingar i Stockholm. Många av gästerna passar även på att turista i Stockholm. Ibland arrangeras olika, både planerade och spontana, aktiviteter i anslutning till eller under själva evenemanget. En utflykt som blivit särskilt populär bland de utländska gästerna är att ta Finlandsfärjan tur-och-retur till Helsingfors, menar Ismahan Abdullahi som sedan något år tillbaka arbetat som arrangör och ibland även agerat turistguide för gästerna.³⁶

³⁵ Intervju med Mohamed Hamdi Shek Ahmed, 2004-08-23.

³⁶ Intervju med Ismahan Abdullahi, 2005-03-07.

Bilder från Somaliska veckan 2005, Sundbybergs IP.

Även den som befinner sig i Sundbyberg/Duvbo under den tid då Somaliska veckan pågår kan märka att något speciellt är på gång även om det inte är lika påtagligt som i Rinkeby. Sundbybergs IP är belägen strax utanför centrala Sundbyberg, ett kvarter från Duvbo tunnelbanestation. Somaliska veckans fotbollsturnering är det största idrottsevenemang som hålls årligen på idrottsplatsen. De flesta turneringar och idrottstävlingar som äger rum under året hålls vanligen över en helg eller under skolloven då faciliteterna inte är schemalagda för de ordinarie idrottsverksamheterna. Så är fallet mitt under sommaren då det är säsongsuppehåll för många av idrotterna. Det är vid denna tidpunkt som Somaliska veckan äger rum. Under den två veckor långa turneringen spelas omkring 20 fotbollsmatcher då publiken vanligtvis varierar mellan några hundra och ett par tusen åskådare.

Turneringen inleds på en fredag med invigningsceremonin och de inledande matcherna. Invigningsceremonin inleds vanligen med en parad där lagen tågar in på fotbollsplanen på ett liknande sätt som landstrupperna i Olympiska Spelens invigningar. I täten bärs den somaliska och den svenska flaggan, därefter kommer lagen intågandes ett efter ett. Varje lag bär en skylt som talar om vilket land det representerar. En del bär också med sig sina nationsflaggor. Efter paraden fortsätter invigningsceremonin med sånguppträdanden och tal. Inbjudna talare består i de flesta fall av imamer från de lokala församlingarna, lokala politiker och de inbjudna hedersgästerna som genom åren ofta bestått av kända somaliska fotbollsspelare, musiker, författare, poeter eller andra kända personer.

Under första veckans gruppspel spelas två matcher per kväll. Eftersom en del av arrangörerna och deltagarna arbetar under dagtid hålls fotbollsmatcherna på eftermiddagen och kvällen. Under andra veckan spelas matcher varannan kväll och då möts lagen som gått vidare till semifinal. Somaliska veckans fotbollsmatcher spelas alla på konstgräsplanen, förutom invigningsmatchen och finalmatcherna. Vid dessa två mer högtidliga tillfällen används gräsplanen som även har en större läktare, vilket passar dessa tillfällen bra eftersom det är då publiktrycket är som störst.

Finaldagen, som äger rum två veckor senare, brukar vara ett lika högtidligt tillfälle som invigningen, och då arrangeras även

sånguppträdanden och tal. Läktarna är ofta fulla av deltagare som kommer för att se vinnarlaget koras. Finalen inleds med själva finalmatchen och fortsätter med kampen om tredje och fjärde plats. Därefter äger prisutdelningen rum. Alla spelare får var sin medalj som utdelas av någon av hedersgästerna. Lagen på de tre första platserna får även en buckla att ta med sig hem. Mellan prisutdelningarna hålls tal av hedersgästerna. Efter prisutdelningen är det fotosession där lagen fotograferas innan prisutdelningen avslutas.

Sedan turneringen arrangerades för första gången har fotbollslag från Danmark, England, Finland, Holland, Norge och olika platser i Sverige deltagit regelbundet. Vid enstaka tillfällen har även lag från Italien, Kanada och Tyskland deltagit. Då lagen möts är det sina respektive europeiska nationer (med undantag för det enstaka kanadensiska deltagandet) de representerar. Det är bland annat denna blandning bestående av det mångnationella inslaget inom ramen för en somalisk gemenskap som gör Somaliska veckan till något speciellt. Vissa länder representeras med flera gästande lag. Dessa lag benämns då med hemstadens eller fotbollsklubbens namn, exempelvis "Västerås", "Birmingham", "London Stars FC", "Benadir", "Ilamos", "Jeenyo", "Muqdisho", "Rågsved" med flera. Många av klubbarna bär somaliska namn, namn på platser i Somalia eller namn som anspelar på Somalia. "Stars" anspelar både på stjärnan i den somaliska flaggan och det somaliska fotbollslandslaget vars officiella smeknamn på engelska är "The Ocean Stars". "Benadir", exempelvis, är namnet på kustregionen i södra Somalia och "Ilamos" är baklängesskrivningen av "Somali".

"...det viktiga är inte vem som vinner"

Berättelsen om Somaliska veckan börjar emellertid inte 1999. Den börjar inte heller året innan, då idén föddes och planeringsarbetet påbörjades. För att förstå evenemangets betydelse som social tilldragelse måste den ses mot bakgrund av den somaliska diasporan. Sedan 1991 har Somalia varit ett land präglad av ett mer eller mindre permanent inbördeskrig. Till följd av den instabila situation som landet befunnit sig i sedan dess, har ett stort antal somalier flytt till olika delar av världen. Folk har även lämnat landet tidigare under 1900-talet, men omfattningen av den utvandring som ägde rum under 1990-talet

är unik i Somalias historia (Cassanelli 2001, 272; Samatar 2001, 22). Enligt UNCHR är Somalia idag ett av de fem länder i världen med flest människor i exil (UNCHR 2006, 5, 15-19). Många har flytt till de närliggande länderna på den afrikanska kontinenten, men stora grupper har också sökt sig till Arabiska halvön, Nordamerika och Europa, främst till England och Holland, men även till Danmark, Sverige, Norge, Finland, Tyskland, Frankrike och Italien (Johnsdotter 2006, 4).³⁷ De som utvandrade till Sverige kom att bosätta sig på flera orter. Den största andelen – en tredjedel – är dock bosatt i Stockholmsregionen, särskilt många bor i Rinkeby och Tensta.³⁸ Den somaliska diasporan av idag har med andra ord en relativt kort historia, en stor geografisk utbredning och utgör en betydande andel av den somaliska befolkningen. Många har vuxit upp i Somalia och har egna minnen därifrån, men den största och växande gruppen består av den grupp unga individer som till större delen vuxit upp eller är födda i det ”nya” landet.

De allra flesta somalier som invandrat till Sverige kom under 1990-talet till följd av flykten undan inbördeskriget (Warsame Halane 2001, 382).³⁹ Liksom alla andra grupper som invandrade till Sverige under denna tid mötte de ett land präglad av en nedåtgående ekonomi, ökande arbetslöshet och nedskärningar i den offentliga sektorn. Kombinationen av omständigheterna för flykten och de strukturella omställningar som Sverige då stod inför innebar att förutsättningarna för övergången till det nya samhället var helt andra än för de grupper som invandrat till landet under tidigare decennier. Många hade svårt att hitta jobb och stöd på de orter där de bosatte sig.

³⁷ Samt intervjuer 2005. Somalier finns med största sannolikhet även i andra europeiska länder, men det är i dessa som de största grupperna finns. En mindre antal finns även i Australien och Nya Zeeland (Samatar 2001, 23).

³⁸ Enligt Integrationsverkets rapport *Delaktighet för integration – att stimulera integrationsprocessen för somalisktalande i Sverige* (1999) fanns ca 18 500 ”somalier och somalisktalande” boende i Sverige under 1998 (Integrationsverket 1999, 15). Sara Johnsdotter menar emellertid att somalier hon varit i kontakt med i sin forskning uppskattar att det kan finnas upp emot 30 000 somalisktalande i Sverige (Johnsdotter 2006, 4). I Rinkeby utgjorde somalier år 2005 den största befolkningsgruppen bland de rinkebybor som innehar utländskt medborgarskap eller svenskt medborgarskap, men är födda utanför Sverige (Stockholms Stad 2006a, 6).

³⁹ Somalier var vid denna tidpunkt ingen ”ny” grupp i Sverige. Enligt Warsame Halane kom en mindre grupp, ca 300, somalier till Sverige redan under 1950-talets arbetskraftsinvandring. En andra grupp om ca 600 personer kom under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet och utvandrade till följd av att det politiska motståndet mot regimen trappades upp. Den grupp som flydde under 1990-talet var till skillnad från de tidigare grupperna mera heterogen till sin sammansättning och flydde från ett öppet inbördeskrig (Warsame Halane 2001, 382 ff).

Framväxten av det förhållandevis stora antalet föreningar och andra mer informellt sammansatta organisationer som ägnar sig åt volontär verksamhet bland somalier i Rinkeby, Tensta och på många andra platser kan i viss mån ses som en konsekvens av den situation som uppstod.⁴⁰ Mohamed Hagi, som bor i Rinkeby och sedan många år engagerat sig i ideellt arbete, berättar:

Den situation vi hamnade i då [berodde på att] kommunerna hade dålig ekonomi, de kunde inte hjälpa oss som flyktingar och nyinflyttade. De kunde inte hjälpa våra barn med extra stöd därför att de sparar, de gick under sparkrav. Och detta [var ett] misslyckande inte bara för somaliska barn, utan alla barn i Sverige. Därför, i dag, betalar vi en del av sparandet som vi gjorde mot barnen, när vi får fler som är icke-godkända [i skolan] och kriminaliteten ökar bland ungdomar. Då tänkte vi: 'Oj, vi har problem. Vart ska vi hamna?' Vi själva är splittrade som invånare på grund av inbördeskriget och klan och allt problem. Och då får man misstroende mot varandra och mot myndigheter och det blir dubbelt så jobbigt. Men tack och lov, folk funderar lite och man ser situationen i jämförelse med övriga Sverige och då började vi organisera oss.⁴¹

I Rinkeby initierades självorganiserade studiestödsverksamheter bland somalier redan 1993. Det började som ett samstudieprojekt mellan vuxna som studerade för att komplettera sina somaliska utbildningar med svensk behörighet, men utvidgades efter hand till organisering av läxhjälp för barn och ungdomar i grundskolan och gymnasiet. I Folkets Hus fanns lokaler som de fick använda gratis. Till en början skedde studierna under informella former i mindre studiegrupper. Allteftersom fler fick jobb eller flyttade minskade behovet av studiestöd för vuxna, medan läxhjälpverksamheten för de yngre successivt expanderade. Till följd av att läxhjälpgrupperna blev fler och de engagerade såg ett behov av att utöka och formalisera samarbetet med skolorna bildades kontaktnätverk mellan grupperna. Inom nätverken kunde de engagerade jämföra studieresultaten, diskutera situationen på de olika skolorna och organisera ett samarbete

⁴⁰ I en rapport från 1999 menar Integrationsverket att de somaliska föreningarna i Sverige är många i jämförelse med föreningsverksamheten bland andra grupper (Integrationsverket 1999, 25).

⁴¹ Intervju med Mohamed Hagi Fara, 2004-08-26.

med hem- och skolaföreningarna i Rinkeby. Mohamed Hagi berättar att den grundläggande ambitionen inom läxhjälpverksamheten var att se möjligheterna bortom föreställningen om barnen som problematiska, en uppfattning som han menar att många somaliska föräldrar mötte inom skolan. Mohamed Hagi berättar vidare att samarbetet mellan de olika studiestödsverksamheterna dels var en process genom vilken de engagerade skaffade sig erfarenhet av föreningslivstraditionen i Sverige, dels ett projekt där olika grupper som stått på olika sidor i de politiska konflikterna och inbördeskriget i Somalia fick möjlighet att närma sig varandra. Studiestödsverksamheten pågår idag på många olika håll i Rinkeby, inte bara bland somalier, och drivs ofta inom ramen för en förening, varav en del har tillgång till föreningslokaler. Periodvis har även skolsalar på de olika skolorna ställts till förfogande för de ideella studiestödsverksamheterna, men Folkets Hus är den plats där lokaler upplåtits regelbundet.

Många av de somaliska organisationerna ägnar sig ofta åt flera olika verksamheter. Vanligt är att kombinera läxhjälp med idrott. Så är fallet med den organisation som står bakom Somaliska veckan. Organisationen består av en sammanslutning av flera organisationer och föreningar. Många av de aktiva är även engagerade i andra ”volontärprojekt”, såsom organisering av sociala aktiviteter för äldre och fritidsverksamheter för de yngre, liksom olika idrottsaktiviteter.

Somaliska veckan började som en idé inom fotbollsklubben Benadir IF i Rinkeby. Benadir IF planerade att skicka ett fotbollslag till Toronto i Kanada för att delta i en transnationell somalisk fotbollsturnering, *Somali Weekend*, som arrangerats där sedan mitten av 1990-talet. Planerna kunde dock inte förverkligas då det visade sig att det skulle bli svårt att finansiera resan och osäkert om visum skulle beviljas för de resande. Då resan till Toronto inte blev av föddes idén om att istället själva arrangera ett liknande evenemang för somalier boende i Europa. Idén var att därigenom skapa ett tillfälle – precis som man gjort i Toronto – att återförenas gamla fotbollsspelare emellan liksom vänner och familjer som skilts åt i samband med flykten. Den första turneringen arrangerades med sex inbjudna fotbollslag. Flera av spelarna som deltog hade varit framgångsrika fotbollsspelare i Somalia och fortsatt engagera sig i idrotten efter att de lämnat landet. En del hade lyckats bibehålla kontakten med varandra via telefon

och Internet och det var genom dessa kontakter som inbjudan till fotbollsturneringen skickades ut.

Det som uppstått i Toronto födde idén till turneringen, men föreningen ville samtidigt arbeta över gränserna inom den somaliska gruppen, liksom man haft ambitionen att göra inom studiestödsverksamheten. I Toronto arrangerades nämligen två somaliska fotbollsturneringar varje år av olika konkurrerande grupper. Mohamed Hamdi, en av dem som var med från början, berättar:

När vi sett dom [i Kanada], att de började så här, så sa vi att i Stockholm ska vi börja jobba över klangränserna. Det började med det här med integration, att man skulle bryta segregationen och att vi skulle komma in i samhället. Somalierna var ju ett nytt folkslag i Sverige. Då väcktes den här tanken upp. För om man inte mår bra då kan man inte gå in i ett nytt samhälle. Först måste man hitta sig själv för att komma in i det andra [samhället]. Och då tänkte vi: först måste vi integrera oss med varandra. Vi måste lära känna varandra, för det är så att nu är vi flyktingar i Sverige. Vi bor här och vad kan vi göra själva? Sedan, efter det, kan man gå vidare. Man krigade inte här, men ändå gillade man inte varandra. Man konkurrerade. Istället för att konkurrera kan vi samarbeta. Då uppnår vi mer. Så då började [vi] med den sak som låg närmast. Vi började med sport, för sport har inga klaner, ingen ideologi. Sport är fritt från politik.⁴²

Som Mohamed Hamdi ser det var initiativet till ett gemensamt arbete inte enbart ett sätt att mötas utan också ett nödvändigt steg i ett större ”integrationsprojekt”. I fotbollsturneringen såg de en chans att skapa en ”neutral” arena för möten mellan de splittrade grupperna och förenas kring den delade kulturella gemenskapen och situationen i diasporan. Att skapa ett tillfälle, en tid och en plats, för att kommunicera och sitta ner sida vid sida i ett gemensamt engagemang var, enligt Mohamed Hamdi, ett första steg mot att överbrygga gränserna mellan grupperna. Idén om fotbollsturneringen presenterades således för föreningarna inom läxhjälpnätverket. De som var intresserade av att organisera turneringen bildade en kommitté,

⁴² Intervju med Mohamed Hamdi Shek Ahmed, 2004-06-23.

ett slags paraplyorganisation, inom vilken ansvar och arbetsuppgifter fördelades. Mohamed Hagi, som var med i kommittén från början, berättar:

Där [i kommittén] fanns idrottsmänniskor, akademiker, lärare och andra människor som var intresserade i föreningsliv. Och där kände vi oss alla deltagande. Inte bara Benadir, utan alla. Vi hade nio [till] elva personer och de kommer från olika föreningar som finns här i Rinkeby. /.../ Vi, som alla andra flyktingar, vi är en blandning av olika etniska grupper på olika klassnivå... arbetare, akademiker, politiker, ekonomer... och idrottsmänniskor. Alla slags människor fanns där. /.../ Så, sedan blev vi tvungna att snabbt ta beslut om hur vi ska ta emot alla deltagare till turneringen. Dom som var intresserade i ekonomi hade hand om hur vi ska få pengar och andra, idrottsmänniskor, organiserade turneringen, andra logistiken och andra hur vi ska organisera att ta emot gästerna.

Kommittén organiserade en insamling av ekonomiska bidrag bland somalier i Rinkeby och närområdena. Med de insamlade pengarna kunde de finansiera turneringen och hela uppehållet för gästerna, såsom somalisk tradition påbjuder. Under de påföljande åren ökade antalet deltagande lag. För att inte ta på sig en övermäktig uppgift begränsade arrangörerna således antalet deltagande lag till tolv. Det innebär att mellan 200 och 250 gäster – fotbollsspelare, tränare, familjemedlemmar och släktingar – tas emot varje år. Organiseringen av evenemanget, med alla dess olika aktiviteter, innebär ett omfattande arbete som pågår året runt och som omfattar många personers bidrag. Redan i september, då en ny kommitté brukar tillsättas, påbörjas planeringen inför det kommande årets evenemang. Även under övriga delen av året arrangeras aktiviteter och projekt som på ett eller annat sätt relaterar till Somaliska veckan. Därutöver pågår de enskilda föreningarnas övriga verksamheter.

Vad idén med fotbollsturneringen än var från början utvecklades den och fick nya mål och betydelser, liksom många andra projekt som drivs och förverkligas kollektivt. För alla dem som deltar, från arrangörer till fotbollsspelare till gäster och publik, har den olika meningar och syften. Detta kom tydligt till uttryck i de intervjuer jag genomförde.

Arrangörerna hade olika förhoppningar och mål med sitt engagemang, men bland dem fanns också flera tydliga gemensamma målsättningar. Något som underströks av dem alla var vikten av att skapa en mötesplats, inte enbart i syfte att integrera de olika grupperna, utan även för vänner och familjer som skingrats i samband med flykten, som Ibrahim Warsame, en av initiativtagarna, berättar:

Familjer som under inbördeskriget hade splittrats, vänner, kompisar, skolkamrater, alla, dom började återförenas... dom kommer hit [till Somaliska veckan] och säger: 'Ah, jag känner dig. Var bor den? Eller, han lever, han dog.' Vi såg, på bollplanen, att folk kom och grät med varandra, dom som inte setts på tio, elva år. /.../ Folk spreds åt olika håll. Men här kan folk hitta varandra och det viktiga är inte vem som vinner. Det viktiga är att man har någonstans att träffas.⁴³

Även om många lyckades hålla kontakten efter flykten fanns, som Ibrahim berättar, en längtan efter att återse och uppleva glädje tillsammans. Det är också en av anledningarna till att evenemanget blivit så välbesökt. För de gästande lagen och deras medföljande föräldrar, släktingar och lagledare innebär evenemanget samtidigt ett tillfälle att semestra i Stockholm, besöka vänner och släktingar i staden och träffa andra inresta gäster. Återföreningarna och de nya bekantskaperna erbjuder samtidigt en möjlighet att utbyta erfarenheter av livet i diasporan. Många av de aktiviteter som arrangeras behandlar ämnen som på ett eller annat sätt relaterar till förskingringen, till exempel teaterföreställningar och föreläsningar om Somalia, kulturkrockar i diasporan, fred, demokrati och utbildning, eller som Khadijo Ali, som varit medlem i kommittén under de senaste åren, berättar:

De handlar om livet i Sverige, hur vi har det, vi somalier som bor i Sverige. Samtidigt är det andra grupper [från andra länder] som kommer och föreläser om hur dom har det där och vilka brister dom ser och hur vi kan rätta till dem.⁴⁴

Khadijo berättar att när somalier träffas för att sällskapa talar man ofta också om Somalia, men framförallt delar man med sig av sina

⁴³ Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁴⁴ Intervju med Khadijo Ali, 2005-07-24.

erfarenheter av somaliers situation i de olika länderna, jämför och lär av varandra. Många av de gästande deltagarna är liksom dem i Rinkeby inte enbart engagerade i fotboll utan arbetar också med självorganiserade stödverksamheter i sina respektive länder. Möjligheten att diskutera erfarenheter och etablera kontakter för ett mer kontinuerligt utbyte, exempelvis i form av tränarutbildning eller annat kunskapsutbyte mellan föreningar och organisationer i andra länder, var något som flera av mina intervjupersoner lade stor vikt vid. Men det handlar också om ett utbyte på ett mer personligt plan, om att upprätthålla och etablera nya vänskapsband, speciellt bland de yngre.

Om någon grupp står i fokus för evenemanget mer än andra är det just den yngre generationen: barnen och ungdomarna. Under det första året var det seniorspelare, varav många före detta somaliska elitfotbollsspelare, som spelade i fotbollsturneringen. Abukar Kulmia, som varit med ända från starten, berättar att det bland flera av dem som deltog fanns en idé och en förhoppning om att i diasporan försöka återbilda ett somaliskt fotbollslandslag; ett sådant har inte funnits sedan inbördeskrigets utbrott 1991. Abukar:

Vi bestämde att vi skulle ordna en turnering för gamla spelare, att dom skulle spela här i Stockholm. Och så gjorde vi det då [1999]. Och efter att vi träffat alla gamla spelare, gamla kompisar, hade vi ett möte här i Stockholm i Rinkeby. Då kom vi överens om att inte bara vi skulle spela utan att det var bättre om ungdomarna spelade. De [ungdomarna] finns i olika länder och pratar olika språk – norska, danska, svenska, finska, engelska... Det är bättre för oss och för ungdomarna att dom träffas och lär känna varandra.⁴⁵

Numera spelas fotbollsturneringen, som Abukar berättar, av lag på ungdomsnivån. Äldre och kända fotbollsspelare från Somalia bjuds dock fortfarande in till turneringen och bland en del lever tanken fortfarande kvar om att bidra till återetableringen av ett somaliskt fotbollslandslag av yngre spelare från den somaliska diasporan. För många av de engagerade fanns dock en förhoppning om att, som Abukar antyder, skapa möjligheter för de yngre att lyckas där den

⁴⁵ Intervju med Abukar Kulmia, 2006-08-03.

äldre generationen misslyckats – att skapa försoning och lära känna varandra över gränserna. Ett annat lika viktigt motiv till engagemanget som de flesta av arrangörerna gav uttryck för grundade sig nämligen i en oro över den yngre generationens framtid. Många berättade att det fanns ett stort behov av stöd och uppmuntran för att tackla de svårigheter som barnen mött i skolan. En del av intervjupersonerna uttryckte även oro över ökande brottslighet bland ungdomar och såg fotbollsturneringen som en strategi för att ge ungdomarna något att sysselsätta sig med under sommaren. Under sommaren är det uppehåll för många av de skol- och fritidsaktiviteter som pågår under övriga delar av året, vilket innebär att den livlighet som finns i stadsdelen under övriga delar av året mattas av. Många lämnar stadsdelen för att åka på semester och det finns allmänt färre ”saker att göra” under sommaren. Enligt Abdiaziz Said, som varit med i kommittén under de senaste åren, är fotbollsturneringen ett tillfälle som skänker dem en meningsfull sysselsättning och något att se fram emot:

Vi gör dom här aktiviteterna under dom här två veckornas period under en tid då ungdomarna annars skulle hänga ute. Men nu är dom upptagna med att titta på fotbollen [och] att träffa andra ungdomar som kommer från andra ställen utanför Stockholm. De har roligt och många blir kompisar och behåller kontakten med varandra.⁴⁶

Som Abdiaziz berättar finns det bland de vuxna en vilja att ge de yngre en möjlighet att träffa ungdomar från andra städer och länder med vilka de har något gemensamt. Men det handlar också om den yngre generationens framtid i andra avseenden: om hur de ser på sig själva, sitt ursprung och sina möjligheter. Något som flera av de engagerade underströk var vikten av att presentera förebilder som de yngre kan identifiera sig med och som kan fungera som motbilder till de annars så vanligt förekommande negativa föreställningarna om somalier som så lätt överförs och inkorporeras av de unga (Integrationsverket 1999, 32). Till evenemanget inbjuds varje år kända somaliska personligheter såsom framgångsrika fotbollsspelare eller andra idrottare, författare, artister och somalier som ”lyckats” med att skaffa sig en högre utbildning och arbete i Sverige, för att uppträda

⁴⁶ Intervju med Abdiaziz Said, 2005-07-24.

och ge föreläsningar. Målet är att uppmuntra och inge tillförsikt inför den egna framtiden hos de unga, eller som Awil Hassan, som själv deltagit i Somaliska veckan både som spelare och som arrangör, uttryckte det:

Vi är ute efter att stödja våra barn och ungdomar, [så] att dom kan vara med i samhället och kan [känna sig] vara värda något i samhället.⁴⁷

Aktiviteter som musikuppträdanden och folkdansuppvisning arrangeras även i syfte att fylla en väsentlig lucka i den svenska skolans undervisning, nämligen berättelser om Somalia, somalisk historia, litteratur, poesi, musik och somaliska traditioner.⁴⁸ För de äldre handlar det delvis om att uppfostra och göra tolkningar av somalisk kultur åt de yngre och kanske därigenom även överföra sina egna förhoppningar på dem. Men det handlar framförallt om att skapa möjligheter för de yngre att bygga upp egna, nya identiteter och samtidigt förstå den äldre generationen och sitt eget ursprung. Språket var en aspekt som flera av mina intervjupersoner nämnde. Medan en del uttryckte oro över att de yngre tappat ”sitt” modersmål, beskrev andra den språkliga mångfalden bland deltagarna under Somaliska veckan som karaktäriserande för en berikande och mångfaldigande förändring som skett i diasporan. Saad Gedi beskriver här sin syn på saken:

Ungdomarnas framtid är här. Dom är födda här, [men] dom kan inte [det somaliska] språket. Alltså finländska lag, dom pratar bara finska. Och dom som är från England pratar bara engelska. Dom som är från Nederländerna, Holland, dom pratar “dutch”. Det är bra att dom lär känna varandra, fast dom inte kan somaliska alla. Det är bra integration, att lära sig att det finns andra somalier som... [talar andra språk].

Saad menar att ett av målen med turneringen är att skapa ett tillfälle för somaliska ungdomar att möta andra somaliska ungdomar i andra länder med vilka de har något gemensamt med. Somaliska veckan är ett tillfälle för dem att kunna möta varandra och utbyta erfarenheter. Ibrahim berättar att Somaliska veckan är ett tillfälle för de yngre att

⁴⁷ Intervju med Awil Hassan, 2006-09-12.

⁴⁸ Intervju med Mohamed Hagi Fara, 2004-08-26.

träffa varandra även av andra skäl och då lättas reglerna upp, speciellt för tjejerna:

Alla klär sig jättefint, även killarna gör sig fina. Förut var det bara turnering, men nu har den en annan del. Det är en träffpunkt för ungdomarna. /.../ Du vet, vi muslimer, det är hårda krav på att tjejerna inte ska vara borta länge på kvällstid. Men när det är turnering, då har hon möjlighet att gå fram och prata med vem hon vill och sedan träffa andra.

Flera av dem jag intervjuade underströk att Somaliska veckan främst var ett evenemang för ungdomarna och angav ett didaktiskt mål för evenemanget. Många av de unga lyssnar på somalisk musik och känner till somaliska artister och andra kända personer, inte minst de berömda fotbollsspelarna som besöker evenemanget varje år. Enligt Abdiiaziz spelar dessa en viktig roll som förebilder, men även för att de kan berätta om historiska sammanhang:

De växte upp i en annan värld. Det blir lite mer, inte konfliktfyllt, men det blir lite konstigt när man inte förstår sammanhangen. De kan berätta lite om vad de har varit med om. Dom har mycket att berätta och diskutera.⁴⁹

De äldre somaliska fotbollsspelarna från forna somaliska fotbollslandslag utgör inte bara motivering till att kämpa för att delta i ett framtida somaliskt landslag, som Abdiiaziz vidare argumenterar:

Dom gamla spelarna, dom är ju en mycket bra front och visar väldigt gott tecken för dom här ungdomarna. De kan bli *svenska* landslagsspelare någon gång [min kursivering].

I sin studie *Multikultiungdom* (1997) har Aleksandra Åhlund skildrat och analyserat ungdomars berättelser om livsvillkoren och uppväxten i mångkulturella förortsmiljöer i Stockholm. Åhlund menar att ungdomar med invandrarbakgrund ofta har ett ambivalent förhållande till sin identitet, vilket bottnar i sökandet efter en verklig hemmahörighet och erfarenheten av ett identitetsmässigt utanförskap (Åhlund 1997, 145, 152). Var man hör hemma, kulturellt och socialt, är en fråga som präglar identitetsskapandet och som de flesta som växer

⁴⁹ Intervju med Abdiiaziz Said, 2005-07-24.

upp som barn till invandrade föräldrar återkommer till. Det handlar om att sammanlänka nu och här med då och där, som för många inte är självupplevt utan har levandegjorts genom historier berättade av föräldrarna eller släktingar i det forna ”hemlandet”. Samtidigt tampas de flesta med en påtvingad invandraridentitet som problematiserar förankringen och hemtillhörigheten i det som är här och nu. Åhlund påpekar att både det individuella och det kollektiva identitetsarbete som relaterar till frågan om hemtillhörigheten alltid är en dialektisk process som karaktäriseras av konstruktion, dekonstruktion och rekonstruktion. Konstruktionen handlar om att etablera förankringen till det förflutna, hemlandet, något som framförallt de som gjort upprottet och flyttat genomgår. Det man lämnat lever kvar i form av minnen och föreställningar om något som varit, vilket innebär att det forna hemmet, ursprunget, får en närmast mytisk karaktär. Dekonstruktionen handlar om det konfliktfyllda i och ifrågasättandet av myterna och relationerna till det förgångna. Mellan myterna om då och där och det verkliga i det som är här och nu uppstår ett ”glapp” som är komplicerat att överbrygga och som inte sällan ger upphov till konflikter mellan barn och föräldrar. Rekonstruktionen handlar, enligt Åhlund, om en överbrygning, omtolkning och förändring genom vilken traditioner och kultur ges ny mening (Åhlund 1997, 163-164).

Somaliska veckan är ett tillfälle då denna process av individuellt och kollektivt identitetsskapande i vardande bland både de äldre och de yngre blir särskilt tydlig. Den är ett tillfälle att återuppleva ett minne, verkligt eller imaginärt, från Somalia. För många är och kommer Somalia att förbli det imaginära hemlandet som i stort är okänt men som ändå är en del av den egna identiteten. Somalierna både är och inte är en del av Somalias historia. För den yngre generationen handlar det om att väva samman sitt somaliska ursprung med den tillhörighet de har i det ”nya” landet. Det handlar dels om manifestationen av nya identiteter inför varandra, men också om representationer av sig själv gentemot det övriga samhället. Som barn till invandrade föräldrar växer de upp mellan föräldrarnas traditioner och kulturer och kulturerna i det ”nya” landet, och i relation till dessa utvecklas och definieras deras egen identitet. Det är en identitetsutveckling som också innebär att hantera omgivningens tendenser till stigmatisering av den egna identiteten. Ett syfte med evenemanget är därför också att

ge ungdomarna en möjlighet att skapa sina egna representationer av sig själva som på samma gång representeras i det offentliga rummet, vilket Ismahan beskriver i sin förhoppning som arrangör:

Man hoppas att det ska finnas ungdomar som vill engagera sig [för att organisera evenemanget] och göra så att deras kultur ska synas, för det är inte bra att folk bara ser den dåliga sidan [av den].

Diaspora och kulturell identitet

Idag används begreppet diaspora ofta för att generellt beskriva en befolkningsgrupp som migrerat och spridits ut geografiskt, men ändå bevarat någon form för gemenskap. Tidigare har begreppet emellertid mer specifikt hänvisat till det judiska folkets förskingring och ofta även förknippats med den sionistiska diasporakulturen inom vilken tanken om det judiska folkets återförening och återvändande till ursprunget är central (Eriksson et al 2005, 45; Esman 1996, 316). Denna tanke om att återvända, med andra ord att upphäva diasporan, återfinns även inom många andra diasporarörelser. Ett exempel är panafrikanismen, som byggde på en idé om ett återvändande av folken som under kolonialismen bortförts från Afrika (Hall [1990] 2005, 232). I kärnan av denna föreställning finns en idé om en distinkt folkgrupp och dess förskingring från sin ursprungliga geografiska hemvist. Tanken om en genealogiskt och geografiskt fastställd tillhörighet har dock allt oftare kommit att ifrågasättas inom forskningen, framförallt inom den postkoloniala teorin. Inom denna tankeströmning kopplas begreppet diaspora istället samman med en kulturell identitet för vilken tanken om ett ursprung spelar en betydande roll, dock inte som något man strävar efter att återvända till.

Diskussionen om kulturella identiteter har sedan 1990-talet fått en allt större politisk betydelse. Identitetspolitiken, som den kommit att kallas, handlar om kravet på erkännande av koloniserade och förtryckta grupper som genom historien marginaliserats på olika sätt, till exempel genom hur deras kulturella identiteter definierats av grupper i dominerande positioner. Hur kulturella identiteter skapas och omskapas i diasporan är en central frågeställning inom denna diskurs. Utgångspunkten är att kulturell identitet

inte är något givet och statiskt (Eriksson et al 2005, 41, 45). Paul Gilroy exempelvis, hävdar att själva idén om diaspora som en folkgrupps förskingring och utspridning de facto både hävdar och ifrågasätter föreställningen om en ursprunglig kulturell identitet och ett geografiskt ursprung (Gilroy 2000, 122). Även etnicitet är ett begrepp som kommit att bli föremål för kritik inom den postkoloniala teorin. Etnicitetsbegreppet bygger på en syn på kultur som något relativt stabilt och homogent och anses därmed inte kunna återspegla de komplexa processer genom vilka kulturella identiteter formas. Det gäller inte minst de kulturella identiteter som formas i diasporan. Nationalitet är en annan kategori vars betydelse problematiseras av den alltjämt pågående migrationen av människor världen över (Eriksson et al 2005, 45). Till de faktorer som inverkar på identifieringsprocessen måste även inräknas teknikens utveckling och den globala marknaden. Dessa tillför ytterligare komplexitet till de sätt på vilka likheter och olikheter kan uppfattas (Gilroy 2000, 133-134).

Inom den postkoloniala teoribildningen skiljer man på två olika synsätt med hänvisning till definitionen av kulturell identitet. Det ena beskrivs som essentialistiskt, det andra som konstruktivistiskt. Något förenklat kan man säga att det essentialistiska synsättet hävdar existensen av en "autentisk" och ursprunglig identitet. Denna syn på kulturell identitet har, som ovan nämndes, kritiserats för sin tendens att fixera identitetens särart i monolitiska kategorier vilka antas vara identitetens själva "essens". Sett i ett historiskt perspektiv har essentialiseringen av den kulturella identiteten, som ofta skett med utgångspunkt i biologiska markörer, inneburit att folkgrupper tillskrivits vissa inneboende egenskaper, så som ett visst temperament, ett visst beteende eller en viss intellektuell kapacitet. Det essentialistiska synsättet ser kulturell särart som något stabilt och i grunden oföränderligt. Det är denna föreställning som ligger till grund för tanken om raser och att det är möjligt att särskilja mellan mer och mindre civiliserade folk. Som sådan står essentialismen för en typ av "särartspolitik" som präglat hela det västerländska moderna projektet och som banat väg för legitimeringen av den imperialistiska expansionen och rastänkandet (Eriksson et al 2005, 41-45). Det är därmed inte sagt att särartstänkandet är något som hör till det förgångna.

Gilroy hävdar, liksom Stuart Hall, att det kan finnas tillfällen och situationer då användningen av essentialistiska identitetsdefinitioner kan motiveras. Även om särartspolitik anammar essentialistiska kategorier har förtryckta gruppers användning av sådana identitetsdefinitioner under vissa tider, essentialiseringen till trots, tjänat viktiga politiska syften eftersom de berörda på så sätt kunnat mobilisera sig, göra sina röster hörda och synliggöra sina krav. Denna form för ”strategisk essentialism” skiljer sig, enligt Gilroy från särartspolitik eftersom den kulturella identiteten baseras på en politisk gemenskap snarare än myten om en kulturell essens (Eriksson et al 2005, 29-30, 41-43). På liknande sätt skulle man kunna förstå diasporan. Istället för att se till den dualistiska relationen mellan geografi och genealogi skulle man, som Gilroy, kunna förstå diasporan som ett slags *political kinship* (Gilroy 2000, 133).

Medan det essentialistiska synsättet tillskriver den kulturella identiteten ett på förhand givet innehåll, antar det konstruktivistiska en mer processinriktad tolkning. Utgångspunkten för detta synsätt är att både kultur och identitet är något som ständigt omformas med tiden och är avhängig den kontext inom vilken formandet sker (Eriksson et al 2005, 43; Hall 2005, 234). Enligt Stuart Hall finns det många sätt att definiera begreppet kultur. I det som anses vara en antropologisk definition förstås kultur som det ”sätt att leva” som är särskiljande för exempelvis en folkgrupp eller en nation. I en mer sociologisk version av detta synsätt beskrivs kultur som ”gemensamma värderingar” (Hall 1997, 2). Det som anses vara gemensamma värderingar kan dock ges många olika betydelser och representeras på många olika sätt. I slutändan är det svårt att fastställa vilka de gemensamma värderingarna är och vad de betyder. Det är bland annat därför som man inom samhällsvetenskapen kommit att hävda ett konstruktivistisk synsätt genom vilket kultur ses som produktionen och utbytet av meningar och betydelser. Kultur är något som skapas genom att praktiseras. Kultur består således av en uppsättning praktiker. Ingenting har en på förhand given mening, påpekar Hall, utan ges en innebörd i relation till något annat. Innebörden av något, dess mening och betydelse, produceras genom sättet på vilket vi representerar det, dvs. hur vi använder det, talar om det, tänker om det eller till och med vad vi känner inför det. Representation är

därför central i produktionen av kultur. Representation och kulturell produktion sker i varje social interaktion. Betydelser och meningar som vi bidrar till att reproducera ger oss samtidigt en känsla för vår egen identitet (Hall 1997, 2).

En fråga som Hall särskilt uppehållit sig vid handlar om produktionen av kulturella identiteter i diasporan, speciellt i relation till den svarta, västindiska diasporan inom vilken han lokaliserar sig själv (Hall, 2005). Dess historia börjar med kolonialismen, först med bortrövandet av afrikaner som slavar och senare med importen av kontraktsbunden arbetskraft från Asien. De koloniserade folkens erfarenhet inbegrep inte enbart rollen som arbetare och tjänare till de vita kolonialmakterna utan även att bli definierade som sådana, dvs. som understående. Genom detta sätt att dominera lyckades kolonisatörerna skapa en föreställning om den egna positionen inom den sociala hierarkin som något av naturen givet, vilket enligt Hall också blivit avgörande för hur varje svart person upplever sig själv. Hall kallar detta för ”inre expropriering av kulturell identitet”. Genom att se tillbaka på det förflutna för att leta efter ett gemensamt ursprung kan man synliggöra den överskylda historien om bortförandet och förskingringen från Afrika, som trots att minnet av det sedan länge är utplånat ändå finns närvarande i sedvänjor, religiösa praktiker, språk och dialekter (Hall 2005, 232-234).

Att återberätta historien är viktigt för varje diaspora och dess individer, men det handlar inte om att söka efter en sann och gemensam identitet i det förflutna. Någon sådan har inte funnits. De som bortfördes kom från olika platser och förde med sig olika traditioner som sammanblandats med andra införda traditioner och sedvänjor i en process som pågått under flera sekler och som producerat skillnader och särprägel. Sökandet efter ursprunget i det förflutna kan säga något om vad som varit, men det kan bara delvis tala om vad som blivit och är i nuet. Skapandet av en gemensam kulturell identitet genom sökandet efter ett gemensamt, afrikanskt ursprung kan istället ses som ett sätt att placera in sig själv i historien och i nuet. Detta var vad som skedde i 1970-talets Jamaica då svarta började *positionera* sig såsom svarta. Innan dess fanns det ingen som uttalat identifierade sig med sitt avlägsna, men ändå högst närvarande, ursprung (Hall 2005, 232-238). Vid denna tidpunkt artikulerades

identiteten som ”svart” på flera andra platser, bland annat i USA och Storbritannien. Även om begreppet ”svart” delvis användes för att beskriva ett gemensamt ursprung i Afrika, användes det framförallt som ett politiskt begrepp, som en motståndsideitet, för att ge uttryck för den gemensamma erfarenheten av förtryck och självförnekelse (Eriksson et al 2005, 44). Detta kunde, enligt Hall, enbart ske tack vare den postkoloniala revolutionen, medborgarrättskampen, rastafarireligionens kultur och reggaemusiken. Den svarta identiteten gav på en och samma gång uttryck för en ny ”jamaikanskhets” och ett nytt Afrika, ett Afrika i diasporan. Afrika är så att säga både närvarande och frånvarande och har blivit en av de viktigaste symbolerna för den västindiska identiteten. Liksom inom den sionistiska diasporarörelsen fanns det även inom den svarta motståndsrörelsen föreställningar om ett återvändande till ursprunget. Hall menar dock att man bör förhålla sig kritisk till alla föreställningar om ett ursprungligt Afrika, inte bara för att ett sådant inte existerar som en verklighet, utan också för att den dominerande bilden i västvärlden alltid framställt Afrika som oföränderligt (Hall 2005, 238). Vid sidan av den afrikanska närvaron präglas Västindien liksom många andra av den svarta diasporans platser även av en europeisk närvaro. Till denna närvaro är relationen mer problematisk. Svarta tenderar att inte associera sig själva med denna närvaro till följd av den underordning och ”inre expropriering” som denna är förknippad med, anser Hall och han frågar sig: ”är det alls möjligt att erkänna dess oundvikliga påverkan men samtidigt motstå dess imperialistiska anspråk?”. Än har man inte lyckats menar han, men det är målet för en nödvändig strävan (Hall 2005, 239).

Den närvaro som, enligt Hall, är utgångspunkten för den västindiska diasporan är den ”nya världen” (Amerika). Den är platsen för hybridisering: ”[d]iasporans identiteter produceras och reproduceras ständigt på nytt genom förvandling och skillnad” (Hall 2005, 241). Här tar Hall hjälp av teoretikern Jacques Derridas tankegångar om meningsskapande. Grundläggande för allt meningsskapande är artikuleringen av skillnader. Utan artikuleringen av skillnader skulle till exempel inte språket vara möjligt. Vad språket gör är just att artikulera skillnader, såsom specifika ord som representerar specifika ting eller fenomen som därigenom kan urskiljas från andra ting och fenomen. Betydelseerna är dock inte för evigt fixerade utan tenderar

att förändras genom små och successiva förskjutningar i betydelse. Därigenom upprätthålls en kontinuitet som samtidigt är föremål för förändring (Hall 2005, 236). Kontinuitet utan förändring är helt enkelt inte möjligt. Kulturella identiteter, nationaliteter, etniciteter och traditioner är inga homogena och stabila företeelser, men kan uppfattas som sådana. Det är sådana uppfattningar som gör förändringar till förvanskningar och allt ”annorlunda” fientligt (Gilroy 2000, 105). Diasporans meningsskapande handlar om att förstå och erkänna olika slags närvaro och frånvaro, likheter och skillnader samt att låta dem bidra till att konstruera nya positioneringar; sådana man, såsom Hall påpekar, i efterhand brukar kalla ”kulturella identiteter”. Det är den synkretiska blandningen av *likheter* och *skillnader*, *frånvaro* och *närvaro*, som karaktäriserar den afro-karibiska diasporan och som exempelvis gör att Martinique både är och inte är afrikanskt/franskt (Hall 2005, 236, 242).

Gilroys och Halls respektive sätt att tolka och definiera innebörden av diaspora tar sin utgångspunkt i den konstruktionsbaserade förståelsen av kultur och identitet. Medan Gilroy lägger tonvikten på diasporans betydelse som politisk gemenskap fokuserar Hall på hybridiseringsprocesserna. Båda dessa aspekter utgör, enligt min mening, viktiga utgångspunkter för varje försök att tolka och karaktärisera diasporiska gemenskaper. Halls analys av den afro-karibiska diasporan öppnar även för en diskussion om platsens betydelse i relation till diasporan. Att skildra diasporan i termer av olika former av likheter och skillnader samt närvaro och frånvaro kan vara ett fruktbart tillvägagångssätt för att analysera de skapande processer som pågår i den somaliska diasporan och manifesteras under Somaliska veckan. Den somaliska diasporan kan, som de flesta andra diasporor, inte jämföras helt och hållet med någon annan. Den har sin egen historia som idag består av många olika historier spridda över vitt skilda delar av världen där kontakt skapats med en mångfald andra kulturer. Det innebär också att man inte kan beskriva den som *en* kulturell identitet. Den somaliska diasporan består av en mångfald olika kulturella identiteter i vardande. Men de har samtidigt något gemensamt. Det finns dock ingen anledning att anta att den kulturella produktion som pågår enbart påverkar och omfattar den somaliska diasporan och dem som ingår i denna. Det finns heller ingen anledning

att anta att de platser på vilka den kulturella produktionen sker förblir opåverkade. I de två följande avsnitten kommer jag att dels i korthet försöka karaktärisera den somaliska diasporan i ett historiskt och samtida perspektiv, dels diskutera Somaliska veckans betydelse som en plats där den kulturella produktionen och hybridiseringsprocesserna koncentreras och manifesteras samt dess betydelse för platsskapande i det lokala sammanhanget.

Somalisk diaspora

Den afrikanska närvaron och de föreställningar om Afrika som, enligt Hall, karaktäriserar den svarta diasporan i Västindien förtäljer historien om en annan ”afrikanskhet” än den som Somalia representerar. Hall beskriver exempelvis Afrika som polyteistiskt vid tiden för koloniseringen (Hall 2005, 235). Somaliers religiösa tillhörighet finns uteslutande inom islam. Det är dock därmed inte sagt att det handlar om en homogen religion (se ex. Berns McGown 1999, 29). Den somaliska diasporan delar inte heller samma diasporiska historia som den svarta diaspora, för vilken begreppet svart förmedlar en specifik kolonial erfarenhet. Emellertid dominerades även Somalia under en tid av europeiska kolonialmakter och har inte heller undsluppit den koloniala objektifiering som Edward Said skildrat genom begreppet orientalism, som har präglat den västerländska kunskapstraditionens syn på de flesta samhällen utanför västvärlden (Said [1978] 2004, 63 ff).⁵⁰ Den västerländska kunskapstraditionen har en viss benägenhet att sammanfatta det somaliska samhället under begreppet klan. Här har det västerländska antropologiska forskningsfältet, som traditionellt har präglats av särartstänkandet, spelat en avgörande roll. Ahmed I Samatar anser att de föreställningar som etablerats inom den traditionella antropologin fortfarande idag till stor del präglar den västerländska teoribildningen om somalier och det somaliska samhället. Inom den västerländska vetenskapen har kunskapsproduktionen om Somalia varit relativt begränsad och är det fortfarande. I början av 1990-talet, då Somalia stod i omvärldens

⁵⁰ Sids analys behandlar de västerländska diskurserna om ”Orienten” eller ”Österlandet”, därav benämningen orientalism. Begreppet sammanfattar dock en ideologi – hegemoniseringen av västerländsk kultur jämte objektifieringen av de ”andra” i syfte att berättiga koloniala projekt – som karaktäriserar den västerländska dominansen över den forna kolonialvärlden mer generellt.

fokus, sågs Somalia och konflikterna där som ett angeläget ämne för forskning, men sedan dess har intresset falnat (Samatar 2001, 8-9).⁵¹

Inom antropologins Somalia-studier står klansamhället i centrum. Klanstrukturen beskrivs vanligtvis som ett socialt nätverk som bygger på släkttillhörighet och som karaktäriseras av lojalitet och ansvarstagande gentemot släktmedlemmarna (ex. Besteman 1996; Cassanelli 1995; Lewis 1998). Oftast beskrivs klansystemet som bestående av klaner och subklaner. Klanidentiteten skildras som multipel och flytande eftersom den kan definieras olika beroende på vilken släkttillhörighet man refererar till, vilket i sin tur helt och hållet beror på den situation som föreligger (Griffiths 2002, 33). Samatar påpekar att problemet med den antropologiska diskursen är att den söker förklara hela det somaliska samhället utifrån klansystemet (Samatar 2001, 8-9). Tendenserna har varit att låta klansystemet förklara de politiska konflikterna och inbördeskriget i Somalia på ett sätt som närmast låter förstå att både klansystemet och konflikterna är permanent inneboende i det somaliska samhället. Denna syn har framförallt företrätts av antropologen I. M. Lewis, som redan på 1950-talet bedrev sin forskning bland somalier och fortsatte med den under fyrtio år framöver (ex. I. M. Lewis 1998, 100-104). Inte förrän på 1990-talet har kritiska röster etablerats inom fältet, av bland andra antropologen Catherine Besteman och historikern Lee Cassanelli, som riktar uppmärksamheten mot andra faktorer som har format och formar det somaliska samhället (se ex. Besteman 1996, 1998; Cassanelli 1995). Besteman menar att Somalia inom forskningen ofta framställts som en homogen nation med ett gemensamt språk, en gemensam religion, ett gemensamt ursprung och en gemensam kultur. Detta är både en reducerande och felaktig föreställning (Besteman 1995, 43). Vid sidan om klan tillhörigheten finns en mångfald andra sociala differentieringar såsom klass och språkskillnader vilka delvis genomskär, delvis sammanfaller med klanerna. Att beskriva inbördeskriget som orsakat av klanbaserade konflikter, vilket ofta görs av västerländsk media, är därför missvisande. Det tenderar också att osynliggöra de strukturella och politiska förändringar som skett sedan självständigheten på 1960-talet.

⁵¹ Ali Jimale Ahmed kritiserar Samatar för att enbart se till de västerländska diskurserna då dessa förlitat sig på de officiella historieskrivningarna. Dessa har under senare tid kommit att ifrågasättas (Ahmed 2001, 31-35).

Under postkolonial tid har klanstillhörigheten i många fall gjorts synonym med klasstillhörighet, vilket inneburit att klanidentiteten fått ny en betydelse (Besteman 1996, 1998). *Clanism* är det begrepp som används för att beskriva den klanbaserade politik som ofta beskrivs som en kamp om politisk makt och resurser. Fördelningen av resurser anses ofta vara klansystemets själva funktion i dess ursprungliga form. *Clanism* betraktas i detta perspektiv som en förvanskning av vad man anser att klansystemet en gång var, dvs. ett effektivt och fridsamt sätt att organisera reproduktionen av samhället (Griffiths 2002, 32-36). I. M. Lewis är kanske den forskare som allra mest hävdar att klansystemet "by definition inscribes the institution of feud" (Lewis 1998, 105). Lewis hävdar dock samtidigt att även den europeiska kolonialismen och vissa specifika föreställningar om somalisk nationell identitet varit avgörande för utvecklingen av de klanbaserade konflikter som ledde till den post-koloniala somaliska statens kollaps under 1990-talet (Lewis 1998, 105).

Även om Besteman och Cassanelli förhåller sig kritiskt till diskursen om klansystemet som förklaring till konflikterna, är själva klansystemet fortfarande en central fråga för dem. De diskursiva schismerna kring klansystemet har huvudsakligen kommit att orienteras mot de olika uppfattningarna om klanernas avgränsning, maktrelationerna mellan dem och huruvida en del av klanerna bildar en egen etnisk grupp eller inte (se ex. Besteman 1996, 1998; Cassanelli 1995; Lewis 1998). Invävd i denna diskussion finns även en annan skildring av det somaliska samhället, och den tar sin utgångspunkt i skillnaderna mellan de traditionellt nomadiska grupperna i norra Somalia och de traditionellt jordbrukande grupperna i söder. Denna diskurs har blivit alltmer aktuell under senare tid (Samatar 2001, 11-12), men är enligt Ali Jimale Ahmed ingen ny berättelse bland somalier. Det är en verklighet som skildrats i de muntliga traditionerna sedan århundraden tillbaka (Ahmed 2001, 35).⁵²

⁵² Samatar menar att förutom de nämnda diskurserna karaktäriseras forskningen inom fältet "Somali studies" även av statsvetenskapliga analyser och tolkningar av den postkoloniala statens konflikter och kollaps. Ett område som ofta lämnats utanför historieskrivningar och forskningen är den koloniala delen av Somalias historia. Enligt Samatar kan varken konflikterna idag eller tidigare under 1900-talet förstås utan en analys av den koloniala historien och hur denna påverkade det somaliska samhället (Samatar 2001, 14-15). Lewis menar att en analys av det somaliska samhällets historia inte heller kan utelämnas det somaliska nationalistiska projektet (Lewis 1998, 105).

Både diskussionen om klanerna och den senare nämnda delningen mellan norr och söder har sina politiska implikationer och kan inte heller förstås utan en tillbakablick på historien. Berättelserna som då målas upp kan te sig väldigt olika beroende på vem som berättar och var i historien och geografin man placerar sin betraktelsepunkt. Eftersom ett somaliskt skriftspråk inte infördes förrän på 1960-talet är det ofta den muntliga traditionen och den geografiska spridningen av de olika grupperna som legat till grund för analyser och tolkningar. Då de olika gruppernas muntliga traditioner förmedlar olika berättelser och det ofta handlar om ett långt tidsspänn (mer än ett millennium), blir det svårt att, så som forskare försöker göra, finna en objektiv berättelse. Vilka berättelser som kommit att bli allmänna historieskrivningar har till stor del berott på hur den offentliga makten fördelats mellan de olika grupperna under modern tid, inte minst sedan Somalia etablerades som en självständig stat (Ahmed 1995, xi; Kusow 1995, 102). Ahmed hävdar, i likhet med Besteman, att mycket av forskningen om Somalia och de politiska konflikterna misslyckats med att uppmärksamma denna bakomliggande politiska verklighet. I antologin *The Invention of Somalia*, hävdar Ahmed att: "Somalia as a textual construction by scholars and explorers has turned out to be different from the 'real thing'" (Ahmed 1995, xi). Vilka historier som blivit nedtecknade och hur de skildrats har i hög grad påverkats av forskares och offentliga institutioners representationer och begrepp. Begreppet klan är ett exempel. Klan⁵³ är en förenkling av den verklighet som begreppet försöker beskriva. På somaliska används flera olika begrepp för att beskriva det som klanbegreppet försöker fånga i ett enda (Ahmed 1995, xi; Samatar 2001, 14).

Historieberättandet om Somalia och dess befolkning är viktigt. Genom återberättandet kan, enligt Cassanelli, grupper som tidigare osynliggjorts i de officiella historieskrivningarna få tillfälle att framföra sin egen historia. Livet i diasporan har gett många nya möjligheter att omvärdera och omtolka historieskrivningarna och definitionen av somalisk identitet. Så har också gjorts, exempelvis i form av "nya" historieskrivningar av "minoritetsklaners" historia och skildringar av upplevelser från kriget, flykten och livet i diasporan. Cassanelli menar vidare att formerna för återberättandet av nya och gamla historier

⁵³ Antropologer använder ibland begreppet "extended family" (Johnsdotter 2002, 38).

skiljer sig från tidigare former på så sätt att de är influerade av rådande stilar och genrer på de nya platserna. Även dessa ”nya” historiska berättelser som förs vidare påverkas i hög grad av de begrepp och historier som omvärlden använder sig av. Historieskrivningarna förändras, men den västerländska kunskapstraditionens ”intervention” i dem pågår fortfarande. Den senare generationens antropologer har bidragit till att nyansera bilden, men använder sig till stor del fortfarande av de traditionella antropologiska begreppen och utgår från ett särartstänkande i sina berättelser (Cassanelli 2001, 272-280).⁵⁴

Diskussioner om klan tillhörigheten och dess roll bland somalier präglar även många studier av den somaliska diasporan. Oavsett vilken roll klansystemet har och har haft i de politiska konflikterna anser många forskare att det fått en förnyad betydelse i diasporan (ex. Griffiths 2002; Horst 2006; Johnsdotter 2002). Flera understryker emellertid att det inte är en entydig utveckling och hävdar att det finns en tendens bland yngre personer att distansera sig från klanangelägenheter (Berns McGown 1999, 20; Johnsdotter 2002, 39; Griffiths 2002, 121-123). Johnsdotter påpekar att studier i Danmark och Sverige även visat att klanlojalitetens betydelse minskat för många somalier som levt en längre tid i exil. Griffiths har påpekat att det är viktigt att inte glömma bort att klan tillhörigheten är relativ och flytande till sin karaktär och därmed inte oföränderlig. I exilen kan både de ekonomiska och sociala förutsättningar vara osäkra vilket, enligt Griffiths, inneburit att klangemenskaperna på vissa håll också stärkts (Griffiths 2002, 46, 105). Klangemenskaperna fungerar då som en resurs för social mobilisering och bidrar på så sätt till att skapa en trygghet i det nya landet. I sin studie av somalier i London argumenterar Griffiths för att bristen på institutionellt stöd i vissa fall skapat en konkurrens om resurser mellan olika grupper, vilket i sin tur bidragit till att reproducera och accentuera historiska splittringar mellan grupper. Från de lokala myndigheternas sida krävde man att somalierna samlade sig i en enda organisation för att få sig resurser tilldelade. Därför uppstod en kamp om att representera den somaliska

⁵⁴ Man skulle kunna säga att återberättandet av historien om de grupper som Cassanelli menar blivit osynliggjorda har fått en skjuts av både Besteman och Cassanelli själv. Ett begrepp som fått spridning under senare tid är begreppet ”minoritetsklan” (se ex. UNDP 2001, 186). Cassanelli är kanske en av dem som allra mest har påverkat spridningen av detta begrepp, något som han själv också är medveten om. Begreppet ”minoritetsklan” är inte, om jag förstår honom rätt, ett egenproducerat begrepp (Cassanelli 1995; 2001, 272-280).

gruppen. Det här var det största hindret för att få hjälp, menar Griffiths, inte klanfraktioneringen i sig (Griffiths 2002, 173). Berns McGown har pekat på liknande företeelser i Toronto (Berns McGown 1999, 22). I en rapport från 1999 indikerar Integrationsverket att så även är fallet i Sverige (Integrationsverket 1999, 25).

Något som till stor del hänger samman med klängemenskaperna är att somalier är relativt väl organiserade i diasporan. Griffiths menar att somalier i London är organiserade i formella organisationer i mindre grad än många andra invandrargrupper. I Sverige är situationen snarare den omvända enligt Integrationsverket, som menar att de somaliska föreningarna är många i jämförelse med föreningsverksamheten bland andra grupper (Integrationsverket 1999, 25). Berns McGown har noterat liknande tendenser i Toronto med ett stort antal organisationer bland somalier (Berns McGown 1999, 22). Somalier i diasporan är ofta även organiserade i nätverk som sträcker sig över de nationella gränserna. Dessa transnationella nätverk används som kanaler för överföring av både information och kapital. En del forskare hävdar att denna typ av kanaler för kapitalöverföring har en stor betydelse för ekonomin i Somalia och för somalier runt om i världen (Gundel i Johndotter 2006, 5; Horst 2006, 6).

En aspekt som beskrivs som central för den somaliska identiteten är identifieringen som muslim. Berns McGown, som har studerat religiösa praktiker bland somalier i Toronto och London, hävdar att det finns två olika islamiska strömningar vilka representerar olika tolkningar av islam i det postkoloniala Somalia (se även Nylund 2007). Dessa två religiösa rörelser finns närvarande även i diasporan. Både Berns McGowns och Katarina Nylunds studier vittnar om en ökad medvetenhet om den egna religionen i diasporan. Berns McGown anser att detta är ett resultat av förflyttningen till en ny kontext där förutsättningarna för utövandet av islam väsentligen skiljer sig från hur det tidigare var i Somalia. Mötet med det sekulära och individualistiskt inriktade västerländska samhället (med kristna traditioner) har för en del orsakat ett slags ”identitetskris”. Religionen har för många i det avseendet blivit en fast punkt i tillvaron och en trygghet att vända sig till. Berns McGown påpekar att många av de somalier som hon träffat i London och Toronto berättat att de blivit mer religiösa än de varit tidigare (Berns McGown 1999, 96-99, se även Nylund 2007). Vad som

framstår klart är att somalier ifråga om religionen inte har försökt finna sin väg i diasporan genom assimilering. Det innebär därmed inte att den religiösa identiteten förblivit oförändrad i diasporan. I diasporan tvingas man fundera kring sina religiösa värderingar och tolkningar, exempelvis vad det innebär att vara en god muslim i det nya samhället, vilket resulterat i nya tolkningar och nya praktiker. Berns McGown påpekar att ”Somali immigrants, rather than slipping away from their roots, are redefining them in the context of their new environments and are in the process becoming Western (as opposed to Westernized) Muslims” (Berns McGown 1999, 99). Nylund framför liknande argument i sin studie om svenska muslimer (Nylund 2007).

Berns McGown ser den process som sker i sökandet efter en väg in i den nya kontexten via återknytandet till och omformandet av traditionerna som en integrationsprocess. Den är både komplex och problematisk, inte minst för den yngre generationen som till större delen eller helt och hållet växer upp i den ”nya” kontexten. Berns McGown berättar att många vuxna som hon träffat oroade sig för att barnen skulle assimileras in i den nya kulturen och förlora kontakten med religionen och traditionerna (se även Griffiths 2002, 118-119). Den yngre generationen tenderar att definiera och tolka sin religiösa identitet och väva samman den med den ”nya” kulturen på andra sätt än den äldre, vilket kan orsaka tvister mellan föräldrar och barn (Berns McGown 1999, 133, 158).

Johnsdotter har pekat på andra komplikationer ifråga om relationen mellan vuxengenerationen och de yngre. Somaliska familjerelationer skiljer sig från den västerländska kärnfamiljen på många olika sätt, bland annat vad gäller föräldraskap och synen på barnuppfostran, vilket inte alltid mött förståelse i västerländska länder (Johnsdotter 2006). Föräldraskapet sträcker sig inte bara till de biologiska föräldrarna som i den västerländska familjemodellen. Ansvar för barnens uppfostran kan tas över av släktingar om det visar sig att det skulle vara till störst fördel för barnet. Det innebär att det inte är ovanligt att somaliska barn bor hos olika släktingar under delar av sin uppväxt. Därför är det, enligt Johnsdotter, också vanligt att barn migrerar mellan släktingar i olika länder. Denna syn på föräldraskap och barnets bästa är inte ett välkänt faktum i de västerländska länder

som somalier nu lever i och kan därför misstolkas.⁵⁵ Många av de vuxna somalier som Johndotter träffat har också vittnat om en känsla av auktoritetsförlust gentemot den yngre generationen, då även deras sätt att uppfostra barnen inte anses acceptabla, något som ibland även resulterar i en rädsla inför kontakten med myndigheter (jmf Berns McGown 1999, 17-18; Griffiths 2002, 116 ff).

De kulturella skillnaderna mellan somaliska traditioner och levnadssätt och de västerländska är, som Berns McGown och Johndotter påpekat, många. I den traditionella antropologiska forskningen, i offentliga institutioners rapporter och i media cirkulerar olika berättelser om somalier och Somalia. Många är motstridiga och anlägger ofta ett främmandegörande perspektiv. Johndotter menar att somalier i Sverige ofta framställs som den invandrargrupp som har störst svårigheter att ”integreras” i samhället (Johndotter 2002, 35). Det var denna uppfattning som låg bakom regeringens beslut att 1998 ge Integrationsverket i uppdrag att ”stimulera integrationsprocessen för somalisktalande” i Sverige (Integrationsverket 1999). I rapporten konstateras att somalier ”mött ovanligt många hinder på sin väg in i det svenska samhället” (Integrationsverket 1999, 12). Johndotter påpekar vidare att många somalier uttryckt en känsla av att inte vara önskade som medborgare i Sverige, vilket framförallt uppenbarades 1998 då svenska myndigheter tog initiativ till ett återvändningsprogram direkt riktat mot personer från Bosnien och Somalia. Integrationsverket hävdar att det handlade om frivillig återvandring, men bland somalier uppfattades det mer som en uppmaning eftersom programmet initierades från myndigheternas sida utan dialog med representanter från den somaliska gruppen (Johndotter 2002, 35).

Många viktiga faktorer som hänger samman med de ”svårigheter” som somalier mött ”på sin väg in i det svenska samhället” berörs i Integrationsverkets rapport, men den faktor som Alan Pred gjort till sin forskningsfråga i *Even in Sweden* (2000) är i det närmaste helt frånvarande, nämligen den svenska rasismen. Jämte den nyliberala ekonomiska omstruktureringen har rasismen vuxit på många håll i Europa sedan 1990-talet, så även i Sverige (Pred 2000, xi ff). Det är inte de högerextrema rörelserna som Pred främst riktar uppmärksamheten mot

⁵⁵ Ett exempel på en sådan misstolkning är den debatt som uppstod kring ”dumpade barn” i svensk massmedia 2003 (Johndotter 2006, 2-3).

utan den kulturella rasismen, som han anser är särskilt utbredd i Sverige, men vars existens inte är speciellt erkänd. Pred hävdar att den kulturella rasismen genomsyrar hela det svenska samhället och ger upphov till strukturella effekter som bland annat visar sig i bostadssegregationen och den exceptionella arbetsmarknadsdiskriminering som existerar i Sverige (Pred 2000, 66-107).

Kulturell rasism, ibland även kallad vardagsrasism eller kulturrasism, är en form för rasism som kommer till uttryck genom framställningar av etniska stereotyper och kulturella eller religiösa skillnader i negativa termer. Det handlar exempelvis om att framhäva icke-svenska eller icke-västerländska kulturer som mindre civiliserade eller att tala om ”kulturella avstånd” som orsaken till den höga arbetslösheten bland den stora grupp människor som konsekvent förnekas att vara något annat än invandrare. Även om det inte är de förmodade rasskillnaderna som fokuseras i första hand har den kulturella rasismen rasifierande effekter eftersom kroppsliga markörer ofta tolkas som kulturella markörer. Det handlar om ett slags förklädd rasism. Kulturellt rasistiska ståndpunkter uppfattas ofta inte som rasistiska, något som enligt Pred ytterligare banar väg för en oreflekterad utbredning av vardagsrasism. Det sker varje gång då den statiska synen på kultur, etnicitet och nationalitet reproduceras, exempelvis genom medias representationer, i offentliga rapporter eller samtal under kafferasten på arbetsplatsen (Pred 2000, 66-107). Ett exempel finns i den ovannämnda rapporten från Integrationsverket, där definitionen av svensk och somalisk identitet utgår från idén om ett autentiskt genealogisk-geografiskt ursprung. Benämningen ”svensksomalier” förmedlar, enligt författarna, ”ett inkluderande synsätt på tillhörighet till att vara både svensk och somalier”, men den har ändå valts bort eftersom den inte återspeglar personernas nationella medborgarskap. Av rapporten framgår emellertid att nästan en tredjedel av de personer som inräknas i gruppen ”somalier och somalisktalande” är födda i Sverige (Integrationsverket 1999, 11-14).⁵⁶

⁵⁶ Anledningen till att benämningen ”svensksomalier” inte används i rapporten är att den inte återspeglar vilket medborgarskap personerna uppbär. Denna argumentation är, enligt min mening, något ambivalent eftersom inte heller benämningarna ”somalier” och ”somalisktalande” förmedlar personernas medborgarskap. Det är, som författarna påpekat, inte möjligt att på basen av medborgarskap inkludera alla dem som själva definierar sig som ”somalier” eftersom många av dessa inte heller uppbär somaliskt medborgarskap. Till gruppen ”somalier och somalisktalande”, vilken enligt författarna utgör *en* etnisk grupp, inräknas de personer som ”1. har somaliska som modersmål – oavsett födelse-land. 2. är födda i

Många av dem har aldrig varit i Somalia, en del kanske inte heller talar somaliska. Att på detta sätt undvika att använda begreppet ”svensk” är ett av många sätt på vilka en essentialistisk syn på svensk identitet reproduceras.

Somaliska veckan som taktik för självpositionering

Att beskriva somalisk identitet i termer av klantillhörighet, etnicitet, nationalitet, språktillhörighet och geografisk hemvist är essentialiserande om dessa kategorier tolkas som definitiva. Somalisk identitet är inte heller enbart förknippad med det som är särskiljande för den. Även den somaliska identiteten är präglad av globala kulturella referenser, som en av mina intervjupersoner uttryckte det: ”Somalia är en fotbollsnation.”⁵⁷ Istället för att hänvisa begreppen ”somalier” och ”svensk”, till exempel med prefix till andra nationalitetsbeteckningar som i ”somalisvensk” eller ”svensksomalier”, till nedärvda nationella medborgarskap eller specifika klantillhörigheter, skulle man kunna förstå dem utifrån deras identitetspolitiska innebörd. På så sätt blir det möjligt att tolka begreppet ”somalier” som hänvisande, inte till en ursprunglig nationell tillhörighet eller en specifik släkttillhörighet, utan till en *political kinship* – en diaspora. Med detta syftar jag alltså inte på *clanism* utan på de skillnader och likheter som flera av mina intervjupersoner underströk då de berättade att gruppen ”somalier” utgörs av en etniskt heterogen befolkningsgrupp. Klanrelationer gör sig säkert på ett eller annat sätt gällande under och genom Somaliska veckan, men det finns ingen anledning att anta att dessa är fasta och oföränderliga. Att kalla sig själv ”somalier” utesluter inte heller möjligheten till annan identifiering. Många somalier i diasporan saknar formella nationella medborgarskap i de länder de lever i, men det hindrar naturligtvis inte att nya nationella identiteter approprieras i andra avseenden. Vad Somaliska veckan visar är att det i allra högsta grad är möjligt att vara både och, dvs. både somalier och svensk/finsk/engelsk osv. Stuart Halls konstruktivistiska definition av (kulturell) identitet samt hans diskussion om ”spelet” mellan skillnader och likheter utgör en god vägledning för hur man kan förstå de

Somalia, oavsett språk och medborgarskap, 3. är somaliska medborgare, samt 4. barn till de som uppfyller ovannämnda kriterier” (Integrationsverket 1999, 13-15).

⁵⁷ Intervju med Awil Hassan, 2006-09-12.

*transnationella*⁵⁸ identiteter som kommer till uttryck genom Somaliska veckan. Enligt Hall handlar konstruktion av (kulturell) identitet om (*själ*)*positionering* snarare än essens (Hall 2005, 234). Jag kommer i det följande att argumentera för att Somaliska veckan, genom dess sätt att offentligen ”iscensätta” ”spelet” mellan skillnader och likheter, kan betraktas som en *taktik* för självpositionering.

Somaliska veckan är ett evenemang med ett tydligt tema. Förutom fotbollen utgörs den gemensamma nämnaren av den somaliska identitet som manifesteras genom hela evenemanget: i musiken som spelas, i talen, genom närvaron av de somaliska hedersgästerna, i drömmarna om ett somaliskt fotbollslandslag, i form av olika religiösa praktiker och genom olika berättelser om Somalia. Att även framhäva *skillnaderna* förefaller dock vara lika viktigt som att understryka det gemensamma under Somaliska veckan. Det är tydligt att det inom ramen för det somaliska finns en betoning på skillnader som tidigare funnits och som diasporan skapat genom sammanflätningen av olika varianter av somaliskhet med andra lokala, nationella och globala kulturella praktiker och representationer. Ett avseende där dessa skillnader betonas explicit avser själva fotbollsturneringens upplägg. Under fotbollsturneringen associeras fotbollslagen med sin fotbollsklubb och sin hemstad, men representerar i första hand sitt land. I närvaron av somalier från olika länder och inom ramen för den gemensamma somaliska identiteten, finns en möjlighet att betona just den ”nya” nationella identitet som

⁵⁸ Transnationalism och transnationalitet är begrepp som inom samhällsvetenskapen generellt används för att beskriva samtidens komplexa och mångfaldiga relationer mellan individer och institutioner över nationsstaternas gränser. Även om begreppen är relativt nya, beskriver de inte något nytt fenomen. Sociala och kulturella så väl som ekonomiska utbyten över nationella gränser är inte unika för samtiden. Vad som emellertid präglar samtidens transnationella relationer är att de, inte minst med teknikens hjälp, sker till en helt annan utsträckning än tidigare (Jackson et al 2004, 4, 11; Vertovec 1999, 447-448). Begreppen transnationalitet och transnationalism har flera likheter med diasporabegreppet. Ofta används begreppen nära på synonymt (se Jackson et al 2004, 3; Vertovec 1999, 449). Beröringspunkterna är flera, men begreppen bör inte blandas samman. Begreppet transnationell har i vissa avseenden en mer generell och i andra fall en mer specifik betydelse i jämförelse med begreppet diaspora och vice versa. Exempelvis kan handelsförbindelser och globala företag beskrivas som transnationella. Diaspora används däremot inte för att beskriva globala flöden av varor och pengar, även om diasporarelationer kan generera handelsförbindelser mellan olika nationer. I Stuart Halls tolkning beskriver diasporabegreppet en form för kulturell identitet som bland annat återskapas genom representationer och symboler och kan, men behöver inte nödvändigtvis, animeras av föreställningar om nationella och transnationella identiteter. I grunden förhåller sig begreppen transnationalitet och transnationalism, som Vertovec påpekat (Vertovec 1999, 448), till existensen av nationsgränser även om begreppen i vissa avseenden tenderar att antyda upplösningen av dem. Man kan, liksom Appadurai gör, tolka transnationella identiteter som både ett bekräftande och ett ifrågasättande av nationella identiteter (ex. medborgarskap och specifika kulturella identiteter) (Appadurai i Yeoh et al 2003, 213).

approprierats som ens egen. Genom evenemanget skapas således en möjlighet att inte enbart representera sig som somalier utan även som svensk/finsk/engelsk osv. Somaliska veckan kan på så sätt ses som ett sammanhang inom vilket självpositionering sker. Här handlar självpositioneringen, enligt min mening, inte om *konstruktion* av helt och hållet nya identitetskategorier, vilket enligt Hall är fallet i konstruktionen av begreppet, och självpositioneringen som, svart (Hall 2005, 238). Självpositionering kan, vill jag hävda, även handla om *appropriation av identitet*, dvs. om att tillägna sig redan existerande identitetskategorier. Nationsbeteckningarna laddas med ny mening, vilket också gör det möjligt att se likheter och skillnader på nya sätt. Appropriation av identitet handlar därför om identitetsskapande. Konstruktion av identitet kan således ske genom appropriation.

Somaliska veckan utgör ett ifrågasättande av essentialiserande tolkningar av nationella och kulturella identiteter, exempelvis genom närvaron av de många ”nya” språk som talas på läktaren och på fotbollsplanen och skyltandet med lagnamn, städer, länder och flaggor. Skillnaderna blir även uppenbara genom appropriationen av andra sedvänjor och vanor, som Ibrahim här berättar:

Exempelvis [de från] England och Holland, vi tycker inte om dom för att dom bråkar och röker cigaretter. Vi säger att dom måste gå ut. Men dom röker cigaretter inne. Om det har vi mycket konflikt [om], som kultur. Vi har tappat vår kultur. Alla har kulturen i det land dom bor i och dom [från England och Holland] brukar säga åt oss att vi inte längre är riktiga somalier. Vi är tysta. Dom säger att: ‘Ni är som svenskar. Ni är inte roliga längre.’ /.../ Vi har mest problem med dom [från England och Holland]. [Dom från] Finland, Norge, Danmark, dom är som vi, dom har samma regler som vi.

Att beskriva de andra som villiga att underkasta sig regler eller att vara tyst och tråkig kan visserligen uppfattas som både generaliserande och essentialiserande. Uttalandet skedde dock i vad jag uppfattade som en skämtsamt ton, men gav samtidigt, som jag tolkar det, uttryck för strategisk synkretism⁵⁹ i intervjusituationen – ett svar på en upplevd tendens till fördomar om arrangörernas förmåga att

⁵⁹ Se diskussion på sidan 24.

upprätthålla ordningen på idrottsplatserna och i skolidrottssalarna. Vad Ibrahim berättar är att hans egen kulturella identitet, liksom de andras, förändrats i diasporan och att det inte är möjligt att tala om en homogen somalisk kultur. Vad som än fanns ”från början” har förändrats.

Somaliska veckans exponering av de transnationella identiteterna skulle kunna betraktas som en *taktik* eftersom den tar vara på det tillfälle som närvaron av både likheter och skillnader ger då somalier från olika länder samlas. Genom Somaliska veckan har arrangörerna skapat ett tillfälle då dessa skillnader och likheter betonas och exponeras *offentligt*. Sett ur detta perspektiv kan Somaliska veckan betraktas som en strävan att omvandla den offentliga innebörden av ”somalier” till något mer än enbart en etnisk kategori – ”somalier och somalisktalande” – inom gruppen ”invandrare”. Att skapa en situation där de transnationella identiteterna offentligen synliggörs som faktiska verkligheter, är, enligt min tolkning, just en av Somaliska veckans målsättningar. Om detta vittnar exempelvis invigningsparaden där nations- och/eller klubbtilhörigheten uppvisas. Genom Somaliska veckans fotbollsturnering skapas således ett tillfälle att offentliggöra appropriationen av de essentialiserade nationella identiteter, vilka i många andra fall, som Pred så genomgående påvisat, är ”stängda” för sådant bruk (Pred 2000, 66-107).

I *The European Ritual* (2003) noterar Anthony King att intresset för fotboll vuxit i stor omfattning i Europa, framförallt sedan 1990-talet. Då fotbollen fått ett allt större utrymme i media och då det bland annat är möjligt att via tv följa fotbollsligor i andra länder utgör fotbollen, enligt King, en alltmer utbredd offentlig och transnationell ”ritual” inom vilken nya identiteter formas och kommer till uttryck. Bland de engelska, spanska och tyska elitfotbollsklubbar och fotbollssupportrar som King studerat finns, enligt honom, tecken på att uppmärksamhet förskjutits från de nationella till å ena sidan lokala, å andra sidan transnationella former för identitetsuttryck. Enligt King är förändringen så pass påtaglig och betydelsefull att den skulle kunna ses som ett tecken på utvecklingen av ett slags ”supranationell europeisk identitet” (King 2003, 31-32, 202 ff). Kings analys av den europeiska fotbollskulturens nya lokala och transnationella identiteter är intressant eftersom den understryker

fotbollskulturens möjligheter till identitetsskapande och offentlig exponering av kollektiva identiteter. Ett problem med Kings studie är dock att den saknar en analys av hur den stora gruppen ”nya” européer – ”migranterna” – bidrar till konstruktionen av de nya transnationella och europeiska identiteterna som, enligt King, utvecklas inom fotbollskulturen idag. I Kings studie figurerar ”etniska minoriteter” enbart som objekt för den uttalade rasism som tilltagit på fotbollsläktarna jämsides med fotbollskulturens uppsving. Dessa ”etniska minoriteter” ges inte någon avgörande roll för skapandet av den ”nya europeiska ritualen” och de nya transnationella och europeiska identiteterna, annat än som ”andra” mot vilka dessa kontrasteras (King 2003, 209-221, 223 ff). Somaliska veckan utgör dock ett exempel som synliggör möjligheten att genom fotbollen skapa andra transnationella, europeiska identiteter än dem King beskriver. Å ena sidan ifrågasätter Somaliska veckan tanken om en nedärvd kulturell tillhörighet och ett entydigt kulturellt ursprung. Å andra sidan synliggör den möjligheten att på en och samma gång identifiera sig som somalier och *europé*, likväl som *afrikan*, och därmed skapa det slags förskjutning som tenderar att förändra innebörden av dessa kulturella identiteter.

Fotbollen har, liksom idrotten i övrigt, traditionellt spelat en viktig roll i produktionen och reproduktionen av nationell identitet. Kings studie visar att fotbollskamper fortfarande, eller kanske mer än någonsin tidigare, är verksamma platser för sådan produktion. Konstruktion och appropriation av identitet måste alltid ske någonstans och komma till uttryck på något sätt. Som Hall påpekar är (kulturell) identitet något som är *faktiskt konkret* (Hall 2005, 234). Självpositionering berör och berörs således inte enbart av diskursiva praktiker utan även av konkreta materiella och rumsliga praktiker. Det materiella rummet kan, enligt min mening, spela en viktig roll för identitetsskapande processer, inte minst för appropriation och konstruktion av nya identiteter bland diasporiska befolkningsgrupper vilka, med undantag för den egna kroppsliga närvaron, till stor del saknar materiell representation i det offentliga rummet. Som bland andra Cresswell och Schein visat, kan det materiella rummet visa sig ha en kraftfull förmåga att förmedla och understödja både implicita rumsliga normer och explicita rumsliga strategier. Även Lefebvre tillskriver det materiella rummet en betydande

tyngd. För Lefebvre omfattar appropriation materialiseringen av mer stabiliserade former för materiella rum. I kapitel två hävdade jag att de former för appropriation vilka Lefebvre beskriver och förespråkar skulle kunna beskrivas som *strategiska*. I avsaknaden av strategisk appropriation av rum finns emellertid alltid, som Certeau visat, en möjlighet att ta till olika former för taktiker. Med hänvisning till Certeau argumenterade jag för att *taktisk appropriation* också kan skapa förändringar i det sociala rummet i det långa loppet. Att, på olika sätt, temporärt appropriera och representera sig i det materiella rummet kan visa sig vara effektivt då det kommer till att synliggöra de identitetsskapande processerna. I avsaknaden av mer stadigvarande materiella representationer av transnationella somaliska identiteter i det offentliga rummet sker istället, genom Somaliska veckan, en form för taktisk appropriation av offentliga rum vilka omvandlas under en period av dryga två veckor varje år. Under Somaliska veckan förmedlas det identitetsskapande som pågår inom den somaliska diasporan genom att identiteten temporärt iscensätts och utageras offentligt i och genom det *levda rummet*. Vad Somaliska veckan skapar i termer av levt rum lämnar dock inte, enligt min mening, det föreställda rummet oberört. Det finns anledning att anta att det offentliga synliggörandet av delar av den somaliska diasporan i vardande inte enbart påverkar den somaliska diasporans offentlighet. Trots att Somaliska veckan enbart är en temporär företeelse lämnar den inte heller, enligt min mening, det sociala rummet opåverkat under resterande delar av året. Inom den lokala politiken utgör Somaliska veckan en händelse som inte enbart vällar diskussion och intresse under tiden den pågår.

En annan viktig del av det identitetsskapande som pågår under Somaliska veckan handlar om ett slags ”återappropriation” av somalisk identitet och somaliska berättelser. För många inom den yngre generationen handlar det om att konstruera förankringar till det förflutna och det som är frånvarande. Återberättandet av historierna från Somalia är, som Cassanelli och Samatar påpekat, även en viktig del för forandet av framtiden både i diasporan och i Somalia. Tillvaron i diasporan, men också krisen i Somalia, har framkallat en omvärdering av tidigare identiteter och berättelser. Det handlar om att länka och läka det som splittrats – därför är också återberättandet om försoning viktigt. Historien om fred och försoning återberättas varje år under

Somaliska veckan, bland annat i talen, men även av evenemanget som helhet. På så sätt skapas nya berättelser om Somalia i diasporan (dvs. om den somaliska diasporan). Berättelserna, exempelvis de religiösa och politiska talen och alla de samtal som äger rum, men även nya representationer och symboler som framställs under och genom fotbollsevenemanget, kommer att föras vidare i olika former. Med tiden skapas nya historier och nya somaliska identiteter relaterade till verkligheten i diasporan. Dessa identiteter och berättelser kan inte enbart förstås utifrån vad de en gång var i Somalia. Det gäller särskilt för de barn och ungdomar som vuxit upp i diasporan. Att vara somalier betyder många olika saker och det har inte blivit mindre sant i en tid då många tusentals somalier byggt upp nya liv på olika platser runt om i världen. De förändringar som livet i diasporan innebär för dem som själva migrerat kan även upplevas, liksom Ibrahim beskrev i citatet ovan, som en förlust av identitet och kulturell gemenskap vilket i sin tur kan tolkas och erfaras som ett slags marginalisering (Griffiths 2002, 127). Både återappropriationen av det gemensamma, dvs. det somaliska, och möjligheten att för varandra synliggöra de olika somaliska identiteter som nu är under vardande, är viktiga.

Som ett levtt rum handlar Somaliska veckan förstås inte enbart om att ge uttryck för identifiering och berättande. Under Somaliska veckan sker inte enbart ett återberättande. Somaliska veckan är en sammankomst genom vilken den somaliska diasporan formas i nuet. Under evenemanget träffas man för att umgås, delar med sig av sina erfarenheter av situationen för somalier i de olika länderna. Kontakter och utbyten används sedan som resurser för lokal mobilisering och för att sprida kunskap, bland annat om rättigheter och försörjningsmöjligheter i olika städer och länder. För den somaliska diasporan fungerar Somaliska veckan som en tid och en plats då diasporans kulturella produktion manifesteras och intensifieras. Somaliska veckan och alla de planeringsmöten, gästvistelser och korrespondenser som sker i samband med evenemanget under övriga delar av året utgör också sammanhang som bidrar till att skapa och återskapa själva den somaliska diasporan. Att evenemanget uppsöks av somaliska kändisar och att arrangörsgruppen har en person vars uppgift är att ansvara för kontakten med diasporans media antyder vilken betydelse Somaliska veckan har som plats för en diaspora i vardande.

På Internet finns ett stort antal webbplatser producerade av somalier i diasporan, och runt om i världen finns också ett antal Internetbaserade somaliska radio- och tv-stationer. Tillsammans utgör dessa olika korslänkade medier, men även de mer privata förbindelserna som sker via telefon och e-postutväxling, ett slags grundläggande infrastruktur för offentlig diskurs bland somalier i diasporan. Trots att möjligheterna att producera interaktiva bild- och ljudöverföringar har förenklats och populariserats, finns det förstås gränser för vad som kan förmedlas med stöd av informationstekniken. Om detta vittnade mina intervjupersoner när de berättade om den betydelse de tillmätte Somaliska veckan som mötesplats.⁶⁰ Som Fraser antyder omfattar en offentlighet mer än enbart det diskursiva utbytet (Fraser 1992, 125-126). Somaliska veckan handlar därför också om att, för en begränsad tid, skapa en offentlig tillvaro; att ge ett offentligt uttryck och en offentlig manifestation av den somaliska diasporan; att kunna leva ut sin sorg över upplevelser från förr; att, som Ibrahim berättade, träffas och gråta och glädjas med varandra och att kunna lyssna till somaliska musiker uppträda ute i det fria. Det handlar om att göra den somaliska diasporan och alla dess kulturella praktiker och uttryck offentliga, dvs. att exponera dem i det offentliga rummet för att på så sätt göra sig själv till en del av detta rum. Somaliska veckan har därför en återverkan på platsskapandet i det lokala sammanhanget. I de följande avsnitten kommer jag att analysera och diskutera Somaliska veckans appropriation av rum och platsskapande i det lokala sammanhanget.

Konsten att göra plats för gränsöverskridande fotboll

Somaliska veckan är ett projekt vars genomförande är beroende av många personers ideella arbete och ekonomiska bidrag. Större delen av evenemanget finansieras enligt arrangörerna genom insamling av pengar bland enskilda personer och lokala företagare samt genom anmälningsavgiften som de deltagande lagen betalar. Ismahan berättar att evenemanget under senare år fått allt mer pengar från somaliska

⁶⁰ Numera arrangeras liknande turneringar på flera andra platser i Europa. I Helsingfors, exempelvis, arrangeras en årlig fotbollsturnering för ungdomar under vinterlovet i februari. EuroSom är namnet på en paraplyorganisation som sedan 2003 arrangerar tävlingar inom flera sporter, bland andra en ambulerande sommarfotbollsturnering. 2006 gick EuroSoms fotbollsturnering av stapeln i Oslo. Året dessförinnan var London värd för turneringen.

företagare, eftersom det finns allt fler somalier som driver eget företag i Sverige. Viktiga bidrag är även det kommunala ekonomiska stöd som arrangörerna ansökt om och tilldelats varje år sedan starten.

Att klara av finansieringen av evenemanget är emellertid enbart en av de stora arbetsuppgifterna som arrangörerna ställs inför. Fotbollsmatcherna, de sociala aktiviteterna och gästernas logi är utspridda på olika platser, vilket kräver en viss planering och logistisk organisering. Eftersom lokaler för en del av aktiviteterna som arrangeras under evenemanget inte finns att tillgå i Rinkeby, måste arrangörerna söka sig utanför stadsdelen. Varje år kommer mellan 200 och 250 gäster till evenemanget. Så långt det är möjligt erbjuds de husrum hemma hos arrangörerna och andra som ställer upp som värdar. Antalet gäster som tas emot är dock oftast större än vad som är möjligt att inhysa i hemmen. Lösningen på problemet har varit att hyra idrottssalar i skolor i Järvastadsdelarna och använda dem som sovsalar. Även de fester som arrangeras under kvällar och helger är utspridda på olika platser i Järva. Vanligast har varit att använda Tensta Träff, där det finns möjlighet att hyra lokaler som kan användas till sent på natten. Festerna hålls sällan i Rinkeby eftersom de lokaler som finns att hyra där antingen är för små eller har en tidsbegränsad användning. Sommaren 2004 abonnerades en restaurang i Kista Galleria.⁶¹ Folkets Hus i Rinkeby är, som jag tidigare nämnt, något av en samlingspunkt för evenemanget. Här arrangeras de möten och seminarier som brukar hållas i samband med evenemanget. I Folkets Hus kafé finns även en möjlighet för deltagare att träffas och umgås.

Ett annat återkommande problem som arrangörerna har ställts inför har varit lokaliseringen av själva fotbollsturneringen. I Rinkeby finns två utomhusbollplaner: Knutby bollplan och Rinkeby bollplan. Under de två första turneringarna användes Knutby bollplan, som till skillnad från Rinkeby bollplan är omgiven av stora friytor och därför lämpar sig bättre för fotbollsturneringen och den stora publik som den lockar. Invigningsmatcherna och finalmatcherna spelades på Spånga IP där idrottsplatsens gräsplan användes. Tredje och fjärde året lokaliserades turneringen helt och hållet till Spånga IPs grusplan (2001) respektive Knutby bollplan (2002). Målet var emellertid att förlägga hela fotbollsturneringen till en fullstor gräs- eller konstgräsplan med

⁶¹ Intervju med Ismahan Abdullahi, 2005-03-07.

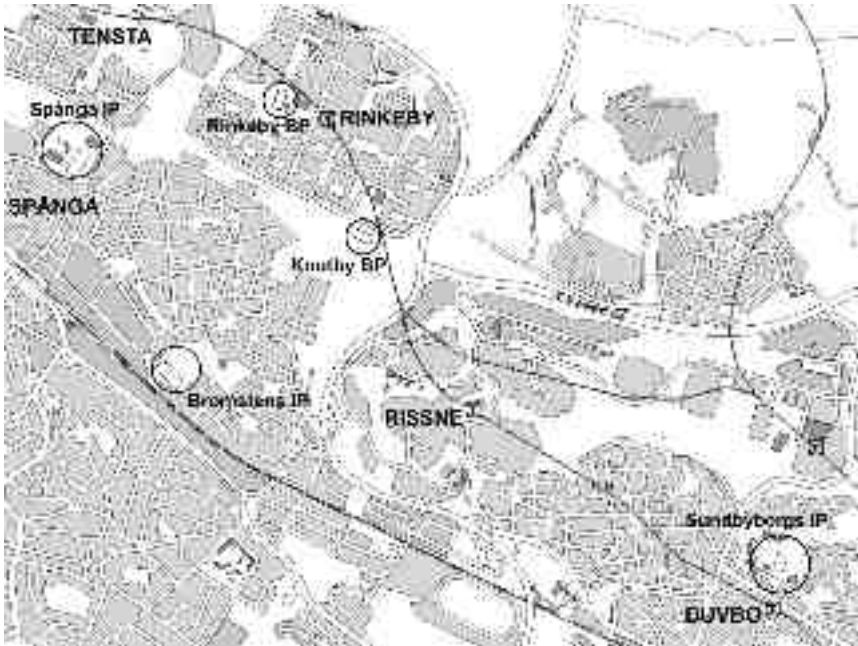
läktare för en större publik. Knutby bollplan, som då bestod av en enkel grusyta med en mindre läktare vid planens ena långsida, liksom Spånga IPs grusplan, upplevdes som otillfredsställande, framförallt för att de till storlek och standard inte var särskilt lämpade för ett idrottsarrangemang av Somaliska veckans omfattning och ambition.

Under året därpå – sommaren 2003 – förverkligades det önskemål som arrangörerna haft. De fick då möjlighet att förlägga hela turneringen till Spånga IPs gräsplan, med undantag för två matcher som spelades på Ärvinge IPs konstgräsplan. Spånga IP, som ligger i Spångadalen mellan Tensta och Spånga, på gångavstånd från både Tensta och Rinkeby liksom Hjulsta, är den största idrottsplatsen i Järva-Spånga-området. Att kunna förlägga hela turneringen till idrottsplatsens gräsplan var något som arrangörerna länge haft förhoppningar om, varför Mohamed Hamdi beskriver evenemanget sommaren 2003 som en stor händelse:

År 2003 var det bästa året som jag varit med om. Vi kom in i på Spånga IP. Där var det absolut förbjudet i 30 år att spela på gräsplanen. /.../ För den vilar, säger man. Gräset vilar i juli månad. Det var absolut förbjudet att spela [då]. Men på så sätt [genom de politiska kontakterna] fick vi spela [där] under juli månad. /.../ Det var genom ett löfte... Idrottsförvaltningen var med och frågade klubben [refererar till Spånga IS FK] och vi fick vara [där]. Det var Spånga [IS FK], själva föreningen, som varit där mest [tidigare]. Det var en stor grej som hände det året. Det var en brytning. /.../ Då var det i alla fall en dörr som öppnades, [vilket gör] att man känner att man är erkänd.

Som Mohamed Hamdi berättar innebar inträdet till Spånga IP inte enbart lösningen på ett praktiskt problem. Att komma in på Spånga IP, dessutom under en tid då den vanligtvis var avstängd för användning, innebar ett erkännande av evenemangets värde. Detta år användes även Ärvinge IP, där två av turneringens matcher spelades. Tillvaron på Spånga IPs gräsplan blev dock kortvarig. Två av mina intervjupersoner berättade för mig att orsaken var bråk som uppstått i samband med fotbollsturneringen.⁶² Ärvinge IP skulle ha varit ett gott alternativ.

⁶² Intervju med Karin Ljunggren, 2006-09-12 och Kerstin Gustafsson, 2006-09-13.

Bollplaner och idrottsplatser i Järva, Spånga och Sundbyberg. Karta © Stockholms Stad.

Eftersom idrottsplatsen är lokaliserad alldeles intill ett villaområde vid kanten av Järvafältet fanns dock en risk för störningar av boende, som hade upplevt fotbollsturneringens publik som störande och i samband med de två matcherna 2003 framfört klagomål till arrangörerna. Nackdelarna med att använda Ärvinge IP visade sig därför vara större än fördelarna. Den idrottsplats som är likvärdig Spånga IP ifråga om standard och storlek och ligger närmast till hands är Sundbybergs IP. Det var hit turneringen förlades 2004, och där har den gått av stapeln även under somrarna 2005 och 2006.⁶³

Sundbybergs IP är en välutrustad idrottsanläggning. Den har två fullstora fotbollsplaner, en gräs- och en konstgräsplan, med läktare, en ishockeyhall, en gymnastikhall, en simhall och en curlinghall. Att utnyttja Sundbybergs IP har den stora fördelen att matcherna spelas på det ”rätta” underlaget och att där finns läktare. Alla matcher förutom finalmatcherna spelas på konstgräsplanen med den något mindre läktaren. Den bästa planen – gräsplanen – som har en större läktare, används under invigningen och finalen då publiken brukar vara som störst.

⁶³ Intervju med Mohamed Hamdi Shek Ahmed, 2004-08-23 och Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

Att förlägga fotbollsturneringen till Sundbybergs IP har inte enbart inneburit fördelar, men idrottsplatsen har ändå ansetts vara att föredra framför Knutby bollplan i Rinkeby. Eftersom Sundbybergs IP ligger i en annan kommun, i Sundbybergs Stad, innebär det att arrangörsgruppen, vars organisation är hemmahörande i Stockholms Stad, formellt betraktas som en ”extern” förening och därför inte kan utnyttja rätten till nolltaxa. För användningen av Sundbybergs IP måste arrangörerna således betala en högre hyra för idrottsplatsen.⁶⁴ Flera av dem jag intervjuat påpekade att flytten till Sundbybergs IP även medfört ett visst publikbortfall. Avståndet mellan Rinkeby och Sundbybergs IP är relativt kort – dryga två kilometer. Vägen till fots är dock varken direkt eller lättillgänglig. De allra flesta som reser från södra Järva tar sig därför dit via tunnelbanan, liksom de deltagare vilka kommer från övriga delar av Stockholm. Från södra Järva är det enkelt att ta sig dit med tunnelbanan. Sundbybergs IP är belägen strax utanför Sundbybergs centrum, bara ett kvarter från Duvbo tunnelbanestation som ligger längs med samma tunnelbanelinje som dessa områden, enbart ett par stationer söder om Rinkeby. Lokaliseringen av turneringen till Sundbybergs IP har trots detta inneburit att det är besvärligare för många, exempelvis barnfamiljer och äldre, att transportera sig till turneringen. Flera av arrangörerna påpekade, liksom Abdiaziz, att turneringen lockade fler publikgrupper då den var lokaliserad i Rinkeby och att publiksituationen skulle vara en annan om turneringen spelats där:

Skulle vi ha den i Rinkeby, jag lovar, minst tre, fyra tusen skulle [komma], andra invandrare också. När det började där, för fyra, fem år sedan... folk kom och satt överallt, till och med Spånga-boende kom och satt vid väggkanten. Och många blev förvånade. Roligt var det. Skulle det vara i Rinkeby idag, jag lovar att det skulle bli mycket mera folk.⁶⁵

Önskan om en plats i Rinkeby bottnar troligen inte enbart i att det är mer praktiskt att arrangera turneringen på den plats där många av arrangörerna, gästerna och åskådarna bor. Både för arrangörerna och

⁶⁴ Nolltaxan innebär att föreningar gratis, eller mot en mindre avgift, kan utnyttja idrottsanläggningar inom sin egen kommun. Både Stockholms Stad och Sundbybergs Stad praktiserar denna subventionering för föreningar som är lokaliserade inom kommunen.

⁶⁵ Intervju med Abdiaziz Said, 2005-07-24.

många av åskådarna är Rinkeby mer representativ som hemmaplan än Sundbyberg. Sundbybergs IP är en plats som arrangörerna och publiken reser till då matcherna börjar och som de allra flesta lämnar så snart matchen är över. Detta har i sin tur medfört ett annat praktiskt problem.

Vid tunnelbanestationer lokaliserade vid större idrottsplatser hör det till det vanliga att matcher förorsakar överbelastning till följd av den stora publiktillströmningen. Här kan man som Ibrahim gjorde jämföra med rutinerna vid matcherna på Råsunda. När matcher spelas på Råsunda brukar spärrarna in till tunnelbanan öppnas för att det inte ska uppstå trängsel och tumult, särskilt när publiken ska lämna matcherna.⁶⁶ Även om Somaliska veckans fotbollsmatcher attraherar en långt mindre publik än de större allsvenska matcherna, förorsakar den ändå en stor belastning på tunnelbanan och tunnelbanestationerna. Eftersom publiken består av allt ifrån några hundra till upp till två tusen personer och de allra flesta reser med tunnelbanan, uppstår något av en rush i samband med matcherna. Det blir trångt på tågen och stationerna, speciellt i rulltrapporna som tenderar att överbelastas och sätts ur funktion. Efter matcherna uppstår ett lika stort tryck då många köar till biljettluckan och ingångsspärrarna. Utan tillräcklig bemanning av vakter och biljettpersonal händer det att situationen blir svår att kontrollera. En folkmassa på flera hundra personer väsnas och ibland uppstår stöj och bus. Det händer även att deltagare smiter förbi spärrarna i trängseln. Till en början tillkallades polisen till följd av den oordning som uppstod. För att försöka få bukt med problemet initierade arrangörerna därför ett samarbete med SL (Stockholms Länsstrafik). Detta resulterade i att SL bidrog med extra tunnelbanevagnar i samband med matcherna, medan arrangörerna bidrog med egna ”vakter” som hjälpte till med att upprätthålla ordningen vid de tunnelbanestationer som riskerade att överbelastas, speciellt Duvbo och Rinkeby.⁶⁷ Ibrahim berättar:

Man måste åtminstone vara två stycken där [på tunnelbanestationen]. Man går dit tio minuter innan matchen och säger: 'Ok, kan du sätta igång en extra rulltrappa så att inte folk ska [trängas]?'. /.../ Det kommer tusen personer på

⁶⁶ Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁶⁷ Intervju med Mohamed Hamdi Shek Ahmed, 2004-08-23.

några minuter så där på en gång. Och man säger 'Ni får stå här' och 'Ni måste köpa biljetter'. Det går inte annars. /.../ I början det var lite så där. Men sen började säkerhetsgruppen samarbeta med SL. /.../ Nu har de sett att vi hjälper till. Då säger dom att dom inte behöver tillkalla polis.⁶⁸

Den självorganiserade bemanningen i tunnelbanan ser till att förflyttningen till och från turneringen sker i god ordning, utan bråk och stopp i tunnelbanetraffiken. Abdiaziz berättade att arrangörsgruppen betraktade upprätthållandet av ordningen som viktigt, inte enbart för att stävja ett praktiskt problem utan också som en taktik för att skapa goda relationer med omgivningen och därigenom minska risken att förlora tillgången till idrottsplatsen.⁶⁹

Som framgår av arrangörernas berättelser bygger förverkligandet av Somaliska veckan både på ett omfattande arbete och en förmåga att taktiskt anpassa sig efter förhållanden som förändrats från år till år, exempelvis genom att ambulera mellan olika idrottsplatser och temporärt ta över kontrollen av tunnelbanestationer. I organiseringen av Somaliska veckan har arrangörernas taktiker spelat en avgörande roll för dess överlevnad som ett årligt evenemang. Det taktiska förhållningssätt som både arrangörer och deltagare tvingats till vittnar emellertid om att evenemanget inte förmått att på ett mer strategiskt sätt appropriera en plats som sin hemmaarena.

Även om arrangörerna fördelar arbetsuppgifterna och tar hjälp av många frivilliga som ställer upp vid matchtillfällena är det inte möjligt att ha fullständig kontroll över alla praktiska göromål och en stor publik. Allting flyter inte på som planerat och ibland har bråk uppstått både på och utanför fotbollsplanen även på Sundbybergs IP. Därför såg arrangörerna ett behov av att även initiera ett samarbete med polisen och gjorde således det efter omlokaliseringen till Sundbybergs IP, som Ismahan här berättar:

Förra året [2004] var lite olikt [tidigare år]. Vi kontaktade polisen och vi träffades, alla lagledare, våran kommitté och polisen träffades och pratade om att alla måste ta ansvar över deras ungar, att dom inte får göra vad som helst. Förrförra

⁶⁸ Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁶⁹ Intervju med Abdiaziz Said, 2005-07-24.

året [2003] var det två lag som bråkade. Det var två ungdomar som slogs. /.../ Vi ville inte att sådant där skulle hända. Det är vi som har ansvar och det är vi som har tagit dom hit. Och vi vill att varje gruppleddare [också] ska ta sitt ansvar, se till att alla sköter sig. Gör dom inte det, då får dom inte spela matcher då. Så dom vet konsekvenserna. Så det blev lite bättre [efter det]. Och vi hoppas att det fortsätter att gå åt rätt håll./.../ Vi har jättebra kontakt med Västerortspolisen här och dom tyckte att det var [ett] jättebra [initiativ]. Det är bara att ringa [till dem]. Vi har fått ett speciellt nummer, alltså så att dom vet att det är vi som ringer.

Även om arrangörerna försöker verka för att genomförandet ska ske smidigt fungerar inte allting alltid helt konfliktfritt, som Karin Ljunggren, idrottsplatschef i Sundbyberg och ansvarig för Sundbybergs IP, berättar:

Förra året [2005] hade polisen varit tvungen att komma hit och dom boende runt omkring tyckte inte att dom hade fått någon information [om evenemanget]... [även] affärerna och restaurangerna och tunnelbanan och så. /.../ Så det försökte vi stävja i år [2006], [genom] att dom fick gå ut med informationsblad. Dom satte upp i portarna [här] runt om, att dom skulle ha den här turneringen och det fanns ett telefonnummer man kunde ringa, så att det fanns någon ansvarig någonstans. [Sedan var det] mer kontakt med närpolisen i Rinkeby och närpolisen hos oss, dom samarbetade. Och dom [arrangörerna] hade uniformerade vakter under finalspelen och så där. Så att det var mer ”back up”.

Även på Sundbybergs IP har det uppstått bråk och konflikter mellan spelare. Det har också hänt att grannar klagat. Karin berättar vidare att evenemanget även orsakat irritation hos andra idrottare som använder idrottsplatsen för sina träningar, exempelvis i samband med att matcher dragit ut över den bokade tiden eller generellt på grund av att det är många människor i rörelse kring idrottsplatsen. Enligt Karin och flera av de arrangörer jag intervjuade bygger genomförandet av evenemanget inte enbart på ett omfattande arbete från arrangörernas

sida, utan även på stöd från de offentliga aktörer som engageras på olika sätt. Enligt Karin utgör Somaliska veckan det mest omfattande idrottsevenemanget som arrangeras under året på Sundbybergs IP. Övriga turneringar som arrangeras på idrottsplatsen äger vanligtvis rum över en helg. Första gången Somaliska veckan arrangerades på idrottsplatsen utgjorde den därför en extraordinär händelse. Samarbetsformerna och tillvägagångssätten har, enligt Karin, utvecklats efterhand. Viktigt har varit att upprätta en fungerande kommunikation och samförståelse genom förberedande och uppföljande möten mellan arrangörerna, polisen, SL och idrottsplatsens ansvariga. Under sommaren har de flesta semester och de som är kvar och jobbar är dessutom färre än normalt. Karin berättar att genomförandet av evenemanget därför även bygger på att det finns en vilja att ta sig an uppgiften även bland dem som arbetar på idrottsplatsen:

Det är klart att det är ju lite ”bök” runt omkring [evenemanget], naturligtvis. Det gäller ju någonstans att vi också tycker att det här är kul. Men sen vet jag att alla tycker inte att det här är jättekul, för det är ändå merjobb. Och man jobbar då oftast kanske som idrottspersonal ensam [under sommaren] för att resten är på semester. Så att mycket hänger ju på den som arbetar att det funkar. Till vardags under säsong så finns ju personal här i Löthallen och det finns fyra, fem [personer som arbetar] ute någonstans här. Och det är klart, [under Somaliska veckan] då gäller det ju att vi har lite bra kontakt. Så att det inte, om det händer någonting då, saknas uppbackning.

Att Somaliska veckan arrangeras under sommarens semestertider innebär att förutsättningarna för stöd på idrottsplatsen inte är lika gynnsamma som under ordinarie säsong. Att Somaliska veckan arrangeras under sommaren har flera anledningar. Flera av arrangörerna underströk att ett av evenemangets mål var att ge de sommarlovslediga ungdomarna en händelse att se fram emot. Det ger även större möjlighet för de inresta gästerna att delta under lov- och semestersäsongen. En del av arrangörerna berättade att evenemanget också fungerar som ett slags kompensation för dem som inte har möjlighet att resa under lovet och semestern. En annan anledning till att evenemanget förläggs till sommaren är att idrottsplatserna är upptagna under ordinarie

träningssäsong. Det skulle inte vara möjligt att arrangera en två veckor lång fotbollsturnering med matcher nästan varje kväll under ordinarie säsong. Sommaren är med andra ord den tidpunkt som passar bäst för ett så stort evenemang som Somaliska veckan, även om tidpunkten inte är lämpligast med tanke på att evenemanget äger rum då även anläggningspersonalen har semester. På Sundbybergs IP har det, med stöd av olika offentliga aktörer, emellertid varit möjligt att genomföra evenemanget, trots de praktiska problem och konflikter det inneburit och trots att det betraktas som en ”extern” företeelse. I en jämförelse förefaller det som att det i Sundbyberg råder en mer tolerant inställning till idrottsplatsens användning som offentlig plats än vad fallet var med Spånga IP i Stockholms Stad, ifråga om dess gräsplan.

Något som flera av arrangörerna från de båda grupperna berättade var att stödet från tjänstemän och politiker varit av avgörande betydelse för möjligheterna att använda skolidrottssalarna och idrottsplatserna.⁷⁰ Som Mohamed Hamdi förklarar i ett av citaten ovan, var det de informella kontakterna som banade vägen för möjligheten för arrangörerna att använda Spånga IP. Då fotbollsturneringen flyttades till Sundbybergs IP fick arrangörerna också hjälp av en Rinkeby-politiker i kontakten med Sundbybergs Stad och de ansvariga för Sundbybergs IP.⁷¹ Även Awil, som under många år engagerat sig i fotbollsevenemanget, först som fotbollsspelare och sedan som arrangör, berättar om varför kontakterna är viktiga:

Intervjuare: På vilket sätt har politikerna hjälpt er?

Awil: Dom hjälper till när det gäller arenor, någonstans att spela [och] skolor [att övernatta i]. I Sverige måste man ha referens kan man säga. Det måste man ha, annars går det inte.

Intervjuare: Så när ni har ringt och bokat hallar så har ni behövt referenser?

Awil: Ja. Dom måste fråga [referensen], 'Är det här en förening som man kan lita på?'⁷²

⁷⁰ Intervju med Mohamed Hamdi Shek Ahmed, 2004-08-23, Ismahan Abdullahi, 2005-03-07, Mohamed Abdi och Abdiaziz Hussein, 2006-09-11 samt Awil Hassan, 2006-09-12.

⁷¹ Intervju med Abukar Kulmia, 2006-08-03 och Karin Ljunggren, 2006-09-12.

⁷² Intervju med Awil Hassan, 2006-09-12.

En anledning till att kontakten med politiker varit av stor betydelse är, både enligt Mohamed Hamdi och Awil, att arrangörerna har behövt styrka sin tillförlitlighet i samband med bokningen av de offentliga anläggningarna.

Appropriation av idrottsplatsernas offentliga rum

Inom idrotten utgör idrottsplatserna en strategisk resurs för träning och tävling. Idrottare och idrottsföreningar har ofta en ”hemmaarena” – en ”egen” och ordnad plats – där de försäkras möjligheten att utöva sin idrott. Ofta är det en idrottsplats lokaliserad inom idrottsföreningens upptagningsområde. Det är därför inte ovanligt att idrottsföreningar och idrottsplatser bär samma namn som stadsdelen eller närområdet inom vilka de är lokaliserade. Spånga IP, exempelvis, används av idrottsföreningar som Spånga IS FK (Spånga Fotbollsklubb), Spånga Hockey och Spånga/Bromstens Bandyklubb. Sundbybergs IP används av idrottsföreningar som Sundbybergs IK som utövar elva olika idrotter, Sundbybergs Curlingklubb, Sundbybergs Konståkningsklubb osv.

På Sundbybergs IP betraktas Somaliska veckan som ett externt evenemang inte enbart i formell mening, dvs. som en organisation med säte utanför kommunen. I mötet med andra idrottare på idrottsplatsen fanns, som Karin nedan berättar, bland de lokala idrottarna en tendens till mindre överseende gentemot Somaliska veckan just eftersom denna betraktades som en ”extern” företeelse:

Varenda kväll [under Somaliska veckan] är det friidrottsträningar och då är det ju så att dom [Somaliska veckans deltagare] – det är lite slöfocken i oss alla – att man hellre går rakt över friidrottsbanorna, istället för att gå runt. Så friidrottarna upplevde att dom blev störda under sina träningar [under Somaliska veckan], i och med sina springningar runt på löparbanorna. Så sprang det somalier, eller fotbollsspelare, [där] hela tiden. Men det kan vara lika mycket när vi har vanliga träningar så tycker dom att dom [fotbollsspelarna] stör då. Men då kan skillnaden vara att det kanske är Sundbybergs friidrott som tränar och det är Sundbybergs fotbollsklubb som spelar fotboll. Dom har

samma klubbdräkter. Då ser man det kanske lite mer genom fingrarna. I det här fallet så var det ju en extern förening som inte brukar vara här. Jag tror att man [därför] ser det lite grann från olika håll.

Karins iakttagelse vittnar om att det bland idrottarna fanns en tendens till extra påpasslighet gentemot arrangörerna och deltagarna i Somaliska veckan, vilket även var något jag själv bevittnade då jag besökte evenemanget på Sundbybergs IP under sommaren 2005. Framåt slutet av en fotbollsmatch hade några barn vars föräldrar stod och tittade på matchen blivit rastlösa och roade sig med att leka på löparbanan bredvid fotbollsplanen. En av föräldrarna deltog i leken och visade barnen hur man startar i en löpartävling. Leken pågick medan jag stod och pratade med en av arrangörerna samtidigt som en joggare kom förbi. Leken på löparbanan tycktes oroa joggaren som ville försäkra sig om att fotbollsevenemanget inte skulle göra anspråk på att använda friidrottsdelen under den träningstid som hennes klubb skulle ha några dagar senare och påpekade att hennes klubb bokade träningstiden under den gällande dagen sedan lång tid tillbaka. Arrangören som jag samtalade med lovade att se till att inte hindra träningen, vilket föreföll göra joggaren nöjd. Även om påpekandet från joggarens sida skedde med största vänlighet utgjorde det en gränsmarkering som tycktes understryka att Somaliska veckan är ett evenemang som på idrottsplatsen uppfattas som ”externt”.

Att en idrottsplats approprieras av lokala idrottare och idrottsföreningar på sätt som gör att många tar den för givet som ”sin” är ingen ovanlighet. Sådan appropriation stöds också ofta av de klubbblem, lagfotografier, prispokaler och liknande attribut som idrottsplatser ofta är utsmyckade med. På Sundbybergs IP, exempelvis, finns fotografier på fotbollslag från Sundbybergs IK sedan årtionden tillbaka. Sådana spår vittnar om att idrottsplatsen är både ett levtt och ett approprierat rum. Det handlar om en form för symbolisk appropriation som, genom det gemensamma namnet och de representationer som idrottsplatsen är markerad med, får en närmast *strategisk* karaktär. Idrottares och idrottsföreningars appropriation av idrottsplatser är ofta kollektiv såväl som personlig, vilket min iakttagelse av samtalet mellan joggaren och arrangören vittnar om.

Kopplingen mellan idrottsplatsen och de lokala idrottsföreningarna kommer sig även av att det vanligen är dessa som prioriteras då träningstiderna på idrottsplatsen fördelas. Karin berättar att fördelningen av träningstider på Sundbybergs IP under ordinarie säsong brukar ske så att antalet träningstider motsvarar föreningens storlek. I första hand prioriteras barn- och ungdomsidrott samt föreningar registrerade inom kommunen. Sundbybergs IK Fotboll, som är den största fotbollsklubben i kommunen, tilldelas därför flest tider för fotbollsträningar. När dessa prioriteringar är gjorda och det finns träningstider över går de till vuxenidrotten samt till föreningar utanför kommunen.⁷³ Det tycks således vara vanligt att idrottsföreningar ges möjlighet att skapa en mer eller mindre stabil tillvaro på ”sin” lokala idrottsplats, varför man skulle kunna tala om en form för *strategisk appropriation*. Så tycks vara fallet med både Spånga IP och Sundbybergs IP.

När det gäller Sundbybergs IP kan de lokala idrottsföreningarnas appropriation av idrottsplatsen framstå som självklar. I fallet med Spånga IP kan en sådan form för appropriation emellertid vara problematisk eftersom Spånga IP tjänar som idrottsplats för ett stort och heterogent område som är långt mycket större än stadsdelen Spånga. Idrottsplatsen är belägen närmast Järvastadsdelarna och betjänar således invånare och föreningar även i dessa områden. Om man räknar in hela Järva-Spånga-området, betjänar Spånga IP en befolkning på ca 81 000 personer (Stockholms Stad 2007a; 2007b), vilket kan jämföras med Sundbybergs IP som betjänar hela Sundbybergs stads befolkning på ca 33 500 personer (Sundbybergs Stad, 2007). I närheten av Spånga IP finns dock ytterligare en idrottsplats – Bromstens IP – som, med sina två 11-mannaplaner för fotboll, är en något mindre idrottsplats än Spånga IP.

I Järva-Spånga-området utgör Spånga IS FK den i särklass största fotbollsklubben. I Stockholms Fotbollsforbunds föreningsregister finns 16 fotbollsklubbar registrerade i Spånga postortsområde, där Rinkeby, Tensta och Hjulsta även ingår. I Kista postortsområde finns 13 fotbollsklubbar. Om man studerar omfattningen och fördelningen av de 40 fotbollsklubbarna inom dessa två postortsområden kan man konstatera att det i Spånga-delen av Spånga postortsområde

⁷³ Intervju med Karin Ljunggren, 2006-09-12.

finns färre men större klubbar, medan klubbarna i Rinkeby, Tensta, Hjulsta samt i Kista postortsområde är fler och mindre. De fem största fotbollsklubbarna utgörs av Spånga IS FK med 67 lag⁷⁴ samt Kista FC och Ängby IF (i Spånga) med ca trettio lag vardera. Övriga föreningar utgörs av mindre föreningar med ett till fyra lag. De består av klubbar som Benadir IF, Turkiska SK, Ayacucho IF, Assyriska IF med flera. De utgörs i många fall av föreningar vars klubbnamn indikerar etnisk tillhörighet. Men det finns också föreningar som bär stadsdelarnas namn, exempelvis Tensta United FF och Västerorts FC samt även kombinationer, till exempel Spånga Syrianska IF och Kista Somaliska IK. I Bromma råder en liknande situation som i Spånga med en stor fotbollsklubb och ett fåtal mindre föreningar (Stockholms Fotbollsforbund 2006).

Som den största fotbollsklubben i Järva-Spånga-området är Spånga IS FK den förening som i högst utsträckning använder Spånga IP för fotboll. I Järvastadsdelarna finns flera bollplaner, precis som i Spånga, men ingen större idrottsplats. Spånga IP är lokaliserad inom Stockholms Stad och är den idrottsplats som ligger närmast Järvastadsdelarna och därför borde betjäna invånare och föreningar även i dessa områden. Det förefaller dock som om det har blivit svårare för många av de mindre föreningarna från Järva att få tillgång till idrottsplatsen under senare år, bland annat genom att idrottsplatsens fotbollshall, som byggdes år 2003, har avgiftsbelagts, något som inneburit att många föreningar från Järva inte har råd att använda den.⁷⁵ Spånga IP förefaller vara mer strategiskt approprierad av idrottare och idrottsföreningar lokaliserade i Spånga. Även Somaliska veckans möjlighet att appropriera idrottsplatsen tycks vittna om detta. Att arrangörerna av Somaliska veckan inte kunde fortsätta att använda sig av Spånga IP efter sommaren 2003 innebar att de återigen

⁷⁴ Spånga IS FK hade 85 lag under hösten 2007. Uppgift från Björn Begner, 2007-11-01.

⁷⁵ Frågan om hyrorna för hallen har diskuterats lokalt i Spånga och många idrottsledare har framfört till politiker att de mindre föreningarna inte kommer att ha råd att betala för fotbollshallen. I februari 2004 skrev *Spångabladet* om detta problem. I artikeln hävdas att "grupper av somalier" gjort sig skyldiga till att stjäla träningstid genom att köra bort dem som betalt för sin tid. I artikeln hävdas vidare att "[k]onflikten ses som mer ekonomisk än rasistisk. Hallen har kallats ett integrationsprojekt." Förutom att artikeln präglas av en rasifierande och stigmatiserande generalisering indikerar den att "somalier" generellt fallit i onåd avseende användningen av fotbollshallen (Somalier vill ej betala för fotbollshall, 2004). 2004 beslutade Idrottsnämnden att även ta bort nolltaxan för föreningars användning av Spånga fotbollshall under "icke-ordinare fotbollssäsong". Sedan dess har införts två gratiskvällar i syfte att göra hallen mer tillgänglig för ungdomar från Hjulsta, Tensta och Rinkeby (Notiser, 2005).

tvungades flytta turneringen. Den mobila tillvaro och den *taktiska appropriation* av flera olika idrottsplatser som Somaliska veckan under många år tvingats till vittnar om att evenemanget inte har förmått tillskansa sig en fast tillvaro på en idrottsplats som kan fungera som dess hemmaarena. Denna situation har sitt ursprung i att bollplanerna i Rinkeby är otillräckliga och att evenemanget förlorade den plats på Spånga IP som det lyckats tillskansa sig för sommaren 2003. Det förefaller således som om Somaliska veckan har betraktats som ett ”externt” evenemang även på Spånga IP.

Att tillgången till en lämplig idrottsplats för Somaliska veckan blivit en viktig fråga blev särskilt uppenbart under sommaren 2006. Under detta år arrangerades två somalisk-europeiska fotbollsturneringar, en på Spånga IP och en på Sundbybergs IP, till följd av att en splittring uppstått mellan olika grupper av arrangörer. Även när ambitionen, som Mohamed Hamdi tidigare berättat, är att arbeta över gränserna, finns det förstas ingen garanti för att inte olika ambitioner och viljor kolliderar. Awil förklarar att splittringen först och främst handlade om att arrangörerna hade olika åsikter om reglerna kring deltagandet i fotbollsturneringen. Vad som därpå hände var att en ny kommitté bildades under namnet *Somaliska Europeiska Ungdom Kultur och Idrott* (SEUKI).⁷⁶ Den andra arrangörgruppen, som arrangerade sin fotbollsturnering på Sundbybergs IP, behöll namnet *Somaliska Kultur- och Idrottsveckan*. Arrangörerna delades således upp i två olika grupper vilka valde att gå skilda vägar och arrangera sina egna turneringar. Kerstin Gustafsson, moderat lokal politiker i Rinkeby, som under många år följt Somaliska veckan och gett den sitt stöd och sin uppmuntran, påpekade att splittringen även hade att göra med att de olika grupperna tillhörde olika klaner.⁷⁷ Att förklara splittringen som en nedärvd schism, som en klanfråga, är kanske möjligt till en viss del, men detta utgör troligtvis enbart en del av förklaringen. Som Kerstin vidare berättade skilde sig de två turneringarna åt genom att de riktade sig till olika åldersgrupper. Medan turneringen på Sundbybergs IP riktade sig till äldre juniorer och unga seniorspelare spelades turneringen på Spånga IP av något yngre juniorspelare.

⁷⁶ Intervju med Awil Hassan, 2006-09-12.

⁷⁷ Intervju med Kerstin Gustafsson, 2006-09-13.

Mohamed Abdi, arrangör inom SEUKI, såg inte uppdelningen i två turneringar som något negativt och påpekade att det fanns många lag som varje år ville komma till Stockholm för att spela. Han menade att även när arrangörerna delats upp i två grupper kunde man inte se någon sådan tydlig uppdelning bland publiken.⁷⁸ Här är det viktigt att understryka att intervjupersoner inom de båda grupperna till mig antydde en möjlighet att förenas i en gemensam turnering under 2007.⁷⁹

Även den arrangörsgrupp, SEUKI, som organiserade fotbollsturneringen på Spånga IP under 2006 vittnar om att det inte hade varit någon enkel sak att få tillgång till Spånga IP. Två av dem jag intervjuade berättade att de nått framgång i första hand till följd av sina kontakter, som Abdiaziz Hussein, medlem i styrelsen för SEUKI, här berättar:

[Jag] har jobbat de senaste fem åren inom fotboll och en sak vill jag gärna säga. Björn, han byggde en bro, så att vi ska [kunna] komma över från den sidan [från Rinkeby] över hit till Spånga och utan honom skulle vi inte vara här.⁸⁰

I Stockholms Stad finns en Internetbaserad bokningscentral för bokning av idrottsanläggningar. Ändå föreföll det som om informella kontakter varit avgörande för huruvida arrangörerna rönnte framgång eller inte med att få tillgång till idrottsplatsen. Detta har betytt att Somaliska veckan och dess arrangörer, vilka sedan 2006 omfattar två olika arrangörsgrupper, har haft en viss möjlighet till inflytande i politiken, vilket bland annat blev tydligt i de tal som lokala politiker höll under fotbollsturneringarna under (valåret) 2006.

⁷⁸ Intervju med Mohamed Abdi, 2006-09-11.

⁷⁹ Under sommaren 2006 producerades en videofilm som skildrade de båda fotbollsturneringarna. Denna publicerades på webbplatsen för en holländsk-somalisk radiostation. Här har producenterna använt sig av filmmontaget som verktyg för att "återföre" de två fotbollsturneringarna. Filmen skildrar de två olika turneringarna växelvis och innehåller 26 intervjuer där filmskaparna ställer frågor om splittringen till deltagare och inbjudna gäster, men även till lokala politiker. I filmen beklagar flera av de utländska gästerna vad som hänt och uttrycker hopp om försoning. Flera av de inbjudna gästerna berör även frågan i sina tal under invigning och final (K Productions 2006). Någon återförening av de två arrangörsgrupperna skedde inte inför sommaren 2007. Även detta år arrangerades två turneringar. På grund av byggarbeten var det inte möjligt att använda Sundbybergs IP under denna sommar. Den turnering som arrangerades på Sundbybergs IP under 2006 flyttades då till Stadshagens IP. Den andra turneringen arrangerades på Spånga IP.

⁸⁰ Intervju med Abdiaziz Hussein, 2006-09-11. Abdiaziz refererar här till Björn Begner, moderat politiker i Spånga-Tensta stadsdelsnämnd samt ordförande för Spånga IS FK.

Fotbollens platser i södra Järva och Spånga

Knutby bollplan är den största idrottsplatsen i Rinkeby. Under 1990-talet stod bollplanen och förföll till följd av skadegörelse och flera års uteblivet underhåll. Omklädningsbyggnaden användes periodvis som tillhåll för drogmissbrukare och betraktades som en farlig plats, varför önskemålen om att rusta upp bollplanen också var många. Eftersom det hade uppstått oklarheter kring vem som egentligen ansvarade för bollplanens underhåll hände dock ingenting förrän år 2000, då omklädningsbyggnaden drabbades av en brand. Benadir IF hade, som fotbollsklubb och medarrangör av Somaliska veckan, ett stort intresse för bollplanens upprustning och engagerade sig därför i frågan. I ett gemensamt projekt, kallat ”Knutby Allians”, tog Benadir IF och ungdomsföreningen Ayacucho initiativet till att rusta upp bollplanen genom att erbjuda sig att stå för genomförandet. Idrottsförvaltningen i Stockholms Stad finansierade brandsaneringen, nya mål, nytt grus till planen och byggmaterialet som föreningarna använde för att återställa omklädningsbyggnaden. Under ett halvår arbetade föreningarna ideellt med upprustningen, för vilken de senare belönades med Familjebostädens Rinkebypris. Sedan dess har Knutby Allians ansvarat för bollplanens underhåll (By 2001).⁸¹

Idag används bollplanen flitigt för både spontanidrott och klubbträningar av ett flertal föreningar. Bland dem har sedan upprustningen funnits en dröm om ytterligare uppgradering av bollplanen. För arrangörerna av Somaliska veckan skulle det innebära möjligheten att arrangera fotbollsturneringen i Rinkeby, och för de fotbollsklubbar som finns i Rinkeby idag skulle en konstgräsplan ge möjlighet att förlänga träningssäsongen utomhus. Frågan om uppgradering av bollplanen har således engagerat många i Rinkeby, bland andra Knutby Allians som upprepade gånger tagit upp frågan med politikerna.⁸² Enligt Abukar Kulmia, ordförande för *Somaliska Kultur- och Idrottsveckan* under 2006, gav Annika Billström, socialdemokratiskt oppositionsråd i Stockholm, inför valet 2002 ett vallöfte till rinkebyborna om att bygga om bollplanen till en konstgräsplan.⁸³ En sådan diskuterades redan 2000 inom

⁸¹ Samt intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁸² Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁸³ Intervju med Abukar Kulmia, 2006-08-03.

Ytterstadssatsningen men kunde inte finansieras inom denna ram (Blomberg et al 2002, 26). Längre har anläggningens framtid varit osäker eftersom Vägverkets planerade ombyggnad av E 18, vilken under 2007 ännu inte var genomförd, innebar att delar av anläggningen måste tas i anspråk under byggtiden i samband med utbyggnaden av en ny cirkulationsplats (trafikplats Rissne) i korsningen Hjulstavägen – Enköpingsvägen (Vägverket 2005, 4).

Då ombyggnaden av Knutby bollplan länge var osäker inleddes en diskussion om möjligheterna att istället bygga om Rinkeby bollplan inom ramen för Stadsdelsförnyelsen.⁸⁴ I februari 2004 fattade således Stadsdelsnämnden i Rinkeby beslut om att finansiera utbyggnader av konstgräsplanen med medel ur Stadsdelsförnyelsen. Att bygga ut planen till en fullstor 11-mannaplan (för fotboll) visade sig inte vara möjligt på grund av utrymmesbrist. Den ursprungliga idén omfattade även uppvärmning av planen, vilket skulle ge möjlighet att hålla fotbollsträningar även under vintern. Idrottsnämnden ansåg att kostnaden för uppvärmning skulle bli för hög, till många föreningars besvikelse (Klevebring 2004). Planen som anlades saknar uppvärmning och är alltså mindre än vad som var tänkt från början, men håller måtten för 11-mannamatcher inom barn- och ungdomsseriespel (Stockholms Stad 2005; 2006d).

Trots att planerna för utbyggnaden av Rinkeby bollplan var i gång beslutade Idrottsnämnden i februari 2006 att bekosta ombyggnaden av Knutby bollplan till en konstgräsplan för 11-mannamatcher och ge Idrottsförvaltningen uppdraget att påbörja program- och projekteringsarbetet. I juni 2006 inlämnade Idrottsförvaltningen således en bygglovansökan för ombyggnaden, varpå utbyggnaden inleddes i september 2006.

Från att inte ha haft någon konstgräsplan alls kommer Rinkeby vid slutet av 2007 med andra ord att ha två. Konstgräsplanerna innebär att det blir möjligt att förlänga fotbollsklubbarnas träningssäsong utomhus. Eftersom det råder brist på idrottshallar för fotbollsspel inomhus innebär det att fotbollsträningar inte kan hållas i samma utsträckning som i de områden där det finns inomhushallar lämpliga för fotboll. Under vintertid tränar fotbollslagen i Benadir IF en gång i

⁸⁴ Intervju med Mauricio Chacana 2006-09-14. Stadsdelsförnyelsen är en förlängning av Ytterstadsprojektet. Rinkeby tilldelades 40,8 miljoner kronor att använda mellan 2003 och 2006.

veckan i någon av skolornas gymnastiksal. Dessa är hårt utnyttjade efter skoltid. Ofta delas hallarna upp så att flera lag kan träna samtidigt, men det innebär också att fullskalig fotboll inte kan utövas.

I Rinkeby finns, förutom skolornas idrottssalar, även en inomhushall i Ungdomens Hus som byggdes 1999. Ungdomens Hus är idag intensivt utnyttjat för flera olika idrottsverksamheter och är hemmaarena för basketklubben Akropol – den största idrottsföreningen i Rinkeby vars herrseniorlag spelar i den högsta serien. Akropol är helt och hållet inriktad på basket och har ungefär 600 medlemmar varav de flesta är barn och ungdomar under 20 år. Klubben har sina rötter i den ”grekiska” idrottsföreningen Akropolis, men dess profil är numera grundad i den mångvetniska sammansättningen av medlemmarna.⁸⁵ Mot bakgrund av klubbens arbete för integration och jämställdhet på juniornivå och dess framgångar som satt Rinkeby på kartan inom elitidrotten är det inte förvånande att klubbens tillgång till idrottshallen i Ungdomens Hus prioriterats.⁸⁶ Under höstsäsongen 2006 disponerade Akropol idrottshallen i princip under all ledig tid på vardagarna och även under större delen av dagtiden under helgerna (Akropol 2006b). Enligt Mohamed finns det många i Rinkeby som gärna vill se att Akropol och klubbens herrelitlag fortsätter att använda Ungdomens Hus eftersom de är förebilder för många ungdomar. Om de inte skulle spela i Rinkeby skulle många inte ha samma möjligheter att se matcherna.

Prioriteringen av Akropolis användning av idrottshallen har dock inneburit att andra bollsportföreningar upplevt sig förfördelade.⁸⁷ Flera har också ifrågasatt herrelitlagets omfattande användning av idrottshallen för sina träningar då huset i första hand är avsett för ungdomar. Ibrahim, som är engagerad i Benadir IF och Knutby Allians, anser att träningstiderna i Ungdomens Hus borde fördelas till fler klubbar.

⁸⁵ I linje med detta har klubben två målsättningar för sin verksamhet: jämställdhet och integration. Den första syftar till jämställdhet mellan könen, den andra till öppenhet för alla oavsett etniskt tillhörighet och kulturell bakgrund att bli medlemmar inom klubben. Då det kommer till den praktiska efterlevnaden av de egna målen måste klubben betraktas som framgångsrik. Alla lag är mångvetniska, och vad gäller jämställdhet har klubben nått långt. Under 2006 hade klubben till och med fler flicklag än pojklag. På ungdomsnivån kan klubben beskrivas som lokalt baserad. Herrelitlaget fungerar dock som ett semi-proffslag, där ungefär hälften av laget består av spelare med proffskontrakt. På seniornivån har klubben länge varit framgångsrik och framlyfts därför av rinkebybor som stadsdelens stora stolthet. Klubbens hemmahörighet i Rinkeby är något som också stolt utannonseras i föreningens slogan – ”The Heart and Soul of Rinkeby” (Akropol 2006a; Akropolis 2006).

⁸⁶ Idrottshallen används även för brottning, handboll, karate och klättring.

⁸⁷ Intervju med Kerstin Gustafsson 2006-09-13 och Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

Då det inte är möjligt att träna fotboll utomhus under större delen av vintern finns det flera föreningar som skulle vilja använda Ungdomens Hus för sina träningar. Stadsdelsförvaltningen, som förvaltar Ungdomens Hus, menar dock att idrottshallen inte lämpar sig för fotbollsspel eftersom inredningen då riskerar att förstöras.⁸⁸ Trots det används idrottshallen för fotbollsspel inom skolidrotten. Ibrahim påpekar att ungdomarna därför har svårt att förstå varför de på skoltid, men inte på fritiden, får använda hallen för fotbollsspel. Bristen på tillgängliga inomhushallar gör det inte bara svårt för fotbollsklubbar utan även för andra idrottsföreningar att bedriva sina verksamheter under vintertid. Att lösa lokalbristen genom att förlägga träningarna utanför stadsdelen är, enligt Ibrahim, också problematiskt:

Flera föräldrar vill inte släppa sina ungar någonstans långt härifrån. Det finns, i svenska områden, [möjlighet] att boka tid i lokal. Men det kostar och det är långt att åka. Och sen innan klockan sju måste [de komma tillbaka]. Ungdomsbiljetten som dom åker till skolan med funkar inte [efter det]. Och alla föräldrar har inte bil. Så det blir svårt [att träna] under vintertid.

I Tensta/Hjulsta rådde en liknande situation ifråga om både inomhus- och utomhusfaciliteter för fotbollen, och för idrotten överhuvudtaget, som rådde i Rinkeby före utbyggnaden av de två konstgräsplanerna.⁸⁹ I Spånga, däremot, är situationen annorlunda. Där har Stockholms Stad under senare år gjort flera strategiska satsningar bland annat på Spånga IP.⁹⁰ Att man rönt framgång i frågan om idrottsanläggningar i Spånga-Tensta beror enligt Björn Begner,

⁸⁸ Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22, Mauricio Chacanas, 2006-09-14 och Abebe Hailu, 2006-09-12.

⁸⁹ I Tensta/Hjulsta finns även tre utomhusbollplaner: Hjulsta bollplan, Elinborgs bollplan och en spontanidrottsplan – en så kallad Kulan-plan – vid Tensta Allé.

⁹⁰ I Spånga finns tre bollplaner samt Spånga IP som är den största idrottsplatsen i Järva-Spångaområdet. Spånga IP har idag en cricketplan, en ishall, två utomhushusbanor, en inomhushall med en 7-manna fotbollsplan och tre utomhusbollplaner med grus-, konstgräs- respektive gräsbeläggning. Anläggningen byggdes 1977 men har sedan dess byggts ut i olika omgångar. Längre diskuterades frågan om utbyggnaden av en inomhushall för fotboll. Behovet av en sådan har framfördes av bland andra Spånga-Tensta stadsdelsnämnd. 1998 beslutade därför Kultur- och idrottsnämnden att hemsöka om extra investeringsmedel hos kommunfullmäktige för utbyggnaden av fotbollshallen och beslutade vidare att den skulle lokaliseras till Spånga IP. Fotbollshallen som byggdes 2003 var den första av sitt slag att byggas i Stockholm. År 2006 byggdes en av idrottsplatsens två grusplaner om till konstgräsplan. Åren 2005 och 2006 byggdes två så kallade Kulan-planer i Spånga, på Gläntans IP och Bromstens IP (Stockholms Stad 2004a; 2004b; 2004c, 9-10).

moderat politiker i Spånga-Tensta stadsdelsförvaltning och ordförande för Spånga IS FK, på att det finns personer med intresse och kontakter som driver på frågorna:

Intressant är att det händer mycket i Spånga-Tensta. I Rinkeby skulle man kunna satsa mer på idrottsytor, hallar och så vidare. Det har lite grann med intresse och kunskap att göra. Där [Rinkeby] saknas inte ekonomiska förutsättningar. Om man pratar generellt om Stockholms Stad är det viktigt att man gör en inventering av alla idrottsytor för den framtida planeringen: att man lyfter den här frågan ordentligt för framtiden och inte bygger bort [idrottsplatser]. /.../ En idé som kom från vår förvaltning var att bygga en konstgräsplan på Spånga IP för fem miljoner kronor från Stadsförnyelseprojektet. Jag visste att stan [Stockholms Stad] redan hade planerat att bygga en plan där. Därför föreslog jag till Jack Kindberg [stadsdelsdirektören i Spånga-Tensta] att vi istället använder dom här pengarna för att bygga Kulanplaner. Dessa projekt genomfördes sedan som ett samarbete mellan fotbollsklubben och förvaltningen, eftersom det var vi [Spånga IS FK] som satt på kunskap. De stadsförnyelsepengar som fanns tillgängliga för spontanidrotten investerades därför lyckosamt i fyra stycken så kallade Kulan-anläggningar, istället för en enda konstgräsplan. Det berodde på att jag hade inblick i anläggningssituationen och även hade kontakt med Idrottsförvaltningen. /.../ En vision som vi arbetar för nu är att göra Spånga IP till västerorts sportcentrum, att bygga ut det ännu mer. Idén är att Spånga IP utnyttjas av alla skolor runt omkring under dagtid och sen på kvällstid av klubbar och föreningar. Det är ju ett antal tusen människor som kan komma hit. Spånga IP är den gyllene länken mellan Tensta, Rinkeby och Spånga. Och det är idrotten som är den gemensamma nämnaren. Men den [Spånga IP] kan bli en samlingspunkt, även för andra aktiviteter. /.../ Det är nu beslutat att stadsdelsförnyelseprojektet går in med hundratusen kronor för en utredning om detta. Idén är alltså att samla en åtta, nio, tio olika små föreningskanslier och där Spånga fotbollsklubb, som största fotbollsklubb, står för

kommunikationen och allroundservicen men också att vi är en länk in i olika förvaltningar, eftersom vi har den kontakten.⁹¹

I Rinkeby har frågorna om idrottsanläggningar drivits starkt från föreningarnas sida. Ett exempel är Knutby Allians. Lokalpressen har rapporterat om Knutby Allians arbete och även tagit upp frågan om ”förbudet” mot fotbollsspel i Ungdomens Hus.⁹² Att strävan efter satsningar på idrottsanläggningar varit mer framgångsrik i Spånga-Tensta i jämförelse med Rinkeby beror med andra ord inte på bristande engagemang. Som Björn, men även flera av Somaliska veckans arrangörer berättar, har kontakterna utgjort en central faktor för föreningsverksamheternas möjlighet att utveckla och få tillgång till idrottsanläggningar. Enligt Björn var kontakterna väsentliga för att etablera det samarbetsprojekt som resulterade i utbyggnaden av spontanidrottsplatser i Spånga-Tensta samt för att skapa en medvetenhet om Spånga IPs potential att fungera som en gränsöverskridande idrottsplats. Det är alltså troligt att en viktig faktor som bidragit till att skapa skillnaden i utfallen mellan de två stadsdelarna vad gäller satsningarna på idrottsanläggningar är vilka kontakter de engagerade personerna haft.

Det engagemang för utbyggnad av idrottsfaciliteter, som finns i Rinkeby, har emellertid inte varit en strävan förgäves. När båda bollplanerna är ombyggda kommer Rinkeby, som tidigare nämnts, att ha två konstgräsplaner. I kampen för dessa har Knutby Allians spelat en viktig roll. Men det förefaller som att även Somaliska veckan har utgjort ett viktigt sammanhang inom vilket frågan kunnat lyftas upp. Att frågan om faciliteter och lokaliteter var viktig framgick inte minst av de tal som politikerna höll under evenemangen sommaren 2006.⁹³ Det visar att Somaliska veckan har spelat en betydande roll för möjligheten att avkräva politikerna ett ansvarstagande för sina löften.

Sammanfattning och konklusion

I detta kapitel har jag studerat Somaliska veckan, en europeisk-somalisk fotbollsturnering som arrangerats i Rinkeby med omgivningarna sedan

⁹¹ Intervju med Björn Begner, 2006-09-11.

⁹² Intervju med Ibrahim Warsame, 2005-02-22.

⁹³ Även detta framkom i den förutnämnda videofilmen om de båda fotbollsturneringarna som arrangerades under sommaren 2006. Besluten om utbyggnaden av idrottsplatserna i Rinkeby påtalades av bland andra Abebe Hailu, socialdemokratisk politiker i Rinkeby stadsdelsnämnd.

1999. De fotbollslag som deltar i turneringen kommer från olika länder i Europa och har den somaliska diasporan som gemensam nämnare. Somaliska veckan handlar emellertid inte enbart om fotboll. Under evenemanget arrangeras många andra aktiviteter såsom musikuppträdanden, fester, seminarier och utflykter.

För många av deltagarna innebär evenemanget ett tillfälle att träffas och umgås och få möjlighet att möta andra somalier i diasporan i andra länder. Av intervju berättelserna framkom att ett av evenemangets viktigaste syften är att skapa en meningsfull sommarlovssysselsättning och en mötesplats för ungdomar att träffa andra med vilka de som somalier delar en gemensam identitet, men som de som européer av olika nationaliteter samtidigt skiljer sig ifrån.

Den somaliska diasporan av idag har en relativt kort historia, har en stor geografisk utbredning och utgör en betydande andel av den somaliska befolkningen. Många av dem som ingår i den somaliska diasporan är unga, varav en växande andel är födda i de ”nya” hemländerna. I diasporan pågår idag en process av kollektivt och individuellt identitetsskapande i mötet med lokala och globala kulturer på de många och vitt skilda platser i världen till vilka somalier emigrerat. På dessa platser skapas idag nya berättelser om Somalia och somalier. Dessa processer av kulturell produktion och identitetsskapande innebär, har jag hävdad, att även platserna förändras. Somaliska veckan utgör en plats och ett tillfälle då nya transnationella och nya kulturella identiteter manifesteras.

Att arrangera Somaliska veckan, som gästas av ett tiotal inresta fotbollslag och attraherar en stor publik, är ett omfattande arbete som bygger på många individers engagemang och ekonomiska bidrag. Problem som arrangörerna varje år ställts inför att lösa har varit att finna husrum för gästerna och lokaler för de olika aktiviteterna. Att finna en lämplig idrottsplats för själva fotbollsturneringen har visat sig vara en svår uppgift. Att evenemanget lokaliseras till idrottsplatser utanför Rinkeby har medfört både merarbete och andra praktiska problem. Ett problem som uppstått då evenemanget arrangerats på Sundbybergs IP hänger samman med publiktillströmningen. I samband med matcherna uppstår ofta en temporär överbelastning på tunnelbanetåg och tunnelbanestationer i Järva och Sundbyberg. Under en kort stund tas stationerna över av den stora tillströmningen av

deltagare. I samband med den ökade tillströmningen har arrangörerna inrättat en självorganiserad assistans- och vaktstyrka vars uppgift är att hålla ordning.

Förmågan att lösa sådana praktiska och krävande problem vittnar om att Somaliska veckans arrangörer och övriga engagerade visar prov på skicklighet i vad Certeau kallar ”konsten att göra”. Somaliska veckan har, trots att den tvingats till en mobil tillvaro, kunnat genomföras varje år sedan starten. Vad evenemanget visar är att avsaknaden av en hemmaarena – en ordnad plats – kan kompenseras med taktiker och en idog strävan att tillfälligt appropriera rum där möjlighet ges. Somaliska veckan vittnar dock även om vilket omfattande planerings- och förberedelsearbete avsaknaden av en ordnad plats kan innebära. Organiseringen av Somaliska veckan utgör ett exempel på konsten att knyta samman rum tvärs över stadslandskapets barriärer och gränser. Man skulle kunna beskriva arrangörernas taktiker som ett slags *bricolage*, dvs. som sätt att listigt göra bruk av de resurser som finns att tillgå. De kan dock, ur ett annat perspektiv, även betraktas som motsatser till *bricolage*. Vad Somaliska veckans arrangörer inte ville göra var just att nöja sig med de enklare bollplanerna som fanns ”för handen” i Rinkeby.

Somaliska veckan har inte hittills förmått tillskansa sig en ordnad plats på någon av de större närliggande idrottsplatserna. Det innebär dock inte att evenemanget helt saknar en hemmahörighet. Somaliska veckan har en hemmahörighet i Järva, särskilt i Rinkeby där många av arrangörerna bor och där även många av evenemangets andra aktiviteter äger rum. Man skulle även kunna säga att evenemanget har säkrat sig en ordnad plats i andra avseenden; i kalendern liksom i lokalinvånarnas, i politikernas och inte minst i gästernas medvetande, något som skapar förväntningar på att evenemanget ska arrangeras varje år.

Somaliska veckans tillvaro som ett ambulerande evenemang vittnar emellertid om att de idrottsplatser som använts utgjort ett slags ”lånade” platser. Med sitt formella säte i Stockholms Stad betraktades Somaliska veckan av lokala idrottare och idrottsföreningar på Sundbybergs IP som ett ”externt” evenemang. Att så även var fallet i fråga om Spånga IP framstår tydligt då arrangörerna fram till år 2006 endast en gång har fått lov att förlägga evenemanget till denna

idrottsplats. Att lokala idrottare och idrottsföreningar approprierar idrottsplatser som sina egna är inte ovanligt. Ofta understöds appropriationen av att idrottsföreningarna använt idrottsplatsen sedan lång tid tillbaka och kunnat sätta sina spår i den, exempelvis genom utsmyckning med lagemblem och fotografier. Så är fallet med både Sundbybergs IP och Spånga IP liksom med Ungdomens Hus i Rinkeby. Händelsen med joggaren, som jag beskrivit i detta kapitel, visar på närvaron av sådan *strategisk appropriation* av Sundbybergs IP. När Somaliska veckan äger rum på Sundbybergs IP aktiveras gränser och territorier uppenbarar sig. Den appropriation av idrottsplatsen som genererats av joggaren och hennes klubb utmanas. I och med detta händer något viktigt: för de lokala idrottarna uppstår en möjlighet att förstå att platsen som de betraktar som sin egen är en offentlig plats. Detta var också vad som, enligt min mening, hände i mötet mellan joggaren och arrangören. Somaliska veckans appropriation av Sundbybergs IP bidrar till att skapa idrottsplatsen som ett offentligt rum. Man skulle rentav kunna säga att Somaliska veckans användning av idrottsplatsen har vidgat dess offentlighet. Att idrottsplatser approprieras behöver inte nödvändigtvis leda till att nya lokala idrottsföreningar eller idrottsföreningar från andra stadsdelar utesluts. Detta visar Somaliska veckans användning av Sundbybergs IP. På Spånga IP och på Ungdomens Hus i Rinkeby förefaller dock de lokala och etablerade idrottsföreningarnas bruk av faciliteterna prioriterats på ett sätt som inneburit att deras verksamheter *dominerar*, dvs. utesluter andras användning.

Vad gäller Spånga IP kom detta emellertid att förändras under sommaren 2006. Under detta år arrangerades två turneringar till följd av en splittring mellan arrangörerna. Den ena av fotbollsturneringarna lokaliserades till Spånga IP. Splittringen vittnar om att även fotboll kan genomsyras av politik. För Somaliska veckan gäller det även med anledning av att politiker gärna deltar som talare i samband med invigning och final. Men det gäller även på så sätt att politiker, men även tjänstemän, i flera fall har förefallit inta en viktig roll som kontaktpersoner vilka förenklats och, enligt en del av mina intervjupersoner, banat väg för tillträde till offentliga anläggningar som idrottsplatser och gymnastiksalar.

Somaliska veckan vänder sig i första hand till somalier i diasporan.

Bland flera av mina intervjupersoner framkom att beslutsfattare och tjänstemän i det lokala sammanhanget därför betraktade evenemanget som vare sig ett offentligt evenemang eller som ett arbete för integration. Abebe Hailu, lokalpolitiker i Rinkeby, ansåg även att evenemanget var för mycket centrerat kring ett kön (män och pojkar) och en åldersgrupp (ungdomar) och lyfte istället fram basketföreningen Akropol som ett föredömligt exempel på idrottens möjlighet att arbeta för mångfald och jämställdhet.⁹⁴ Jämförelsen mellan de två olika sporterna basket och fotboll kan vara något missvisande i sammanhanget. Basket är den sport som mest framgångsrikt har lyckats locka den minst idrottande gruppen i Sverige: ”invandrarflickor” (Riksidrottsförbundet 2002a, 10, 12; 2002b, 6). Vad gäller Somaliska veckan är det kanske mer på sin plats att jämföra med fotbollen i övriga samhället. Med tanke på att en dröm och en ambition som också präglar Somaliska veckan är att samla ihop spelare till det än så länge efemära somaliska fotbollslandslaget, är evenemangets könscentrering, enligt min mening, inte ett tecken på någon extrem patriarkalism. Det finns tvärtom tecken på att Somaliska veckan utgör ett tillfälle då, som Ibrahim berättade, reglerna lättas upp för tjejerna. Att exempelvis umgås med killar och stanna ute längre på kvällarna, något som i vanliga fall skulle uppfattas som gränsöverskridelser, tillåts och är kanske till och med förväntat under evenemanget. Genom att skapa ett tillfälle då de normala reglerna lättas upp har man upprättat ett slags ordnad plats för detta.

Att bilda mångvetniska gemenskaper och organisationer är viktigt, men då det görs till ett allt igenom gällande mått på integration finns en risk för att andra slags integrationsprojekt och synsätt på integration avfärdas. Som Mohamed Hagi underströk består den somaliska befolkningen av både religiösa och icke-religiösa grupper, liksom av personer med olika klassbakgrund och etnisk tillhörighet. Av majoritetssamhället betraktas somalier dock ofta som en homogen grupp. Ett syfte med Somaliska veckan var enligt flera av mina intervjupersoner att skapa ett tillfälle för att mötas över gränserna. Att politiker vill hålla tal under Somaliska veckan är ett annat tecken på att evenemanget utgör en offentlig händelse. Somaliska veckan bör, enligt min mening, inte betraktas som ett separatistiskt projekt som

⁹⁴ Intervju med Abebe Hailu, 2006-09-12.

syftar till att reproducera en ”essentiell” somalisk kultur eller identitet vilken riskerar att gå förlorad i förskingringen. Enligt min mening kan Somaliska veckan betraktas som ett integrationsprojekt som siktar på att möjliggöra integreringen av en somalisk identitet med de nya identiteter vilka approprierats i diasporan.

Michael Warner har påpekat att en form för dominering är att förnekas offentligt erkännande (Warner 2002, 25-26). Att förändra den egna kulturella identitetens offentliga sociala status och avkräva erkännande, dvs. att positionera sig själv, kan således utgöra ett viktigt mål för självorganisering. Somaliska veckan utgör, enligt min mening, ett tillfälle för appropriation av den egna identiteten så som man själv definierar den, till skillnad från de stigmatiserade identiteter man har tilldelats. Evenemanget utgör även ett tillfälle att göra sig själv synlig. Det kan som sådant betraktas som en taktik för att göra sig själv och sin självdefinierade kollektiva och individuella identitet till en legitim del av stadens offentliga rum. Somaliska veckan handlar emellertid om mer än så. Den handlar om att offentligt kunna ”leva ut” sin fulla identitet och manifestera något som annars, under resten av året, är hänvisat till privata rum eller till att inte alls kunna äga rum. Det ytterst marginaliserade utgörs inte av taktiker, dvs. praktiker vilka inte äger en ordnad plats, utan av det som inte alls äger rum.

Flera forskare, bland andra Richard Sennett, har pekat på att avsaknaden av gemensamma föreställningar om verkligheten kan skapa brist på förståelse för den andra. En viktig strävan i varje samhälle som värderar kulturell heterogenitet bör därför vara att utveckla beröringspunkter i både rumslig och social (kulturell) mening (Sennett 1990, 198-201). Somaliska veckan är ett försök att göra fotbollen och idrottsplatserna till en sådan kulturell och på samma gång rumslig beröringspunkt. Givet fotbollens representativa potential finns även en taktisk möjlighet att projicera – ge uttryck för och därmed skapa och appropriera – nya och existerande identiteter (identitetskategorier). I denna mån kan Somaliska veckan tolkas som ett initiativ till att både skapa en vision om ett integrerat samhälle och faktiskt även praktisera den. Somaliska veckan är en taktisk praktik som inte enbart utgör ett försök att skapa staden som ett kollektivt verk, utan ett som, enligt min mening, faktiskt bidrar till dess förverkligande.

5 Rinkebys småbutiker

Rinkeby planlades, i likhet med många andra stadsdelar från miljonprogramsperioden, med grannskapsplaneringens principer för stadsbyggnad som främsta riktmärke. Gatustrukturen utformades som ett funktionsseparerat system av matargator och återvändsgator samt ett särskilt vägnät för gående och cyklisterna. Handel och offentlig service lokaliserades till stadsdelskärnan, medan stadsdelens övriga områden tillägnades boendet som övergripande funktion. Den funktionsseparerade gatustrukturen har i stort sett stått oförändrad sedan stadsdelen färdigställdes år 1972. Vad gäller handelns struktur har dock relativt omfattande förändringar skett. I Rinkeby centrum är de kommersiella lokalerna mycket eftertraktade och under 1990-talet utvidgades det kommersiella utbudet då Rinkeby Galleria byggdes. En annan förändring är att handeln ända sedan slutet av 1970-talet⁹⁵ successivt bredd ut sig *utanför* centrum, till stadsdelens bostadsområde där gemensamhetslokaler, såsom förråd, tvättstugor och garageutrymmen, har approprierats av småskaliga kommersiella verksamheter. Dessa består framförallt av mindre butiker och serviceföretag av olika slag. Runt om i Rinkebys bostadsområde finns idag 32 butiker och 11 serviceföretag, vilket innebär att det finns nästan lika många kommersiella verksamheter utanför som i centrum. Denna fallstudie handlar om de 32 butikerna som är lokaliserade utanför Rinkeby centrum. Jag kommer framöver att kalla dem *småbutikerna*.

Den kommersiella utveckling som skett i Rinkeby förefaller inte stämma särskilt väl överens med vare sig de föreställningar som utgår från att miljonprogrammets stadsdelar missgynnar utvecklingen av småskalig detaljhandel eller med den övergripande

⁹⁵ Intervjuer med fastighetsförvaltare 2004 och 2005.

trend som innebär en krympande kommersiell service i de mindre stadsdelscentren (Stockholms Stad 2000; RTK 2000b, 14-15). Det är också värt att notera att det inte är de etablerade butikskedjorna och serviceföretagen som konkurrerar om utrymmet i Rinkeby, vare sig i eller utanför centrum, utan mindre butiker med en mer eller mindre unik kommersiell inriktning. De flesta av småbutikerna utanför centrum, men även butikerna i centrum, drivs av personer som tillhör etniska minoriteter och diasporakulturer. En del av butikerna vänder sig också huvudsakligen till konsumenter vilka tillhör diasporakulturer och efterfrågar varor som inte saluförs i de etablerade butikskedjorna. Med åren har antalet butiker av denna typ ökat, inte enbart i Rinkeby, utan även på många andra platser i Stockholms ytterstadsområden (RTK 2000a, 10-11). Vad som dock förefaller vara speciellt för Rinkeby är den relativt omfattande förekomsten av butiker av denna typ.

Som kommersiella lokaler skiljer sig Rinkebys småbutiker, såväl arkitektoniskt som socialt, från innerstadens och shoppinggalleriornas kommersiella lokaler. Lokalerna har ofta omvandlats med små medel av butiksinnehavarna själva och har ofta en provisorisk karaktär, något som jag i det initiala skedet av mitt forskningsarbete såg som tecken på ett slags självorganisering. I studien av småbutikerna har jag inriktat mig på att undersöka och diskutera de faktorer som möjliggjort småbutikernas appropriation av gemensamhetslokalerna, att skildra och analysera småbutikerna som butikstyp samt att undersöka och skildra dem som kommersiella, offentliga rum. Anledningen till att jag inte inkluderar serviceföretagen i fallstudien är att dessa inte är offentligt tillgängliga rum på samma sätt som butikerna.

Kapitlet inleds med en översiktlig beskrivning av detaljhandelsrum i Rinkeby med fokus förlagt till småbutikerna. Därefter diskuterar jag småbutikerna i relation till olika föreställningar om miljonprogramsstadsdelarnas ogynnsamma förutsättningar för detaljhandelsutveckling. Med utgångspunkt i de empiriska studierna analyserar och diskuterar jag sedan vad som möjliggjort etableringen av småbutikerna samt utvecklar några tankar om småbutikerna som uttryck för appropriation. Sedan presenteras en analys och diskussion kring begreppet ”invandrarbutik” samt olika föreställningar om dessas ”annorlundahet”. Därefter undersöker jag vad som är karaktäriserande för småbutikerna som arkitektoniska rum. Här diskuterar jag även

småbutikernas betydelse för synliggörandet av diasporakulturer i stadsdelens arkitektoniska rum. I avsnittet som följer därefter undersöker jag småbutikerna som offentliga rum och platser för en offentlig kultur. I det avslutande avsnittet sammanfattar jag fallstudiens resultat samt diskuterar möjligheten att beskriva småbutikerna i termer av självorganisering samt betydelsen av denna.

Analysen av småbutikerna baseras på observationsstudier, en mindre enkätundersökning, inventering och kartläggning av butikerna, fotografisk dokumentation, studier av detaljplaner, bygglovsärenden, tidningsartiklar och litteratur samt intervjuer. Sammanlagt gjordes 23 intervjuer med fastighetsförvaltare, butiksinnehavare, näringslivsföreträdare och tjänstemän inom Stockholms Stad (se appendix). Därutöver omfattar studien även informella samtal med ett tiotal butiksinnehavare samt ett tiotal kunder. Alla intervjupersoner som framträder i texten har godkänt citaten och mina tolkningar av deras berättelser. De två butiksinnehavares personnamn som förekommer i texten är anonymiserade.

Detaljhandels rum i Rinkeby

Rinkebys rumsliga utformning präglas på ett mycket typiskt sätt av grannskapsplaneringens principer. Stadsdelen har en funktionsseparerad gatustruktur som i huvudsak inte ändrats sedan området byggdes. E 18 och Rinkebysvägen, som utgör Rinkebys yttre gränser mot norr och öster respektive söder och väster, är sammankopplade med tre matargator – Rinkebystråket, Rinkeby Allé och Kvarnbyvägen – som i sin tur är sammankopplade med tvärgator vilka slutar i återvändsplatser eller parkeringsplatser. Gång- och cykelvägnätet sammanfaller delvis med gatunätet men är inte integrerat med detta, utan bildar ett eget förflyttningssystem som knyter samman bostadsgårdarna med målpunkter som skolorna och centrum. Med undantag för fyra punkthus och ett tjugotal radhus består bostadsbebyggelsen av parallellställda lamellhus med entréer orienterade mot bostadsgårdarna mellan husen.

Rinkeby centrum omfattar Rinkeby torg med dess omgivande kommersiella byggnader samt den intilliggande gatan Skårbygränd där bland annat Folkets Hus, biblioteket, medborgarkontoret och vårdcentralen finns. Centrum färdigställdes 1971 och inrymde då bland

annat ett Epa-varuhus, en livsmedelshall, ett tiotal andra kommersiella verksamheter samt offentlig service (Rinkeby-bor 1971). I Rinkeby centrum finns idag totalt 45 lokaler som används för kommersiella verksamheter, varav 25 finns i Rinkeby Galleria som öppnades 1996 i en av byggnaderna vid torget.⁹⁶ Sedan stadsdelen byggdes har, med andra ord, en expansion av den kommersiella servicen skett dels genom gallerian, dels genom etableringen av verksamheterna utanför centrum. Utanför centrum finns idag 43 kommersiella lokaler för lika många verksamheter,⁹⁷ varav 32, som jag inledningsvis nämnde, utgörs av småbutiker.⁹⁸

Småbutikerna i Rinkeby kan kategoriseras på många olika sätt beroende på om man ser till deras kundkrets, typ av utbud, vilken funktion de fyller för kunderna och så vidare. På grundval av utbudet kan man urskilja tre olika sorters småbutiker: livsmedelsbutiker, ”diversebutiker” och nischade butiker. Livsmedelsbutikerna skiljer sig från varandra främst ifråga om storlek och utbud. De flesta av dem saluför ett visst sortiment av ”utländska delikatesser”, dvs. varor som normalt inte säljs i de etablerade livsmedelskedjorna. Många av livsmedelsbutikerna har valt att konkurrera och locka kunder genom att satsa extra på ett visst varusegment, exempelvis frukt och grönsaker eller varor från ett visst land eller en viss region. ”Diversebutikerna” har ett sortiment bestående av en mångfald olika varor, exempelvis kläder, presentartiklar, hushållsartiklar och leksaker, ofta till låga priser. De nischade butikerna är inriktade på ett specialiserat sortiment av dagligvaror, exempelvis kosmetiska produkter, eller sällanköpsvaror såsom mattor eller hemelektronik.

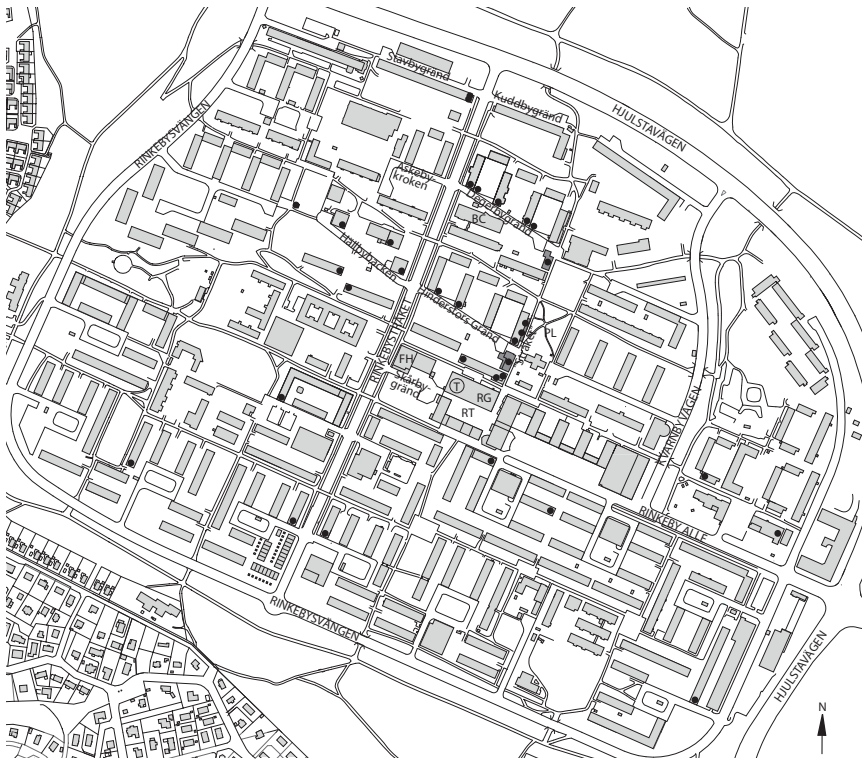
⁹⁶ I centrum finns 29 butiker av olika slag, en bank med rådgivning och självbetjäning, en resebyrå, en frisör, ett Internetkafé, en Svensk Kassaservice, ett apotek, ett glasmästeri, två kaféer, två restauranger, en fristående snabbmatsgrill och en bowlinghall. Förutom de kommersiella lokalerna och de redan nämnda offentliga institutionerna finns även ett tiotal lokaler för föreningar, skola, förskola och sjukvård (Rinkeby centrum 2005).

⁹⁷ I dessa lokaler inryms tolv livsmedelsbutiker, fem butiker med kläder och/eller småting varav en även inrymmer ett växlingskontor, två butiker med möbel- och/eller mattbutiker, två kosmetikabutiker varav en även säljer kläder och livsmedel, en fristående kiosk, två video- och tobaksbutiker, en butik med hemelektronik, två installationservicebutiker för tv och datorer, en textilbutik med kemtvätt, en festkonfektionsbutik, två butiker med bäddprodukter, en butik inklusive resebyrå med islamsk inriktning, tre restauranger/kaféer, fyra frisörsalonger, en trafikskola, en djurklinik och två resebyråer. Inventeringen gjordes 2005.

⁹⁸ Beteckningen refererar till butikens rumsliga storlek, men kan vara något missvisande för en del av livsmedelsbutikerna vilka snarare skulle kunna beskrivas som medelstora butiker. Prefixet ”små” kan också vara missvisande exempelvis vad gäller butikens omsättning och antal kundbesök.

Rinkeby i vy mot nordväst, med centrum inringat. I bakgrunden syns Tensta och Hjulsta. Karta © Stockholms Stadsbyggnadskontor.

Småbutikerna i Rinkeby. Punkterna anger enbart småbutikernas lokalisering, inte deras storlek. De nya byggnaderna vid "stråket" är markerade med mörkgrått. BC - Bocentrum, FH - Folkets Hus, PL - Parkleken, RG - Rinkeby Galleria, RT - Rinkeby torg, T - Tunnelbanestationen. Baskarta © Stockholms Stadsbyggnadskontor.

Småbutiker i Rinkeby.

Småbutikerna är, med några få undantag, lokaliserade i omvandlade eller ombyggda gemensamhetslokaler såsom förråd, tvättstugor, hobbyrum, uthyrningslokaler eller garageutrymmen. Gemensamt för småbutikerna är att de antingen är lokaliserade intill en gata eller en gångbana samt att de i de allra flesta fall upptar en plats vid bostadshusens kortsidor. Detta har troligtvis sin förklaring i att dessa lägen är synliga och lättillgängliga samt att entréerna till gemensamhetslokalerna ofta är placerade här.

”Stråket”.

De flesta av lokalerna har omvandlats till butiker med hjälp av relativt små medel. De exteriöra förändringar som utförts är få och består främst av tillägg i form av skyltar, entrétak, entrétrappor och säkerhetsgaller. I vissa fall har även nya dörrar och fönster tagits upp för att bättre anpassa lokalen för den nya användningen. De flesta av lokalerna har dock endast en entré som används både av kunder och för varuleveranser. Lastkajer är inte vanligt förekommande. Lokalernas invändiga förändringar är ofta mer omfattande än de utvändiga då inredningen bytts ut och omformats, exempelvis med tillkomsten av nödvändiga hygienutrymmen. I en del fall har flera mindre utrymmen såsom förråd och hobbyrum slagits samman till en större sammanhängande butikslokal.

Småbutikerna är utspridda över nästan hela stadsdelen, men fler än hälften av dem är koncentrerade till området norr om centrum, längs med tvärgatorna till matargatan Rinkebystråket, särskilt längs med Degerbygränd, Hinderstorpsgränd och Hällbybacken, samt längs med ”stråket” som förbinder de två förstnämnda tvärgatorna med centrum. Vid dessa fyra gator finns 20 småbutiker. ”Stråket” är egentligen en gångbana, men är samtidigt den förbindelse i Rinkeby som allra mest liknar en butiksgata trots att den längs ena sidan

angränsar till en park (*Parkleken*). På den andra sidan ligger småbutiker uppradade bredvid varandra med entréerna mot gångbanan. Längs med denna sida har husgavlarna byggts ut med envåningspaviljonger som tillsammans med två nya byggnader för kontors- och butiksverksamheter bildar ett slags gatufasad. Vid några breddade partier har gångbanan belagts med markplattor och möblerats med sittbänkar och blomlådor, vilket ytterligare understryker dess användning som butiksgågata. Småbutikerna vid ”stråket” är liksom de övriga småbutikerna skyltade med fasta fasadskyltar, mobila skyltar och vimplar. Paviljongsutbyggnaderna har, till skillnad från de flesta andra av småbutikslokalerna, försetts med skyltfönster. Vid ett avsnitt har ett par ”diversebutiker” expanderat ut till gångbanan med varor utställda på bord och upphängda på fasaden. Som kommersiell etablering är ”stråket” strategiskt; dess förbindelse med Rinkebytorget, Rinkebystråket och dess tvärgator liksom med bostadskvarteren, arbetsplatserna och skolan norr om centrum gör det till ett av de mest använda gångstråken i Rinkeby. Detta var troligen också en av anledningarna till att två av de första småbutikerna i Rinkeby etablerades just här. Båda två finns fortfarande kvar men flyttades i början av 1990-talet från de ursprungliga gemensamhetslokalerna till de två nytillkomna byggnaderna som idag är lokaliserade vid ”stråket”.

Detaljhandels relation till rummet

Uppfattningen att det materiella rummet äger en förmåga att generera vissa förutbestämda sociala praktiker hade en djup förankring inom grannskapsplaneringen. Denna uppfattning karakteriserar även en stor del av den kritik som i efterhand riktats mot grannskapsplaneringen och dess stadsdelar. Jane Jacobs var med sin *The Death and Life of Great American Cities* ([1961] 1992) en av de tidigaste kritikerna av efterkrigstidens stadsbyggnadsideal och har kanske också kommit att bli en av de mest tongivande. Jacobs var även en av de första att artikulera kvartersstadens ojämförliga potential för att generera all slags mångfald, däribland kommersiell mångfald bestående av mindre butiker och andra småskaliga verksamheter. Då sådana verksamheter är lokaliserade längs gator och trottoarer som i den traditionella kvartersstaden, där också arbetsplatser och bostäder finns, kommer de,

enligt Jacobs, att bidra till att skapa levande och säkra offentliga rum. I den moderna stadens funktionsuppdelade stadsdelar är möjligheterna för utvecklingen av en kommersiell mångfald och ett levande offentligt liv däremot starkt reducerade och detta beror, enligt Jacobs, på hur rummet har utformats (Jacobs 1992, 148-154).

I artikeln ”Stadsplaneringen skapar barriärer för invandrare” framför Peter Elmlund (2005) argument som har stora likheter med Jacobs. Elmlund hävdar att den moderna stadens rumsliga utformning, liksom stadsplaneringen som så ensidigt gynnar externhandel, utgör ett hinder både för utvecklingen av mindre butikverksamheter och för andra småföretag. Detta kan, enligt Elmlund, utgöra en möjlig förklaring till varför egenföretagande bland invandrade personer inte förekommer i samma utsträckning i Sverige som i övriga västvärlden, detta trots att arbetslösheten i Sverige är hög inom denna grupp, vilket därmed borde stimulera till egenföretagande (Elmlund 2005).⁹⁹ Förklaringen är, enligt Elmlund, att en stor del av Sveriges invandrade befolkning bor i miljonprogramsområden vars rumsliga struktur missgynnar småföretagsetableringar, inte enbart småskaliga butiksverksamheter utan alla slags småföretag. Rinkeby utgör dock ett undantag, eftersom ”Rinkeby är en av de förorter som är mest stadslik till sin struktur” (Elmlund 2005).

Att granskapsplaneringens och i synnerhet miljonprogrammets stadsdelar till sin rumsliga struktur förefaller missgynna utvecklingen av småskalig detaljhandel enligt kvartersstadens modell är kanske inte oväntat om man beaktar att granskapsenheternas funktionsuppdelning de facto syftade till att separera handeln från bostadshusen och koncentrera den till stadsdelskärnorna. Eftersom granskapsplaneringens epok handlade om att bygga helt nya stadsdelar uppstod en situation där detaljhandeln och dess marknad upprättades samtidigt. Detaljhandelns omfattning och form preciserades redan i planeringsskedet. Stadsdelens rumsliga struktur, dess befolkningsstorlek och stadsdelskärnans utformning utgjorde de grundläggande rumsliga förutsättningarna för hur detaljhandelns

⁹⁹ Enligt Elmlund torde den strukturella rasismen inte vara större i Sverige än i övriga västvärlden, vilket betyder att rasismen knappast kan tjäna som förklaring till landets jämförelsevis låga andel ”invandrarföretag”. Elmlund vill här lyfta fram ”invandrarföretagandet” som en viktig men förbisedd företeelse som kan bidra till att skapa attraktiva städer. Till detta resonemang återkommer jag i kapitlets sista del.

rum formades i de nya stadsdelarna. Detta innebar att vissa försäljnings- och butiksformer prioriterades framför andra och fick ett rumsligt stöd genom det sätt på vilket rummet utformades. Hur detaljhandelns rum kom att formas var dock inte enbart avhängigt av grannskapsplaneringen. Enligt Mats Franzén och Eva Sandstedt (1981) spelade även handeln och det övriga samhällets rådande ekonomiska förhållanden en betydande roll för hur detaljhandelns rum utformades och vilka butiksformer som prioriterades. Den butiksform som kom att dominera i grannskapsenheterna var den rationaliserade självbetjäningbutiken som till sin storlek, omsättning och försäljningsform skilde sig från tidigare butiksformer. Hur detaljhandelns struktur och ekonomiska förhållanden påverkade utformningen av grannskapsenheternas kommersiella rum kan, enligt Franzén och Sandstedt, även avläsas i skillnaderna mellan de tidiga och de senare uppförda grannskapsenheterna. Medan de tidiga grannskapsenheterna planerades för fler och mindre butiker som spreds ut i stadsdelen, planerades de stadsdelar som byggdes senare, framför allt under miljonprogramperioden, för färre och större butiker som koncentrerades till stadsdelscentren (Franzén & Sandstedt 1981, 240-241, 244-249).

Som Franzén och Sandstedt visar bidrog grannskapsplaneringen alltså till att stödja etableringen av butiker och kommersiella anläggningar som växte i skala. Bosse Bergman har i sin studie *Handelsplats, shopping, stadsliv* (2003) gjort en historisk och rumslig analys av hur detaljhandelns försäljningsformer utvecklats och påpekar att utvecklingen mot allt större butiksenheter inleddes redan i industrialiseringens tidiga skede, som en effekt av differentieringen och specialiseringen av varuproduktionen. Butikens uppkomst är, enligt Bergman, förbunden både med industrialiseringen och med näringsfriheten, som infördes i Sverige år 1864. Innan dess ägde en stor del av detaljhandeln rum i handelsbodas som med tiden kom att omvandlas till butiker, vilka i första hand skiljde sig från handelsbodarna genom sin skyltning, fasadutformning och orientering mot gatan. Att detaljhandelns rum i allt högre grad kom att orienteras mot gatan hängde även samman med gatans modernisering, speciellt dess funktionsuppdelning i körbana och trottoar. Då städerna växte i slutet av 1800-talet och konkurrensen inom detaljhandeln ökade blev det centrala läget allt

viktigare, något som även innebar att detaljhandeln i allt högre grad koncentrerades till butiksgator. En annan trend var att butikernas storlek ökade. Den moderna, bilberoende och funktionsuppdelade stadens utbredning spelade sedan en avgörande roll för den fortsatta etableringen av allt större butiker och mer rationaliserade butiks- och försäljningsformer. Självbetjäningssystemet, som innebar att man inte längre handlade över disk utan själv plockade ihop sina varor, infördes och med det följde en radikal förändring av butiken som handelsplats (Bergman 2003, 24-29, 56).

I Franzéns och Sandstedts samt Bergmans respektive studier framkommer att relationen mellan detaljhandels struktur och rummets utformning är komplex. När man ser till detaljhandels historiska och rumsliga utveckling framgår att sambandet mellan rummet och detaljhandels struktur är dialektiskt. Det betyder att detaljhandels strukturella förhållanden har en återverkan på rummets utformning och vice versa. Av Bergmans studier framgår att det även i kvartersstaden fanns tendenser till koncentring och rationalisering av detaljhandeln, vilket understöddes av en viss grad av rumslig funktionsuppdelning. Eftersom detta skeende även påverkas av samhällets sociala och rumsliga utveckling i övrigt, kan varken kvartersstadens eller den funktionsuppdelade stadens rumsliga organisering av egen kraft generera eller upprätthålla en viss sorts detaljhandelsstruktur. Sett i detta perspektiv framstår Jacobs' och Elmlunds analyser av den moderna staden och miljonprogramsstadsdelarna som otillfredsställande.

Elmlund pekar dock på två viktiga aspekter vad gäller möjligheterna till butiksetablering i miljonprogramsstadsdelar. Den första är, som redan nämnts, att den strukturerande inverkan som det materiella rummets utformning har på detaljhandeln måste betraktas som väsentlig, särskilt i miljonprogramsstadsdelarna. Den andra är att dessa stadsdelar är mycket olika varandra ur denna aspekt, även om de i grunden ofta bygger på samma funktionsseparerande principer. Rinkeby utformades med intentionerna att, som Elmlund mycket riktigt hävdar, skapa en mer "stadslig" stadsdel: "En bostadsmiljö som lägger något av stenstadens intensitet, koncentration och ordning till ytterstadens grönska, rymlighet och frihet från störningar" (Stockholms Stad 1965, 2).

Rinkeby skiljer sig i detta avseende, som Elmlund också påpekar, exempelvis från Rosengård i Malmö. Det finns alltså skäl att anta att det i Rinkebys fall finns ett samband mellan den relativt omfattande förekomsten av småbutiker och stadsdelens rumsliga utformning. Vissa delar av Rinkeby, speciellt området norr om centrum, påminner om kvartersstadens struktur vad gäller förekomsten av butiker och gaturummets utformning. I detta område finns även en stor genomströmning av gående och därmed också många potentiella kunder. En annan likhet Rinkeby har med kvartersstaden är dess höga befolkningstäthet. Med en befolkning på ca 15 600 invånare och en yta på ca 1 km² har Rinkeby en befolkningstäthet som är jämförbar med den i vissa delar av Stockholms innerstad (Stockholms Stad 2006a; 2006b, 90-91).¹⁰⁰

Även om den befintliga rumsliga strukturen kan antas varit gynnsam för butiksetablering i Rinkeby är det dock problematiskt att enbart lyfta fram denna aspekt. Det tenderar att skapa en föreställning om att butiksetableringen har skett genom ett slags automatik pådriven av marknadens krafter. Med en sådan ensidig fokusering tenderar andra faktorer, som i sammanhanget bör lyftas fram, att utelämnas. De förutsättningar som det materiella rummet utgör förklarar endast delvis hur småbutiksetableringarna har möjliggjorts. Det är här även viktigt att beakta är att etableringen av småbutiker inte skett utan förändringar av rummets utformning, även om dessa kan framstå som små och obetydliga.

Att det har funnits personer med ambition att etablera och driva eget företag är givetvis en faktor som i sammanhanget är av betydelse. En aspekt som här inte går att bortse ifrån är att de flesta av småbutikerna ägs och drivs av personer som tillhör olika etniska minoriteter. Som jag nämnde i kapitel två har arbetslösheten bland etniska minoriteter i Sverige konstaterats vara hög i förhållande till befolkningen som helhet. Även om invandrarföretagandet, som Elmlund hävdar, är mindre utbrett i Sverige än i övriga västvärlden, så är fortfarande andelen egenföretagare högre för gruppen ”invandrare” än för den övriga befolkningen. Oscar Pripp anser

¹⁰⁰ Rinkeby har en befolkningstäthet på 119 inv./ha vilket kan jämföras med Kungsholmens och Norrmalms (stadsdelarnas) befolkningstäthet på 112 respektive 126 inv./ha. Innerstaden som helhet har en befolkningstäthet på 80 inv./ha medan Västerort och Söderort har 29 respektive 34 inv./ha.

att det inte är oproblematiskt att reducera minoritetsföretagande till en *reaktion* mot en exkluderande arbetsmarknad. Risken är att andra aspekter, exempelvis kulturella och sociala faktorer, därmed förbises (Pripp 2001, 47-51, 54). Personligen har jag dock svårt att bortse från att den relativt omfattande småbutiksverksamheten som finns i Rinkeby kan hänga ihop med den etniska diskriminering som förekommer på den formella arbetsmarknaden och det faktum att arbetslösheten i området är högre än genomsnittet för staden (Stockholms Stad 2006a, 7). Denna viktiga diskussion om arbetsmarknadens förhållanden som en medverkande faktor till uppkomsten av småbutikerna i Rinkeby kommer jag att återvända till i kapitlets konklusionsavsnitt. I de två följande avsnitten ämnar jag att närmare analysera hur de rumsliga förutsättningarna, i samverkan med andra faktorer, möjliggjort småbutiksetableringen i Rinkeby.

Från gemensamhetslokaler till småbutiker

Den rumsliga funktionsuppdelningen har varken i Rinkeby eller i andra miljonprogramsområden varit fullt så renodlad som föreställningarna om det funktionsuppdelade grannskapet föreslår. Bostadshusens gemensamhetslokaler används exempelvis ofta, inte minst i Rinkeby, flitigt som mötesplatser för föreningslivet. Vanligt är även att lägenheter byggts om för att inrymma daghem och offentliga förvaltningar. I Rinkeby har lokaler för andra verksamheter än de direkt boenderelaterade alltid varit eftertraktade, men tillgången på sådana har varit och är fortfarande knapp. Under senare delen av 1970-talet och tidigt 1980-tal drevs frågan om att åtgärda lokalbristen för föreningslivet aktivt av lokala föreningar i Rinkeby. Efter många gemensamma ansträngningar och flera år av kamp fick Rinkeby slutligen ett Folkets Hus som stod färdigt 1986.¹⁰¹ Behovet av fler lokaler för föreningslivet finns dock alltjämt kvar. Att det också råder stor efterfrågan på lokaler för kommersiella verksamheter, speciellt butikslokaler, har i mina intervjuer bekräftats av både butiks innehavare och fastighetsförvaltare. Lokaler som blir lediga i Rinkeby hyrs snabbt ut igen.¹⁰² Med jämna mellanrum har frågan

¹⁰¹ Artiklarna som förekom i pressen var många (se ex. De tröttnade på att vänta 1977, Karlsson 1980; Miljonsatsning försenas 1979).

¹⁰² Intervjuer med fastighetsförvaltare, 2004-2005. Svenska Bostäder hade i sitt lokalbestånd i Stockholm år 2003 lägst vakansgrad på lokaler i Rinkeby, 0,4%, vilket kan jämföras med områdena Södermalm

om att öka tillgången på kommersiella lokaler drivits av bland andra Rinkeby stadsdelsförvaltning och lokala entreprenörer. Flera förslag har visat på möjligheterna att utnyttja lågutnyttjade garageutrymmen för kommersiella verksamheter. Bland annat har idéer om ombyggnad av ett parkeringsgarage vid Vimmerbyplan diskuterats vid ett flertal tillfällen sedan mitten av 1990-talet. En del av dessa idéer har resulterat i långtgående planer som dock lagts ner till följd av brist på finansiering.¹⁰³ Den enda nyproduktion av kommersiella lokaler som genomförts i Rinkeby utgörs av Rinkeby Galleria och de två nya byggnaderna vid ”stråket”.

Utbyggnaden av ”stråket” genomfördes av fastighetsägaren Familjebostäder i samband med ett ombyggnadsprojekt som pågick mellan 1987 och 1996 och som omfattade alla Familjebostäders bostadshus i Rinkeby, dvs. alla hus vid gatorna Stavbygränd, Kuddbygränd, Askebykroken, Degerbygränd, Hällbybacken, Hinderstorpsgränd och Svennebygränd.¹⁰⁴ Vid gångbanan fanns lokaler som sedan tidigare omvandlats till butikslokaler. Dessa ansågs ha för låg standard och behövde ersättas med nya, vilket var en av anledningarna till att de två nya byggnaderna tillkom. En annan ambition med utbyggnaden av ”stråket” var att utvidga centrum med en butiksgata.¹⁰⁵ I samband med ombyggnadsprojektet tillkom ytterligare butikslokaler genom ombyggnad av ett flertal befintliga utrymmen. Vid Stavbygränd och Kuddbygränd omvandlades och utbyggdes fyra lokaler, varav minst en tjänat som butik redan tidigare. Ytterligare ett flertal butikslokaler tillkom då Familjebostäders tvättstugelokaler frigjordes, i och med att de ersattes med en gemensam tvättstuga i det nya servicehuset Bocentrum vid Degerbygränd. Även i parkeringsgaragen vid Degerbygränd och Hinderstorpsgränd kunde utrymmen avvaras som byggdes om till butikslokaler.

och City/Östermalm/Vasastan som samma år hade en vakansgrad på 4,7% respektive 2,8% (Svenska bostäder 2003, 25). Begreppet vakansgrad refererar till andelen outhyrda butikslokaler.

¹⁰³ Intervjuer med Antonio Tolj, Näringslivsenheten, Rinkeby Stadsdelsförvaltning, 2005-10-03, Basem Besada, BMW Studio, 2004-06-11 och fastighetsförvaltare 2005.

¹⁰⁴ Familjebostäders omdaning i Rinkeby var ett av de mest omfattande ombyggnadsprojekten av en miljonprogramsstadsdel. Lägenheternas standard höjdes, gårdarna byggdes om och några hus revs för att skapa mer fria. Projektet beskrevs som framgångsrikt på många sätt och studerades av så väl riksdagsledamöter som internationella besökare (Familjebostäder u. å. samt intervjuer med tidigare anställda vid Familjebostäder, 2005).

¹⁰⁵ Intervjuer med nuvarande och tidigare anställda vid Familjebostäder, 2005.

Initiativet till utöka av butiksverksamheterna med nya och ombyggda lokaler inom Familjebostäders fastighetsbestånd kom från två håll samtidigt. I området fanns en efterfrågan på lokaler av personer med intresse av att driva affärsverksamhet och hos Familjebostäder fanns en vilja att vitalisera området – att ”skapa mer liv i kvarteren” – med en utökad kommersiell service (Familjebostäder, u. å.). Familjebostäder intog därför en aktiv roll i att stödja företagare att etablera sig i de nytilkomna lokalerna, bland annat med hyreslättnader i ett initialt skede.¹⁰⁶

Flera av småbutiklokalerna kom alltså till under Familjebostäders ombyggnadsprojekt, men småbutiker fanns redan innan denna omvandling ägde rum såväl i Familjebostäders fastigheter som i övriga Rinkeby. Hur gick omvandlingen av dessa butikslokaler till från första början? Vilka var intentionerna samt hur diskuterades butiksetableringarna och lokalomvandlingarna inom planeringen?

Att finna svar på den första frågan visade sig vara svårt. De flesta av småbutikerna har bytt ägare många gånger sedan etableringen. Ingen av de butiks innehavare som jag intervjuade kände till hur butikslokalerna de hyrde tagits i anspråk från första början. Inte heller de nuvarande och tidigare anställda hos de tre fastighetsägare – Fabege, Familjebostäder och Svenska Bostäder – som jag varit i kontakt med kände till förhållandena kring de initiala lokalomvandlingarna. I de böcker och skrifter som presenterar stadsdelens historia och bebyggelseutveckling omnämns ofta Rinkeby centrum, speciellt torget, som en plats för en ”ny” slags handel, men få har särskilt uppmärksammat den successiva och numera relativt utbredda småbutiksetableringen (ex. Hanström & Johansson 1994; Schönning 1998). En av dem som dock uppmärksammat småbutikerna är Inga-Lisa Sangregorio, som skrivit en artikel om dem i Boverkets rapport *Rinkeby: Bygg inte bort livet!* från 1989. Sangregorio beskriver småbutikerna som ”maskrosor som lyckats spränga asfalten” och växa fram ”där det inte var meningen att något skulle växa” (Sangregorio 1989, 30). Från början var nämligen butiksetablering utanför centrum inte tillåten. Att småbutiker ändå etablerades utanför centrum beror, enligt Sangregorio, på en förändring av attityden till dem. Småbutikerna har helt enkelt tillåtits

¹⁰⁶ Intervju med tidigare anställd vid Familjebostäder, 2005.

att ”växa” fram, eftersom de kommit att betraktas som en tillgång, snarare än ett hot mot handeln i centrum (Sangregorio 1989, 30).

I stadens plan- och policydokument är frågan om småbutikerna i Rinkeby och liknande butiksetableringar i andra stadsdelar påfallande frånvarande. Så är exempelvis fallet med de områdesprogram och idédokument för Rinkeby som fastställts sedan mitten av 1990-talet (Stockholms Stad 1995; 1997; 2001). Småbutikerna omnämns varken i förutsättningarna eller i förslagen i dessa dokument. Trots att småbutiker som dem i Rinkeby finns på många platser i Stockholms ytterstad, lyser frågan med sin frånvaro även på den översiktliga nivån. En övergripande politik för hur staden avser att förhålla sig till denna typ av butiksetableringar förefaller saknas om man ser till stadens översiktsplanering som presenteras i *Översiktsplan 99* och *Vision Stockholm 2030* (Stockholms Stad 1999; 2004).¹⁰⁷ I dessa dokument konstateras att det, i takt med att externhandeln expanderar, sker en utarmning av när servicen, men varken förutsättningsbeskrivningarna eller förslagen berör den typ av småbutiksetablering som skett i Rinkeby och många andra stadsdelar. I *Servicepolicy för Stockholms ytterstad*, som fastställer stadens målsättning avseende utvecklingen av kommersiell service i ytterstaden, konstateras att den generella trenden inom handeln påverkat ytterstadens mindre stadsdelscentrer negativt (Stockholms Stad 2000).¹⁰⁸ Trots detta framhålls att idén med stadsdelscentrer fortfarande har en bärkraft. Servicepolicyns mål är därför att motverka den pågående utarmningen av dessa. Lösningen tycks ligga i en upprustning av stadsdelscentren, då huvuddelen av policyn fokuseras på detta. Möjligen är det också därför som inte heller servicepolicyn förhåller sig till frågan om butiksetablering utanför stadsdelscentren. Denna fråga behandlas inte alls i servicepolicyn.

Även om plan- och idédokumenten saknar explicit behandling av småbutiksetableringar i ”tunnelbanestadsdelarnas” bostadsområden, har frågan gällande dem i Rinkeby dryftats vid ett flertal tillfällen,

¹⁰⁷ Vision Stockholm 2030 är inte en översiktsplan i formell mening utan en rapport som arbetades fram då Stadsbyggnadsnämnden gav Stadsbyggnadskontoret uppdraget att visualisera och konkretisera Översiktsplan 99. Vision Stockholm 2030 betraktas som en del i den fortsatta översiktsplaneringen (Stockholms Stad 2005, 5).

¹⁰⁸ Servicepolicyn har arbetats fram av Stadsbyggnadskontoret, dåvarande Gat- och fastighetskontoret, Stadsledningskontoret, Ytterstadssatsningen och Stockholms Mark och Lokaliserings AB (näringslivskontoret). Planunderlag togs fram 1997 och baseras på förhållanden detta år (Stockholms Stad 2000).

exempelvis i samband med diskussionerna om ombyggnad av parkeringsgarage till saluhall vid Vimmerbyplan. År 2002 arrangerade Stadsbyggnadskontoret och dåvarande Gatu- och fastighetskontoret ett seminarium där frågan om verksamhetslokaler i stadsdelen diskuterades. Saken har även diskuterats ifråga om grannstadsdelen Tensta, bland annat i samband med planeringen av Tensta boutställning som ägde rum i augusti 2006. Eftersom ”stråket” i Rinkeby betraktas som en lyckad utbyggnad för butiksetableringar, diskuterades möjligheterna för en liknande etablering i Tensta. I en ny detaljplan som upprättades för utbyggnader inför boutställningen infördes således möjligheten att omvandla och bygga ut förrådsutrymmen till handels- och kontorslokaler i två bostadshus vid Tensta Allé. Om- och utbyggnaden av dessa har dock ännu inte genomförts. Frågan om butiksetablering utanför centrum i Tensta har även diskuterats vad gäller ett parkeringsgarage vid Kippingegränd som under en tid fungerade som ett mindre butikscentrum under namnet Tensta City.¹⁰⁹

Att frågan om småbutikerna är frånvarande i de lokala plan- och policydokument som upprättats under senare år för Rinkeby kan tyckas vara något oväntat med tanke på att småbutikerna är många och har funnits under lång tid samt med tanke på det faktum att idéer för verksamhetsetableringen utanför centrum diskuterats konkret vid flera tillfällen. Kanske beror detta på att småbutikerna, som Sangregorio påpekar, inte var avsedda att finnas. Det finns tecken som tyder på att så kan vara fallet. Vid min genomgång av gällande detaljplaner i december 2004 visade det sig att 31 av de totalt 32 butikslokalerna utanför centrum är lokaliserade inom områden vilka då var detaljplanelagda endast för bostäder och bostadsändamål. Omvandlingen av gemensamhetslokalerna har i de flesta fall med andra ord inte varit föremål för detaljplanering. De förändringar av markanvändningen som lokalomvandlingarna innebär har till största del skett utan vare sig föregående eller uppföljande detaljplaneändringar, vilket indikerar att omvandlingarna rimligtvis borde ha skett med stöd av bygglov. En väsentligt förändrad användning av byggnader, vilken omvandlingen av gemensamhetslokaler till butiker bör anses vara, kräver i de flesta fall bygglov.

¹⁰⁹ Intervju med Peter Lundevall, planarkitekt, Stadsbyggnadskontoret, Stockholms Stad, 2005-10-04.

För att undersöka om byggloven kunde berätta något mer om butikernas initiala etablering vände jag mig således till Stadsbyggnadskontorets bygglovsarkiv.

Genomgången av byggloven omfattar alla arkiverade bygglovsärenden för åtta utvalda fastigheter inom vilka det idag finns 18 småbutiker. De utvalda fastigheterna finns utspridda i hela stadsdelen och ägs av flera olika fastighetsägare. För dessa fastigheter finns totalt 186 bygglovsärenden registrerade i bygglovsarkivet sedan 1968, varav 33 avser butikslokaler. Av dessa 33 bygglovsärenden utgörs de som är daterade från tidigt 1980-tal och fram till mitten av 1990-talet av tillfälliga bygglov för ombyggnad och den förändrade markanvändning som ombyggnaderna inneburit. Från mitten av 1990-talet och framåt har bygglovsärendena i princip enbart berört förlängning av de tillfälliga bygglov som tidigare beviljats. De flesta av de tidigast daterade byggloven är sökta av butiksinnehavarna själva, medan många av de senare daterade byggloven är sökta av respektive fastighetsägare. Den initiala omvandlingen av lokalerna har med andra ord vanligen skett till följd av att det funnits personer som varit intresserade av att starta butiksverksamhet och själva drivit igenom omvandlingen. Även om det inte framgår av byggloven, är det troligt att dessa personer också ansvarat för finansieringen och genomförandet av lokalomvandlingen. För en del småbutikslokaler saknas emellertid bygglov för den initiala omvandlingen. Så är exempelvis fallet med den butik som avses i det tidigast daterade bygglovet av de arkiverade bygglovärenden jag studerade. Detta bygglov beviljades 1981 och gäller ombyggnaden av en butik som fanns redan innan bygglovet söktes. Bygglovshandlingarna avslöjar dock ingenting om när butiken först kom till. I de fall där bygglov saknas har omvandlingarna troligtvis skett enbart utifrån överenskommelser mellan fastighetsägaren och butiksinnehavaren. I en del av byggloven anges att avvikelser från gällande bestämmelser medges, exempelvis avvikelser från detaljplanebestämmelser och i fråga om lokalens tillgänglighet. I flertalet fall saknas dock dokumentation av avvikelserna.

Med undantag för två uthyrningslokaler, två kontorslokaler och en lägenhet, är det olika typer av förrådsutrymmen, hobbyrum, soprum, tvättstugor och garageutrymmen som omvandlats. Ofta har flera mindre utrymmen slagits samman till en butikslokal.

Varför man ansett att dessa lokaler kunnat avvaras är inte i något fall dokumenterat. Omvandlingen av soprummen kan möjligtvis förklaras med att de har ersatts med återvinningsstationer. Appropriationen av övriga typer av utrymmen har antingen skett utan att de har ersatts med andra eller genom en omfördelning av utrymmen. Som tidigare nämnts kunde tvättstugorna inom Familjebostäders fastighetsbestånd avvaras då de ersattes med en stor gemensam tvättstuga.

Vid genomgången av byggloven framträder en bild av småbutiksetableringen som en successiv appropriation. De flesta av butikslokalerna i de undersökta fastigheterna etablerades under 1980-talet och har sedan dess genomgått flera förändringar antingen med eller utan bygglov. Det handlar framförallt om interiöra förändringar. Allteftersom nya behov uppstått och möjligheter funnits, har butiksytor omdisponerats eller utvidgats genom inkorporering av flera gemensamhetslokaler. Genomgången av byggloven gav till stor del svar på mina frågor men väckte också en del nya. Varför har förändringen av lokalerna nästan uteslutande skett med stöd av bygglov istället för detaljplaneändringar – för stora delar av Rinkeby gäller fortfarande de ursprungliga planerna från 1966 och 1967 – och på vilka grunder valde man att bevilja bygglov som avvek från detaljplanernas bestämmelser?

Gedogen – att välvilligt se mellan fingrarna

Detaljplanen kan beskrivas som ett program som syftar till att etablera en viss rumslig ordning. Idealt kan detaljplanen betraktas som en diskursiv strategi som upprättas i en institutionaliserad demokratisk process. Man skulle kunna säga att detaljplaneprocessen fungerar som ett slags rationaliserad offentlig sfär inom vilken olika åsikter kommer till tals och vägs samman. Resultatet av denna sammanvägning, dvs. själva detaljplanen, fungerar sedan som ett lagrum. Detaljplanens reglering av markanvändningen är med andra ord juridisk. Vanligt är att förändringar av detaljplaner görs i samband med ombyggnads- och utbyggnadsprojekt där den nya detaljplanen som då upprättas överlagrar och överskriver den gamla. Så har också skett i Rinkeby, exempelvis i samband med nyproduktion av bostäder och andra exploateringar. Helheten bildar ett slags kompromissad ordning som skapats med tiden. I den nya ordning som skapats, och som de gällande detaljplanerna

återger, har dock inte platser för småbutikerna inkluderats. Formellt har småbutikerna istället infogats som ”avvikande” och ”tillfälliga” åtgärder med stöd av tidsbegränsade bygglov vilka är undantag från detaljplanernas bestämmelser.

Att omvandlingen av gemensamhetslokalerna inte genomförts med stöd av detaljplaneändringar kan ha flera orsaker. Lokalomvandlingarna har utförts som enskilda händelser över en längre period, de flesta mellan slutet av 1970-talet och mitten av 1990-talet. Troligt är att förändringarna, då de behandlats som enskilda åtgärder, inte ansetts vara omfattande nog för att genomföras med stöd av detaljplaneändringar då en sådan omfattar en mer resurskrävande process.¹¹⁰ Enligt gällande lagstiftning får bygglov beviljas för åtgärder som avviker från detaljplanen om de är förenliga med detaljplanens syfte. Avvikelserna blir därmed en fråga om tolkning av syftet. De lokalomvandlingar som genomförts i Rinkeby har med andra ord ansetts vara förenliga med de gällande detaljplanernas syften, vilka varit vägledande i bygglovprövningen. Lokalomvandlingarna har således, trots att de egentligen strider mot detaljplanernas själva bestämmelser, ansetts som passande och legitima. Med tanke på att intentionen med den rumsliga funktionsuppdelningen i miljonprogrammets stadsdelar otvetydigt har varit att separera kommersiell och offentlig service från boendet framstår tolkningen av detaljplanernas syften som generös, eller kanske rent av gränsöverskridande. Denna liberala tolkning av detaljplanerna har dock varit avgörande för småbutiksverksamheternas appropriation av gemensamhetslokalerna. Vad innebär det då att tillkomsten av butikslokaler skett med stöd av tillfälliga bygglov istället för genom en detaljplaneprocess?

Frågor och ärenden som omfattas av en detaljplaneprocess lyfts upp i den offentliga sfären och det potentiellt demokratiska sammanhang som denna utgör. Det innebär att frågor som behandlas i en sådan process kan göras till ämnen för en bredare politisk debatt. Nancy Fraser hävdar att kampen om att legitimera vissa frågor handlar just om att föra in dem i en offentlig debatt. Omvänt kan frågor också exkluderas från den offentliga debatten genom att de definieras som ”privata” eller görs till ”tekniska problem” för byråkratin (Fraser 1992, 131-132), precis som i fallet med småbutikerna.

¹¹⁰ Intervju med Peter Lundevall, 2005-10-04.

Det finns därför, enligt Fraser, inga gränser för vilka slags frågor som kan lyftas upp i den offentliga sfären. De frågor som får denna behandling kan i någon mån betraktas som "allmänintressen" och därmed få en viss legitimitet. En behandling av frågor i detaljplaneprocessens offentliga sfär innebär också möjligheter för fler att delta och påverka en utveckling (Fraser 1992, 128, 137). Eftersom frågan om bristen på lokaler för verksamheter i Rinkeby, inte enbart kommersiella sådana, länge varit en fråga som olika grupper vid flera tillfällen mobiliserat sig kring, har det funnits anledning att lyfta upp frågan till en offentlig diskussion.

Att efterfrågan på verksamhetslokaler i Rinkeby under en längre tid varit stor har, i alla fall för fastighetsägarna, varit ett känt faktum. Om frågan explicit formulerats som sådan skulle den kanske på ett annat sätt berättigats som en fråga för planeringen. Istället har småbutikerna behandlats som ett slags "icke-frågor" i form av tillfälliga bygglov under mer än två decennier. Det har emellertid inte helt och fullt handlat om en negligering, vilket det lätt kan framstå som. Att omvandlingarna, i alla fall de flesta av dem, beviljats bygglov betyder att de också genomgått en viss granskning, kontroll och godkännande. Viktigt i samband med bygglovgivning för tillfälliga åtgärder som strider mot gällande detaljplaner är att en lämplighetsbedömning görs.¹¹¹ I flera av de arkiverade byggloven som jag studerade har villkor för omvandlingarna av lokalerna ställts, exempelvis gällande öppettider med hänsyn till grannar, utformning av interiörer, installation av teknisk utrustning och krav på godkännande av andra myndigheter. Hur de villkor som ställts har följts upp och efterlevts är oftast inte fullständigt dokumenterat i byggloven, vilket inte för den skull behöver betyda att de inte är utförda. I bygglovärenden för planstridiga åtgärder ska även grannars synpunkter beaktas. I de flesta fall av de bygglov som jag studerat saknades dokumentation av detta. I två fall hade dock den blivande butiksinnehavaren själv insamlat namnunderskrifter från grannar som intygade att de godkände och även var intresserade av att ha en "egen" butik i kvarteret.

Det förefaller som om att den praktik som tillämpats i bygglovgivningen för omvandlingen av gemensamhetslokaler till butikslokaler i Rinkeby präglas av en liberal tolkning av gällande

¹¹¹ Intervju med Birgitta Stafström, 2005-12-12.

bestämmelser. Byggloven har alla upprättats med undantag från detaljplanebestämmelserna och i många fall troligen även andra bestämmelser. Överlag har byggloven fått stöd av andra granskande myndigheter såsom miljönämnden och yrkesinspektionen. Här rör det sig om en omvandling som möjliggjorts till följd av det *sätt* som plan- och bygglagen använts. Det handlar om ett förfarande som kan liknas vid de praktiker som Certeau beskriver som taktiska. De tillfälliga byggloven som möjliggjort tillkomsten av butikslokalerna indikerar en taktisk användning av lagrummet som styr markanvändningen och utformningen av det arkitektoniska rummet. Förfarandet förefaller följa ett visst mönster. Det är också möjligt att de tidigare beviljade byggloven fungerat som vägledning i bygglovprövningen för de senare etablerade butikslokalerna.¹¹² Med Certeaus begrepp skulle man här kunna tala om upprättandet av en *lokal auktoritet*, dvs. en lokal praxis (eller diskurs) som öppnar upp för, och sanktionerar, ett ”fritt spelrum” inuti den ordnade helheten (systemet eller strukturen) (Certeau 1984, 106).

Med tanke på att de gemensamhetslokaler som omvandlats är relativt många och att flertalet småbutiker funnits under en längre tid skulle frågan med stor sannolikhet kunna berättigas för en mer strategisk hantering, som en fråga för detaljplanering. Avsaknaden av detaljplaneändringar rörande småbutikerna vittnar dock om att intentionen inte varit att understödja en mer strategisk funktionsomvandling av området. Kanske beror detta på att staden i stort saknar tydliga riktlinjer och ställningstaganden i frågan. De tillfälliga byggloven som beviljats tyder emellertid på att det från myndighetens sida funnits en viss benägenhet, eller intention, att tillåta lokalomvandlingarna. Dessa taktiker har visat sig vara produktiva på så sätt att de möjliggjort omvandlingen av gemensamhetslokalerna.

Den temporära status som småbutikerna har fått låter dock förstå vilken legitimitet de uppbär. Omvandlingarna har beviljats som ”tillfälliga åtgärder” till följd av de ”mindre avvikelser” från detaljplanen som de utgör. Att småbutikerna aldrig behandlats i en formell detaljplaneprocess har i viss mån möjliggjort deras tillkomst i sin nuvarande form, dvs. som ”tillfälliga” och provisoriskt inrättade butikslokaler. Ett detaljplaneförfarande för omvandling av lokaler till

¹¹² Intervju med Birgitta Stafström, Stadsbyggnadskontoret, Stockholms Stad, 2005-12-12.

permanenta verksamhetslokaler skulle troligen kräva en större finansiell och materiell investering i dem. Möjligen kan detta också ha varit en orsak till varför man har valt att inte behandla dem inom planeringen. Om så är fallet, kan det som skett liknas vid praktiseringen av en politik som i Nederländerna kallas *gedogen*¹¹³ och som där tillämpats i liknande fall gällande butiker och andra verksamheter som drivs av personer tillhörande etniska minoriteter (Kloosterman et al 1999, 257).

Gedogen är ett slags välvillig politik som innebär att myndigheter medvetet väljer att inte utöva sin myndighetskontroll. Kloosterman et al hävdar att en anledning till att denna politik, som innebär en mindre strikt reglering, tillämpas är att man vill öka möjligheterna för etniska minoriteter att driva egna företag som en kompensation för en etniskt diskriminerande arbetsmarknad. Som myndighetstaktik är *gedogen* dock ambivalent eftersom dess tillämpning tenderar att informalisera vissa rum och praktiker (Kloosterman et al 1999, 257). Tillämpningen av *gedogen* kan även få andra konsekvenser. När man, i all välvilja, tänjer på lagen finns en risk för att inkonsekvenser uppstår. I fallet med småbutikerna i Rinkeby tenderar att uppstå en ambivalens mellan stadsdelens verkliga och dess föreskrivna användning. Ett exempel är den inkonsekvens som uppstått kring en butikslokal vars bygglov jag studerade. I detta fall beviljades bygglov för omvandlingen av själva lokalen och de avvikelser från detaljplan och krav som den innebar, men då butiksinnehavaren några år senare sökte bygglov för att uppföra en lastkaj till lokalen avlogs denna med hänvisning till att en sådan skulle blockera en del av trottoaren. Inkonsekvensen utgörs i detta fall av att lokalen i det första bygglovet ansetts lämplig för butiksverksamhet, något som den avslagna bygglovsansökan för lastkajen visat att så inte är fallet om butiksinnehavaren skulle visa sig vilja inrätta en ordnad plats för varuleverans. Butiken ifråga är enbart lämplig för butiksverksamhet då varuleveranser sköts ad hoc. Ett annat exempel är att enbart ett av de fall för vilka bygglov saknas har lett till repressalier. I detta fall upprättades bygglov för de utförda ändringarna genom en retroaktiv bygglovsansökan och bygglovprövning.

Oavsett vad förklaringarna kan vara till att småbutikerna inte behandlats i detaljplanerna kan man konstatera att bristen på lokaler avsedda för butiker kunde överbryggas tack vare initiativtagare som

¹¹³ Begreppet beskrivs som en oöversättlig term som betyder "att titta bort när man måste".

satsade på att starta verksamheter och att såväl fastighetsägarna som Stadsbyggnadskontoret och andra myndigheter har tillåtit och, i vissa fall, även understött omvandlingen. En konsekvens av förfarandet är att småbutikerverksamheterna och butiksinnehavarna i hög grad blivit beroende av fastighetsägarna. I sammanhanget har fastighetsägarna varit både bidragande och hindrande för tillkomsten av nya butikslokaler.

En annan konsekvens av förfarandet är att småbutikerna inte till fullo utgör ordnade platser, vare sig i formell mening eller materiell mening då de flesta av dem har en provisorisk karaktär som, enligt min tolkning, delvis beror på att de upprättats som ”tillfälliga” verksamheter. Att de i formell mening definieras som tillfälliga åtgärder innebär att småbutiksetableringarna inte betraktas som helt och hållet legitima. Med tanke på att många av småbutikerna funnits i mer än två decennier skulle man kunna säga att de numera utgör en permanent del av Rinkebys sociala rum. Jag vill trots detta hävda att småbutikerna representerar en taktisk appropriation, snarare än en strategisk, detta på grund av deras status som ett slags ad hoc-etableringar.

En möjlighet för fastighetsägare och ansvariga inom planeringen hade varit att istället ta initiativ till en mer omfattande förändring och utbyggnad av permanenta och ordnade butikslokaler. En sådan omvandling skulle förstås innebära helt andra investeringskostnader och eventuellt även leda till höjda lokalhyror, vilket många av butikerverksamheterna troligen inte skulle ha råd med. Sådana investeringar ligger inte heller i linje med en del av fastighetsägarnas nischning mot ägande och förvaltning av bostäder, varför de heller inte har visat speciellt stort intresse för nyproduktion av lokaler för kommersiella verksamheter.¹¹⁴ Bland de fastighetsförvaltare som jag intervjuade fanns dock ett intresse för småbutikernas existens och fortlevnad på grund av det positiva tillskott de utgör som offentliga rum samt den närliggande kommersiella service som de tillhandahåller för de boende. Flera av fastighetsförvaltarna påpekade att lokalomvandlingarna även skett i syfte att ta tillvara och att ge möjligheter för det intresse för företagsamhet som funnits i området och därför även inneburit ett tillskott av arbetsplatser i stadsdelen.¹¹⁵

¹¹⁴ Intervjuer med fastighetsförvaltare, 2005.

¹¹⁵ Intervjuer med fastighetsförvaltare, 2004 och 2005.

Appropriationen av gemensamhetslokaler för butiksverksamheter har dock inneburit att tillgången till lokaler för andra typer av verksamheter, vilka också äger potential att vitalisera det offentliga rummet, har minskat. Kommersens rum har med andra ord prioriterats framför föreningsliv och andra sociala verksamheter för vilka det råder en brist på lokaler i Rinkeby. Ett alternativ till att ta bostadshusens gemensamhetslokaler i anspråk hade exempelvis varit att tillmötesgå efterfrågan på butikslokaler, vilket flera gånger diskuterats, genom ombyggnad av underutnyttjade parkeringsgarage till basar/galleria. Att koncentrera småbutiker till en gemensam byggnad skulle kunna öka lokalutbudet för föreningar om man skulle vilja tillmötesgå dessas efterfrågan på lokaler. För fastighetsägarna har småbutikslokalerna emellertid inneburit en god ekonomisk affär; med små eller inga investeringar har gemensamhetslokalerna omvandlats till inkomstkällor.¹¹⁶ Detta har också ett förklaringsvärde för den villighet som fastighetsägarna visat inför lokalomvandlingarna. Föreningar och organisationer har sällan möjlighet att betala lika hög lokalhyra som kommersiella verksamheter.

Den ”annorlunda” butiken

Där butiker med fullsorterat dagligvarusortiment stängt kommer istället ofta servicebutiker eller så kallade invandrarbutiker med specials Sortiment för olika nationaliteter. Dessa typer av butiker är oftast små och av skiftande slag samt har växlande sortimentsinnehåll och fyller ej samma funktion när det gäller hushållens varuförsörjning som den fullsorterade traditionella livsmedelsbutiken. Förutom att tillhandahålla specials Sortiment för till exempel invandrargrupper är denna typ av butiker mest till för kompletteringsköp (RTK 2000a, 29).

De flesta av småbutikerna i Rinkeby drivs av personer som tillhör någon etnisk minoritet i Sverige. Även deras kundkretsar består till

¹¹⁶ Mycket pekar på att lokalerna i Rinkeby ger god avkastning. Flera av de intervjuade butiksinnehavarna ansåg att hyrorna var jämförelsevis höga. Detta bekräftades också av en av de intervjuade fastighetsförvaltarna som påpekade att hyrorna för lokalerna i Rinkeby var högre än för företagets verksamhetslokaler i andra ytterstadsområden (se även Ljungar 2002a, 22).

stor del av etniska minoriteter.¹¹⁷ Butikerna är, för att använda svenskt media- och myndighetsspråk, så kallade invandrarbutiker. Att använda sådana stigmatiserade och stigmatiserande begrepp som ”invandrare” och ”invandrarbutik”, som så tydligt konstruerar och reproducerar gränser, är problematisk då syftet snarare är att blottlägga dem. Varför behöver jag då här ta upp dessa diskurser?

Det finns minst två anledningar till detta. En första anledning är att det hittills inte ägnats särskilt mycket uppmärksamhet åt begreppet ”invandrarbutik” inom forskningen, trots att det finns ett växande intresse för företagande bland etniska minoriteter i Sverige och internationellt. En andra anledning är att jag i ljuset av ”invandrardiskurserna” möjligen kan finna en utgångspunkt för den utbredda synen på småbutikerna i Rinkeby och andra stadsdelar i periferin som ”annorlunda”.

Inom forskningen om etniska minoriteters företagande används begreppen ”invandrarföretag/-are/-ande” ofta som vedertagna begrepp. Begreppet ”invandrarbutik” är däremot inte lika vanligt förekommande och tycks inte heller ha varit föremål för någon närmare undersökning (se ex. Ljungar 2002a; 2002b; Kloosterman et al 1999; Najib 1999; NUTEK 2001; Pripp 2001). Begreppet används dock i massmedias texter, framför allt i den tryckta pressen och på Internet, på ett sätt som antyder att det existerar i vardagsspråket med en specifik och underförstådd betydelse.¹¹⁸ I offentliga rapporter är användningen av begreppet emellertid inte lika vanlig. Då det förekommer, exempelvis i Region- och trafikplanekontorets (RTK) promemoria och tillika prognos om detaljhandelns utveckling i Stockholmsregionen som citerades ovan, används det dock som ett vedertaget begrepp utan någon utförligare förklaring (se även Bellander 2005, 28; RTK 2000b, 22, 25; 2005, 31-31, 35). Vad är det då som begreppet ”invandrarbutik” står för i denna vardagsspråkliga betydelse?

I sin mest generella betydelse står begreppet ”invandrarbutik” för butiker som drivs av ”invandrare”. Begreppet är emellertid laddat med många andra betydelser vilka får sin mening i särskiljningen från ”vanliga” butiker. I begreppet ”invandrarbutik” finns en

¹¹⁷ Intervjuer med butiksinnehavare och kunder 2004 och 2005.

¹¹⁸ Här vill jag understryka att det gäller ett språkligt bruk som förefaller användas främst av den etniska majoritetsbefolkningen. Under mina intervjuer med personer tillhörande etniska minoritetsgrupper användes inte begreppet en enda gång.

”annorlundahet” intolkad. ”Invandrarbutiker” har *andra* varor, *andra* öppettider, *andra* priser, *andra* kunder, *andra* namn, *andra* funktioner, *andra* innehavare och *annan* arkitektur i jämförelse med ”vanliga” butiker. Även om småbutiker som drivs av etniska minoriteter också finns i innerstäderna är de oftast förknippade med ”förorten”. I pressens sporadiska framställningar av positiva motbilder av de ”invandrartäta förorterna” spelar skildringarna av de ”annorlunda butikerna” en viss roll. De ”invandrartäta förorterna” beskrivs som exotiska platser med ett ”rikt folkliv och annorlunda butiker” (Hjortholt 2005; Kristoffersson 2001). Det är emellertid inte enbart media som bidragit till att reproducera detta slags föreställningar med betoning på ”annorlundahet”. En liknande framställning görs även av Sangregorio i hennes artikel om Rinkebys småbutiker. Även om artikeln syftar till att presentera en positiv bild av småbutikerna och den stigmatiserade stadsdelen bygger den på förståelsen av dem som kulturellt ”annorlunda”. De underliggande föreställningarna om lokalbefolkningen och butiks innehavarna kommer fram bland annat i beskrivningen av butiks inredningarnas ”osvenskt starka färger” och då hon frågar sig hur det kan löna sig att sälja böcker i Rinkeby. Bilderna visar butikernas annorlunda och provisoriska arkitektur i interiörer inredda med packlådor och exteriörer med handgjorda skyltar. I en av bildtexterna står att läsa: ”Utifrån ser många av butikerna avskräckande ut men varorna är fräscha och fina. Här riskerar man inte som på många tjugigare ställen att hitta halvruvtna grönsaker i diskarna” (Sangregorio 1989, 30-32). Denna typ av skildringar skulle man kunna benämna som diskurser om positiv ”annorlundahet”. Även om intentionerna med sådana skildringar är att presentera positiva motbilder till den negativa publicitet som förorterna annars vanligtvis förknippas med, bygger de inte till någon mindre grad på främmandegörande föreställningar.

Vid sidan om de exotiserande föreställningarna om de ”annorlunda” butikerna existerar också explicit negativa. Det kan exempelvis gälla butikernas prissättning, varornas kvalitet samt hygien och lagenlighet. De föreställningar om ”invandrarbutikerna” som finns både hos allmänheten och hos myndighetsföreträdare, är förstås inte helt oproblematiska för butiks innehavarna, vilket etnologen Oscar Pripp (2001, 84-89) har skildrat i sin avhandling, *Företagande i*

minoritet, om företagande assyrier och syrianer i Södertälje.¹¹⁹ Flera av de butiksinnehavare som Pripp intervjuat vittnar om att de blir extra påpassade från både kundernas och myndigheternas sida. En av de butiksinnehavare, vars verksamhet Pripp studerat närmare, får erfara hur en satsning på en ”allmän marknad” istället för en ”marknad för immigranter” misslyckas då den tänkta kundgruppens intresse för butiken sviktar. För att kunna få affärerna att gå ihop ändrar butiksinnehavaren strategi och orienterar successivt sitt butiksutbud mot en ”marknad för immigranter” som, enligt Pripp, kännetecknas av saluföring av vissa varor, exempelvis billiga glas och ”försilvrade brickor med instansade mönster”. Pripp tolkade denna utbudsförändring som en orientering mot en ”etnisk marknad”, med andra ord ett slags kulturellt betingat urval av varor (Pripp 2001, 125-126).

Pripps studier illustrerar hur dominerande representationer och föreställningar hos både kunder och myndigheter påverkar etniska minoriteters förutsättningar att bedriva handel. Enligt Lefebvre äger representationer och föreställningar om verkligheten en förmåga att påverka och strukturera våra handlingar (Lefebvre 1991, 38-53). Detta bidrar i sin tur till att producera och reproducera vissa förhållanden. Det innebär att de föreställningar om den ”annorlunda” ”invandrarbutiken” som förekommer i vardagsspråket, i media och hos myndigheter också, så som Pripp skildrar i sin studie, bidrar till att reproducera dem som sådana. Men även Pripps egna föreställningar om vad som karaktäriserar en ”marknad för immigranter” är problematiska eftersom han tenderar att beskriva ett lågprisutbud såsom varande kulturellt betingat.

Utmärkande för många av skildringarna av den ”annorlunda” butiken är att de just omfattar detaljerade och värderande beskrivningar av butikernas materiella förhållanden och estetiska aspekter. Skillnaderna mellan småbutikerna och ”vanliga” butiker framställs som rumsliga och materiella. Även om begreppet ”invandrarbutik” inte användes explicit av mina intervjupersoner återspeglas många av föreställningarna om ”invandrarbutiker” i en del av intervjupersonernas berättelser, exempelvis ifråga om butikernas materiella förhållanden och de estetiska normer som lästes in i dessa. I det följande avsnittet kommer jag att diskutera småbutikernas arkitektoniska rum och

¹¹⁹ Pripp använder här inte begreppet ”invandrarbutik”.

deras materiella och estetiska aspekter. Jag kommer även att diskutera betydelsen av de representationer som småbutikerna bär på.

Appropriationen av arkitektoniska rum

Liksom staden i övrigt kan även grannskapsplaneringens stadsdelar approprieras och berikas med nya attribut. Det rationella och funktionsuppdelade arkitektoniska rum som planerades och byggdes i Rinkeby är inte ett absolut system som helt och hållet utesluter nya användningar och element som strider mot dess formella och materiella intentioner. Det finns alltid utrymme för taktiker och möjlighet till taktisk appropriation. Etableringen av småbutikerna i Rinkeby är ett illustrativt exempel på detta.

Materiellt sett har etableringen av småbutikerna i Rinkeby inneburit en omorganisering av de materiella rum som tagits i anspråk. Detta har dock inte skett utan ett visst materiellt motstånd. Vid intervjuerna med butiks innehavare framkom att användningen av småbutikens lokaler var förbunden med en del problem som rörde lokalernas materiella förhållanden och de administrativa oklarheter som uppstått. Så här berättar en butiks innehavare om hur denne hanterat det faktum att lokalen inte är speciellt anpassad för butiksverksamheten:

Vi har haft våra problem, till exempel här ute. Du skulle ha kommit tidigare när det regnade. Det var översvämning här. Brunnen... det rinner ju inte ner. Jag menar, man måste hålla på med sådana grejer som egentligen andra borde hålla på med. Jag har inte tid att gå ut härifrån och sitta här nere och ringa till någon som ska sköta om det där och bli bollad fram och tillbaka i femton minuter. Femton minuter för mig där ute är mycket mer pengar än att det rinner lite vatten. Vi har haft problem med sopor här. Renhållningsförvaltaren hämtar sopor här hos oss. Och ett tag blev det för mycket och då ville vi ställa en container här bakom. Och det fick vi inte. De säger att: "Det där är inte våran, det där har inte vi någonting med att göra. Utan det är Gatu- och fastighetskontoret eller vilka det nu är. Så vi får inte ha någonting att göra där." Men å andra sidan, när de som städar gatorna på mornarna, dom städar överallt förutom här bakom, som om det är våran.

Det är någon tvist där. Så det är mycket problem. /.../ Vi har ingen lastkaj. Den här, här bakom ska vara vår lastkaj. Då får man inte ställa sin bil där för då täcker man gångbanan och då får man en böteslapp. Så det är sådana där smågrejer, men det fixar sig alltid med lappvisan om dom är villiga att prata om det. Annars är det bara att skriva brev. Det är sådant här småpin som man inte orkar hålla på med. /.../ Alltså, går något lås sönder så är det vi som fixar. Är det någonting, man bryr sig inte om att ringa och felanmäla. Det tar ju två dagar. Om dörren här går sönder, måste jag ju kunna låsa på kvällen. Om jag ska felanmäla kommer dom ju dagen efter. Jag kan ju inte ha öppet. /.../ Vi har frågat [fastighetsägaren] om vi får bygga ut ett litet tak här över gångbanan, så att man kan ställa in sina grejer när det regnar. Men då sa de att det inte var deras, att dom äger bara själva byggnaden och att dom inte kan lägga sig i det här. Och då har inte vi brytt oss om att ringa vidare och så.¹²⁰

Vad butiksinnehavaren här berättar är att användningen av lokalerna består av ett ständigt och taktiskt kompromissande med lokalernas provisoriska materiella förhållanden, liksom med de formella inkonsekvenser som uppstått kring dem. Omvandlingen av gemensamhetslokaler till butikslokaler innebär med andra ord att lokalerna kontinuerligt måste anpassas till den nya användningen. Småbutikerna kan även i detta avseende beskrivas som taktiska appropriationer. Exempelvis saknas materiella anordningar för att underlätta varulogistiken. Tillgången till lagerutrymmen är begränsad, liksom utrymmen för sophantering. Andra brister är att väggkonstruktioner, dörrar och lås vanligtvis inte är säkra nog mot inbrott eller annan skada. Detta har medfört att butiksinnehavare kan få svårt för att teckna försäkring för sin verksamhet då det ofta visat sig att försäkringsbolag betraktar småbutikenslokaler som otillräckliga för kommersiella verksamheter.¹²¹ Småbutikernas status som provisorier är emellertid även förbunden med en relativ frihet att förändra lokalen på sätt som inte alltid sker enligt reglerna, exempelvis

¹²⁰ Intervju med butiksinnehavare, 2004-08-26.

¹²¹ Intervju med Salam Kurda, ordförande för Husby Internationella Företagarförening samt tidigare vice ordförande för Internationella Företagarföreningen i Sverige, 2005-12-14.

genom att använda biutrymmen som butiksyta eller som lager,¹²² som en av fastighetsförvaltarna här berättar:

Det ska ju finnas hygienutrymme för personal och så vidare. Men det är släktingar hit och dit som jobbar tillfälligt och så vidare. Så på toaletten kommer man i bästa fall in, på vissa ställen fick man plocka ner klädställningar också, bakom där också. Och omklädningsrum och matrum, det hade dom inte utan det var lager. Dom enda som höll reda lite grann, det var ju livsmedelsbutikerna. Där ska man ju ha en plats där man kan tvätta sig, [där] bakom någonstans, om man hanterar kött och så vidare. Ja, det finns ju regler för det. Nej, men dom balanserade på gränsen ibland. Men det gör alla. /.../ Dom har inte tillräckligt stora lager och så ställer man i korridorer då. Brandmyndigheterna sa att dom inte får blockera utrymningsvägar här och så vidare. Det måste ju finnas någon utrymningsväg på baksidan om det brinner och så där. Dom är ju ofta blockerade eller stängda. Så att man fick, och det är ju förvaltningens uppgift idag, hålla dom lite i örat så där och kolla så att det fungerar. Tack och lov så har det väl inte hänt några större bränder där ute. Men det kan ju bli någonting och då skulle det vara riktigt illa.¹²³

Bland fastighetsförvaltarna betraktades småbutikernas provisoriska förhållanden ofta som problematiska. Orsaker till problemen ansågs ofta vara brister i butiksinnehavarnas sätt att omvandla och använda lokalerna. Flera av dem gav uttryck för ett missnöje exempelvis över hur skyltning eller hanteringen av sopor anordnats. Medan vissa av fastighetsförvaltarna ansåg att dessa problem orsakades av brist på intresse från butiksinnehavarnas sida, hävdade andra att de berodde på butiksinnehavarnas ”andra kulturer” och att de därmed hade andra regler och sätt att appropriera småbutiklokalerna. Fastighetsförvaltarna tolkade även de provisoriskt inrättade småbutiklokalerna, framför allt utformningen av lokalernas exteriörer, som uttryck för butiksinnehavarnas ”andra” materiella och estetiska normer. Dessa fastighetsförvaltare beskrev småbutikernas exteriörer

¹²² Intervjuer med butiksinnehavare och fastighetsförvaltare, 2004 och 2005.

¹²³ Intervju med tidigare fastighetsförvaltare, 2005.

antingen i termer av avsaknad, främst avsaknad av ”ordentliga skyltar”, eller i termer av excess, exempelvis ”för mycket tingel-tangel” i deras varuskyltning. Småbutikerna ansågs på så sätt avvika från etablerade estetiska normer. Dessa ”avvikelser” kontrolleras och korrigeras dock ofta till en acceptabel nivå av fastighetsförvaltarna själva och i byggloven.¹²⁴ I bygglovsprövningen vägs nämligen estetiska aspekter in och vanligen brukar riktlinjerna vara att förespråka ändring och ombyggnad som harmonierar med den befintliga byggnaden och omgivningen.

Frågan om hur småbutikerna förhåller sig till etablerade materiella och estetiska normer är värd att dröja kvar vid. Med appropriationen av lokalerna förändrades också arkitekturen i Rinkeby. Det ”funktionalistiska” rummet finns alltså kvar, men är något förändrat. Skyltar har monterats, fönster och nya entréer har tagits upp och lagerutrymmen byggts ut. Det handlar om små och successiva appropriationer, som ofta har utförts med små medel i ett slags *bricolage* (Certeau 1984, xv-xvi, 174). Därför ser inte heller småbutikenslokaler ut som ”vanliga” butikslokaler.

Om man som Lefebvre utgår från en dialektisk relation mellan rummet och samhället skulle man kunna säga att det rum som existerar återspeglar och kan berätta något om det samhälle i vilket det producerats. Bland de faktorer som påverkat utformningen av småbutikernas arkitektoniska rum kan således, enligt min mening, inräknas både de formella och de materiella förutsättningarna, så som tidigare diskuterats. Småbutikernas provisorium kan därför inte ses som vare sig kulturellt producerat, dvs. produkter av de olika etniska gruppernas kulturer, eller skapat av enbart butiksinnehavarna själva. I skapandet av småbutikernas provisoriska materiella förhållanden har, som ovan beskrivits, såväl fastighetsägare som Stadsbyggnadskontoret deltagit. Andra faktorer som bör invägas är även de övriga sociala och ekonomiska förhållanden under vilka verksamheterna bedrivs. Exempelvis kan begränsningar i butiksinnehavarnas ekonomiska resurser och butikslokalernas status som ”tillfälliga åtgärder” bidra till en mindre benägenhet att investera i lokalerna. Småbutikernas arkitektoniska rum kan i detta avseende, enligt min mening, ses som mera talande för butiksinnehavarnas ekonomiska förutsättningar, än för deras ”andra kulturer”.

¹²⁴ Intervjuer med fastighetsförvaltare 2005.

Det är därmed inte sagt att småbutikernas arkitektoniska rum inte alls skulle präglas av butiksinnehavarnas eller kundernas kulturella identiteter. Representationer och symboler av dessa finns också där, exempelvis i butiksnamn, urval av varor och reklamskyltarnas språk. Att de är synliggjorda i det offentliga rummet har viss betydelse. Eftersom det materiella rummet förmedlar och synliggör grupper sociala identiteter innebär det att appropriationen av det materiella rummet i fallet med småbutikerna på så sätt också är symbolisk, vilket den, enligt Lefebvre, nödvändigtvis måste vara:

Appropriation, which in any case, even if it is concrete and effective, ought to be symbolizable – ought, that is, to give rise to symbols that *present* it, that render it present – finds itself *signified* in this space, and hence rendered illusory (Lefebvre 1991, 310).

Som Fraser (1992) påpekar, utgör möjligheterna att i offentliga sammanhang representera sociala och kulturella identiteter en viktig del av deltagandet i samhällets demokratiska sammanhang:

[P]ublic spheres are not only arenas for the formation of discursive opinion; in addition, they are arenas for formation and enactment of social identities. This means that participation is not simply a matter of being able to state propositional contents that are neutral with respect to form of expression (Fraser 1992, 125).

Vidare hävdar Fraser att: ”however difficult it may be, communication across lines of cultural difference is not in principle impossible, although it will certainly become impossible if one imagines that it requires bracketing of differences” (Fraser 1992, 127). Även om Frasers argumentation refererar till den offentliga sfärens ”icke-rumsliga” sammanhang,¹²⁵ har hon en viktig poäng som betonar det arkitektoniska – det materiella – rummets möjligheter till offentligt kulturellt utbyte och kommunikation. Att genom appropriationen tillåtas prägla det materiella rummet på ett sådant sätt att det också

¹²⁵ Don Mitchell har påpekat att de sammanhang som Habermas begrepp offentlig sfär syftar till, vilket också är de som Fraser här refererar till, inte i första hand föreställs som konkreta och rumsliga. Mitchell hävdar att begreppet offentlig sfär vanligtvis används som ett ”icke-rumsligt” begrepp för de sammanhang i vilka demokratiska samtal äger rum (Mitchell 2003, 133-134).

förmedlar ens egen sociala och kulturella identitet är i grund och botten en fråga om rätten till deltagande. Det är denna form av appropriation som Lefebvre syftar till i sin argumentation om rätten till staden.

Småbutikernas offentliga rum

Då man talar om butiker som offentliga rum är det viktigt att utgå från att de som sådana är begränsade. Butiker är inte offentliga på samma sätt som ett torg eller en gata är. De är först och främst privat kontrollerade platser för konsumtion. Denna funktion är övergripande och styr i hög grad vad som kan, bör och får ske i butiken. Vistelsen i butiken omfattar dock inte enbart ett utbyte av varor och pengar. I butiken sker oundvikligen också något annat – ett möte mellan människor. I detta avseende kan en butik förstås som ett gemensamt och offentligt rum. Det är småbutikerna i egenskap av sådana offentliga rum som jag avser diskutera i detta avsnitt.

Min undersökning av småbutikernas offentliga rum bygger på ”shoppingbesök”¹²⁶ i majoriteten av småbutikerna, observationsstudier i två av dem, intervjuer med två stadsdelstjänstemän och sex butiksinnehavare (till tre livsmedelsbutiker och tre nischade butiker), en enkätundersökning vid ”stråket” och på plats i en butik samt informella samtal med cirka hälften av dem som svarade på mina enkätfrågor. I enkätundersökningen ingick totalt 17 personer.

Lokala och utifrånkommande kunder

Eftersom småbutikerna består av flera olika sorters butiker attraherar de olika kundgrupper, bland annat beroende på butikens inriktning, utbud och lokalisering. Även om många av småbutikerna, framför allt livsmedelsbutikerna och ”diversebutikerna”, har större delen av sin kundkrets boende i närområdet, framkom det av både intervjuerna med butiksinnehavarna och enkätundersökningen att de flesta av småbutikerna också regelbundet besöks av kunder bosatta utanför Rinkeby. I min enkätundersökning fanns både rinkebybor och utifrånkommande kunder representerade. Hur och i vilken utsträckning de tillfrågade använde sig av småbutikerna varierade mycket. Medan en del rinkebybor berättade att de enbart handlade livsmedel och

¹²⁶ Dessa bestod oftast av korta besök av ett slags inventerande karaktär. Syftet med dessa besök var att bilda mig en generell uppfattning av vad som karaktäriserar småbutikernas offentliga rum.

andra dagligvaror i området och sökte sig utanför stadsdelen för att exempelvis handla kläder och andra sällanköpsvaror, fanns det också de som sökte sig till Rinkeby för att handla just sådana varor. Bland de tillfrågade fanns också rinkebybor som nästan aldrig handlade i Rinkeby och utifrånkommande personer som handlade där ofta. Vad som mer framgick var att några av de tillfrågade rinkebyborna inte hade uppmärksammat den relativt omfattande förekomsten av småbutiker i stadsdelen. De flesta av de rinkebybor som jag talade med använde dock någon av livsmedelsbutikerna regelbundet, vissa för större och andra för mindre inköp.

Baserat på enkätundersökningen och intervjuerna kunde jag urskilja tre olika kundgrupper bosatta utanför Rinkeby. En av dessa grupper består av dem som arbetar i stadsdelen och därmed dagligen har möjlighet att använda småbutikerna. En annan grupp är de som bor i de intilliggande stadsdelarna i Järva, dvs. Akalla, Husby, Kista, Tensta och Hjulsta, samt stadsdelarna Bromsten och Spånga. Den tredje gruppen utgörs av mer eller mindre långväga kunder. Av de sex intervjuade butiksinnehavarna uppgav alla utom innehavaren till en av livsmedelsbutikerna att de regelbundet besöktes av kunder boende i andra delar av Stockholm och på andra orter. De tre nischade butikerna, vars innehavare jag intervjuade, verkade emellertid attrahera långväga kunder i större sträckning än de två livsmedelsbutikerna i fråga. Två av de tre nischade butikerna hade kunder som var utspridda över hela landet och beställde varor per telefon.

Mina studier pekar alltså på att många av småbutikerna i Rinkeby har ett större omland än det direkta närområdet. Den butik, i vilken jag fick tillfälle att utföra både observationsstudier och en enkätundersökning, hade dock en övervägande lokal kundkrets. Butiken är lokaliserad i ett före detta förrådsutrymme i källarvåningen till ett bostadshus som finns i ett av Rinkebys yttre områden. Butiksinnehavaren Paul, som jag samtalande med flera gånger, berättade att hans butik huvudsakligen fungerar som en närlivsbutik.¹²⁷ Paul berättade vidare att han har många reguljära kunder som besöker butiken ofta för inköp av enstaka varor. De flesta av de kunder jag talade med under enkätundersökningen visade sig använda butiken på detta sätt. En av dem uppgav sig dock använda butiken för inköp av alla sina dagligvaror.

¹²⁷ Informella samtal, 2005-12-14 och 2005-12-15.

Sortimentets bredd indikerar också att det är möjligt att använda butiken till mer än bara snabba kompletteringsinköp. Enligt Paul består en av hans största kundgrupper av barn och ungdomar som bor i de närmaste kvarteren eller går i den intilliggande skolan. Då jag vistades i butiken lade jag märke till att Paul samtalade igenkännande med många av sina kunder, och att han även kände några vid namn.

En annan butiksinnehavare som jag intervjuade var Georg som driver en livsmedelsbutik som, i likhet med Pauls butik, är lokaliserad i ett av Rinkebys yttre områden. Vid en första anblick framstod Pauls och Georgs butiker som relativt lika. Butikerna är ungefär lika stora till ytan och ungefär lika perifert belägna i förhållande till centrum. Paul och Georg har sitt ursprung i samma land och de har båda två till viss del inriktat delar av sitt sortiment på importerade varor därifrån. Även många av Georgs kunder använder butiken som en närlivsbutik. Georg, som drivit sin butik i flera år, har satsat på att göra sitt utbud av det specialiserade sortimentet unikt i Stockholmsområdet och har därför, till skillnad från Paul, även många reguljära utifrånkommande kunder som söker sig till butiken på grund av sortimentet. En del av dem bor i de intilliggande bostadsområdena, men han har även återkommande kunder boende i andra delar av Stockholm och på andra orter. En annan anledning till att Georg har fler utifrånkommande kunder kan vara att hans butik ligger vänd mot, och är väl synlig är synlig från, en av Rinkebys huvudgator, i motsats till Pauls butik som enbart är synlig från den lokalgata den ligger vid.

De flesta av de butiksinnehavare som jag intervjuade marknadsförde inte sin butik på något sätt. De berättade att de utifrånkommande kunderna fick kännedom om butiken främst via andra kunder. En del var ändå förvånade över hur långt utanför Rinkeby som kännedomen om deras butiker nått. En av dem var en butiksinnehavare till en butik inriktad på kosmetiska produkter. Denna butik ligger relativt nära centrum. Trots att butiksinnehavaren inte har marknadsfört sin butik kommer kunderna från hela Stockholm och även från andra orter varav vissa även beställer varor per telefon.¹²⁸ En annan butiksinnehavare, som driver en av de tidigast etablerade butikerna vid ”stråket”, berättade att ”ryktesspridning” har gjort hans butik känd i hela Stockholmsområdet:

¹²⁸ Intervju med butiksinnehavare, 2005-10-05.

Det är en välkänd butik, det här. Vi har kunder från... ja, hela Stockholm, som kommer hit för oss. /.../ Vi gör sådana här utskick. /.../ Sådana här lokaltidningar gör vi reklam [som utdelas] i Rinkeby, Tensta, Hjulsta, Akalla, Kista, Husby. Men sedan är det rykten som har gjort att folk har hamnat här, speciellt på helgerna, fredag, lördag, söndag. Då har vi mycket svenskar här, som kommer ifrån stan och andra sidan stan.¹²⁹

Antonio Tolj, som är tjänsteman inom avdelningen för arbetsmarknad och näringsliv inom Rinkeby stadsdelsförvaltning, påpekar att en anledning till att utifrånkommande kunder söker sig till Rinkeby för att handla kan vara att småbutikerna generellt sett håller låga priser.¹³⁰ De låga priserna var också något som framhölls av de flesta som svarade på mina enkätfrågor. Men Antonio Tolj framhåller att utifrånkommande kunder söker sig till Rinkeby även av andra anledningar:

Rinkeby har ju också haft en stor omsättning av boende, men dom [som flyttat] kanske har släkten kvar. Dom har någon form utav köpbeteende som kanske gör att dom kommer tillbaka och handlar. De vet vilka butiker som säljer olika saker som passar dom... [de] kommer hit på besök på helgerna, träffar släkt och samtidigt passar på att handla. /.../ Det finns ju rätt många föreningar här ute också, som gör att man kommer hit och kanske då passar på att handla.¹³¹

Anledningarna till att utifrånkommande kunder handlar i Rinkeby är många. En av de viktigaste är troligen att stadsdelen har många butiker som specialiserat delar eller hela sortimentet på varor från ett visst land eller en viss region. Butiker med vad man skulle kunna beskriva som etniskt nischade sortiment är dock inte på något sätt unika för Rinkeby. Sådana butiker står att finna i övriga delar av Järva, såväl som i andra delar av Stockholm. Intervjuberättelserna och resultatet av enkätundersökningen tyder dock på att Rinkeby blivit känd för sin koncentration och mångfald av småbutiker med etniskt nischade sortiment, såväl inom som utanför Stockholm.¹³²

¹²⁹ Intervju med butiksinnehavare, 2004-08-26.

¹³⁰ Intervju med Antonio Tolj, 2005-10-03.

¹³¹ Intervju med Antonio Tolj, 2005-10-03.

¹³² Detta bekräftas även av intervjupersonerna i Carina Listerborns i studie av "Kvinnors liv i Husby" (Listerborn 2005, 56).

Detta bör emellertid inte övertolkas, då mångfalden av småbutiker, som tidigare nämnts, inte är känd för alla Rinkebybor. Den kommersiella attraktion som de verkar utgöra är dock intressant. I Rinkeby finns en småbutiksmiljö med ett omland som sträcker sig långt utanför stadsdelens gränser.

Etniciteter och mångspråkighet

Även om vissa butiker skulle kunna sägas ha etniskt nischade sortiment är det svårt att utifrån intervjuerna och observationerna beskriva någon butiks kundkrets som etniskt avgränsad.¹³³ Då jag bad butiksinnehavarna beskriva sin kundkrets beskrev alla den som etniskt ”blandad”. En del av de personer som jag talade med vid enkätundersökningen associerade vissa butiker med specifika etniciteter och kunde benämna en butik som de använde som den ”turkiska”, ”afrikanska” eller ”arabiska” butiken. Gemensamt för dem var att de hade en annan bakgrund än den som de associerade butiken med. Detta hindrade dem dock inte från att använda den. De flesta av såväl de lokalboende som de utifrånkommande kunderna talade emellertid om både butiker och varor utan att associera dem med någon specifik etnicitet.

Även om butikernas kundkretsar till största del karaktäriseras av en etnisk mångfald berättade en del av de butiksinnehavare och kunder jag intervjuade att ”svenska” kunder inte ingick i den vanliga kundkretsen. Det blev tydligt då flera av dem urskilde denna kundgrupp från de övriga, på liknande sätt som den ovan citerade butiksinnehavaren som påpekar att även ”svenskar” från andra delar av staden kommer för att handla i hans butik under helgerna. För en del andra föreföll småbutikernas mångetniska offentliga rum representera en avsaknad av ”det svenska”, vilket inpendlaren som citeras nedan ger uttryck för:

Man känner mera att det här är en stadsdel där andelen människor med utländsk bakgrund, den är ännu större nu än vad den var tidigare. Det är förändrat utbud i butikerna också... har det successivt gjorts. Letar man efter en del produkter som äppelmos och lingonsylt, då får man leta

¹³³ Det är hur som helst troligt att vissa butiker med etniskt nischade sortiment, speciellt av sällanköpsvaror, har kundkretsar som är mer eller mindre etniskt avgränsade.

ganska länge i dom här butikerna i Rinkeby. Det gäller att lära sig vart man kan gå för att få tag i det. Man kan känna att man är någon slags minoritet när man är svensk i Rinkeby. Och det är också det här med språket, det som man hör runt om sig. Om man hör upprörda röster så vet man inte vad det handlar om. Man förstår inte för att det är ett annat språk.¹³⁴

Den person som citeras ovan berättar att Rinkeby på senare år förändrats på så sätt att befolkningen med utländsk bakgrund har ökat medan andelen etniska svenskar har minskat, och att Rinkeby därmed skiljer sig från det övriga samhället och från hur det tidigare var.

Tim Cresswell hävdar att det som anses vara normalt och som tas för givet inte uppmärksammas på samma sätt som det som avviker från det normala. Avvikelserna är därför något som kan avslöja och understryka vilka normer som råder och vilka förhållanden som anses vara normala för en plats. Normaliteten definieras inte enbart socialt utan även rumsligt. Vad som anses vara normalt för en plats, kan på andra platser uppfattas som avvikande eller malplacerat (Cresswell 1996, 22, 94-96). Man skulle kunna säga att det på samma sätt är möjligt att definiera platser som ”normala” eller ”avvikande”.

I småbutikernas såväl som i Rinkebys övriga offentliga rum är det svenska språket ett bland många andra språk, liksom etniska svenskar är en bland många andra etniska grupper. Närvaron av en mångfald språk och etniciteter tyder på att många olika befolkningsgrupper har approprierat det offentliga rummet både socialt och symboliskt. I Rinkeby hör närvaron av en språklig och etnisk mångfald till det normala. Då denna mångfald kontrasteras mot övriga stadens svenska normalitet framstår den som avvikande eller annorlunda. I relation till det som konstituerar den lokala normaliteten i Rinkeby kan därför den utifrånkommande, i likhet med den ovan citerade personen, uppleva sig själv som avvikande – som en minoritet. Att den lokala normaliteten av den ovan citerade personen avläses i och representeras av butikernas varusortiment, kundernas etniska mångfald och förekomsten av ”andra” språk säger därmed något om vilken roll dessa aspekter spelar i konstitueringen av normalitet i staden i stort. Detta antyder också något om vilken betydelse butikerna har som offentliga och symboliska rum.

¹³⁴ Intervju med inpendlare, 2005-10-07.

Den ”annorlundahet”, som kan få den utifrånkommande att känna sig malplacerad, kan vara högst välkomnande för den som mot den svenska normaliteten upplever sig själv som avvikande. Att exempelvis ha möjlighet att kommunicera på sitt eget modersmål med butikspersonal kan därför upplevas som både en frihet och en trygghet, vilket en av butiksinnehavarna här berättar:

Jag pratar tre språk: syrianska och arabiska och jag förstår kurdiska. Jag förstår också lite armeniska. Dom (kunderna) vill komma hit, för dom känner att dom är fria [här], speciellt mammorna. Mammorna kan inte så mycket svenska. När dom kommer hit säger dom: Åh, det är bra att du kan arabiska. Jag kan prata fritt nu, om vad jag vill.¹³⁵

Under mina besök i småbutikerna i Rinkeby lade jag märke till att butikspersonalen ofta växlande mellan de språk de behärskade och använde dem som resurser i sitt arbete. I Rinkebys mångspråkiga offentliga rum behöver den som inte talar eller väl behärskar det svenska språket inte känna sig malplacerad. Att ständigt höra olika språk, att inte kunna förstå vad andra talar om och att möta människor med olika etniska ursprung är, för den som bor i Rinkeby, en självklar del av vardagen. Närvaron av personer tillhörande olika etniska grupper är något som karaktäriserar Rinkebys offentliga rum, småbutikerna inräknade, och som kan ge upphov till olika slags gränsöverskridande möten.

Småbutikerna som platser för gränsöverskridande möten

Även om kommersiella rum inte kan betraktas som offentliga rum i konventionell mening, är de ändå platser där människors vägar korsas och ett visst offentligt liv äger rum (Bergman 2003, 196-197; Pripp 2001, 16; Zukin 1995, 190). Kommersiella rum är dock inte, som Bosse Bergman påpekat, troliga platser för ett mer radikalt offentligt liv präglad av konfrontationer och politisk kamp (Bergman 2003, 196). De kommersiella rummens, speciellt shoppinggalleriornas och butiksgatornas, offentliga liv kännetecknas snarare av ett socialt umgänge överskuggat av konsumtionens och varornas lockelser. Enligt Bergman skulle shoppingens offentlighet kunna beskrivas som

¹³⁵ Intervju med butiksinnehavare, 2005-02-21.

ett gemensamt sätt att vistas bland andra som också främst iklätt sig rollen som kunder. I detta gemensamma sätt att vara behåller man, trots att man ofta vistas tätt inpå varandra, en viss social distans. Man skulle, enligt Bergman, kunna tala om en ny typ av flanerande och en ny typ av flanör som med blicken konsumerar de ofta genomtänkt exponerade produkterna, men som till skillnad från Walter Benjamins flanör inte ställer sig vid sidan om folkmassan utan snarare smälter in i den (Bergman 2003, 171-172). Bergman anser alltså att det inte förekommer någon större grad av interaktion eller utbyte i de kommersiella rummen, men vistelsen bland andra människor i kommersens vimmel är dock inte heller betydelslös eftersom den kan skapa en känsla av tillhörighet (Bergman 2003, 171-172). Även Sharon Zukin har framhållit de kommersiella rummens betydelser som offentliga platser för människors levda erfarenheter, varför de även är platser där identiteter och gemenskaper formas (Zukin 1995, 190).

Mycket tyder emellertid på att man inte helt och hållet kan jämföra småbutikernas offentliga rum med shoppinggalleriornas och butiksgatornas, som kanske främst präglas av ett slags ”shoppingflanerande” eller ”nöjesshopping”. Skillnaderna uppkommer framför allt ur de konkreta rumsliga och kommersiella förhållandena. För det första saknar småbutikerna (med undantag för dem vid ”stråket”) skyltfönster och varuskyltning att granska och lockas av.¹³⁶ För det andra är möjligheterna till ”kringstrosande” mer begränsade (även om det också i de allra minsta butikerna är möjligt att gå runt och betrakta varorna) i jämförelse med shoppinggalleriornas och externhandelscentrens butiker. De flesta av småbutikerna är mindre, och många har långt färre kunder än den ovannämnda sortens butiker. Småbutikerna bevistas under större delen av dagen vanligen av enbart en eller ett fåtal kunder åt gången. De kan i detta avseende liknas vid de småbutiker som (fortfarande) finns i innerstaden och som likt många av dem i Rinkeby även har stora omland och unika utbud. För det tredje är de flesta småbutiker utspridda i hela stadsdelen. Om man ska göra en ”shoppingrunda” i småbutikerna utanför Rinkeby centrum gäller det att veta var de ligger, i annat fall måste man vara

¹³⁶ Många av butiksnehavarna har visserligen försökt kompensera detta genom att ställa upp entrédörrarna under sommarhalvåret. Detta är antagligen inte bara en strategi för att locka in kunder utan också ett försök att övervinna det ”privata” intryck som fasaderna i övrigt signalerar utåt.

beredd på att gå gata upp och gata ner för att söka efter dem. Av intervjuerna och enkätundersökningen framgick att många av de utifrånkommande kunderna oftast bara uppsökte de småbutiker som de fått kännedom om via ”ryktesspridning”. Det fanns dock även de som så att säga ”upptäckt” butikerna då de vistats i området. I samband med enkätundersökningen fick jag tillfälle att tala med två personer, boende i de närliggande stadsdelarna Bromma och Bromsten, som genom regelbunden vistelse i Rinkeby ”upptäckt” småbutiksmiljön och blivit stamkunder i vissa butiker där de genom butikspersonal och andra kunder också ”upptäckt” varor som för dem varit nya och ”annorlunda”.

Enligt Bergman blev strosandet i butiker möjligt då självbetjäningssystemet infördes och försäljningsformerna rationaliserades. Dessa förändringar innebar också att relationerna mellan kunder och butikspersonal kom att präglas av mer Gesellschaft-orienterade, dvs. mer anonyma och formaliserade, förhållningssätt. Möjligheten för kunder att dröja sig kvar i butiken för att prata minskade och tolererades inte i lika hög grad som tidigare. Butikerna kom i allt mindre grad att präglas av de Gemeinschaft-orienterade relationer, som den typ av ”bodhäng”, informationsbyte och bekantskap mellan kunder och butikspersonal som karakteriserade de ”äldre” butiksformerna (Bergman 2003, 87, 94). Småbutikerna i Rinkeby är, skulle man kunna säga, platser där dessa två förhållningssätt blandas. Av de empiriska studierna framkom att kundbesöken både utgjordes av anonyma och formaliserade såväl som mer interagerande inköpsbesök bestående av allt från korta vardagliga ordväxlingar till kvardröjande och mer utsvävande samtal. Mycket tydde på att denna typ av interaktion inte enbart involverade de redan bekanta stamkunderna och butikspersonalen, även om detta kanske var vanligast. Denna typ av interaktion var också något som jag själv drogs in i vid en del tillfällen under mina ”shoppingbesök”. De två ovannämnda personerna från Bromma och Bromsten uppgav också att de just genom kontakter av detta slag hade upptäckt varor som för dem varit ”nya”. Flera av dem jag samtalat med betraktade förekomsten av denna typ av möten som ett slags lokal gemytlighet som i det närmaste skulle kunna jämföras med den typ av interaktion som enligt Jane Jacobs karaktäriserar en (ideal) urban offentlighet,

dvs. interaktion som varken är för intim (Gemeinschaft-orienterad) eller för opersonlig (Gesellschaft-orienterad) (Jacobs 1992, 55-67). För Jacobs har en sådan urban offentlighet en specifik funktion, nämligen att skapa ett slags offentlig tillit som utgör grunden för trivsamt och säkerhet (Jacobs 1992, 29 ff, 71-73). Richard Sennett har i likhet med Jacobs argumenterat för vikten av ett urbant offentligt liv baserat på interagerande möten mellan människor. Men för honom ligger den urbana offentlighetens mening, till skillnad från Jacobs, i dess politiska potential. Sennett hävdar att närvaron av främlingar och olikheter utgör en förutsättning för att konfrontationer med den andra ska kunna äga rum och dessa konfrontationer är centrala i skapandet av ett inkluderande samhälle (Sennett 1970, 75-76, 142-148; 1990, 123). I konfrontationerna, speciellt de verbala och mer konfliktfyllda, öppnas en möjlighet att se både den andra och den egna identiteten med nya ögon, eftersom man då konfronteras med sina egna förgivettagna föreställningarna (Sennett 1990, 198-201).

Även om de interagerande möten som utspelade sig i småbutikerna i de flesta fall inte handlar om det slags verbala dispyter som Sennett beskriver, finns ändå mycket som tyder på att deras offentlighet inte heller präglas av den typ av gemensamma, men distanserade sätt att vara som, enligt Bergman, karaktäriserar shoppinggalleriornas och butiksgatornas offentlighet. I småbutikerna sker vardagliga möten varav vissa är korta och ytliga medan andra präglas av en högre grad av interaktion eller konfrontation. Det råder stor sannolikhet för att dessa olika typer av möten, som äger rum i Rinkebys småbutiker, sker mellan personer med olika etniska, eller kulturella, tillhörigheter och bostadsorter.

Sammanfattning och konklusion

I detta kapitel har jag studerat Rinkebys småbutiker och lagt fokus på flera olika faktorer som haft betydelse för deras rumsliga etablering, men jag har även diskuterat föreställningar om miljonprogramsstadsdelarnas rumsliga förutsättningar för småskalig detaljhandel, analyserat begreppet ”invandrarbutik” samt studerat småbutikerna som offentliga rum.

I Rinkeby finns en relativt omfattande förekomst av småbutiker lokaliserade i bostadshusen utanför stadsdelens centrum. En faktor som pekats ut som betydande för småbutiksmiljöns omfattning är att

stadsdelen till skillnad från många andra miljonprogramsstadsdelar är med ”stadslik” till sin rumsliga struktur och därför kan antas gynna etableringen av småskalig detaljhandel. Även om rummets struktur är en viktig och betydelsefull faktor finns fler som här måste vägas in. Jag har pekat på flera andra faktorer som varit av betydelse för småbutikernas etablering, faktorer som till viss del även kan förklara den relativt stora förekomsten av småbutiker i Rinkeby. En grundläggande och given förutsättning är att det har funnits personer som tagit initiativ till att öppna butik. Mina studier har visat att det, med undantag för ett antal butikslokaler i Familjebostädens bestånd, är butiks innehavarna själva som har initierat, genomfört och finansierat omvandlingen av gemensamhetslokalerna till butiker. Småbutikerna representerar en typ av kommersiell självorganisering genom vilken butiks innehavarna själva skapat sig en försörjning.

Min fallstudie har visat att en viktig förutsättning som möjliggjort småbutikernas etablering är det stöd i form av tillåtelse och tillstånd som fastighetsägarna och stadens myndigheter gett dem. Särskilt Stadsbyggnadskontoret har spelat en viktig roll. Formellt har omvandlingarna skett med stöd av tillfälliga bygglov som kunnat beviljas genom det taktiska sätt på vilket plan- och bygglagen använts. Etableringen av butiksverksamheterna och deras appropriation av gemensamhetslokalerna har således inte skett helt och hållet autonomt. Den hade, vill jag hävda, inte varit möjlig utan stöd. Såväl fastighetsägarna som stadens myndigheter har med andra ord medverkat till att generera den formella och materiella ad hoc-status som småbutikerna har. Småbutiks innehavarna har nämligen fått nöja sig med att bedriva sina verksamheter under tämligen provisoriska förhållanden. Deras formella status som tillfälliga åtgärder och deras ofta otillräckliga och svår använda lokaler innebär att de måste använda sig av taktiker för att göra lokalerna brukbara som butiker. Småbutikerna kan alltså inte betraktas som ordnade platser. Jag har hävdat att småbutikerna därför representerar en taktisk appropriation, snarare än en strategisk, detta trots att de flesta av småbutikerna har funnits i närmare tjugo år och numera uppfattas som en permanent del av Rinkebys sociala rum. När de tillfälliga byggloven inom en snar framtid löper ut för många av småbutikerna krävs att dessa permanentas även i ett formellt avseende, något som torde kräva en

viss uppgradering av lokalernas standard. I ett sådant skede ligger det på fastighetsägarna att ta sitt ansvar att genomföra denna uppgradering, inte minst för att motivera de marknadsanpassade, och enligt uppgift relativt höga, hyresnivåerna.

I min analys av begreppet ”invandrarbutik” har jag visat att den butikstyp som småbutikerna representerar ibland refereras till som ”invandrarbutiker”, exempelvis i media, men även i myndighetsrapporter. Inbäddat i detta begrepp finns föreställningar om att dessa på olika sätt är ”annorlunda”. En del av de fastighetsförvaltare som jag intervjuade beskrev småbutikerna i sådana termer. Av mina intervjuer med fastighetsförvaltare framkom att många av dem betraktade småbutikernas generellt provisoriska, och ibland nödortföga, karaktär som ett uttryck för butiksinnehavarnas kulturella bakgrund. Den nödortföghet som många av småbutikerna ger uttryck för ska inte, enligt min mening, tolkas som en kulturell representation utan snarare som ett tecken på ekonomisk marginalisering. Givet att omvandlingen och utformningen av butikslokaler påverkats av flera andra aktörer, kan småbutikernas materiella förhållanden inte heller betraktas som ett slags produkt av butiksinnehavarnas ”andra kulturer”. Småbutikernas arkitektoniska rum måste betraktas som avhängiga av den appropriationsprocess i vilken även fastighetsförvaltare och myndighetsföreträdare medverkat.

En viktig aspekt som jag diskuterat i relation till föreställningarna om miljonprogramsstadsdelarnas rumsliga potential för utveckling av småskalig detaljhandel berör frågan om huruvida det är möjligt att betrakta den relativt omfattande förekomsten av småbutiker i Rinkeby som en konsekvens av en etnisk diskriminerande arbetsmarknad. Det är, enligt min mening, svårt att bortse från att det kan finnas ett samband mellan förekomsten av småbutiker och de ogynnsamma arbetsmarknadsförhållandena för etniska minoriteter i Sverige. Något som jag hitintills inte pekat på men som jag här vill nämna är att mina intervjuer innehöll indikationer på att egenföretagandet inte föreföll vara ett ”förstahandsval” för en del av butiksinnehavarna. Av de sex butiksinnehavare jag intervjuade uppgav en av dem sig vara missnöjd med sin tillvaro som egenföretagare som han hade valt enbart i brist på andra alternativ till försörjning. De andra uppgav sig vara nöjda med sitt val av yrke. En visade sig dock vara skolad i ett annat yrke

före flytten till Sverige, men har här aldrig arbetat inom detta område. En av fastighetsförvaltarna berättade också att initiativtagare som kom till honom för att presentera sina företagsidéer och söka lokal ofta visade sig vara mycket villiga att lägga om planerna för verksamhetens inriktning om fastighetsförvaltaren ansåg att det i Rinkeby redan fanns tillräckligt många butiker eller verksamheter av en viss sort.¹³⁷

Peter Elmlund hävdar i sin kritiska artikel om miljonprogramsstadsdelarnas ogynnsamma förutsättningar för småskalig detaljhandel att företagandet bland etniska minoriteter i Sverige är lågt i jämförelse med övriga länder i västvärlden och argumenterar för att detta med stor sannolikhet beror just på att många invandrade personer bor i miljonprogrammets stadsdelar. Med hänvisning till Richard Floridas teorier om den ”den kreativa klassen” vill Elmlund lyfta fram ”invandrarföretagandet” som en viktig, men förbisedd, sektor som inte enbart kan ge fler arbetstillfällen utan även skapa attraktiva stadsmiljöer vilka i sin tur kan locka till sig den ”kreativa klassen” – en befolkningsgrupp som bidrar med ”det viktigaste mervärdet i ekonomin” (Elmlund 2005; Florida 2001, 36-41, 229).¹³⁸ Min studie har visat att många av småbutikerna är väl använda och uppskattade av de boende i Rinkeby. De lockar även utifrånkommande kunder som attraheras av småbutikernas ofta unika varuutbud. Mycket tyder på att småbutiker som dem i Rinkeby har en potential att bidra till att skapa de ”attraktiva” stadsmiljöer som Elmlund och Florida anser vara eftersträfvansvärda. Problemet med Elmlunds, och Floridas, antaganden är dock att de förefaller tilldela etniska minoriteters företagande en roll som ett slags mångkulturell kuliss. De förespråkar etniskt och kulturellt mångfaldiga urbana miljöer, men inte i syfte att skapa möjligheter för den sorts interaktion och konfrontation som Sennett efterlyser, utan snarare i syfte att skapa staden som ett exotiskt ”spektakel”. Deras motiv är med andra ord instrumentella, varför de enbart fokuserar på den roll som företagarna kan spela för städers möjligheter att attrahera den ”kreativa klassen”. Problemet med denna syn är, som jag ser det, att den ignorerar frågor om klassförhållanden och etnisk

¹³⁷ Intervju med fastighetsförvaltare, 2005-12-14.

¹³⁸ Enligt Floridas avgörs städers framtid av hur framgångsrikt de förmår att attrahera ”den kreativa klassen”, utgörs av yngre och högt utbildade personer har andra ”kulturella” preferenser än tidigare dominerande klasser. ”Den kreativa klassen” föredrar ”alternativ” kultur och en mångfaldig stadsmiljö i vilken närvaron av en visuell mångfald av människor med olika livsstilar, etniciteter och hudfärger utgör en grundläggande del tillsammans med ett rikt utbud av kulturaktiviteter.

diskriminering och bortser från de förhållanden som verksamheterna ofta bedrivs under.¹³⁹ Det gemensamma för alla de butiksinnehavare som jag intervjuade var att de ofta hade mycket långa arbetsdagar eftersom många av småbutikerna hade långa öppettider. En av de butiksinnehavare som jag intervjuade berättade bland annat att han som egenföretagare hade tvingats växla mellan olika branscher och mellan olika lokaliteter då möjligheterna till försörjning genom verksamheten av olika anledningar blivit knappa. Jag skulle vilja hävda att Elmlunds och Floridas urbana visioner förefaller sträva mot en utveckling vilken snarare än att motverka den rasifierade och segregerade staden, bidrar till att (ytterligare) ”normalisera” den. Vad de föreslår handlar, enligt min mening, om att omvandla den till ett tillrättalagt sceneri. Elmlunds och Floridas urbana vision riskerar därför att cementera och förstärka den existerande sociala polariseringen. Deras vision står därmed i stark kontrast till Lefebvres urbana vision om rätten till staden som ett kollektivt verk som bygger på *appropriation* och *delaktighet*.¹⁴⁰

Med tanke på de förhållanden som butiksinnehavare bedriver sina verksamheter under är det tveksamt om den form för *appropriation* som småbutikerna representerar kan betraktas som ett deltagande på jämlika villkor. Mycket tyder på att det från butiksinnehavarnas sida handlar om ett deltagande med utgångspunkt i en underordnad position. Jag vill med detta sagt inte på något sätt förringa småbutikernas betydelse. För butiksinnehavarna har butiken inneburit en möjlighet till försörjning. Deras verksamheter vittnar även om en kreativ och taktisk förmåga att utnyttja potentialen i stadens materialitet. Småbutikerna utgör även ett värdefullt och uppskattat inslag i stadsdelen. För rinkebyborna har småbutikerna inneburit en utökad kommersiell service. Men småbutikerna utgör även målpunkter som, särskilt under helgerna, attraherar inresande kunder till Rinkeby. Mycket tyder på att Rinkeby etablerats som en *regional* handelsplats i Stockholm. Detta präglar också småbutikernas offentliga rum. Småbutikerna är platser för en offentlig kultur där möten mellan personer med olika bakgrund och kulturella identiteter utgör ett betydelsefullt inslag. Småbutikerna har även en viktig betydelse som arkitektoniska rum som materialiserar

¹³⁹ Även synen på kreativitet påkallar i sammanhanget ett ifrågasättande.

¹⁴⁰ Elmlund refererar till Lefebvres argumentation om rätten till staden men tycks enbart låta denna representera en historisk kritik mot det ”funktionalistiska” stadsbyggandet (Elmlund 2005).

representationer och symboler av olika kulturella identiteter och diasporakulturer som därmed också synliggörs i det offentliga rummet. Detta har en betydelse som inte bör förringas. Som Fraser påpekar är möjligheten att offentligt representera sociala och kulturella identiteter en viktig del av deltagandet i samhällets demokratiska sammanhang. Att kulturella symboler och representationer av stadens befolkningsgrupper synliggörs och fogas till stadens sociala rum är, som även Zukin påpekar, en fråga om demokrati (Zukin 1995, 20). I detta sammanhang vill jag understryka att småbutikerna utgör rum genom vilka diasporakulturer har förmått skapa mer beständiga materiella avtryck i det sociala rummet.

6 Den självorganiserade staden

I denna avhandling har jag undersökt och diskuterat något jag valt att kalla självorganisering och som här hänvisar till aktiviteter och verksamheter som initierats och förverkligats ”underifrån”, dvs. av stadens invånare själva. Begreppet självorganisering används ofta för att beskriva den så kallade tredje sektorns verksamheter och aktiviteter. I avhandlingen har jag emellertid gjort en något bredare tolkning då jag i begreppet även inkluderar verksamheter inom den privata sektorn. Gemensamt för de typer av nyskapande verksamheter och aktiviteter som här avses är att de initieras och till övervägande del genomförs med hjälp av egen kraft, något som ofta innebär att ta sig fram på vägar som inte är utstakade och etablerade. Syftet med avhandlingen har varit att studera fenomenet självorganisering ur ett rumsligt perspektiv samt att rikta uppmärksamheten mot sådana initiativ vilka har sin utgångspunkt i den levda erfarenheten av den segregerade och rasifierade stadens verklighet. Det handlar om initiativ, genom vilka initiativtagarna strävar efter att göra sig själva mer delaktiga i stadens utveckling. Jag har hävdats att man kan betrakta sådana initiativ som viktiga exempel på en strävan efter det Henri Lefebvre kallar ”rätten till staden”.

Alla aktiviteter och verksamheter är beroende av ”yttre” förutsättningar – sociala och rumsliga – vilka både sätter gränser och öppnar för möjligheter. I avhandlingen har jag argumenterat för att rummet utgör en viktig förutsättning för självorganisering. Detta är också något som framkommer i mina två fallstudier. Jag har hävdats att en viktig del av självorganisering handlar om att göra rummet till sitt: att appropriera det. Appropriation av rum innebär att man tar rummet i anspråk, tillägnar sig det och på så sätt göra det till sitt. Jag anser dock inte att begreppen appropriation och självorganisering är synonyma.

Begreppet appropriation hänvisar inte enbart till aktiviteter och verksamheter vilka sker som ett slags initiativ ”underifrån”, utan till en mångfald olika processer och praktiker genom vilka människor tar något i anspråk. Appropriation kan till exempel ske omedvetet som en följd av de rutinartade handlingar man företar sig i vardagen. Självorganisering bygger däremot, enligt min mening, alltid på en mer eller mindre målmedveten strävan.

I detta avslutande kapitel avser jag att sammanfatta resultaten av min forskning samt diskutera självorganiseringens potential och begränsningar. Först diskuteras och jämförs resultatet från de två fallstudierna i relation till både den rumsteoretiska referensramen och mina två begrepp *taktisk* och *strategisk appropriation*, vilka jag presenterade och diskuterade i kapitel fyra. Därefter diskuterar jag det offentliga rummets betydelse, dels som rumslig resurs för självorganisering, dels i relation till frågan om självpositionering och representation av kulturell identitet. Med utgångspunkt i de två fallstudierna tar jag sedan upp frågan om myndighetsutövning i relation till självorganisering. I det avslutande avsnittet reflekterar jag över samt sammanfattar diskussionen om självorganiseringens potential och begränsningar i den segregerade och rasifierade stadens kontext och introducerar här begreppet *den självorganiserade staden*.

Appropriation som rumslig produktion

I min diskussion om appropriation och självorganisering har jag tagit min utgångspunkt i Henri Lefebvres och Michel de Certeaus teorier om rumslig produktion och har använt mig av deras respektive begreppspår *appropriation – dominerings* samt *taktik – strategi*. Hos Lefebvre representerar begreppen appropriation och dominerings två diametralt olika former för rumslig produktion. Dominering står för en produktionsform som innebär att rummet utformas som ett produktivt system utan större hänsynstagande till vare sig naturen eller människors välbefinnande. Så är fallet med den moderna stadens funktionsuppdelade och rationaliserade landskap där utrymmet minimerats för icke planlagda aktiviteter och verksamheter. Lefebvre hävdar därför att den moderna staden består av rum vilka är både dominerade och dominerande.

Som rumslig produktionsform utgör appropriation en radikal motsats till dominerings. Appropriation representerar olika former för rumsligt skapande som är förknippade med användning och levda erfarenheter. Att appropriera ett arkitektoniskt rum innebär, enligt Lefebvre, att ta det i bruk såsom sitt eget. Appropriation är därför nödvändig för att bryta dominerings (och alienerings). För att så ska ske krävs emellertid att appropriationen är något mer än enbart ett bruk av rummet ifråga. Verklig appropriation måste förmå att omforma rummet, både i ett socialt och i ett materiellt avseende, samt resultera i mer eller mindre stabiliserade rumsligheter. ”Rätten till staden” som Lefebvre argumenterar för, omfattar därför inte enbart rätten att bruka stadens rum, utan även rätten att bidra till stadens kontinuerliga, materiella reproduktion genom produktiv appropriation. Hos Lefebvre syftar begreppet appropriation sålunda både på själva appropriationsprocessen och på dess materiella resultat.

Till skillnad från Lefebvre argumenterar Michel de Certeau för att rumsliga praktiker som inte förmår skapa stabiliserade materiella rumsligheter inte för den skull bör betraktas som improduktiva. För att skilja mellan rumsliga praktiker som resulterar respektive inte resulterar i stabila materiella rum använder Certeau sig av begreppen strategi och taktik. Begreppet strategi hänvisar till ett slags handlingslogik som kan jämföras med de former för rumslig produktion vilka Lefebvre beskriver som dominerings. Vad strategin avser göra är att på ett medvetet sätt göra bruk av det materiella rummets strukturerande verkan genom att omvandla det till en *ordnad plats* som understöder strategins intentioner att styra och kontrollera. Det konkreta rummets strukturerande verkan är dock aldrig absolut. Det finns, för de berörda subjekten, alltid en möjlighet till taktiker, dvs. till att utnyttja potentialen att appropriera rum genom *sättet att göra*. I motsats till Lefebvre anser Certeau att inget kan approprieras utan att appropriationen medför en förändring. Med sitt taktikbegrepp argumenterar Certeau således för att även sådana praktiker som Lefebvre uppfattar som improduktiv konsumtion kan skapa något nytt.

En viktig skillnad mellan Lefebvres och Certeaus respektive utgångspunkter är att medan Lefebvre gör en poäng av att inte skilja mellan själva den skapande processen och dess materiella resultat

eller produkt, förefaller Certeau att göra denna åtskillnad. Begreppen strategier och taktiker beskriver två olika *handlingslogiker* som, enligt min mening, förefaller representera två ytterligheter vars rumsliga motsvarigheter utgörs av begreppen (*ordnad*) *plats* och (*andra*) *rum*. Hos Certeau saknar jag dels ett angreppssätt som inte abstraherar – dvs. skiljer på – process och produkt, dels en nyansering mellan taktikernas verkligt flyktiga rumsligheter och strategiernas ordnade platser. Det är inte helt självklart att exempelvis beskriva småbutikerna som antingen det ena eller det andra. I sin teoretisering av taktiker och deras *andra rum* förmår Certeau dock att skildra verklighetens flyktiga och förgängliga företeelser på ett sätt som, till skillnad från Lefebvre, inte tenderar att förringa deras betydelser. Genom att introducera begreppen *taktisk appropriation* respektive *strategisk appropriation* har jag, med utgångspunkt i Lefebvres definition av appropriation som både process och produkt, försökt beskriva sådana appropriationsformer som inte kan beskrivas som uttryck för varken taktik eller strategi. Jag har hävdad att medan Lefebvre förespråkar nödvändigheten av vad jag kallar strategisk appropriation, visar Certeau med sitt taktikbegrepp potentialen hos taktisk appropriation.

Mina begrepp taktisk och strategisk appropriation ska här inte förväxlas med Certeaus begrepp strategi och taktik. Begreppen taktisk och strategisk appropriation hänvisar både till själva appropriationsprocessen, inklusive de taktiker och strategier som denna inbegriper, och till de rumsligheter som därigenom skapas. I min konstruktion av begreppet taktisk appropriation hänvisar jag alltså till såväl appropriationsprocessen som till de materiella och sociala rumsligheter vilka har en sådan provisorisk karaktär att de saknar egna ordnade platser. Certeaus begrepp strategi refererar till en medveten intention att, i något avseende, dominera. Strategisk appropriation, däremot, bygger inte nödvändigtvis på uttalade strategier, utan kan även utgöra resultatet av upprepade taktiker. Men i likhet med strategin etablerar den strategiska appropriationen en stabiliserad och normaliserad rumslig ordning – en ordnad plats – varför man kan tala om strategisk appropriation som ett slags konkret rumslig normaliseringsprocess. Medan strategisk appropriation är av mer permanent och stabil karaktär, är taktisk appropriation av mer temporär och mobil karaktär.

Det är här viktigt att understryka att definitionen av taktisk och strategisk appropriation ändå är relativ. Huruvida det är möjligt att kategorisera företeelser som taktiska eller strategiska appropriationer beror på vilka sociala och materiella aspekter som vägs in samt ur vilket perspektiv företeelserna betraktas. Eftersom det är både sociala och materiella aspekter som vägs in kan rumsligheter som är materiellt stabiliserade sakna ordnade platser. Detta framkommer framförallt i fallet småbutikerna.

Många av Rinkebys småbutiker har funnits i mer än två decennier, varför man kan säga att de numera utgör en permanent del av Rinkebys sociala rum. Småbutikerna har med andra ord uppnått en stabilitet i ett materiellt och rumsligt avseende. De kan, enligt min mening, för den skull inte betraktas som helt och hållet ordnade platser. Rinkebys småbutiker är lokaliserade i bostadshusens tidigare gemensamhetslokaler såsom tvättstugor, förråd, garage och hobbyrum, dvs. i utrymmen som ursprungligen utformats för bostads- och boenderelaterade funktioner. Lokalernas förändrade funktioner och den nya markanvändning som småbutikerna medfört saknar stöd i gällande detaljplaner. Småbutikenslokaler har istället upprättats med tillfälliga bygglov vars beviljande möjliggjorts genom det taktiska sätt på vilket plan- och bygglagen tillämpats. Småbutikerna utgör alltså exempel på verksamheter som saknar materiellt och formellt ordnade platser i stadsdelens funktionsuppdelade rum. Detta understryks av att många småbutiker har karaktären av provisorier, något som även beror på att lokalomvandlingarna i de flesta fall genomförts med små medel av butiksinnehavarna själva. Lokalerna är i grunden inte anpassade för butiksverksamheterna. Detsamma gäller deras yttre miljöer. Detta har tvingat butiksinnehavarna att etablera ett taktiskt förhållningssätt i sin användning av lokalen, vilket ofta kräver merarbete. Att lokalerna inte är anpassade för butiksverksamhet innebär även att det för butiksinnehavarna kan vara svårt att teckna försäkring för verksamheten då det ofta har visat sig att försäkringsbolag betraktar småbutikenslokaler som otillräckliga för kommersiella verksamheter. Med hänvisning till småbutikernas temporära och provisoriska status, i formellt såväl som materiellt avseende, vill jag hävda att småbutikensverksamheternas appropriation av gemensamhetslokalerna sammantaget kan betraktas som en taktisk appropriation, snarare än

en strategisk, detta trots att småbutikerna länge varit ett stående inslag i Rinkeby.

Fallet småbutikerna skiljer sig på många sätt från fallet Somaliska veckan. Medan det förstnämnda består av kommersiella verksamheter inom den privata sektorn, utgörs det andra av gräsrotsaktiviteter vilka kan placeras inom den så kallade tredje sektorn. Till skillnad från småbutikerna utgör Somaliska veckan ett mobilt och temporärt evenemang. De båda fallen, vilka i flera avseende är diametralt olika, har dock vissa likheter. Det är, enligt min mening, möjligt att jämföra dem som två olika exempel på taktiska appropriationer.

Somaliska veckan är ett omfattande evenemang vars organisering och genomförande bygger på många personers arbetsinsatser och ekonomiska bidrag. En av de svåraste uppgifterna som arrangörerna varje år står inför är att finna logi till de inresande gästerna. Möjligheterna att övernatta på vandrarhem och hotell i Järva är, liksom arrangörernas ekonomiska resurser, mycket begränsade. Gästernas logi tillgodoses istället dels genom att frivilligt engagerade personer erbjuder husrum i sina hem, dels genom att lokala skolidrottssalar hyrs och används som sovsalar. Ett annat återkommande problem har gällt lokaliseringen av själva fotbollsturneringen. Under de flertalet år som Somaliska veckan arrangerats har fotbollsturneringen förflyttats mellan olika idrottsplatser från ett år till ett annat, något som bland annat krävt förhandlingar med de kontaktpersoner vilka banat väg för evenemangets tillträde till de offentliga anläggningarna. Spånga IP och Sundbybergs IP är de två idrottsplatser vilka arrangörerna, i brist på en adekvat idrottsplats i Rinkeby, föredragit att använda för sin fotbollsturnering. I enlighet med arrangörernas önskan lokaliserades hela fotbollsturneringen till Spånga IPs gräsplan 2003, men evenemanget erbjöds inte denna möjlighet under de två påföljande åren. Fotbollsturneringen förlades därför istället till Sundbybergs IP. Denna idrottsplats är lokaliserad i en annan kommun, varför Somaliska veckan, som formellt har sitt säte inom Stockholms Stad, inte täcks av den så kallade nolltaxan. På Sundbybergs IP utgör Somaliska veckan, bland annat av denna anledning, en ”extern” aktivitet. Men mycket tyder på att Somaliska veckan betraktas som ”extern” även på Spånga IP.

Som ett evenemang vilket arrangerats årligen ända sedan 1999 har Somaliska veckan uppnått en beständighet som bygger på att den äger rum vid samma tidpunkt varje år. Man skulle kunna säga att evenemanget tillskansat sig en ordnad plats i kalendern och i medvetandet hos deltagare, gäster och lokala invånare, men även hos de myndighetspersoner och politiker vars stöd är av stor betydelse för evenemangets genomförande. Somaliska veckan är dock ett evenemang som, trots sin tidsmässiga varaktighet, saknar en egen, ordnad plats i rummet. Evenemanget har inte lyckats åstadkomma den form för strategisk appropriation som kännetecknar sådana etablerade idrottsverksamheter som de lokala idrottsföreningarna i Sundbyberg, fotbollsklubben Spånga IS FK i Spånga och basketklubben Akropol i Rinkeby. Somaliska veckan har alltså inte förmått att, på ett mer strategiskt sätt, appropriera en ”ordentligt” utrustad idrottsplats vilken skulle kunna betraktas som dess hemmaarena.

Somaliska veckans appropriation av Spånga IP och Sundbybergs IP skiljer sig således från de etablerade idrottsföreningarnas, vilkas appropriation av idrottsplatserna är av mer strategisk karaktär. På idrottsplatserna finns tydliga materiella spår, exempelvis i form av klubbssymboler och lagfotografier, som visar vilka idrottsföreningar som ”hör hemma” där. Att de lokala idrottsföreningarna även bär samma namn som idrottsplatserna är något som styrker deras hemmahörighet på idrottsplatserna. I jämförelse med dessa lokala idrottsföreningar och deras aktiviteter är Somaliska veckan ett evenemang som existerar en kort tid varje år och däremellan ”försvinner”. På idrottsplatserna finns inga symboliska och materiella avtryck som avslöjar att idrottsplatsen ifråga hyser ett av Europas, och kanske också världens, största somaliska fotbollsevenemang. Somaliska veckans taktiska appropriation av idrottsplatserna skulle, med Certeaus ord, kunna beskrivas som ett *annat rum* – ett slags ”poetisk geografi” – vilket existerar ”ovanpå” idrottsplatsernas materiella rum. Under den tid som evenemanget pågår skapas ett levtt rum som, utan att kvarlämna några beständiga, materiella avtryck, dock ändå bidrar till att omvandla idrottsplatsen som socialt rum. För de fotbollsspelare och åskådare som deltar i evenemanget har Sundbybergs IP och Spånga IP blivit platser till vilka de upprättat ett levtt förhållande. Idrottsplatserna är förknippade med minnen som är viktiga för många av dem som varit

där under evenemanget. På idrottsplatserna finns dock inga materiella spår av dessa minnen.

En avsikt med Certeaus begrepp taktik och strategi är, som jag tolkar honom, att peka på den avgörande skillnaden mellan att vara i besittning av och att sakna en ordnad plats. För Certeau innebär avsaknaden av en ordnad plats en ständigt flyktig tillvaro utan fast fotfäste i rummet. Certeau beskriver skillnaden mellan taktiker och strategier som en skillnad mellan svag och stark. Jag har hävdat att en sådan kategorisering kan vara missvisande eftersom det, som mina båda fallstudier visat, kan krävas en viss ”styrka” – ett stort arbete och engagemang – även för att lyckas åstadkomma taktisk appropriation. Certeau pekar emellertid ut vad han anser att skillnaderna mellan stark och svag utgörs av: Det är *i relation till* strategier som det mobila och temporära – det taktiska – uppvisar svaghet. Att vara i besittning av en ordnad plats innebär att man är försäkrad en stabil tillvaro i det sociala rummet. Om vissa subjekt har möjlighet till strategisk appropriation medan andra är hänvisade till taktisk appropriation råder ojämlikhet.

Med hänvisning till främst fallstudien om Somaliska veckan har jag argumenterat för att exkludering kan uppstå som en konsekvens av appropriation när förutsättningarna för appropriationen är ojämlika. Den situation som uppstod när arrangörerna för Somaliska veckan inte längre erbjöds tillgång till Spånga IP's faciliteter tycks indikera att idrottsplatsen inte är fullt offentlig, utan först och främst betraktas som Spångas och de etablerade idrottsföreningarnas idrottsplats. Jag vill därför hävda att appropriation inte alltid utgör dominerings motsats. Den appropriation som blockerar nya försök till appropriation kan betraktas som en form för dominering.

När Lefebvre talar om dominering är det främst det moderna stadslandskapets alienerande tendenser han avser. Det förefaller dock som att Lefebvre förbiser att individer och grupper kan appropriera en plats på ett sätt som kan begränsa andras möjligheter till appropriation. I motsats till vad Lefebvre hävdar, skulle jag vilja föreslå att appropriation inte utgör dominerings motsats. Att Lefebvre antog en dikotomisk hållning i detta avseende kan bero på att han med begreppet dominering främst avsåg det rationaliserade stadslandskapets strukturella förhållanden, vilka han förknippade med explicit maktutövning. Denna mer precisa definition av dominering

innebär att han förbisåg att även vissa subjekts strategiska appropriation av rum kan begränsa möjligheterna till appropriation för andra subjekt. Appropriation sker alltid i relation till det existerande sociala rummet, och därmed i rum som redan approprierats. Det är därmed inte sagt att dominering, i form av exkludering, är en ofrånkomlig konsekvens av strategisk appropriation. Om en appropriation leder till exkludering beror, enligt min mening, på vad den avser och hur den genomförs. Att samsas om en idrottsplats och appropriera denna på liknande sätt som de lokala idrottsföreningarna gjort i Sundbyberg och Spånga måste inte innebära att andras möjlighet till liknande typ av strategisk appropriation förhindras. Strategisk appropriation är alltså med nödvändighet inte liktydigt med dominering.

Självorganiseringens rumsliga förutsättningar

I kapitel 3 argumenterade jag för att möjligheten till självorganisering i avskildhet, dvs. i rum man själv kan rå över, är särskilt viktigt för marginaliserade grupper och deras möjlighet till opinionsbildning. Avskildheten är viktig eftersom deltagandet i politiska och opinionsbildande sammanhang aldrig sker på helt och hållet neutral mark. De rum som föreställs som neutrala döljer egentligen att vissa sociala gruppers deltagande är mer privilegierat än andras. I avskildhet har marginaliserade grupper en möjlighet att organisera sig och skapa en gemensam och egen opinion. Jag skulle vilja hävda att avskildhet inte kan uppnås om den inte är konkret och rumslig.

Det finns många sätt att förfoga över rum. Förfogandet kan vara temporärt eller mer permanent. Förutom avskildheten i sig är även möjligheten till strategisk appropriation en viktig faktor som påverkar förutsättningarna för självorganisering. Det gäller för alla former av självorganisering, inte enbart opinionsbildande mobilisering. Frånvaron av möjlighet till strategisk appropriation och etablering av en ordnad plats – en ”ordentlig” hemmaarena och ”riktiga” butikslokaler – innebär en osäker eller instabil tillvaro. Vad gäller småbutikerna tenderar butikslokalernas provisoriska karaktär att kräva merarbete av butiksinnehavarna och göra verksamheterna sårbara (till exempel då försäkring saknas). Det är, enligt min tolkning, just på grund av avsaknaden av en ordnad plats – en ”ordentlig” hemmaarena – som Somaliska veckans arrangörer varit pådrivande i

frågan om ombyggnaden av Knutby bollplan till konstgräsplan. Det handlar om en kamp för att skapa sig en stabil och legitim tillvaro. Under intervjuerna var det många av arrangörerna som underströk vikten av att lokalisera evenemanget till Rinkeby, under förutsättning att det där finns en tillfredsställande idrottsplats. Det arbete som arrangörerna lade ner för att driva på frågan om utbyggnaden av en konstgräsplan i Rinkeby vittnar om betydelsen av att ha tillgång till en idrottsplats som inte enbart är till ”låns”, utan möjlig att appropriera på ett mer strategiskt sätt, liksom de lokala idrottsföreningarna har gjort i Sundbyberg och Spånga. Möjligheten till strategisk appropriation och en stabil tillvaro i rummet är alltså viktig för självorganisering. En stabil tillvaro behöver dock inte innebära att appropriationen är permanent. Även temporära aktiviteter och verksamheter, vilka äger rum regelbundet och är i besittning av en ordnad plats, kan alltså äga en stabilitet och tryggad tillvaro i rummet.

De båda fallen visar att det ofta råder konkurrens om tillgängliga utrymmen och faciliteter, något som kan påverka möjligheten till strategisk appropriation. Etableringen av småbutiker, exempelvis, har skett på bekostnad av lokaler för föreningslivet eftersom småbutikerna har tagit i anspråk lokaler som är eftertraktade av Rinkebys många föreningar och andra organisationer som ofta inte har möjlighet att betala lika hög lokalhyra som de kommersiella verksamheterna. Att det råder konkurrens om utrymmen innebär också att det, som bland andra Don Mitchell (2003) och Ulf Stahre (2004) beskrivit, kan uppstå konflikter om rummet. Men till skillnad från deras exempel ageras konflikterna inte alltid ut i en öppen kamp. I vardagen pågår motsättningar och konflikter om rummet vilka kommer till uttryck på andra sätt och utspelar sig i ”det tysta”. Fastighetsförvaltarna i Rinkeby, till exempel, uppmanar till och kräver att butiksinnehavarna ”håller ordning” vid sina butiker. Butiksinnehavarna å sin sida uttrycker missnöje över fastighetsägarna och svarar med att göra som de kan, måste eller vill.

Spånga IP är eftertraktad som idrottsplats och betjänar ett stort upptagningsområde. Som *Spångabladet* rapporterat finns tecken på att det har uppstått konkurrens mellan olika föreningar och grupper som vill använda sig av idrottsplatsen (Somalier vill ej betala för fotbollshall 2004). Att delar av idrottsplatsens faciliteter har

avgiftsbelagts så att föreningar och idrottsutövare med små resurser utesluts har omvandlat Spånga IP till ett dominerat rum, dock inte i meningen att rummet inte är approprierat. Det är snarare approprierat på ett sätt som innebär att vissa inkluderas och andra exkluderas.

Min avsikt har inte enbart varit att undersöka vilka begränsningar som avsaknaden av en ordnad plats orsakar, utan även vilka möjligheterna är. Småbutikerna och Somaliska veckan är två illustrativa exempel på möjligheten att skapa något genom appropriation, även när resurserna är knappa. Rummet utgör både en begränsning och en *tillgång*.

Självorganisering ”underifrån” sker ofta utan strategiska resurser och förfogande över ordnade platser. Gemensamt för de två studerade fallen är att de utgör illustrativa exempel på det taktiska förhållningssätt som knappa resurser och avsaknaden av en ordnad plats – ”riktiga” butikslokaler och en ”ordentlig” hemmaarena – nödvändiggör. Den taktiska förmågan hos Somaliska veckans arrangörer att anpassa sitt handlande efter rådande förhållanden har, precis som hos de aktörer som var inblandade i etableringen av småbutikerna, spelat en avgörande roll för de respektive aktiviteternas och verksamheternas förverkligande. I båda fallen har begränsningar, hinder och svårigheter övervunnits, dock utan att självorganiseringen resulterat i strategisk appropriation.

Enligt Lefebvre finns inget i det sociala rummet som undgår *rummets prövning (trial by space)*:

[G]roups, classes or fractions of classes cannot constitute themselves, or recognize one another, as 'subjects' unless they generate (or produce) a space. Ideas, representations or values which do not succeed in making their mark on space, and thus generating (or producing) an appropriate morphology, will lose all pith and become mere signs, resolve themselves to abstract descriptions, or mutate into fantasies (Lefebvre 1991, 416-417).

Företeelser som inte förmår att materialisera sig och skapa egna rum, hävdar Lefebvre, bleknar bort i abstraktioner som saknar tyngd (Lefebvre 1991, 416-417). Med hänvisning till Lefebvres tes skulle man kunna argumentera för att de två fall jag studerat inte

klarat rummets test eftersom de inte gett upphov till egna rum. De studerade fallen är dock inga abstraktioner även om de som taktiska appropriationer inte uppnått den stabilitet och legitimitet som är kännetecknande för strategiska appropriationer. Tvärtom utgör de exempel på aktiviteter och verksamheter som de facto äger rum, vilket är en avgörande skillnad mot de företeelser – idéer, drömmar och planer – vilka *inte alls* kommer till uttryck i rummet. Det är just därför som småbutikerna och Somaliska veckan är viktiga. De vittnar om en förmåga hos initiativtagarna att materialisera sina egna idéer och intentioner i rummet trots knappa resurser och trots avsaknad av strategiska förutsättningar. Jag vill därför hävda att de har klarat av rummets prövning.

Appropriation, självorganisering och det offentliga rummet

För politiskt marginaliserade grupper är det särskilt viktigt att kunna skapa egna rum för diskussion, detta för att kunna organisera sig gemensamt, utbyta erfarenheter samt framställa sina egna verklighetsbeskrivningar och intresseformuleringar. Att ha tillgång till materiella resurser, exempelvis lokaler eller fastigheter, som gör det möjligt att skapa egna rum är dock inte alla förunnat. Jag har hävdat att offentliga rum (inklusive olika typer av offentliga faciliteter) därför spelar en viktig roll som rumsliga resurser att bruka i detta syfte. Därför har jag också argumenterat för att offentliga rum och faciliteter måste kunna approprieras för unika ändamål.

Att ta det offentliga rummet i bruk för egen del kan tyckas strida mot tanken om det offentliga rummet som ett rum för alla. Enligt denna tanke förutsätts allmänheten använda det offentliga rummet på sätt som inte förhindrar andras appropriation och samtidigt stämmer överens med allmänna uppfattningar om vad som utgör en godtagbar användning och ett acceptabelt beteende. Man skulle således kunna säga att det offentliga rummet i allmänhet föreställs vara en ordnad plats för *generell appropriation*, dvs. för former av användning vilka normaliserats. Olika former för *unik appropriation* uppfattas ofta som hot mot det offentliga rummets status som offentligt.

Vad som definieras som en legitim användning och ett allmänt accepterat beteende i det offentliga rummet kan emellertid inte

betraktas som objektivt eller neutralt även om det offentliga rummet ofta framställs och uppfattas som sådant. I själva verket är det offentliga rummet färgat av de ojämlika maktrelationer som råder i samhället. Alla rum, även det offentliga rummet, har en *normativ dimension* som har både en social och en materiell sida. Vad som betraktas som normalt förmedlas med andra ord inte enbart av mentala föreställningar utan även genom själva det materiella rummet; från dess rumsliga organisering i stort, till detaljernas utformning. Rummet präglas även av sociala och symboliska gränser som kan inskränka tillgängligheten i lika stor utsträckning som rummets konkreta materialitet. Inget rum, inte ens det offentliga rummet, är lika tillgängligt för alla. Idag är det offentliga rummet dessutom utsatt för åtgärder för ökad kontroll och ökat privat inflytande som på olika sätt tenderar att inskränka dess tillgänglighet.

I och med att det offentliga rummet präglas av sociala och materiella gränser som begränsar dess tillgänglighet hävdar Don Mitchell att sådana rum inte kan betraktas som offentliga enbart därför att de tillskrivs en offentlig användning. Mitchell argumenterar för att offentliga rum istället bör definieras som rum vilka genom appropriation *görs* offentliga. Med hänvisning till Mitchells argument har jag hävdad att grupper och individer som tar det offentliga rummet i anspråk för sina egna, unika syften bidrar till att konstituera det offentliga rummet som offentligt. Somaliska veckans appropriation av idrottsplatserna bidrar sålunda, enligt min mening, till att (åter)skapa idrottsplatserna som offentliga rum.

Även småbutikerna i Rinkeby berör det offentliga rummet, men det handlar i detta fall inte om ett ianspråkstagande av formellt offentliga rum. Småbutikerna har omvandlat det offentliga rummet i Rinkeby på ett annat sätt. Etableringen av småbutikerna har i viss utsträckning minskat utrymmet för föreningslokaler och organiserade gräsrotsverksamheter i Rinkeby. Som kommersiella rum är de emellertid också platser för en offentlig kultur där möten mellan människor med olika social och kulturell bakgrund utgör ett betydelsefullt inslag. För att en offentlig kultur ska kunna utvecklas måste den äga rum någonstans. Det offentliga liv som finns i Rinkeby äger bland annat rum i småbutikerna, och man kan fråga sig om inte just dessa spelar en betydande roll som platser för den gemensamma offentliga kultur som är karaktäristisk för stadsdelen.

Appropriation av offentliga rum och produktion av kulturell identitet

Ytterligare en likhet mellan de två studerade fallen avser appropriationens symboliska betydelse eftersom de båda utgör företeelser som på olika sätt representerar diasporakulturer i det offentliga rummet. Som Mitchell hävdar, är det offentliga rummet även viktigt som ett *rum för representation*. Även Michael Warner (2002) understryker betydelsen av offentlig representation och anser att en form för dominering är att förnekas offentligt erkännande.

Som ett evenemang då diasporans kulturella produktion manifesteras och intensifieras utgör Somaliska veckan ett viktigt tillfälle för (åter)skapandet av den somaliska diasporan. Produktionen av kultur inom en diaspora sker dock inte i isolering, utan alltid i kommunikation med det omgivande sociala rummet. Evenemanget är, vill jag hävda, viktigt för den somaliska diasporan, men även för kontaktskapandet med det lokala sociala rum inom vilket det utspelar sig. Synliggörandet av nya transnationella identiteter i det offentliga rummet är, som framgår av intervjuberättelserna samt av mina egna observationer av fotbollsturneringen, en viktig del av Somaliska veckan. Detta framgår genom flera av evenemangets inslag, exempelvis genom fotbollsturneringens utformning som ett slags landskampsturnering och genom invigningsceremonin med sånguppträdandena, talen och ”invigningsparaden” där lagens namn, orter och länder representeras. Genom evenemanget skapas med andra ord ett tillfälle och en möjlighet för manifestation av transnationella identiteter vilka i stort sett saknar offentlig och materiell representation. En av arrangörerna som jag intervjuade underströk även evenemangets potential för att visa upp en annan bild – ett slags ”motbild” – i syfte att motverka den negativa stämpel som svensksomalier, i synnerhet svensksomaliska ungdomar, dras med.

Liksom alla sociala processer är självpositionering och konstruktion av identitet rumsliga och konkreta. Kulturell identitet är, som Stuart Hall påpekar, något faktiskt konkret, varför den inte enbart har en social och symbolisk utan även en materiell sida (Hall 2005, 234). Hall tar sin utgångspunkt i den socialkonstruktivistiska tankeströmningen och argumenterar för att språket är den kulturella produktionens primära medium. Inom socialkonstruktivismen betraktas språket som

en betecknande praktik som använder sig av tecken och symboler såsom ord, bilder, ljud, gester, men även materiella ting. Det viktiga är, enligt Hall, inte vad de tecknen och symbolerna *är* utan vad de *gör* och *hur* de gör. Utgångspunkten är att all mening och alla betydelser produceras genom representationer. I denna socialkonstruktivistiska syn anses tingen inte ha någon mening i sig själva. Det betyder att de inte kan ha någon inneboende mening grundad i deras materiella karaktär. Tingens betydelse uppfattas därigenom som konstruerade, snarare än givna på förhand (Hall 1997, 5-6).

Tingen, dvs. det materiella rummet, kan dock inte, som både Lefebvre och Certeau visat, reduceras till blotta representationer. Som Mattias Kärrholm (2004) påpekat finns det inom den socialkonstruktivistiska idéströmningen en tendens att avfärda varje diskussion om den materiella verklighetens betydelser bortom representationerna och ideologierna såsom fysisk determinism eller fetischisering. Därmed försummas möjligheten att förstå att det materiella rummet även har en kroppslig innebörd som inte kan reduceras till att vara enbart representationer (Kärrholm 2004, 198-206).¹⁴¹ Att det materiella rummet har en betydelse bortom de värden och meningar som det tillskrivs blir också tydligt om man tar i beaktande att det råder en skillnad mellan materiella företeelser som har en mer stabil rumslig förankring och sådana vars tillvaro i rummet är mer temporär och flyktig. Skillnaden är inte enbart en fråga om en socialt konstruerad och representerad mening, även om denna aspekt också har betydelse. De företeelser och förhållanden som stabiliserats i rummet har en tendens att tas för givna som naturliga och normala just på grund av att de stabiliserats. Strategisk appropriation av rum har därför mer ihållande återverkningar på rummets ”normativa dimension”, dvs. på vad som uppfattas och tas för givet som normalt.

Jag skulle vilja hävda att konstruktion av kollektiva identiteter inte är möjlig utan appropriation (och produktion) av rum. Detta är, enligt min mening, inte fråga om ett slags rumslig essentialism, utan om att erkänna att tingen och rummet spelar en aktiv roll i positioneringsprocessen och i konstruktionen av normalitet. Självpositionering och konstruktion av identitet sker i, och stöds eller

¹⁴¹ Se Kärrholm för en utförligare diskussion om den konkreta formens betydelse.

förhindras av, det materiella rummet. I detta avseende råder dock en skillnad mellan materiella representationer vilka tas i anspråk som ordnade platser, exempelvis officiella monument, och sådana som är av mer temporär och tillfällig karaktär, till exempel egenhändigt tillverkade affischer och graffiti. Man skulle här kunna skilja mellan *strategisk* och *taktisk representation*. I den segregerade och rasifierade staden finns befolkningsgrupper som helt och hållet saknar strategisk representation i det offentliga rummet.

Dialektiken mellan rummets sociala och materiella aspekter innebär att förändringar i det materiella rummet får återverkningar på de värden och meningar som det tillskrivs. Meningsskapande processer borde således omvänt ge upphov till egna materiella rum. Jag vill därmed inte påstå att meningskapande processer som inte ger upphov till egna materiella rum är verkningslösa. Minoritetsgrupper som inte är representerade med monument och andra strategiska symboler (se Schein 2003) i stadens offentliga rum, dvs. grupper som inte åstadkommit en sådan strategisk appropriation, kan istället uttrycka sig genom temporära offentliga representationer. Somaliska veckan är ett evenemang som materialiserar nya kulturella representationer och identiteter genom iscensättningen av det ”spel” mellan likheter och skillnader som fotbollsturneringen innebär. Jag har därför hävdad att det är möjligt att betrakta Somaliska veckan som en taktik för självpositionering, dvs. en taktik för appropriation av transnationella identiteter vilka i stort sett saknar offentlig representation. Anledningen till att jag hävdar att det här är fråga om *appropriation av identitet* är att det inte handlar om konstruktion av helt och hållet nya identitetskategorier. Somaliska veckans synliggörande av transnationella identiteter handlar om att representera sig som somalier och svensk/finsk/engelsk osv. Självpositionering kan, enligt min mening, ske genom appropriation av existerande identitetskategorier. I relation till detta har Somaliska veckans appropriation av offentliga rum en viktig betydelse. Att appropriera offentliga rum innebär att göra sig själv till legitim användare av det och, i förlängningen, även till legitim medborgare av det svenska samhället.

Vad Somaliska veckan mer visar är att opinionsbildning och politiskt förändringsarbete inte enbart måste ske genom rationell diskurs; det kan också ske genom (taktisk eller strategisk) appropriation av offentliga rum. Somaliska veckan är ett exempel på

att självpositionering kan utgöra ett mål för självorganisering.

Fallet småbutikerna skulle kunna jämföras med Somaliska veckan med hänvisning till appropriationens symboliska betydelse och synliggörandet av kulturella identiteter. Småbutikerna berör dock frågan om kulturell identitet på andra sätt.

De flesta av småbutikernas arkitektoniska rum har karaktären av provisorier. En del av fastighetsförvaltarna betraktade detta som ett uttryck för butiksinnhavarnas brist på intresse eller för deras ”andra kulturer”. Jag har hävdat att småbutikernas provisoriska karaktär snarare är mer talande för deras formella status som ”tillfälliga” och det faktum att lokalomvandlingarna oftast skett med små medel. Det är därmed inte sagt att småbutikerna saknar materialiserade representationer av butiksinnhavares och kunders kulturella identiteter.

Om man som Lefebvre utgår från att relationen mellan samhället och dess materiella rum är dialektisk blir det möjligt att anta att stadens sociala och ekonomiska förhållanden har en återverkan på dess konkreta form. Jag har argumenterat för att man inte kan bortse från att det kan finnas samband mellan den relativt stora förekomsten av småbutiker i Rinkeby, den höga arbetslöshet som råder i stadsdelen och det faktum att den svenska arbetsmarknaden, enligt forskningen, är etniskt diskriminerande. Med detta sagt vill jag emellertid inte förringa småbutikernas representativa potential. Småbutikerna har tvärtom, vill jag hävda, en viktig betydelse i detta hänseende eftersom de har förmått skapa mer beständiga materiella avtryck – strategiska representationer – av diasporakulturer i Rinkebys arkitektoniska och offentliga rum. I västvärldens storstäder som London, Melbourne, Toronto och New York är den etniskt och kulturellt mångfaldiga befolkningen närvarande i rummet genom rumsliga representationer i form av butiker och andra kommersiella inrättningar, eller rent av hela stadsdistrikt – ibland så kallade ”etniska enklaver” – med namn som *Chinatown* och *Little Italy*. Sådana offentliga och strategiska representationer har en betydelse för minoritetsgrupperna i fråga i dessa städer. Ett mångkulturellt samhälle som saknar materialiserade representationer av befolkningens diversitet är, vill jag hävda, ett dominerat socialt rum.

Att skapa representation i det offentliga rummet kan sålunda utgöra ett viktigt motiv för självorganisering. Att uttrycka sin identitet

i det offentliga rummet och göra sig själv till en del av det ger inga garantier för att diskriminering och exkludering upphör. Däremot kan rätten att representeras i det offentliga rummet istället ses som ett steg på vägen mot en större social rättvisa. Genom att representeras i det offentliga rummet kan specifika grupperns intressen definieras, normaliseras och konkretiseras som offentliga angelägenheter. Att ta plats i det offentliga rummet och sätta sin egen prägel på det är därför en central aspekt av deltagandet. Somaliska veckan och småbutikerna är viktiga eftersom de utgör exempel på företeelser som i det offentliga rummet materialiserar kulturella representationer som annars är marginaliserade.

Självorganisering och myndighetsutövning

I kapitel två hävdade jag att självorganisering beskriver verksamheter som, tvärt emot vad begreppet antyder, inte kan betraktas som helt och hållet autonoma. Alla slags aktiviteter och verksamheter är på något sätt beroende av olika faktorer i den sociala och rumsliga kontexten. Mina båda fallstudier har visat att initiativtagarnas förmåga att förverkliga sina mål och drömmar till stor del varit avhängig deras eget ihärdiga arbete och deras taktiska förhållningssätt till kontextens skiftande förutsättningar. Men av fallstudierna har även framgått att initiativtagarnas appropriation av rum varit beroende av deras kontakter med tjänstemän (inom kommunerna, fastighetsbolagen, SL osv.) och lokala politiker.

För arrangörerna av Somaliska veckan har sådana kontakter varit oumbärliga för deras möjlighet att få tillgång till de offentliga anläggningar – skolidrottssalar och idrottsplatser – som evenemanget använt sig av genom åren. Av mina intervjuer har framgått att en betydande del av arrangörernas arbete bestått i att bearbeta och upprätthålla dessa kontakter. En viktig aspekt av relationen mellan de offentliga aktörerna och Somaliska veckans arrangörer berör deras relation till de politiska aktörerna.

Att politikerna visat intresse för Somaliska veckan förefaller ha spelat en viktig roll för arrangörernas och deltagarnas möjlighet att kräva att politikerna tar sitt ansvar och håller sina löften, särskilt vad gäller ombyggnaden av Knutby bollplan till en konstgräsplan. Att lokala politiker tog upp frågan om bollplanen i sina tal under Somaliska

veckan tyder på att arrangörerna och deltagarna faktiskt har lyckats påverka besluten om offentliga investeringar.

I fallet med småbutikerna visade det sig att både stadens myndigheter och fastighetsägarna på olika sätt har medverkat till att bereda plats för småbutikerna i bostadshusens gemensamhetslokaler i Rinkeby. Stadsbyggnadskontoret, exempelvis, har medverkat genom att bevilja tillfälliga bygglov för lokalomvandlingarna. Det är, enligt min mening, möjligt att betrakta detta förfarande som taktiskt. Taktiken innebär då att medvetet tillämpa lagen med en större generositet. Detta förfaringssätt speglar en praxis som i Nederländerna kallas *gedogen* och som hänvisar till att myndigheter välvilligt ser mellan fingrarna i tillämpningen av lagen. Fastighetsägarna har å sin sida medverkat till etableringen av småbutikerna genom att ge tillåtelse och i vissa fall även materiellt stöd till den förändrade användningen. Såväl fastighetsägarna som stadens myndigheter har med andra ord visat välvilja gentemot initiativen till att öppna butiker i Rinkeby. Mycket tyder på att det har skapats ett utrymme för ett slags förhandling och samarbete mellan butiks innehavare, fastighetsägare och handläggare.

Båda fallstudierna har alltså visat att det inte enbart är initiativtagarna som visat prov på taktiskt handlande. Även många av de offentliga aktörer vilka varit inblandade i de två fallen har utnyttjat sig av det handlingsutrymme som ett taktiskt förhållningssätt kan skapa. Inom myndigheter kan, som nämndes i kapitel tre, tillämpningen av taktiker vara avgörande för att administrativa strukturer ska fungera i praktiken. De taktiska förhållningssätt som alla aktörer inom byråkratin använder sig av ger dem möjlighet att anpassa sitt agerande och tillämpa oprövade förfaringssätt för att stödja självorganiserade verksamheter. Det finns dock alltid en risk för att myndigheters taktiker tänjer på reglerna till den grad att hanteringen av ärenden och tillämpningen av lagar blir inkonsekvent, ojämlig eller ger upphov till oavsiktliga effekter.

Ett exempel på de ojämlikheter och inkonsekvenser som offentliga aktörers taktiska förhållningssätt kan förorsaka är att omvandlingen av gemensamhetslokaler till småbutiker fått negativa konsekvenser för andra presumtiva användare. Lokaler som är eftertraktade av Rinkebys många föreningar och organisationer har reserverats för kommersiella hyresgäster. I Rinkeby råder brist på lokaler för icke-

kommersiella verksamheter, men hittills förefaller både fastighetsägare och offentliga aktörer ha prioriterat efterfrågan på kommersiella lokaler framför lokaler för föreningar och organisationer. Innehavare av småbutiker kan i detta perspektiv betraktas som prioriterade hyresgäster. Det är dock tveksamt om de i andra avseenden kan betraktas som särskilt privilegierade. Som tidigare nämnts har lokalernas provisoriska förhållanden inneburit en del problem för butiksinnehavarna. Jämförelse tyder på att lokallhyrorna, trots detta, ofta är förhållandevis höga. Man kan således konstatera att den välvilja som stadens myndigheter visat gentemot butiksverksamheterna inneburit en ekonomisk fördel för fastighetsägarna. Det står klart att omvandlingarna till småbutiker knappast har varit ekonomiskt betungande för fastighetsägarna eftersom de inte har krävt några stora investeringar från deras sida. Här måste dock påpekas att den tillåtande attityd som myndigheterna ifråga visat givetvis även varit till fördel för småbutiksinnehavarna och deras möjlighet att skapa sig en försörjning. Småbutikerna har även i många avseenden varit positiva för stadsdelen, som i detta avseende skiljer sig från många andra i periferin där synen på butiksetableringar av denna typ varit mera strikt.

I fallet med Somaliska veckan visade det sig att kontrollen av offentliga anläggningar ofta var så noggrann att referenser och rekommendationer avkrävdes arrangörerna för att dessa skulle få tillträde till dem. Att ställa sådana krav kan kanske vara ett effektivt sätt för de inblandade offentliga aktörerna att försäkra sig om att offentliga faciliteter överlämnas i ansvarsfulla händer. Frågan är dock om inte en sådan praxis snävar in faciliteternas tillgänglighet i allt för hög grad. Kraven kan innebära att grupper och föreningar som är etablerade och redan kända prioriteras framför nybildade grupper och föreningar utan sådana kontakter. Vad beträffar Somaliska veckan har dess arrangörer haft varierande framgång med att få stöd av de olika aktörer som varit inblandade på de olika platser där fotbollsturneringen ägt rum. Omlokaliseringen till Sundbybergs IP, och det mer taktiskt orienterade förhållningssätt som idrottsplatsens ansvariga tillämpade där, visar att offentliga aktörer kan spela en betydande roll för att stödja självorganisering, i detta fall genom att underlätta evenemangets genomförande och efterhand lösa de problem som uppstår.

Självorganisering ”underifrån” och den typ av aktiviteter och verksamheter som jag studerat bidrar, som de båda fallstudierna visar, på olika sätt till produktionen av staden och dess sociala rum. De former för självorganisering som här avses är dock sällan av sådan karaktär att de mobiliserar den offentliga planeringen på övergripande nivå. Snarare handlar det om småskaliga projekt där kontakten med offentliga aktörer oftast sker på de nivåer där löpande ärenden hanteras, exempelvis vid ansökan om olika typer av tillstånd och ekonomiska bidrag eller vid bokning och användning av offentliga anläggningar. De två fallstudierna visar att det ofta finns utrymme för ett slags förhandling och samarbete mellan initiativtagarna och de offentliga aktörer som på olika sätt varit inblandade. Utan stödet från dessa hade inte etableringen av småbutikerna varit möjlig. Det är dock inte fråga om etablering av officiella partnerskap, som ett slags *governance* på mikronivå. Det handlar snarare om mer eller mindre informella överenskommelser och agerande i samförstånd. Uppenbart är att en formellt striktare hantering av byggloven i fallet med småbutikslokalerna hade försvårat eller kanske helt förhindrat den utveckling som skett. Mycket tyder även på att det stöd som Somaliska veckans arrangörer fått har varit avgörande för deras möjligheter att genomföra evenemanget.

Relationen mellan initiativtagare och myndighetspersoner, men även politiker, förefaller ha spelat en viktig roll för möjligheten till appropriation i de två studerade fallen. Dessa fall visar med andra ord att appropriation och självorganisering till viss del är beroende av ett offentligt stöd. Självorganisering handlar inte om fullständig självständighet. Eftersom det visar sig att även aktörer inom den offentliga byråkratin har ett visst taktiskt handlingsutrymme finns det för dessa en möjlighet att pröva sig fram på nya vägar, precis som så ofta är fallet i governance-orienterade planeringsprojekt. De offentliga aktörernas taktiska handlingsutrymme är inte neutralt, utan i allra högsta grad politiskt.

Den självorganiserade staden

I den globala konkurrensen mellan städer har produktionen av berättelser om innovationskraft och framåtskridande utveckling blivit viktiga, men få av dessa handlar om den skaparkraft som finns på

”gräsrotsnivån”. En avsikt med denna avhandling har varit att lyfta fram goda exempel på självorganisering – exempel på människors strävan att förbättra sin livssituation och/eller förverkliga sina mål och drömmar. Med begreppet *den självorganiserade staden* vill jag beskriva sådana självorganiserade aktiviteter och verksamheter – kommersiella liksom icke-kommersiella – som med små materiella resurser och andra strategiska förutsättningar för appropriation strävar efter större delaktighet och bidrar till produktionen av nya rum och platser i staden. Jag vill därmed inte hävda att självorganisering representerar ett nytt fenomen. Marginaliserade grupper har alltid använt sin uppfinningsrikedom för att förbättra sin livssituation och kämpa för sina rättigheter. Idag, när stora befolkningsgrupper erfar en ökande ekonomisk och social marginalisering, förefaller dock självorganisering komma till uttryck på nya sätt och ge upphov till nya sociala rum. I den segregerade och rasifierade stadens kontext handlar självorganisering ofta om att motverka och kompensera för sociala och ekonomiska ojämlikheter. Den självorganiserade staden växer fram delvis som en konsekvens av de ojämlika sociala och ekonomiska förhållanden som präglar städer idag. Men den kan inte enbart betraktas som en reaktion på sociala missförhållanden i samhället. Den självorganiserade staden ger även uttryck för det meningsskapande, den kreativitet och den entreprenörsanda som existerar och får sitt utlopp på ”gräsrotsnivån”.

Idag sätts en allt större tilltro till självorganiserade verksamheters möjlighet att kompensera för dagens krympande välfärd och strukturella missförhållanden. Ett exempel är att det finns en växande tilltro till att den så kallade tredje sektorn i ökad utsträckning kan bidra till produktionen av välfärd. Ett annat är de offentliga åtgärdsprogram som syftar till att uppmuntra personer med ”invandrarbakgrund” till egenföretagande. Allt oftare framhålls också både ”invandrarföretagande” och den tredje sektorns verksamheter som viktiga producenter av attraktiva och spännande stadsmiljöer som kan locka till sig de befolkningsgrupper som föreställs ha störst potential att bidra till stadens ekonomiska utveckling (Florida 2001). Denna instrumentella syn på marginaliserade gruppers självorganisering är, enligt min mening, ytterst problematisk. Den reducerar självorganiseringens egna värden och bortser från det faktum att självorganiserad strävan präglas av en kamp som ofta sker med små resurser och utan de privilegier som utgörs av strategiska

förutsättningar, exempelvis tillgång till privat egendom och deltagande i partnerskap. Den företeelse som jag kallar *den självorganiserade staden* handlar inte om att skapa en attraktiv miljö för privilegierade grupper, utan om marginaliserade gruppers appropriation av rum för deras egen skull. I brist på strategiska förutsättningar måste dessa individer och grupper utnyttja hela sin taktiska kreativitet och uppfinningsrikedom för att göra det bästa av de resurser som råkar finnas för handen. Det är den självorganiserade stadens subjekt som är den *verkligt* ”kreativa klassen”.

I Sverige märks den självorganiserade stadens framväxt framförallt i städernas mångetniska och mångkulturella förortsområden. När Lefebvre under efterkrigstiden formulerade sina tankar om den moderna stadens alierade och dominerade sociala rum, vilka han såg som uttryck för det abstrakta rummets dominering, riktade han inte minst sin kritik mot dess förortslandskap, såväl höghusområdena som villaförorterna. Idag, flera årtionden senare, fortsätter dessa landskap att breda ut sig samtidigt som de har kommit att präglas av en omfattande rasifierad segregation. Mer än någonsin tidigare utgör det fragmenterade och alierande stadslandskapet det rum som präglar människors vardag. Alienation är dock, som Lefebvre påpekat, inte ett essentiellt tillstånd och kan därför inte heller betraktas som ett slags essentiell egenskap vare sig för den moderna staden i dess helhet eller för dess förortsområden. Småbutikerna och Somaliska veckan är två av många exempel som vittnar om möjligheterna att appropriera (och ”de-aliera”) detta stadslandskap. Självorganiserade aktiviteter och verksamheter utgör viktiga bidrag till utvecklingen och produktionen av stadens sociala rum, även om verksamheterna, som i de två studerade fallen, inte ger upphov till strategiska appropriationer. Den självorganiserade staden är, som de två fallstudierna exemplifierar, ett uttryck för en strävan ”underifrån”, ofta med taktisk appropriation som resultat.

Genom att skilja mellan taktisk och strategisk appropriation blir det möjligt att peka på vad självorganisering ofta handlar om, nämligen taktisk appropriation, medan vad den i grund och botten strävar mot är strategisk appropriation. Jag skulle vilja hävda att avsaknad av strategisk appropriation är ett uttryck för marginalisering. Självorganiserade taktiker och självorganiserad taktisk appropriation

syftar i grund och botten till att åstadkomma och ge upphov till strategisk appropriation. Både Somaliska veckan och småbutikerna ger exempel på taktiker och självorganiserad taktisk appropriation som syftar till att åstadkomma en strategisk appropriation. ”Rätten till staden”, dvs. rätten till deltagande och appropriation, inbegriper enligt min mening rätten till strategisk appropriation. Ambitionen att skapa strategisk appropriation av stadens sociala rum är en strävan att normalisera det egna varandet i det sociala rummet; med andra ord att göra staden till sin.

Summary

The Self-Organised City: appropriation of public space in Rinkeby

Activities that have not been assigned, nor designed for, can be defined as self-organised. What makes self-organized development of urban environments possible? How do such activities in urban spaces occur? What characterises such forms of appropriation and what meaning do they have for the participation of citizens in urban development? What meaning do public spaces have to self-organised urban activities? These are questions that have guided my research on urban self-organisation. The concept of self-organisation refers to activities, both commercial and non-commercial, that are further discussed below.

Chapter one, *Introduction*, presents the objective of the study, the choice of study area and cases, and methods that have been used for the duration of the collection and analysis of empirical material

The objective of this dissertation is to analyse and discuss 1) the meaning of space, public space in particular, for self-organisation, 2) the possibilities to produce spatial change through self-organisation, 3) self-organised production of space as a form of appropriation, and 4) the potential of rendering visible social and cultural identities in public space through self-organisation. The study takes its point of departure from two underlying assumptions. The first assumption is that self-organisation is a process through which subjects aspire to become involved in societal development and decision-making from below. The second assumption is that self-organisation always takes place in a social and spatial context that establishes the conditions, both

restricting and enabling, for self-organisation. In other words, self-organisation refers to activities, and subjects, that are not completely autonomous in this sense. The study is based firstly on a theoretical discussion on self-organisation in relation to theories on space and appropriation, and secondly on two empirical case studies of self-organised activities in Rinkeby, a socially marginalised and ethnically diverse modern suburb of Stockholm.

Rinkeby was chosen as study area due to the ample occurrence of self-organised activities in the area. The neighbourhood has a vibrant civil society with many non-profit organisations engaged in politics, sports, art, culture, education and voluntary work of varying nature. In Rinkeby there are also many small-scale businesses that in an ad-hoc fashion have been located to residential buildings that were originally assigned and designed for purposes of habitation only. Most of these businesses are run by entrepreneurs belonging to ethnic minority groups in Sweden. My two case studies cover both the non-profit sector and the profit sector. The object of my first case study is *Somali week* – a Somali European football tournament that is organised annually by a coalition of Somali Swedish organisations in Stockholm. The second case study concerns the already mentioned small-scale businesses, and focuses on the shops that I will refer to as *the corner stores*. My assumption is that these two cases are good examples of the contemporary phenomenon that is the subject of my research.

As already mentioned I have used the case study method for my empirical investigations and analyses. The case study method can be particularly suitable in qualitatively oriented empirical studies that aim to analyse complex courses of events, while considering the interplay of many different factors, as has been the case in my research. The research process has been characterised by a successive oscillation between, on one hand, field work and the work up, including analysis, of the empirical material; and, on the other, theoretical studies. Throughout the research process I have let the empirical findings influence the orientation of my research question. By accounting and analysing the two cases, my intention has been to interpret and understand the phenomenon, rather than to explain or make new “discoveries”.

In the process of empirical collection and analysis I have used interviews, (passive) observations, studies of official documents, geographical data, images, one inventory and one small-scale questionnaire. In other words, both qualitative and quantitative research tools were employed in my collection process. However, since my research is qualitatively-oriented, all materials have been analysed with qualitative methods.

The interview has been my most important research tool. In the course of the research I have interviewed store owners, organisers of the Somali week, representatives of different public authorities, landlords and local politicians. A large part of the empirical material has been drawn from these interviews. My starting point is that the interview is a process of empirical construction to which both the informant and the researcher contributes. Their respective social identities, as well as the social relations and hierarchies where they are usually positioned in society, are factors that impact the data construction process. As a person of Swedish origin I enjoy certain advantages in relation to most of my informants who have immigrated to Sweden. Unlike many of them I enjoyed the advantages of communicating in my own mother tongue as all interviews were conducted in Swedish. This and other factors render the relationship between myself and my informants uneven and also effect the empirical material constructed during an interview. Reflection upon these matters during the interview and taking them into account in the analysis is crucial. I have therefore chosen to take my point of reference from postcolonial theories when discussing and analysing the subject of diaspora and cultural identity. In my research I have combined the theoretical framework on space with the postcolonial theoretical framework which is developed in relation to the first case study in chapter five.

Chapter two, *Contemporary urban transformations and change of public space*, is an introduction to the urban context within which I conduct my studies, and which I have taken as a condition that greatly affects the nature of the self-organised activities in focus of the two case studies. In this chapter I concentrate my account on the general urban transformation trends and I point out how these have changed the social space of Stockholm at a general level.

Most cities in the West Stockholm have undergone a transformation, especially during the last two decades, that has changed its social geography. In the competitive global context cities take on strategies to enhance their possibilities of attracting global capital for investments that create job opportunities, generate economic development and attract highly skilled people. This development is often summarized with the concepts *the entrepreneurial city*, *urban entrepreneurialism* or *urban governance*. One common strategy by which cities aim at advancing their positions is to direct public investments to urban regeneration projects, higher levels of education, business parks (especially for the high-tech industry), and commercial spaces. Another strategy is the production of discourses on urban success and prosperity. In Stockholm these global trends are noticeable in redevelopment projects such as Hammarby Sjostad and Sankt Erik Area, that have enhanced and refined the image of the Stockholm as the “beautiful city at the water”. In planning documents Stockholm is, for example, depicted as “a prosperous global city that upholds itself well in the international context” and the most advanced high-tech district in the city is described as “the world’s leading ICT Cluster”. Many of these discourses on urban successes focus namely on entrepreneurial innovation.

However, beyond the high-tech business parks and refined new urban environments in the inner urban areas, there are other urban realities that are little recognised in the urban discourses on success, prosperity and innovation. These are stories about the realities of the *segregated* and *racialized city*. Along with globalisation, social polarisation has grown. This phenomenon takes a number of different spatial expressions, one of the most engraving being the increase of segregation, which is the spatial separation of urban dwellers along lines of class and ethnicity. Concepts of *the divided city* and *the dual city* refer to the division of the city into a group of citizens whose wealth is growing and a group of citizens who are experiencing increasing levels of social and economic marginalisation. In Stockholm the inner urban areas and outer urban single-family housing areas that are almost solely inhabited by ethnic Swedish middle to upper class groups stand in sharp contrast to outer urban modern high-rise suburbs inhabited largely by poor and multiethnic populations.

Rinkeby is a suburb that can be placed in the latter mentioned category. In Rinkeby unemployment is higher and incomes much lower than average. Ninety nine per cent of the dwellings consist of rental apartments. The suburb and some of its neighbouring suburbs (Tensta, Hjulsta, Akalla, Husby and Kista) that are of similar character differ sharply from the much wealthier neighbourhoods in the adjacent city district Spanga. It is striking that, although the social gap is wide, the geographical distance between these areas is very short (see map on page 38). Patterns of racialized segregation are noticeable also in the world of education. The mechanisms of exclusion and discrimination also permeate the production of urban discourses in that the poor and multiethnic suburbs are rendered invisible in discourses on success and innovation.

Another trend of transformation related to the segregated and racialized city is the change of the nature of public spaces. Tendencies towards increased safety measures and private influence over public spaces are notable, especially in the inner urban areas. A consequence of this development is that a norm is constructed according to which some people are considered to be at risk whereas others are considered a threat. Research has shown that poor people and ethnic minority groups are rendered suspicious more often than the white, wealthy ethnic majority. The presence of ethnic minorities and poor individuals in public spaces is then dramatized as threatening and their “threat” is recognised through visual markers and appearances, such as skin colour and attire. The obvious risk with this trend is that public spaces are racialized and made more exclusive. As public spaces also tend to be segregated, urban inhabitants who already live separately have fewer opportunities to encounter each other. Another consequence of this development is that the “publicness” of public spaces is shrinking as they get more segregated. The possibilities for urban citizens to state critical opinions in public spaces, and actively participate in the shaping of them, for instance to create spaces for non-commercial culture, seems to be limited to a greater extent. In Stockholm these trends have been noticeable in the recent past as the number of security cameras have increased, panhandling has been forbidden, and homeless people are sent away from certain areas. In recent years demonstrations in public spaces have also been handled

stiffly. In the public debate more and more critical voices are heard articulating: to whom belongs the city? The French philosopher Henri Lefebvre's call for the "right to the city" seems to be of greater importance than ever.

Many critically oriented researchers insist that the entrepreneurial city reveals a clear political orientation, that it represents the materialisation of neoliberal politics. In fact, cities have been important places for implementation of these politics. *The neoliberal city* with its social polarisation, commercialisation and privatisation of public spaces and services, as well as infrastructure, is both a result and a precondition for globalisation.

The current trend of cutbacks of the public sector and public spending is one significant feature of this neoliberal politic, with shrinking welfare as a consequence. In some places, i.e. in the US and Great Britain, these cut backs have resulted in voluntary organisations trying to compensate and to some extent produce welfare, and in doing so acting as a "shadow state" in places where the welfare state has withdrawn. In Sweden the state has tried to compensate the welfare cut-backs with financial support programs in poor suburbs with the ambition to fight segregation and create equal conditions for living. But also in Sweden there are signs of an increased belief in the possibilities of the so called Third Sector to take an active role in the production of public good as an alternative to privatisation of public services. Some studies have shown that voluntary organisations play a crucial role in the area of homelessness. Researchers argue that the risk with such a development is that the Third Sector develops a dependency to the state and therefore has fewer opportunities to be a critical force. A contradiction of this development is that public spaces, which are amongst the most critical and important resources that grass roots organisations have, are increasingly privatized. Another contradiction is that the tolerance towards organisations with alternative and critical agendas has decreased, particularly in their use of public spaces to voice their agendas.

The strife for social change is however not always acted out in an instrumental manner by voluntary organisations, or by oppositional methods in the form of demonstrations or campaigns. My two cases cannot be placed in either of these categories. Within the area of

politics that is referred to as identity politics there are a lot of self-organised activities with ambitions to generate social change that take other forms of expression. These might not be considered as political in a conventional meaning. Such is the case with my first case study, the Somali week, which is an important event of public articulation of cultural and trans-national identities.

My other case study concerns the subject of so called “immigrant entrepreneurship”, which I argue can be understood as a form of self-organisation from below, since there are signs that point to the fact that self-support by small-scale business is often chosen as a way out of unemployment and the discrimination of the formal labour market.

In chapter three, *Self-organisation, appropriation and public space*, I develop the theoretical framework, which is applied in the analysis of the two case studies. I take my point of departure mainly in the theories on space developed by Henri Lefebvre, Michel de Certeau and Don Mitchell.

The seminal works *The Production of Space* (1991) and *Right to the City* (1996) have been my main sources on Henri Lefebvre’s theories on space and urban issues. In these writings Lefebvre develops his political vision on a changed urban reality where the urban inhabitants participate in the development and shaping of the city, which thereby turns into something different than a product of the market and hierarchical institutions. Lefebvre uses the concept of appropriation to describe the productive and political potential of urban inhabitants. The origin of this vision is Lefebvre’s sharp criticism of the modern city that, according to him, has reduced urban life to an everyday life fragmented in time and space and largely dominated from above by institutions. As a result of industrialisation and urbanisation, the modern city has taken the character of a system of production that forces the inhabitants to live their lives as production units, rather than human beings. The way the concrete, material spaces of the modern city are designed plays a crucial role in this process. The relationship between society and its spaces is dialectic, which means that the social conditions of society have repercussions upon the shaping of its spaces, and its spaces also greatly influence the social aspects of society. Space, Lefebvre claims, is always a social space.

In order to embrace its fullness Lefebvre develops a conceptual triad on space that describes both its unity and its constituents, or moments as Lefebvre define them. These are *spatial practices*, *representations of space*, and *representational spaces*, also referred to as *perceived*, *conceived* and *lived* space. *Spatial practices* refer to all material and spatial aspects of the social space. It includes everyday practices and material things as well as spatial structures such as highways. *Representations of space* refers to conceptualised spaces, that is, spaces as they are represented in thought and represented in images and texts. They are the spaces of scientists and technocrats. *Representational spaces* are spaces that are lived, that is, the spaces of 'inhabitants' and 'users'.

Many works referring to Lefebvre's theories take their starting point in his conceptual triad. I take my point of departure firstly in his dual concepts *appropriation* and *domination*. The concept of domination refers to the particular ways certain spatial practices and representations of spaces have come to dominate the production and reproduction of social space. Domination concerns the development of science and technology and their use to control both nature and human beings in order to enable industrial production and accumulation of capital. In the spaces of the modern city are used as means of domination. Its spatial structure is fragmented, and the lived spaces of the inhabitants are dominated.

As a form of production of space appropriation differs radically from domination. Appropriation is the production of space that is associated with the lived spaces of the urban inhabitants and their use of space *as their own*. Appropriation of space implies to make use of space in a way that reshapes it. Such processes are successive and take place over time. Appropriation represents the potentiality to reintegrate and transform the spaces of the modern city and readjust it to the rhythms and the scale of the human body. Its symbols and concrete objects are given meaning through the use. Through appropriation, Lefebvre argues, the city can be produced as an *oeuvre*, a collective work, as its spatial practices, representations of spaces and lived spaces constitute a unity. A change of the social reality of the modern city must encompass a change of its spaces. Urban inhabitants must appropriate the city and its spaces, that is to make the city their own and reproduce it as an *urban* reality. Urban inhabitants have a

“right to the city”, as Lefebvre claims, and this includes appropriation and participation. However, in order to bring real change, appropriation must produce its own space – an urban and differential space – if not, it is merely a diversion (*détournement*).

The French philosopher Michel de Certeau has deliberated upon similar urban issues as Lefebvre. Certeau uses the dualism of *strategies* and *tactics* to describe the nature of power relations inherent in space, and the possibilities urban inhabitants to create and remould spaces through diversions. Strategies and tactics, Certeau claims, are logics of actions that make use of space in different ways. My argument is that while strategies can be compared to Lefebvre’s concept of domination, the concept of tactics has many similarities with Lefebvre understanding of appropriation. However, Certeau and Lefebvre interpret urban inhabitant’s possibilities to appropriation in everyday life differently.

The strategy, Certeau claims, represents a logic of action that uses space as a means to dominate. It is realised through the delimitation of a place as its own – a proper place – which is shaped to autonomously function in a certain way. The meaning of the proper place is to make use of space to control other subjects, by reducing its complexity and elements of unpredictability, i.e. the variations of time, and adjusting it according to the *proper* – an idea, plan, order, structure or system – that stabilises and defines the place. Its purpose is to institutionalise – to privilege, legitimise and sanction – certain types of practices and knowledge from which it gains its power.

While the strategy refers to a steady power, the potential of tactics is within their mobility. As the proper represents the steadiness of a place it has no movement of its own. The proper determines what actions ought and cannot be taken in certain places, but it is also dependent on the practices of the subjects it intends to dominate. The proper has to be internalised it within the subjects so that they ‘pronounce’ or ‘repeat’ – reproduce – it themselves. In other words, the executive moment of the proper places are the subjects whom they intend to dominate. The double characteristic of proper places is that subjects, while repeating the proper, are actually founding it.

However, in the practice of the proper the subject never fully repeats it. The subject always have possibilities of seizing opportunities

to modify, or manipulate, the proper with small adjustments – tactics – without compromising with it, but tending to stretch its boundaries. Thereby the tactics produce *other spaces* that exist ‘on top of’ the proper place. The meaning of practice is not only about *what* is created, but also *how* something is done. A tactic does not create its own place. It is a movement that disappears from one moment to the next. In the long run, and taken together, the small tactical adjustments can however produce durable changes. This is the productive potentiality of tactics. Certeau argues that tactics are vital to the functioning of proper places. It is namely impossible to make proper places work according to the proper in an exact manner. The material reality always reveals the utopian character of the proper, which is why tactics actually make systems and structures work in reality.

Lefebvre’s and Certeau’s theories on theories on space and power have many similarities that create a basis for a comparison. As tactics lack the capability of producing their own proper places, I claim that they resemble the ‘unproductive’ form of appropriation that Lefebvre defines as diversion (*détournement*). Lefebvre claims that appropriation is about taking control over the product of one’s own work and the conditions for living, that is, taking control over social space. According to Lefebvre a social entity, in order to be real, and not only a dream or unaccomplished plan, has to produce its own material space. Certeau on the other hand shows that tactics – and diversions – cannot be rejected as mere re-use, as their productive potential comes from the way of using the spaces. Even the dominated subjects of the modern city can manipulate its structures and create *other spaces*.

There are many examples of the tactic use of spaces in urban environments. One example in Stockholm that I mention is the use of peripheral public spaces for *rave parties*. Although rave parties are not completely tolerated by authorities who try to prevent them, the organisers often succeed to occupy peripheral urban public spaces for their own purposes. The rave parties can, I argue, be described in terms of tactics that succeed in creating *other spaces* by their way of seizing opportunities revealed in the urban landscape. All urban grass root activities are however not so little tolerated as rave parties, nor are they as ephemeral. In most cities it is possible to find a whole range of phenomena that are neither as temporary and ‘disappearing’

as tactics and their *other spaces* nor are they as solid as the forms of appropriation which Lefebvre calls for.

By introducing a dual concept of *tactic* and *strategic appropriation* my intention is to try to capture phenomena ranging between these two ends. In contrast to Certeau's concept of strategies and tactics, strategic and tactic appropriation refers not only to a "logics of action", but the spatial practices and the material spaces they establish. Tactic appropriation refers to a more mobile and temporal phenomena, while strategic appropriation refers to phenomena of a more stable and permanent nature. Since the space, as Lefebvre claims, is always a social space the mobility/temporality and stability/permanence refer to both the material and social aspects. Whether the appropriation is considered legitimate or not is an aspect that matters. The kind of appropriation that Lefebvre proclaims I would like to call *strategic appropriation*. However, self-organised activities often appropriate spaces without the possibilities of generating their own spaces, that is, spaces with the status of *proper places*. Self-organisation more often takes the form of *tactic appropriation*.

The power relations that are revealed when acknowledging the distinction between the mobile/temporal and the stable/permanent places an emphasis on the definition of domination. Therefore I argue that Certeau's view on domination differs from Lefebvre's. Those kinds of phenomena that have succeeded in creating their own proper places enjoy a privileged position in relation to those that have not. Being in possession of proper places also means being able to define spaces, hence also to define the conditions for the appropriation by other subjects. One cannot ignore that the exclusion can be a consequence of strategic appropriation. Since exclusion is a form of domination I argue, contrary to Lefebvre, that appropriation is not the opposite of domination. Lefebvre however points out an important aspect; a lack of one's own spaces – strategic appropriation – means a lack of possibilities to mobilise one's own strength. Therefore the strife for strategic appropriation is vital for marginalised groups. This means striving for a recognised and legitimate space in society and this cannot be achieved unless this space is real and concrete.

In lack of private property, and other strategic resources, self-organising subjects are short of possibilities to delimit a space of

their own from where they can mobilise politically (their societal participation). Public spaces and resources play a crucial role for self-organisation.

Don Mitchell, who *draws* inspiration from Lefebvre, points out another aspect of the importance of public space to self-organisation. Political struggle, Mitchell claims, is something that simply takes place *in* space; it is often a struggle *over* space. Being able to contribute to its continuous reshaping, to put one's own markings on it, and thereby to represent oneself in it is in itself a point of struggle. In public space groups and individuals can represent themselves, and make their social identities, interests and claims visible and concrete.

Public space is usually perceived as a space of order, that is, a space that the public is expected to use in proper ways and while doing so, behave properly. The public space is, I argue, a space which is allocated for *general appropriation*. Different forms of *unique appropriation*, that is, when people use space in a way that departs from the norms, are often perceived as transgressions. These transgressive appropriations are perceived as attempts at strategic appropriation that will change the order of the space. The ordered public space appointed to general appropriations is, as all social spaces, not objective in any sense. Rather its particular characteristics reveal that its use by some subjects is more normalised than others. Mitchell therefore argues for a radical redefinition of public space and proposes that public space ought to be defined as a lived space, made public through appropriation. Therefore the public space can be made more public when marginalised people are able to appropriate it. A homeless person being able to use it for his or her own purposes in fact proves that it is public in a real and concrete sense. Therefore I propose that public spaces need to enable both unique and strategic appropriations. In that way it can be used as a spatial resource for self-organisation.

In chapter four, *Somali week – a European-Somali football tournament*, I present my first case study. The Somali week is a self-organised football tournament for football teams of the Somali diaspora in Europe. The football tournament has been organised in Rinkeby every summer since 1999. The Somali Week gathers a large audience, a substantial part being visitors who travel to Rinkeby from abroad in order to participate in the festivities that surrounds the tournament. Besides being an event for the enjoyment of football and social gathering, the

Somali week also endows other social aims, as were pointed out in my interviews. The reunions and new acquaintances that take place during the event offer an opportunity to share the experiences of emigration. Many of the activities arranged deals with this issue, for instance seminars and discussions on culture and diaspora. Many of my informants also emphasised the event's meaning as an activity especially dedicated to children and youth, as an occasion to learn about their heritage and meet other young people in the Somali diaspora in Europe. One informant also pointed out the importance to exhibit a positive public image in order counteract the stigmatisation of their cultural identities.

The construction and reconstruction of cultural identity in the diaspora is an issue at the heart of postcolonial theory and identity politics. In postcolonial theories the concept of diaspora is interpreted as a definition of cultural identities of migrated groups rather than an idea about an authentic genealogic-geographic origin. Identity politics is about the recognition of colonised and oppressed groups as marginalised due to their cultural identities by groups in privileged positions. Postcolonial thinking departures from a constructivist approach regarding the definition of cultural identity. It means that cultural identity is seen as dynamic and continuously constructed, as a process without a pre-conceived content.

The constructivist approach differs from the essentialist way of defining ethnicity and cultural identity that has traditionally characterised Western thought. The essentialist definition takes culture as stable and fundamentally unchangeable, and in doing so paving the way for legitimatising imperial expansion and race-thinking. Its rendering of race hierarchy as something natural has exposed colonised people, as Stuart Hall argues, to an "inner expropriation of cultural identity". This means that the notions of race hierarchy influence how colonised people experience and identity themselves as subordinate subjects. In postcolonial theory this issue is dealt with particularity in relation to identity construction in diaspora. According to Hall, the struggle of groups in diaspora to position themselves in the present and the past in order to re-construct their cultural identities is crucial. Such processes encompass giving expression for the common experiences of oppression and self-denial. Identity construction in the diaspora is also about understanding and admitting presences and

absences, similarities and differences, and allowing them to contribute to construct new positions. I take my starting point from the thinking of both Gilroy and Hall in my analysis of the meaning of Somali week to the Somali diaspora.

The Somali diaspora has a wide geographical distribution and a relatively short history since most of those who live in the diaspora today fled from the civil war in Somalia in the beginning of the 1990's. Close to two million Somalis live in the diaspora, and a substantial number of them have found a home in the Western hemisphere. The official numbers show that there are approximately 18 000 Somali Swedes in Sweden. Being a minority group with a recent history of emigration, the issue of cultural identity and diaspora takes on a significant importance for Somalis, least not considering how they, as a group, have been received in Sweden and elsewhere in the Western context.

In the West the field of anthropology has greatly influenced how the Somali identity is and has been defined. It has had a tendency to describe the Somali identity and the Somali society through the concept of *clan*. Taken that Somalis constitute a very diverse group with differences running along lines of ethnicities, classes, languages, and geographical origin, the Western interpretations are largely reductionistic. In Sweden Somalis have been depicted as the immigrant group with most difficulties to 'integrate' into the Swedish society. Being a Somali in Sweden, and elsewhere in the West, involves handling these tendencies to stigmatisation of Somali cultural identities. It also involves a strife to be accepted as a legitimate citizen of the 'new' home country. The reinterpretation and reformulation of the Somali identity, especially for the youths, many of whom are born in Sweden, is vital. The Somali week takes on a crucial meaning for these identity construction processes.

The common denominator of the participants, and one of the overall 'themes' of the Somali week is the Somali identity. However, it is not a single identity, since the participants, especially the football teams, take part in the event as Europeans of different nationalities. In the football tournament the teams are namely representing their different European nations and/or cities. I argue that during the Somali week differences and similarities come to 'play' in an act of

self-positioning and public exposure of transnational identities. This act of positioning is both a (re)appropriation of a Somali identity and an appropriation of the respective European national identities that Somalis are often denied. Essentialistic interpretations of the latter identity categories are thereby challenged. My argument is that the Somali week, due to its momentary staging of the presence of differences in public space and to the public expressions of the Somali diaspora, could be interpreted as *a tactic for self-positioning*. The Somali week renders visible the Somali diaspora in public space, and thereby aim at making it a recognised part of this space, and therefore also of the Swedish public society.

The Somali week is a self-organised event that depends on the commitment and financial contributions of many individuals. One great task that the organisers have to handle is to find accommodation to all the guests travelling to Stockholm and Rinkeby. Another difficult task has been to find suitable sports facilities for the football matches. The facilities in Rinkeby are scarce and unsatisfying for an event as big as the Somali week. The tournament has therefore been located to different sport grounds in adjacent areas. The event and its organisers have not been able to get a stable foothold in any of the places and have often been refuted as an 'external' event, that is, an event to which the sports ground is disposed only temporary. The Somali week lacks a proper place in the form of a 'proper' home arena. Through the organisers tactic capability to use the 'borrowed' resources at hand in other places they have however been able to realize the event. Their possibilities to gain access to some of the 'borrowed' public facilities depend upon their informal contacts with civil servants and politicians, which indicates a limitation of the 'publicness' of these facilities. My argument is that the Somali week represents a tactic appropriation. However, through the Somali week and its publicity, the organisers have been able to influence political decision-making in their struggle for the construction of a proper sports facility in Rinkeby.

In chapter five, *The corner stores in Rinkeby*, I scrutinize the establishment of the small-scale corner stores and analyse their appropriation of space in the housing areas in Rinkeby. I also analyse their potential as places for public culture and discuss the public discourse on 'immigrant shops' and their 'otherness'.

Rinkeby was built during the so called ‘Million Program era’¹⁴² and, as most suburbs built during this period, it was planned primarily as a residential enclave with strict spatial separation of functions. In Rinkeby, which was completed in 1972, the first corner stores were established already in the late seventies. The corner stores were located to former storage spaces, laundry rooms and garages in the residential buildings. Some have pointed out Rinkeby’s relatively dense and ‘urban like’ spatial structure as a decisive factor explaining the abundance of this type of corner stores in area. I argue that this is a likely contributing factor, but it cannot alone explain the situation on the corner stores in Rinkeby.

Most corner stores were remodelled by the earliest entrepreneurs themselves, and often in a provisional manner. The present store owners, as well as the property owners, that I interviewed knew little of how the stores had been established. However, the building committee’s archive gives some indications regarding the procedures. In my examination of the zoning plans for Rinkeby, I found that the corner stores had largely been located to areas exclusively assigned for residential uses. The location of corner stores to the residential buildings has been formally administered through temporary building permissions. Since most of these permissions transgress the outlines of the zoning plans, my argument is that they were made possible through the tactic treatment and tactic interpretation of the zoning codes by the city’s planning office. In the Netherlands the practice of such ‘generous’ treatment of formal matters is referred to as *gedogen*, which is an informal politic to enable business establishments by entrepreneurs with scarce resources. The result of this practice is that the corner stores have been established as ‘exceptions’; they lack formal proper places.

Another decisive factor enabling the establishments is that the property owners have assisted the establishments by giving their permissions and sometimes also their financial support in the form of rent subsidies. Both the city planning office and the property owners, I claim, have contributed to enable the establishment of the corner stores, but I also argue that they have contributed to create the provisional status and character of the corner stores.

¹⁴²The ‘Million Program’ was a Swedish state-financed program for building one million dwellings during a period of ten years, between 1965 and 1975.

Due to the fact that the localities are not very well suited for retail businesses the store owners are forced to constantly modify and adjust their work and use of the material spaces at hand. Their use of the localities is tactic. With all the particular circumstances – the formalities and the provisional material conditions – that encompass the corner stores taken into consideration, I argue that the corner stores represent tactic appropriations, although they have become a more or less permanent part of the social space of Rinkeby.

In Sweden the language of media and official authorities sometimes refers to stores like those in Rinkeby, owned by individuals of ethnic minority groups, as ‘immigrant shops’. The otherness of the ‘immigrant shops’ is embedded in the actual term and the differences compared to ‘ordinary’ shops are pointed out in several aspects. ‘Immigrant shops’ are depicted as having *other* merchandise, *other* opening hours, *other* prices, *other* customers, *other* names, *other* functions, *other* owners and *another* architecture compared to ‘ordinary’ shops. The underlying assumption is that the ‘otherness’ is mainly a cultural expression. This assumption was imposed onto the corner stores by some of the property owners, who also complained about their appearances. The provisional character of the corner stores in Rinkeby cannot, I claim, be interpreted as a product of culture. The fact that only scarce resources have been available when turning the localities into storage spaces is a condition that has to be considered. This indicates that economic marginalisation, rather than cultural identity, is at stake. However, their provisional character is not only a result of scarce resources but also of the basic formal and spatial conditions to which the city planning office and the property owners have contributed. This does, however, not imply that they lack cultural expressions and symbols. The corner stores indeed make visible such representations, and this is a matter of great importance since they render them visible in public space.

Another valuable aspect of the corner stores is their functioning as spaces for public culture. My investigations have shown that the corner stores are used by customers from the whole Stockholm region, making Rinkeby a regional commercial centre and the corner stores into places where individuals with different cultural and social identities meet and mix.

The formal labour market in Sweden show many signs of ethnic discrimination. Many ethnic minority entrepreneurs have chosen to become self-employed as an alternative to unemployment. In this perspective, ethnic minority businesses form a sort of parallel labour market to the 'formal' one. It is, however, not unproblematic to consider the ethnic minority businesses as a reaction to a discriminating labour market. The risk is then to overlook other factors, such as cultural and social, that might also explain why certain ethnic groups are more business oriented than others. However, it is difficult to ignore the fact that the relatively lively small scale business environment in Rinkeby might be related to the high unemployment rate in the area and the ethnic discrimination in the labour market. Suggestions, like those of Richard Florida, to enhance the attractiveness of cities to potentially profitable groups through encouragement of 'immigrant businesses' that can add an exotic flavour to urban environments, renders invisible the issues of discrimination and the situation under which these businesses are established and operated.

In chapter six, *The self-organised city*, I summarize the results of my study and discuss the potentials and limitations of self-organisation in the segregated and racialized city. The two cases differ greatly in many aspects, but also have similarities as illustrative examples of the application of tactics that self-organisation without strategic resources and lack of proper places necessitates. To have the possibilities to strategic appropriation is to enjoy the advantage of a stable and privileged existence in the social space. The two case studies show the productive potential of tactic appropriation. Lefebvre has argued for the necessity of the appropriation to generate its own material spaces. According to Lefebvre nothing escapes the trial by space, which means that phenomena that do not materialise their own spaces fade into abstractions – such as dreams and unrealised plans. However, the two cases that I have studied cannot be considered as abstractions, although they have not (yet) gained the privileged social and material stability of strategic appropriations. In contrast to abstractions the Somali week and the corner stores in Rinkeby are concrete and material spatial practices. Their temporary and provisional spaces witness of a capability of the subjects to materialise their ideas and dreams despite the lack of strategic advantages. My point is that the Somali week and the corner stores have in fact managed the trial by space.

Another aspect of similarity between the two cases concerns the representational and symbolic meaning of their respective appropriations. In both cases the appropriations contribute to make visible diaspora cultures in public space. As all social entities and processes, the process of self-positioning is concrete and material. I claim that the act of self-positioning is not possible without (tactic or strategic) appropriation of space. My attempt is not to essentialize space, but to recognize that space take on an active role in these processes. Self-positioning and construction of identity are acted out and may be supported, or even obstructed, by the conditions of space. In this aspect there is, I claim, a difference between *strategic representations* that takes the form of official monuments and *tactic representations*, that is representations of more temporary and ephemeral nature, for example posters and graffiti. In the segregated and racialised city, marginalised groups lack strategic representations in public space. Through the tactic appropriation of public space, marginalised groups and individuals however have the possibility to represent their interests and claims as issues of public concern. The possibility to appropriate public space in a way that it reflects the identity of minority groups is a central aspect of participation, which also represents a struggle to take place in the society as a legitimate citizen. A multiethnic and multicultural society that lacks materialised representations of the diversity of the population is a dominated social space.

One important circumstance of the self-organisation and appropriations of the Somali week and the corner stores is the support which the respective initiators received from the civil servants and politicians. In the course of events some of them displayed a capacity to take on tactics in order to enable and support the self-organised activities and appropriations. The risk of the application of tactic procedures taken by officials, I argue, is that the practice of rules becomes inconsistent, or even unequal, as examples show in both cases. The tactic action-taking of the officials however also bore witness of the possibilities for these to try out new procedures and 'ways of doing' – similarly to the case of urban governance – in order to enable development and appropriation. This tactic space of action is not neutral, I argue, but exceedingly political.

The self-organised city is a concept that I use to describe self-organised activities – commercial as well as non-commercial – which are carried out with small material resources and few strategic preconditions for appropriation, but nevertheless contribute to the production of new urban spaces. My intention is not to claim that these activities represent entirely new phenomena; marginalised groups have always used their inventive capacities to enhance their living conditions and struggle for their rights. However, when large groups today experience an increasing economic and social marginalisation, self-organisation appear to express itself in new ways and give rise to new social spaces. In Sweden the self-organised city is, I claim, mostly noticeable in the multiethnic suburbs.

When Lefebvre in his *Right to the City* outlined his critic of the modern city and its dominating tendencies to alienate the daily lives of the urban inhabitants in the sixties, he focused his critic particularly on the suburban landscape. Today, several decades later this suburbanised and fragmented urban landscape continues to spread, at the same time it has become marked by segregation and racialization. This urban landscape shape peoples daily lives perhaps more than ever before. However, as my two case studies shows, there are examples that bare witness of struggles and possibilities to appropriate and de-alienate its spaces. Self-organised activities make important contributions to the production of the city's social spaces, even though these do not generate strategic appropriations.

The aim of my conceptual distinction between tactic and strategic appropriation is to open up possibilities for pointing out what is at stake concerning self-organisation. The self-organised city is, as the two cases illustrate, an expression of a struggle from below, often with tactic appropriation as result. The lack of possibilities of strategic appropriation is, I argue, a form of marginalisation. Self-organised tactics and self-organised tactic appropriation, to all their intents and purposes, I argue, represent struggles to achieve real strategic appropriations. They encompass the struggle of marginalised groups to normalise their existence in the social space of the city; in other words, to make it their own.

Referenser

- Ahmed, Ali Jimale, red. (1995): *The invention of Somalia*. Lawrenceville, NJ: Red Sea Press.
- (2001): The three blind men and the elephant: in search of a holistic view of Somalia. I Suzanne Muddle Lilius red. *Variations on the themes of Somaliness*. Proceedings of the International Congress of Somali Studies, Turku, Finland, August 6-9, 1998. Åbo: Åbo Akademi University.
- Almgren Mason, Suzanne (2002): *Life in the labyrinth: a reflexive exploration of research and politics*. Umeå: Department of Culture and Media/Ethnology, Umeå University.
- Andersson, Roger (2001): Skapandet av svenskglea bostadsområden. I Lena Magnusson, red. *Den delade staden*. Umeå: Boréa.
- (1998): *Segregering, segmentering och socio-ekonomisk polarisering. Stockholmsregionen och sysselsättningskrisen 1990-1995*. Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport nr. 2. Umeå: Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet
- Andrén, Simon (2006): Här är nya superarenan, ett oerhört stort ögonblick. *Expressen*, 2 april, s. 5. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2007-04-15].
- Angelin, Anna (2002): Hemlöshetsarenan och brukarorganisationer. I Ingrid Sahlin och Sirkka-Liisa Kärkkäinen, red. *Bostadslöshet som problem och politik: aktuell nordisk forskning*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Akropol (2006a): *The official site of Rinkeby's heart & soul of Rinkeby, Akropol Basket Ball Club*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://svenskidrott.se/Organisation.asp?id=41866> [2006-09-18].
- (2006b): *Träningsprogram 2006/2007*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.svenskidrott.se/Organisation.asp?WCI=wiKlubbKassaNews&WCU=464808> [2006-09-18].
- Akropolis (2006): *Akropolis IF, historia*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.akropolisif.com/html/omakropolis.html> [2006-09-18].
- Bandolin, Gunilla (1999): Miljardprogram för de rika. *Expressen*. 2 juli, S1. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2006-03-14].
- Bellander, Gunilla (2005): *Blandstaden, ett planeringskoncept för en hållbar bebyggelseutveckling?* Stockholm: Boverket, Miljödepartementet och Formas.
- Bergman, Bosse (2003): *Handelsplats, shopping, stadsliv: en historik om butiksformer, sälritualer och det moderna stadslivets trivialisering*. Stehag: Symposion.

- Bergström, Britt-Marie & Hallgren, Martin (2006): Malmö kan få eget Chinatown. Kinesiska intressenter vill bygga centrum med restauranger, tehus och trädgårdar. *Sjdsvenska Dagbladet*. 25/11, s. L12. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2007-04-15].
- Berns McGown, Rima (1999): *Muslims in the diaspora: Somali communities of London and Toronto*. Toronto: University of Toronto Press.
- Besteman, Catherine (1995): The invention of Goshu: slavery, colonialism, and stigma in Somali history. I Ali Jimale Ahmed, red. *The invention of Somalia*. Lawrenceville, NJ: Red Sea Press.
- (1996): Representing violence and “othering” Somalia. *Cultural Anthropology*, 11 (1): 120-133. Washington, D.C.: American Anthropological Association.
- (1998): Primordialist blinders: a reply to I. M. Lewis. *Cultural Anthropology*, 13 (1): 109-120. Washington, D.C.: American Anthropological Association.
- Blomberg, Ingela et al (2002): *Utvärdering av ytterstadssatsningen 2001-2002*. Stockholm: Integrationsförvaltningen, Stockholms Stad.
- Bonnevier, Katarina (2007): *Behind straight curtains: towards a queer feminist theory of architecture*. Stockholm: Axl Books.
- Boverket (2006): *Var finns rum för våra barn?: en rapport om trångboddhet i Sverige*. Karlskrona: Boverket.
- Brenner, Neil & Theodore, Nik (2002): Cities and the geographies of “actual existing neoliberalism”. *Antipode*, 34 (3): 349-379. Oxford: Blackwell Publishing.
- Buchanan, Ian (2000): *Michel de Certeau: cultural theorist*. London: Sage Publications.
- Bunar, Nihad (2005): Den etnifierade urbana fattigdomen och välfärdsstatens reaktioner. *Sociologisk forskning*, 2005 (4). Växjö: Sveriges sociologförbund.
- By, Ulrika (2001): Bollplansräddare hyllas som hjältar. *Dagens Nyheter*, 6 december, s. A9. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2005-02-24].
- Cassanelli, Lee (1995): *Victims and vulnerable groups in southern Somalia*. Ottawa: Immigration and Refugee Board.
- (2001): History and identity in the Somali Diaspora. I Suzanne Muddle Lilius red. *Variations on the themes of Somaliness*. Proceedings of the International Congress of Somali Studies, Turku, Finland, August 6-9, 1998. Åbo: Åbo Akademi University.
- Certeau, Michel de (1984): *The practice of everyday life*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Clark, Priscilla P. (1986): The practice of everyday life. *The Journal of Modern History*, 58 (3): 705-707. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cloke, Paul et al (2004): *Practising human geography*. London: Sage Publications.
- Colebrook, Claire (2001): Certeau and Foucault: tactics and strategic essentialism. *The South Atlantic Quarterly*, 100 (2): 543-574. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Conley, Tom (1997): Afterword: A creative swarm. I Michel de Certeau. *Culture in the plural*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cresswell, Tim (1996): *In place/out of place: geography, ideology and transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Davis, Mike (2005): Fortress LA. I Nancy Kleniewski, red. *Cities and Society*. Oxford: Blackwell.
- De tröttnade på att vänta: Byggde eget Folkets Hus. *Järna Nybeter*, 21 december 1977.
- DeVerteuil, Geoffrey et al (2002). New spaces for local welfare state?: the case of General Relief in Los Angeles County. *Social & Cultural Geography*, 3 (3): 229-246. Basingstoke: Routledge.
- Elander, Ingemar (1999): Partnerskap och demokrati, omaka par i nätverkspolitiken tid? I *Globalisering, Demokratiutredningens forskarvolym IX, SOU 1999:83*. Stockholm: Fakta info direkt.
- Elander, Ingemar & Khakee, Abdul (2001): Svensk samhällsplanering i början av ett nytt millenium. I Anders Lindholm, red. *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.
- Elden, Stuart (2004): *Understanding Henri Lefebvre: theory and the possible*. London: Continuum.
- Elmlund, Peter (2005): Stadsplaneringen skapar barriärer för invandrare. *Axess*, 2005 (4) [Elektronisk version]. Tillgänglig på: http://www.axess.se/svenska/arkiv/2005/nr4/aktuellt/tema_elmlund.php [2005-09-21].
- Eriksson, Catharina et al, red. (2005): *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Esman, Milton J. (1996): Diasporas and international relations. John Hutchinson & Anthony D. Smith, red:er. *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, Graeme (2003): Hard-branding the cultural city: from Prado to Prada. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (2): 417-40. Oxford: Blackwell Publishing.
- Familjebostäder (u. å.): *Ett ombyggt Rinkeby möter framtiden: en dokumentation av Familjebostäders förändring av en liten stadsdel*. Spånga: Familjebostäder.
- Florida, Richard (2001): *Den kreativa klassens framväxt*. Stockholm: Daidalos.
- Flyvbjerg, Bent (1998): *Rationality and power: democracy in practice*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- (2006): Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry*, 12 (2): 219-245. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fornäs, Johan (1979): *Musikrörelsen, en motoffentlighet?* Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Foucault, Michel ([1978] 1991): Governmentality. I Graham Burchell et al, red:er. *The Foucault effect: studies in governmental rationality, with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Fraser, Nancy (1992): Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing democracy. I Craig Calhoun, red. *Habermas and the public sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Franzén, Mats & Sandstedt, Eva (1981): *Välfärdsstat och byggande: om efterkrigstidens nya stadsmönster i Sverige*. Lund: Arkiv förlag.
- Fuchs, Christian (2003): Structuration theory and self-organization. *Systemic Practice and Action Research*, 16 (2): 133-167. New York: Plenum.
- Fyfe, Nicholas R. (2005): Making space for "neocommunitarianism"? the third sector, state and civil society in the UK. *Antipode*, 37 (3): 536-557. Oxford: Blackwell Publishing.

- Fälth, Gun (2003): "Storebror" ser dig svart överallt. Antalet övervakningskameror har ökat med 25 procent på mindre än två år. *Dagens Nyheter*, 30 maj, s. A5. [Elektronisk]. Tillgänglig på: [http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/\[2006-10-12\]](http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/[2006-10-12]).
- Giard, Luce (1991): Epilogue: Michel de Certeau's heterology and the new world. *Representations*, 1991 (33): 212-221. Berkley: University of California Press.
- (1994): Introduction: opening the possible. I Michel de Certeau, *Culture in the plural*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (2006): Biography. I *Michel de Certeau in the Americas*. Tillgänglig på: <http://literature.ucsd.edu/news/conferences/decerteau/biography.html> [2007-05-04].
- Gilroy, Paul (2000): *Between camps: nations, cultures and the allure of race*. London: Penguin Books.
- Godzich, Wlad (1986): Foreword: the further possibility of knowledge. I Michel de Certeau. *Heterologies: discourse on the other*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Graumann, Carl Friedrich (1976): Modes of appropriation. I Perla Korosec-Serfaty, red. *Appropriation of space*. Proceedings of the 3rd International Architectural Psychology Conference at Louis Pasteur University Strasbourg, Strasbourg (France) 21-25 June 1976.
- Griffiths, David J. (2002): *Somali and Kurdish refugees in London: new identities in the diaspora*. Aldershot: Ashgate.
- Habermas, Jürgen ([1962] 1984): *Borgerlig offentlighet* (4:e upplagan) Lund: Arkiv förlag.
- Hall, Tim & Hubbard, Phil (1996): The entrepreneurial city: new urban politics, new urban geographies?, *Progress in Human Geography*, 1996 (20): 153-174. London: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Hall, Stuart ([1990] 2005): Kulturell identitet och diaspora. I Catharina Eriksson et al, red:er. *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Hall, Stuart, red. (1997): *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage Publications.
- Hanström, Maj-Britt & Johansson, Rolf (1994) *Rinkeby, förort i förvandling*. Rapport BFL R2:1994. Stockholm: KTH.
- Harvey, David (2000): *Spaces of hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ([1989] 2001): From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. I *Spaces of capital: towards a critical geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hjortholt, Angelica (2005): T-banan till orienten. *Expressen*, Res, 3 juli, s. S1. [Elektronisk]. Tillgänglig på: [http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/\[2004-03-20\]](http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/[2004-03-20]).
- Horst, Cindy (2006): *Connected lives: Somalis in Minneapolis, family responsibilities and the migration dreams of relatives*. Research Paper No. 124. Genève: UNHCR.
- Hayden, Dolores (1995): *The power of place: urban landscapes as public history*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

- Integrationsverket (1999): *Delaktighet för integration: att stimulera integrationsprocessen för somalisketalande i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- Jackson, Peter et al, red:er. (2004): Introduction. I *Transnational spaces*. London: Routledge.
- Jacobs, Jane ([1961] 1992): *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Johnsdotter, Sara (2002): *Created by god: how Somalis in Swedish exile reassess the practice of female circumcision*. Lund: Dept. of Sociology, Lund University.
- (2006): Dumpning av somaliska barn? Om familjer, föräldrar och barn i en transnationell kontext. Paper presenterad på *Transnationell migration, släktskap och integration i Sverige, Workshop på School of Global Studies*, Socialantropologiska institutionen, Göteborgs Universitet, 3-4 februari 2006.
- Jönsson, Kent (2005): Här är spelet kring Redhawks nya arena. *Sydsvenska Dagbladet*, 19 november. Tillgänglig på: <http://sydsvenskan.se/sport/article127723.ece> [2007-04-15].
- Karlsson, Börje (1980): Rinkebyborna kräver stort träffcenter. *DN Nordväst*, 24 januari, s. 6.
- Kesteloot, Christian & Meert, Henk (1999): Informal spaces: the geography of informal economic activities in Brussels. *International Journal of Urban & Regional Design*, 23 (2): 232-252. Oxford: Blackwell Publishing.
- King, Anthony (2003): *The European ritual: football in the new Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Kista Science City (2007): *Välkommen till Kista Science City: ett världsledande ICT-klyster*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.kista.com> [2007-01-26].
- Klevebring, Susanne (2004): Ny fotbollsplan i Rinkeby? *Järvajournalen*, nr. 3, 22 november, s. 4. [Elektronisk]. Tillgänglig på: http://www.jrvj.nu/pdf/Jarvajournalen_nr_3.pdf [2006-08-21].
- Kloosterman, Robert et al (1999): Mixed embeddedness: (in)formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. *International Journal of Urban & Regional Design*, 23 (2): 252-267. Oxford: Blackwell Publishing.
- K Productions (2006): *Somali football, Sweden Stockholm 2006* [Videofilm]. Tillgänglig på: www.dalmar.org [2006-12-03]. Översättning gjord av Abdulkadir Jimale.
- Kristoffersson, Åsa (2001): Libanesisk plockmat. Heta smaker från förorten. *Expressen*, Söndag. 14 oktober. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2004-03-20].
- Kusow, Abdi Mohamed (1995): The Somali origins: myth or reality. I *The invention of Somalia*. Ali Jimale Ahmed, red. Lawrenceville, NJ: Red Sea Press.
- Kärrholm, Mattias (2004): *Arkitekturens territorialitet: till en diskussion om territoriell makt och gestaltning i stadens offentliga rum*. Lund: Lunds Universitet, Institutionen för arkitektur, LTH.
- Lees, Loretta (2003): The ambivalence of diversity and the politics of urban renaissance: the case of youth in downtown Portland, Maine. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (3): 613-634. Oxford: Blackwell Publishing.

- Lefebvre, Henri ([1974] 1991): *The Production of space*. Oxford: Blackwell Publishing.
- ([1968] 1996): Right to the city. I Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, red:er. *Writings on cities*. Oxford: Blackwell Publishing.
- ([1961] 2002): *The critique of everyday life, volume II: foundations for a sociology of the everyday*. London: Verso.
- Lefebvre, Henri & Régulier, Catherine ([1986] 1996): Rhythmanalysis of Mediterranean cities. I Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, red:er. *Writings on cities*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lehtovuori, Panu (2005): *Experience and conflict: the dialectics of the production of public urban space in the light of new event venues in Helsinki 1993-2003*. Espoo: Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies.
- Lewenhagen, Jan (2006): Det blir konstgräs så småningom. *Dagens Nyheter*, 2 april, s. C30. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2007-04-15].
- Lewis, I. M. (1998): Doing violence to ethnography: a response to Catherine Besteman's "Representing violence and 'othering' Somalia". *Cultural Anthropology* 13 (1): 100-108. Washington D.C., American Anthropological Association.
- Listerborn, Carina (2005): *Kvinnors liv i Husby, en skildring av kön, plats och etnicitet*. Lund: Lunds Universitet, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi.
- Ljungar, Erik (2002a): *Entreprenörskap eller levebröd?: om företagsrådgivning inom Storstadssatsningen i Stockholmsregionen*. Huddinge: Södertörns högskola.
- (2002b): Invandrare som företagare i Sverige. I Göran Ahrne & Richard Swedberg, red:er. *Ekonomi i samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Low, Murray (2004): Cities as spaces of democracy: complexity, scale and governance. I Clive Barnett & Murray Low, red:er. *Spaces of democracy: geographical perspectives on citizenship, participation and representation*. London: Sage Publications.
- Lundberg, Stefan (2006): Praktfull kremering. *Hufvudstadsbladet*, 6 maj. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se.ludwig.lub.lu.se/> [2007-09-14].
- Magnusson, Lena, red. (2001): *Den delade staden: segregation och etnicitet i stadsbygden*. Umeå: Boréa.
- Merriam, Sharan B. (1994): *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Miljonsatsning försenas, brist på lokaler i Tensta-Rinkeby. *DN Nordväst*. 13 december, s. 13.
- Mitchell, Don (2003): *The right to the city: social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press.
- Molina, Irene (1997): Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet. *Geografiska studier*, 32, 260 pp. Uppsala: Uppsala University, Kulturgeografiska institutionen.
- Mukthar-Landgren, Dalia (2005): Den delade staden: välfärd för alla i kunskapsstaden Malmö. *Fronesis*, 2005 (18):120-131. Stockholm: Tidskriftsföreningen Fronesis.
- Najib, Ali B. (1999): *Myten om invandrarföretaget, en jämförelse mellan invandrarföretagande och övrigt företagande i Sverige*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, första utgåvan, volym 1, 1876. Tillgänglig på: <http://runeberg.org/nf/> [2006-03-28].

- Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, uggleupplagan, volym 1, 1904. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag. Tillgänglig på: <http://runeberg.org/nf/> [2006-03-28].
- Notiser. *Spångabladet*, nr. 1, februari 2005, s. 15. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.xn--spnga-nra.nu/spangabladet/2005nr1.pdf> [2007-01-10].
- Novum Biocity (2007): *Världsledande forskning & företagande inom bioteknik*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.novumbiocity.com/> [2007-01-26].
- Nylund, Katarina et al (2001): *De offentliga rummens gränsöverskridande potential i den segregerade storstaden: en analys av sambanden mellan arkitektoniska och sociala rum*. Opublicerad forskningsansökan, Formas.
- Nylund, Katarina, red. (2007): De religiösa samfundens betydelse som offentliga mötesplatser för människor i forskningsringen. I *Periferin i centrum: gränsöverskridande praktiker i Stockholms offentliga rum*. Göteborg: Daidalos.
- NUTEK (2001): *Marginalisering eller integration, invandrades företagande i svensk retorik och praktik: en forskarantologi*. Stockholm: Verket för näringslivsutveckling (NUTEK).
- (2005): *Regional mobilisering kring nationella utvecklingsåtgärder*. Stockholm: Verket för näringslivsutveckling (NUTEK).
- Olsson, Lina (2005): Dancing in the woods. Presenterad vid *Geographies of Transgression*, Uppsala Universitet, 8-9 mars 2005.
- Pettersson, Conny (1994): Nu ska hela rasket rivas... nu ska hela rasket bort. *Dagens Nyheter*, 16 november, s. D13. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se/ludwig.lub.lu.se/> [2006-03-14].
- Pohjola, Tommy (2006): Grävskoporna tar över magasinen. *Hufvudstadsbladet*, 9 maj. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.presstext.se/ludwig.lub.lu.se/> [2007-09-14].
- Portes, Alejandro & Sassen-Koob, Saskia (1987): Making it underground: comparative material on the informal sector in Western market economies. *American Journal of Sociology*, 93 (1): 30-61. Chicago: University of Chicago.
- Pred, Allan (2000): *Even in Sweden: racism, racialized spaces, and the popular geographical imagination*. Berkeley: University of California Press.
- Pripp, Oscar (2001): *Företagande i minoritet: om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Regeringskansliet (2001): *Social ekonomi, en skrift om regeringskansliets arbete med ett nytt begrepp*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rinkeby Centrum (2005): *Översiktskarta*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://rinkebycentrum.litium.com/LitiumDokument20/GetDocument.asp?archive=15&directory=59&document=774> [2005-09-15].
- Riksidrottsförbundet (2002a): *Idrott och integration, en kunskapsöversikt*. Farsta: Riksidrottsförbundet.
- (2002b): *Idrott och integration, en statistisk undersökning 2002*, FoU 2002:1. Farsta: Riksidrottsförbundet.
- Rinkeby-bor, nu är ert nya centrum klart. *Västerort*, 3 november, 1971 s. 6.

- Rojas, James (2003): The enacted environment: examining the streets and yards of East Los Angeles. I Chris Wilson & Paul Groth, red:er. *Everyday America: cultural landscape studies after J.B. Jackson*. Berkley & Los Angeles: University of California Press.
- RTK (Regionplane- och trafikkontoret) (2000a): *Detaljhandeln i Stockholmsregionen 2000-2030*, PM 2000:12. Stockholm: Regionplane- och trafikkontoret.
- (2000b): *Dagligvaruhandelns strukturomvandling*, PM 2000:19. Stockholm: Regionplane- och trafikkontoret.
- (2002): *Regional utvecklingsplan 2001 för Stockholmsregionen*, Program & förslag 2, 2002. Stockholm: Regionplane- och trafikkontoret.
- Räthzel, Nora (2005): Hetero-homogeneity: some reflections on meeting places in Tensta. *Nordisk Arkitekturforskning*, 18 (1): 17-36. Göteborg: Nordisk Arkitekturforskning.
- Said, Edward W. ([1978] 2004): *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Samatar, Ahmed I. (2001): The Somali catastrophe: explanations and implications. I Suzanne Muddle Lilius, red. *Variations on the themes of Somaliness*. Proceedings of the International Congress of Somali Studies, Turku, Finland, August 6-9, 1998. Åbo: Åbo Akademi University.
- Sandercock, Leonie (1998): *Towards cosmopolis: planning for multicultural cities* Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Sandström, Sven (1983): *Se och uppleva*. Åhus: Kalejdoskop.
- Sangregorio, Inga-Lisa (1989): *Rinkeby: Bygg inte bort livet!* Karlskrona: Boverket.
- Schein, Richard H. (2003): Normative dimensions of landscape. I Chris Wilson & Paul Groth, red:er. *Everyday America: cultural landscape studies after J.B. Jackson*. Berkeley: University of California Press.
- Schönning, Klas (1998): *Rinkeby*. Stockholm: Stockholms Hem.
- Sennett, Richard (1970): *The uses of disorder: personal identity and city life*. New York: W.W. Norton.
- (1990): *The conscience of the eye: the design and social life of cities*. New York: W.W. Norton.
- Sernhede, Ove & Johansson, Thomas, red:er. (2006): *Storstadens omvandlingar: postindustrialism, globalisering och migration: Göteborg och Malmö*. Göteborg: Daidalos.
- Shields, Rob (1999): *Lefebvre, love & struggle: spatial dialectics*. London: Routledge.
- Schierup, Carl-Ulrik (2006): Den svenska ”vertikala mosaiken”. I Jonas Olofsson och Maria Zavisic, red:er. *Vägar till en öppnare arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Simonsen, Kirsten (1993): *Byteori og hverdagspraxis*. Köpenhamn: Akademisk Forlag.
- Skärholmen centrum (2007): *Shoppingstaden i förvandling*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.skarholmencentrum.se/Templates/Article2.aspx?PageID=220b859f-7eef-47dd-9cdb-cbaf1605ec9d> [2007-09-03].
- Smith, Neil (1996): *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. New York: Routledge.
- (2002): New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode*, 34 (3): 427-450. Oxford: Blackwell Publishing.

- Socialstyrelsen (2006): *Hemlöshet i Sverige 2005: omfattning och karaktär*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Soja, Edward W. (1996): *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishing.
- Solna Stad (2007): *Ny nationalarena i Solna*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: http://www.solna.se/templates/Page_solna_submenu_____27767.aspx [2007-01-29].
- Somalier vill ej betala för fotbollshall. *Spångabladet*, nr. 1, februari 2004, s. 14. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.xn--spnga-nra.nu/spangabladet/2004nr1.pdf> [2007-01-10].
- Stacheli, Lynn A. (1996): Publicity, privacy, and women's political action. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (5): 601-619. London: Pion.
- Stahre, Ulf (2004): City in change: globalization, local politics and urban movements in contemporary Stockholm. I *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (1): 68-85. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stake, Robert E. (1995): *The art of case study research*. London: Sage Publications.
- Stockholm Business Region (2007): *Vi skapar förutsättningar för tillväxt*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: http://www.stockholmbusinessregion.se/templates/page_____12239.aspx [2007-09-06].
- Stockholms Fotbollsforbund (2006): *Föreningsregister*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: www.stff.se [2006-10-26].
- Stockholms Stad (1965): *Generalplan för området kring Rinkeby, Spånga kyrka och Tensta inom stadsdelen Järnvärdet i Stockholm*. Stockholm: Stockholms Stads Stadsbyggnadskontor.
- (1995): *Samråd om förslag till Översiktsplan 96 för Stockholm*, Stadsdelarnas utveckling 16: Spånga-Tensta, Rinkeby. Stockholm: Stockholms Stads Stadsbyggnadskontor.
- (1997): *Områdesprogram Rinkeby*, Stockholm inför 2000-talet, SBK 1997:7.2. Stockholm: Stockholms Stads Stadsbyggnadskontor.
- (1999): *Översiktsplan 99*. Stockholm: Stockholms Stads Stadsbyggnadskontor.
- (2000): *Servicepolicy för Stockholms ytterstad*. Stockholm: Stockholms stad.
- (2001): *Idékatalog för Rinkeby*. Stockholm: Stockholms Stad, Stadsbyggnadskontoret och Gat- och fastighetskontoret.
- (2004a): *Handslaget – satsning på idrottsanläggningar*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.stockholm.se/Extern/templates/Page.aspx?id=43009> [2006-09-19].
- (2004b): *Idrottsnämnden, protokoll nr. 10/2004*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.insyn.stockholm.se> [2007-09-19].
- (2004c): *Idrottsnämndens styrning och uppföljning av investeringar, dnr. 420/158-04*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: www.revision.stockholm.se/Rapporter/00_2004-11_idn-invest.pdf [2007-09-19].
- (2005): *Tjänsteutlåtande av Nils Landergren, 2005-10-13, till Stadsdelsnämnden: Förutsättningar för ombyggnad av Rinkeby bollplan*. Tillgänglig på: <http://www.insyn.stockholm.se> [2007-08-23].
- (2004): *Vision Stockholm 2030: en plattform för dialog om Stockholms utveckling, diskussionsunderlag*. Stockholm: Stockholms Stads Stadsbyggnadskontor.

- (2006a): *Rinkeby i korthet*. Stockholm: Stockholms Stad, Rinkeby Stadsdelsförvaltning.
- (2006b): *Statistisk årsbok för Stockholm 2006*. Stockholm: Stockholms Stads Utrednings- och statistikkontor.
- (2006c): *Spånga-Tensta: ditt stadsdelsområde i Stockholm*. Stockholms Stad, Spånga-Tensta Stadsdelsförvaltning.
- (2006d): *Rinkeby stadsdelsnämnd, protokoll nr 1/2006*. Tillgänglig på: <http://www.insyn.stockholm.se> [2007-08-23].
- (2007a): *Områdesfakta 1 Rinkeby-Kista*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.usk.stockholm.se/tabellverktyg/tv.aspx?projekt=omradesfakta&omrade=sdn03> [2007-09-04].
- (2007b): *Områdesfakta 4 Spånga-Tensta*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.usk.stockholm.se/tabellverktyg/tv.aspx?projekt=omradesfakta&omrade=sdo01> [2007-09-04].
- Storstadskommittén (1997): *Delade städer*, SOU 1997:118. Stockholm: Fritze.
- Sundbybergs Stad (2007): *Sundbybergs kommunfakta 2007*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.sundbyberg.se/download/18.74f10fca114213bc04a80002002/0183+Sundbyberg+FAKTA.pdf> [2007-09-04].
- Svenska Akademiens ordbok*. Tillgänglig på: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> [2006-03-28].
- Svenska Bostäder (2003): *Svenska Bostäders Årsredovisning 2003*. Stockholm: Svenska Bostäder.
- Svenska Stadskärnor (2007): *Om svenska stadskärnor*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.svenskastadskarnor.se> [2007-02-07].
- Thörn, Catharina (2006): Kampen om staden och offentlighetens omvandling. I Ove Sernhede & Thomas Johansson, red:er. *Storstadens omvandlingar: postindustrialism, globalisering och migration*. Göteborg: Daidalos.
- Trebitch, Michel (2002): Preface: the moment of radical critique. I Henri Lefebvre. *The critique of everyday life, volume II: foundations for a sociology of the everyday*. London: Verso.
- UNDP (2001): *Human development report Somalia*. New York: UNDP.
- UNCHR (2006): *2005 global refugee trends: statistical overview of populations of refugees, asylum-seekers, internally displaced persons, stateless persons, and other persons of concern to UNHCR*. Genève: UNCHR.
- Warsame Halane, Fadumo (2001): Somalis living in Sweden: forty years of ups and downs. I Suzanne Muddle Lilius, red. *Variations on the themes of Somaliness*. Proceedings of the International Congress of Somali Studies, Turku, Finland, August 6-9, 1998. Åbo: Åbo Akademi University.
- Vertovec, Steven (1999): Concieving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2): 447-462. London: Routledge.
- Vestbro, Dick Urban (2005): *Conflicting perspectives in the development of Hammarby Sjöstad, Stockholm*, Paper online, Built Environment Analysis, The Royal Institute of Technology, Stockholm. Tillgänglig på: <http://www.infra.kth.se/bba/HamSjostad.pdf> [2007-01-30].

- Vägverket (2005): *Miljökonsekvensbeskrivning, Väg E18 Hjulsta-Kista, Arbetsplan 41510 och Detaljplan, Dp 1999-08897-54*. Stockholm: Vägverket.
- Vällingby centrum (2007a): *Vi förnyar*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.vallingbycentrum.se/vallingby2/jsp/polopoly.jsp?d=104> [2007-02-07].
- (2007b): *Ett stads kärnecentrum*. [Elektronisk]. Tillgänglig på: <http://www.vallingbycentrum.se/vallingby2/jsp/polopoly.jsp?d=125&a=127> [2007-09-03].
- Warner, Michael (2002): *Publics and counterpublics*. New York: Zone Books.
- Wikström, Tomas (2005): Residual space and transgressive spatial practices: the uses and meanings of unformed space. *Nordisk Arkitekturforskning*, 18 (1): 47-68. Göteborg: Nordisk Arkitekturforskning.
- Wolch Jennifer R. (1990): *The shadow state: government and voluntary sector in transition*. New York: The Foundation Center.
- (1999): Decentering America's nonprofit sector: reflections on Salamon's crisis analysis. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 10 (1): 25-35. Manchester: Manchester University Press.
- Yeoh, Brenda et al (2003): Introduction: transnationalism and its egdes. *Ethnic and Racial Studies*, 26 (2): 207-217. London: Taylor & Francis Ltd.
- Yin, Robert K. (2003): *Case study research: design and methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Young, Iris Marion (2000): *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zukin, Sharon (1995): *The cultures of cities*. Oxford: Blackwell.
- Åhlund, Aleksandra (1997): *Multikultningdom: kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Fallstudien i kapitel fem har omfattat genomgång av alla detaljplaner gällande i december 2004 samt alla bygglov för åtta fastigheter i Rinkeby stadsdel, Stockholms Stad.

Appendix

Intervjuer

Rinkebys småbutiker

För denna fallstudie genomförde jag sammanlagt 23 intervjuer. Åtta av dessa är inte inspelade, varav tre utgörs av telefonintervjuer. Förutom intervjuerna har ytterligare ett tjugotal informella samtal med butiksinnehavare och kunder utförts.

	Datum	Intervjuperson/-er
1	2004 05 26	Nils Landergren, park- och gatuingenjör, Rinkeby Stadsdelsförvaltning, Stockholms Stad (per telefon, ej inspelad).
2	2004 06 08	Anna-Greta Holmbom-Björkman, projektledare, f.d. Gatu- och fastighetskontoret, Stockholms Stad.
3	2004 06 10	Butiksinnehavare
4	2004 06 11	Basem Besada, arkitekt, BMV Studio (anlitades för att göra skisser för omvandling av garage till saluhall).
5	2004 08 26	Butiksinnehavare
6	2005 02 21	Butiksinnehavare
7	2005 03 11	Fastighetsförvaltare
8	2005 04 12	Fastighetsförvaltare (telefonintervju, ej inspelad).
9	2005 09 28	Hans Bäckström, chef, Näringslivsenheten, Rinkeby Stadsdelsförvaltning, Stockholms Stad (telefonintervju, ej inspelad).
10	2005 10 03	Fastighetsförvaltare
11	2005 10 03	Antonio Tolj, samordnade, Näringslivsenheten, Rinkeby Stadsdelsförvaltning, Stockholms Stad.
12	2005 10 04	Louise Djupsjöbacka, handläggare, Trafikkontoret, Gatuavdelningen, Stockholms Stad.

	Datum	Intervjuperson/-er
13	2005 10 04	Peter Lundevall, planhandläggare och utredare, Stadsbyggnadskontoret, Stockholms Stad.
14	2005 10 05	Butiksinnehavare
15	2005 10 05	Butiksinnehavare
16	2005 10 06	Fastighetsförvaltare
17	2005 10 06	Butiksinnehavare
18	2005 10 07	Fastighetsförvaltare
19	2005 12 12	Fastighetsförvaltare
20	2005 12 12	Birgitta Stafström, bygglovhandläggare, Stadsbyggnadskontoret, Stockholms Stad.
21	2005 12 14	Fastighetsförvaltare
22	2005 12 14	Salam Kurda, ordförande för Husby Internationella Företagarförening samt tidigare vice ordförande för Internationella Företagarföreningen i Sverige.
23	2005 12 15	Fastighetsförvaltare

Somaliska kultur- och idrottsveckan

I denna fallstudie genomfördes sammanlagt 17 intervjuer.

	Datum	Intervjuperson/-er
24	2004 08 23	Mohamed Hamdi Shek Ahmed, Somaliska Idrotts- och Kulturförening (SIKF).
25	2004 08 26	Mohamed Hagi Farah, SIKF.
26	2005 02 22	Ibrahim Warsame, SIKF.
27	2005 03 07	Ismahan Abdullahi, SIKF.
28	2005 03 07	Abdi Kani Moaalin och Burhan (Haranolato), SIKF samt Abdulkadir Dhabarex.
29	2005 03 07	Musse Mohamed, gäst bosatt i England.
30	2005 03 10	Love Hägerstrand, Rinkeby Stadsdelsförvaltning.
31	2005 07 24	Khadijo Ali, SIKF.
32	2005 07 24	Abdiaziz Said, SIKF.
33	2006 08 03	Abukar Kulmia, SIKF.
34	2006 08 13	Ismahan Abdullah (per telefon, ej inspelad), SIKF.
35	2006 09 11	Björn Begner, ordförande för Spånga IS FK och moderat (m) ledamot i Spånga-Tensta stadsdelsnämnd 2002 2006, samt Mohamed Abdi och Abdiaziz Hussein, Somaliska Europeiska Ungdom Kultur och Idrott (SEUKI).

	Datum	Intervjuperson/-er
36	2006 09 12	Abebe Hailu, socialdemokratisk (s) ordförande för Rinkeby stadsdelsnämnd 2002 2006.
37	2006 09 12	Karin Ljunggren, idrottsplatschef, Sundbybergs Stad.
38	2006 09 12	Awil Hassan, Mohamed Ali Aden, Saad Gedi, medlemmar i styrelsen för Somaliska Europeiska Ungdom Kultur och Idrott (SEUKI).
39	2006 09 13	Kerstin Gustafsson, moderat (m) vice ordförande för Rinkeby stadsdelsnämnd 2002 2006.
40	2006 09 14	Mauricio Chacana, samordnare av Stadsdelsförnyelseprojektet, Rinkeby Stadsdelsförvaltning.

Övriga intervjuer

	Datum	Intervjuperson/-er
41	2003 10 06	Iris Berggren
42	2003 10 07	Nina Åhman
43	2003 11 13	Örjan Åkerblom
44	2003 10 09	Farzam Nazerian
45	2003 11 11	Merfail Deribas
46	2003 11 13	Ingegärd Augustson
47	2003 11 11	Hannele Lilja
48	2004 05 27	Erkki Lappalainen (per telefon, ej inspelad)
49	2004 06 08	Ingemar Johansson
50	2004 06 09	Fabiola Montecinos Matamala och Anki Wallgren
51	2004 08 23	Monica Calderon
52	2004 08 24	Loreley Ballón
53	2004 08 25	Leif Nyberg
54	2004 08 25	Spiridoula Vassiliou
55	2004 08 27	Helena Brogren
56	2004 08 27	Daiana Borca
57	2005 02 17	Ingemar Johansson
58	2005 02 22	Juan Romero
59	2005 04 19	David Wätte

Index

- Afrika 111, 122, 125-126, 128
Almgren Mason, Susanne 50
Andersson, Roger 40, 42
”annorlundahet” 172, 197, 210
appropriation 189
 av kulturell identitet 139, 141, 234
 strategisk 85, 88, 92-93, 95-96, 98,
 100, 142, 156, 168, 220, 222-229,
 230, 233-234, 241-242
 taktisk 88, 92-93, 142, 194, 199,
 200, 214, 222-224 226, 230,
 241-242
 åter- 142-143
avskildhet 97, 98, 227
Bergman, Bosse 100, 180, 181, 210, 211,
 212, 213
Berns McGown, Rima 128, 133, 135
Besteman, Catherine 129, 130, 131, 132,
Bonnevier, Katarina 90
Boverket 39, 45
Brenner, Neil 36, 37
bricolage 79, 83, 167, 202
Bunar, Nihad 40, 47, 264
Business Improvement Districts 45
bygglov 18, 27, 187-193, 214, 223, 237
Cassanelli, Lee 111, 129-132, 142
Certeau, Michel de 3, 54, 69-82, 85-89,
 91-94, 96, 103, 142, 167, 192,
 202, 220-222, 225, 226, 233, 249,
 251- 253
clanism 130
Cloke, Paul 19, 21
Colebrook, Claire 71, 81
Cresswell, Tim 82, 95, 103, 141, 209
Davis, Mike 43
detaljhandel 8, 51, 171-172, 179-181, 196,
 213-216
détournement 69, 85-86, 251-252
dialektik 55, 60, 101
diaspora 3, 22-23, 28, 105, 106, 122-123,
 125, 127-128, 137-138, 143, 232,
 245, 254-257, 261, 264, 266
diasporakulturer 172, 173, 218, 232, 235
diasporiska befolkningsgrupper 8, 141
diskriminering 11, 40-41, 183, 217, 236
dominering 28, 53-54, 56, 58, 62, 64-65,
 67-68, 85-86, 88, 93-94, 170,
 220-221, 226-227, 232, 241
dual city, the 38, 246, 250, 253
Duvbo 106, 109, 148, 149
Elander, Ingemar 32, 36, 265
Elden, Stuart 55-56, 58, 60-61, 65-66,
 68, 86
Elmlund, Peter 51, 179, 181-182, 216-217
end of public space, the 46
entreprenörskap, entreprenörer 9, 11, 41,
 51, 184, 268
Eriksson, Catharina 122-124, 126
essentialism 123-124, 233
etnicitet 94, 123, 127, 136-137, 208-209,
 216

- exkludering 11, 41, 43-44, 68, 93, 97, 99,
226-227, 236
- Familjebostäder 184, 185
- feministisk arkitekturteori 90
- Florida, Richard 216, 240, 260
- Flyvbjerg, Bent 13-17, 103
- Fornäs, Johan 97, 98
- Foucault, Michel 16, 73, 77, 80
- fragmentering 43, 57, 65, 68, 241
- Franzén, Mats 180, 265
- Fraser, Nancy 97-98, 103-104, 144,
190-191, 203, 218
- Fredag 109
- frivilligorganisationer 46-49
- frånvaro 41, 127, 186, 227
- Fyfe, Nicholas 47-48
- gedogen 4, 189, 193
- gemensamhetslokaler 4, 171, 176, 183,
187, 189, 191-192, 195, 200, 223,
237
- gentrifiering 37, 39, 44
- Giard, Luce 44, 69-71
- Gilroy, Paul 123, 124, 127, 256
- global city 37, 246
- governance* 32, 36, 239, 246, 261
- Griffiths, David 129-130, 132-135, 143
- gräsplan 109, 145-147, 153, 224
- Habermas, Jürgen 97-98, 203
- Hall, Stuart 32, 122, 124-128, 138-139,
141, 232-233, 255-256
- Hammarby Sjöstad 35, 36, 39
- hard-branding* 34
- Harvey, David 32, 36, 38, 46
- Hayden, Dolores 17
- Hegel, Fredrich 58, 65
- identitetspolitik 50
- industrialisering 56, 62, 64, 180
- invandrabutik 29, 172, 195-196, 198, 213,
215
- invandrare 23, 40, 50-51, 136, 140, 148,
179, 182, 196
- invandrarföretag 50-51, 179, 196, 240
- invandrarungdomar 42, 169
- islam 128, 133
- Jackson, Peter 138
- Jacobs, Jane 178, 179, 181, 212-213
- Johnsdotter, Sara 111, 131, 132, 134-135
- Kesteloot, Christian 42
- Khakee, Abdul 265
- King, Anthony 35, 140, 141
- klan 112, 128, 131
- Kloosterman, Robert 42, 193, 196
- Knutby bollplan 105, 145-146, 148,
160-162, 165, 228, 236
- kolonialismen 63, 74, 122, 125, 128, 130
- konstgräsplan 109, 145-147, 160-161,
163-164, 228, 236
- kulturell identitet 3-4, 10-11, 22-23, 28-29,
104, 106, 122-127, 138-139, 141,
166, 203, 217-218, 220, 232, 235
- Kärholm, Mattias 6, 16, 233
- Lefebvre 3, 28, 37, 46, 53-69, 85-86,
88-90, 92-97, 99, 101, 103-104,
141-142, 198, 202-204, 217,
219-222, 226, 229, 233, 235, 241,
248-254, 260, 262
- Lehtovuori, Panu 87, 88, 93
- Lewis, I. M. 129, 130, 264
- Lévi-Strauss, Claude 79
- likheter 22, 123, 127, 137-140, 234
- Ljungar, Erik 50, 195, 196
- lokala auktoriteter* 80, 82, 91, 93, 192
- Makasiinit 87, 88, 91, 93
- Marx, Karl 58, 65, 67
- Mitchell, Don 6, 36-37, 43-46, 53-54,
68, 97, 99-103, 203, 228, 231-232,
249, 254
- mobil, mobilitet 89-93, 158, 167, 178, 222,
224, 226
- Molina, Irene 6, 10, 40, 41
- motståndsorganisationer 48
- Mukthar-Landgren, Dalia 71

- muslim 133, 134
 mångspråkighet 208
 Najib, Ali B. 50, 196
 normalitet 209-210, 233
 Nylund, Katarina 43, 133-134
 närvaro 8, 26, 44, 126-128, 138, 139, 140,
 141, 168, 209, 213, 216
 offentliga rummet 3-4, 9-11, 28-29, 43-45,
 49-50, 54, 95, 97, 99, 100-104, 122,
 141-142, 144, 195, 203, 209, 218,
 220, 230-232, 234-236
 offentlig kultur 34-35, 44, 46, 173, 217,
 231
ordnad plats 72, 85-94, 99-101, 154, 167,
 169-170, 193, 214, 221-223,
 225-230, 234
perruque 82
 plan- och bygglagen 192, 214, 223
 political kinship 124, 137
 Portes, Alejandro 42
 Positionering, självpositionering 3, 106,
 127, 137-139, 141, 220, 232,
 234-235
 Pred, Alan 135, 136, 140
 Pripp, Oscar 23-24, 51, 182-183, 196-198,
 210
 rasifiering 3, 10, 32, 37, 40, 45
 rasism 49, 136, 141
 kulturell 136
 Régulier, Catherine 96
 representationer
 materiella 103, 141, 142, 232, 234
 taktiska 234
 strategiska 235
revanchist city, the 44, 270
 Robinson Crusoe 74
 rumsliga praktiker 59, 61, 77
 rum
andra rum 77, 87, 89, 90, 91, 222
 arkitektoniska 4-5, 12, 172-173,
 192, 198-199, 202-203, 215, 217,
 221, 235, 269
av representationer 59, 60
 detaljhandelns 172, 179, 180
 dominerade rum 59, 61, 67, 68
föreställda rum 60-63, 99
för representation 103, 104, 232
 kommersiella rum 180, 210, 231
lenda rum 18, 60, 61, 68
 matematisk-logiska 57
 mentala rummet 57, 61
 motstånds- 88
 praktiskt-sensibelt 57
 produktion av 3, 10, 11, 37, 53,
 54, 55, 62
representationer av 59
 Rätzl, Nora 5, 97, 98
 Said, Edward W. 118, 120, 128, 148, 150
 Samatar, Ahmed I. 111, 128-131, 142
 Sandstedt, Eva 180
 Sangregorio, Inga-Lisa 185-187, 197
 Sassen, Saskia 37, 42
 Schein, Richard H. 94-95, 100, 141, 234
 Schierup, Carl-Ulrik 40-42
 segregation 3, 10, 32, 37-38, 40, 42-43, 47,
 94, 114, 136, 241, 246-248, 262
 Sennett, Richard 170, 213, 216
 Shields, Rob 56, 58, 60, 65
signature architecture 34
 Simonsen, Kirsten 55, 56, 58, 65
 självorganisering 3, 4, 7, 9-11, 28-29,
 32, 46, 50-54, 85, 88, 96-97, 170,
 172-173, 214, 219-220, 227,
 229-230, 235-236, 238-241
 skateboarding 79
 skillnader 125-127, 136-140, 234
 skuggstat 46
 Smith, Neil 36, 37, 44, 46, 100, 265, 270
 social polarisering 31, 37-38, 43, 45, 48,
 217
 Soja, Edward W. 56, 60, 65

- Somalia 110-111, 113, 116-117, 119,
121, 128-129, 130-131, 133, 135,
137-138, 142-143, 166, 256,
263-264, 267-268, 272
- somalier 27-28, 105- 107, 110- 119,
128-145, 154, 157, 166, 168-169,
232, 234
- Spånga IP 25, 145-147, 153-154, 156-159,
163-165, 167-168, 224-226,
228-229
- stabil, stabilitet 89, 91-93, 97, 156, 222,
226, 228, 233
- staden
delade staden, den 37, 263
entreprenörstaden 3, 32
koncept- 78
kvarters- 178-182
moderna staden, den 56, 57, 59,
64-65, 6768, 75, 9495, 181, 220,
241
rasifierade, den 9-11, 23, 31, 41-42,
49, 94, 217, 219-220, 234, 240-241
självorganiserade staden, den 1, 2,
4, 29, 219, 239-241
- Stacheli, Lynn 97, 98, 103
- Stahre, Ulf 48, 49, 88, 91, 100, 102, 228
- Storbritannien 41, 46, 126
- strategier 71-74, 78-101, 118, 141, 222, 226
- strategisk essentialism 124
- strategisk synkretism 24, 139
- strukturell diskriminering 41
- Sundbybergs IP 25-26, 106-109, 147-159,
166-168, 224-225, 238
- Svenska Bostäder 183, 185
- svensksomalier 136, 137, 232
- symbolisk ekonomi 34
- särartspolitik 123
- taktiker 71, 78, 80-93, 102-103, 142, 150,
167, 170, 192, 199, 214, 221, 222,
226, 237, 241-242
- techno- och ravekulturen 83-84
- Third Space* 60
- Thörn, Catharina 44, 45, 100
- Toronto 7, 8, 113-114, 133, 235
- transgression 81-82, 102, 254
- transnationalitet/transnationalism/transna-
tionella identiteter 8, 49, 50, 106,
113, 133, 138, 140, 141, 142, 166,
232, 234, 267
- Trebitsch, Michel 85
- tredje sektorn 9, 31, 47, 50, 224, 240
- Ungdomens Hus 162-163, 165, 168
- urban entrepreneurialism* 32, 246
- urbanisering 56, 64
- urbant entreprenörskap 32
- vardagslivet 53, 55-56, 65, 67, 69, 72, 78,
85-86, 94
- vardagsrasism 136
- Warner, Michael 170, 232
- Vertovec, Steven 138
- Vestbro, Dick Urban 36, 39
- Wikström, Tomas 80
- Wolch, Jennifer 46, 48-49
- Zukin, Sharon 34, 44-45, 50, 100, 103,
210-211, 218
- Åhlund, Aleksandra 120-121

